MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖLÜMÜNÜN 50. YILINDA

MEHMET AKİF ERSOY

Marmara Üniversitesi Yayınları No: 439
Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 5

+ 928. T11
MARMARA ÜNİVERSİTESİ Fen-Edeb. Fak. Yay. Müd.

Marmara Üniversitesi Yayınları No. : 439

Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. : 5

ÖLÜMÜNÜN 50. YILINDA
MEHMET ÂKİF ERSOY

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL 1986

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
6224
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
HAKKI DURSUN YILDIZ	
Önsöz	V
MEHMET KAPLAN	
Atatürk Milliyetçiliği Açısından Mehmet Akif Ersoy	1- 10
ABDULLAH UÇMAN	
Mehmet Akif ve Millî Mücadele	11- 30
Ö. FARUK HUYUGÜZEL	
Mehmet Akif'in Asım'da Başvurduğu Anlatım Vasıtaları ve Teknikleri	31- 52
RIZA FİLİZOK	
Mehmet Akif'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı	53- 66
M. ORHAN OKAY	
Tarih-i Kadim Münakaşaları Dışında Tevfik Fikret ve Mehmet Akif	67- 88
TUNCA KORTANTAMER	
Mehmet Akif ile Sadi Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi	89-134
SEMA UĞURCAN	
Mehmet Akif'in Şiirlerinde Savaş	135-166
HİKMET CELKAN	
İttihad-ı İslâm ve Mehmet Akif	167-175

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

ALİ ÖZER
Mehmet Akif'in Eğitim Görüşleri 177-202

MÜJGÂN CUNBUR
Mehmet Akif ve Açık Söz Gazetesi 203-210

İNCİ ENGİNÜN
Mehmet Akif'te İrony 211-223

RECEP DUYMAZ
Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası 225-252

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk büyüklerini anmak, onları yeni nesillere tanıtmak gayesiyle bir seri anma kitabı çıkarmayı planlamış ve ilk olarak *Ölümünün 50. Yılında Ömer Seyfettin* (İstanbul 1984) ve *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı* (İstanbul 1984) adlı kitapları çıkarmıştır. 1986 yılı İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un ebediyete intikalinin 50. yılıdır. Bu büyük şairi ölümünün 50. yılında anmak için aynı düşüncelerle elinizdeki anma kitabını çıkardık.

Mehmet Akif Ersoy 1873 yılında doğmuş, Osmanlı Devleti'nin en zor günlerini, Türk-Rus, Türk-Yunan, Balkan ve Birinci Cihan Harplerini görmüş, Millî Mücadele'ye bizzat katılmıştır. Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak için muhtelif fikirlerin ileri sürüldüğü bir devrede yetişmiştir. Sağlam bir dinî terbiye gören Akif, bu fikir cereyanlarından İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği)'ı benimsemiştir. Ancak onun kabul ettiği İslâm birliği, Türk milletinin siyasî ve idarî iktidarı altında gerçekleşecek bir birlik idi. *Sırat-ı Müstakim*, daha sonra da *Sebilü'r-Reşad* dergilerinde neşrettiği şiir, telif ve tercüme makalelerinde bu fikrini müdafaa etmektedir. Balkan felâketi ve özellikle Birinci Cihan Harbi, İslâm birliği idealinin zor bir dava ve hatta bir hayal olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber yine Birinci Cihan Harbi, İslâm dünyasını batıya karşı savunan, bu uğurda kanını döken, Çanakkale zaferi gibi destanlar yaratan yegâne milletin Türk milleti olduğunu göstermiştir. Bundan sonra Akif'te İslâm birliği fikri ile Türkçülük hareketinin birleştiğini görmekteyiz. Şeyhülislâm'ın isyan diye ilan ettiği Millî Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan Ankara'ya yürüyerek gitmiş ve yolda uğradığı her yerde halkı millî kuvvetlerle birleşmeye çağırmıştır. Savaş yıllarında o, Türk milliyetçilerinin şairidir. 1921 yılında yazdığı İstiklâl Marşı'nda şair artık Türklükle, Türk ırkı ile iftihar etmektedir. Türk bayrağındaki hilâle;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kahraman ırkıma bir gül, ne bu şiddet bu celâl

diye seslenmektedir. İstiklâl Marşı için «o benim değil, milletimindir» diyerek Safahat'a almamasında da aynı düşünce yatmaktadır.

Bu ciltte yer alan yazılar Mehmet Akif'i çeşitli cephelerden incelemektedir. Kitabın sonunda Mehmet Akif'in yazılarının kronolojik bir bibliyografyası da bulunmaktadır. Bu arada yazıların da bazı biyografik yeni bilgiler getirdiği görülmektedir. Yazarlarımızın şahsî çalışma ve araştırmalarının ürünü olduğu için bu yazıları birbiriyle tamamlamaya kalkışmadık, bundan dolayı yazılarda hem birbirlerini hem de bibliyografyayı tamamlayan bilgiler bulunmaktadır. Bu kitabı yayımlayabilmemiz arkadaşlarımızın katkısı ile gerçekleşmiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

Dekan
Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İstiklâl Marşı ve Safahat şairi

MEHMED ÂKİF ERSOY

1873 - 1936

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ AÇISINDAN MEHMET AKİF ERSOY (1873 - 1936)

*Mehmet Kaplan**

Edebî şahsiyetler çeşitli bakımlardan incelenebilir. Bu bakış açılarından her biri bize o şahsiyetin bir yanını gösterir. Bir edebî şahsiyeti bütünüyle anlamak için çok çeşitli açılardan incelemek lâzımdır. Böyle bir şeyi bir insanın tek başına yapması çok güçtür. Her nesil ve her okuyucu veya araştırıcı o edebî şahsiyete ayrı bir açıdan bakar. Bütünü kavramak için, ona, her açıdan bakmak gerekir. Bu durum karşısında yapılacak şey, başka bakış açılarını yok farzetmeden, kendi bakış açımızın sınırlarını çizmektir.

Ben bu yazımda Mehmet Akif'e Atatürk milliyetçiliği açısından bakacağım. Bu işe girişmeden önce, kısaca da olsa, Mehmet Âkif'in Türk edebiyatı tarihi içindeki yerini tayin etme lüzumunu hissediyorum. Zira, bilindiği gibi Mehmet Akif, Atatürk ile beraber İstiklâl Savaşı'na katıldığı ve bugün de büyük bir değer taşıyan «İstiklâl Marşı»nı yazdığı halde, 1925 yılında Mısır'a gitmiş, on yıl orada kaldıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür.

Mehmet Akif'in Mısır'a gitmesi iki şekilde izah olunuyor: 1) Atatürk'ün yaptığı inkılâpları içine sindirememesi; 2) Türkiye'de iş bulamaması ve Mısır'dan hocalık için teklif alması.

Mehmet Akif'in Atatürk inkılâplarından bazılarını içine sindirememesi mümkündür. Akif, dindar bir dünya görüşüne sahip olduğu için, Atatürk'ün lâiklik inkılâbına karşı menfî duygular besleyebilir. Fakat Atatürk, hilâfet ve padişahlık sistemini ortadan kal-

---

* Prof. Dr. (1915 - 23 Ocak 1986).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dırırken ve Tevhid-i tedrisat kanununu ilân ederken Türkiye'de idi. Akif, lâiklik bakımından önemli olan bu inkılâplar yapılırken sesini çıkarmamıştır. Akif'in bu susuşunu korkaklıkla izah edemeyiz. Akif, şahsiyet ve karakteri bakımından korkak bir insan değildir. Hele din konusunda onun korkarak sustuğu asla ileri sürülemez.

Bir noktayı iyice belirtmek lâzımdır. Eserleri dikkatle okunursa görülür ki, Akif dindar olmakla beraber hilâfetçi ve padişahçı değildir. Öyle olsa zaten İstiklâl Savaşı'na katılmazdı. Akif, eski tipte, şekilci, mutaassıp bir müslüman da değildi. Akif, *Safahât*'ında taassup ve eski tip İslâmiyet anlayışına karşı en şiddetli tenkitlerde bulunmuştur. Akif'in önemli özelliklerinden biri, İslâmiyet ile çağdaş ilmi birleştirmek istemesidir. Öyle sanıyorum ki Akif'in İslâmiyete bakış tarzı ile Atatürk'ün bakış tarzı arasında büyük bir fark yoktur. Akif gibi Atatürk de ilmi ölçü alarak, İslâmiyeti taassuptan ve hurafelerden arındırmaya çalışmıştır. Atatürk, çoktan bozulmuş olan tekke ve medreseleri kapatmış olmakla beraber câmie dokunmamış ve vatandaşların dinî inançlarına karışmamıştır. Atatürk eğer din düşmanı olsaydı, Bolşevik Rusların yaptığı gibi câmileri kapatırdı.

Atatürk'ün Akif'e karşı herhangi bir menfî duygu beslediğine dair bir vesikaya rastlamadım. Böyle olsaydı, Atatürk, birçok kimsenin telkinlerine kapılarak, «İstiklâl Marşı»nı değiştirebilirdi. Atatürk'ün hayatı boyunca ve daha sonra da «İstiklâl Marşı», Türkiye'de hemen her gün söylenmiş ve Cumhuriyet rejimi gibi Türk milletinin ebedî bir kıymeti, bir müessesi haline gelmiştir. Bu açıklamalara göre Mehmet Akif'in Mısır'a gidişini ideolojik sebeplerle değil, şahsî sebeplerle izah etmek doğru olur.

İdeolojik bir sebep aranacak olursa, sadece bir nokta üzerinde durulabilir: Atatürk'ün bir Türkiye milliyetçisi, Mehmet Akif'in ise İttihad-ı İslâmcı olmasıdır. Gerçekçi olan Atatürk, daha İstiklâl Savaşı'nın başında Anadolu'ya çıkarken Türk vatanının sınırlarını kesin hatlarla çizmiştir; bir İslâm şairi olan Mehmet Akif ise, eserlerinde bütün İslâm âlemini kucaklamıştır. Bir kumandan ve devleti adamı ile bir şair arasında bazı farklar bulunması gayet tabiîdir. Aklı başında bir kumandan ve devlet adamı, duygu ve hayallerine galebe çalarak, katı gerçekleri hesaba katmak ve onlara göre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hareket etmek mecburiyetindedir. Savaşta ve barışta başarı, gerçekleri çok iyi bilmekle mümkündür. Atatürk'ün dehası da buradadır. Bugün açıkça görüyoruz ki Atatürk, gerçekçi olmakta haklı idi. Eğer o da başkaları gibi kendisini boş hayallere kaptırmış olsaydı, başarıya ulaşamaz ve ebedî vatanımız olan Türkiye'yi kurtaramazdı.

Atatürk acaba millî hudutlarımızı çizmekle İslâm âlemine karşı lâkayd mı idi? Sanmıyorum. Bir Türk ve müslüman olarak elbet o da İslâm âleminin hür, müstakil ve müreffeh olmasını isterdi. Fakat onun her şeyden önce Türkiye'yi kurtarması ve yaptığı aksiyon ile başkalarına örnek olması lâzımdı. Atatürk'ün bu davranışı bugün için de doğrudur. Türkiye ulaştığı başarılarla İslâm âlemine örnek olmuştur.

Fakat insanların gerçek kadar hayale de ihtiyacı vardır. Bu bakımdan, gerçeklere uymasa da şairlerin hayal kurmalarına hoşgörü ile bakılmalıdır. Zira, şairler bazan eski kâhinler gibi geleceği haber verirler. Akif de bir şair olarak İslâm âleminin geleceği ile ilgili bazı haberler vermiştir. Fakat ben şimdi bunlardan değil, Akif'in şiirlerinde Atatürk'ün milliyetçilik anlayışına uygun unsurlar üzerinde duracağım.

Millî değerler uğruna kahramanlık duygusu bakımından Atatürk ile Akif arasında tam bir uygunluk vardır. Atatürk, bilindiği gibi Çanakkale Savaşı ile tarih sahnesine çıkar. Çanakkale Savaşını ise Türk edebiyatında en iyi Akif anlatır. Atatürk'ün kahramanlık bakımından ikinci büyük başarısı, İstiklâl Savaşını kazanmasıdır. İstiklâl Savaşı sırasında Türk milletinin ruhuna hakim olan temel değerleri, şiir ile en iyi ifade eden de Mehmet Akif'tir. Akif bu iki şiirinde de doğrudan doğruya Mustafa Kemal'dan bahsetmez. Onun için önemli olan şahsiyet değil, edebî değerlerdir. Bilindiği gibi Atatürk de kendisine bir fert olarak değil, ebedî değerlerin temsilcisi olarak bakar. Sosyal bakımdan önemli olan «ferdiyet» değil, kendisini toplumun kutsal değerleri ile birleştirmiş olan «şahsiyet»dir. Biz Atatürk'e bugün de Türk milletinin ebedî değerlerini temsil eden bir şahsiyet olarak bakıyoruz.

Atatürk'ün Gençliğe hitabesinde istediği gençlik ile Akif'in şiirlerinde tasvir ettiği insan tipi birbirine çok yakındır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif, 1919 yılında basılan *Âsım* adlı şiir kitabında sevdiği ve özlediği insan tipini çok canlı olarak tasvir etmiştir. Meşhur «Çanakkale şehitleri» şiiri de bu kitapta yer alır. Hiç şüphe etmiyorum ki, Atatürk de bu kitabı okumuş ve Çanakkale şehitlerini tasvir eden şiirde kendi şahsiyetini bulmuştur.

Bu şiirde dile gelen nedir? Türk milletinin timsâli olan Mehmetçik, medenî görünen vahşî Avrupalıların saldırılarına kahramanca karşı koyar. Bu şiiri değerlendirmek için, kitabın bütünü içinde ele almak lâzımdır.

Âsım, yapı bakımından, Akif'in *Süleymaniye Kürsüsü*'nde adlı kitabı ile *Fatih Kürsüsü*'nde adlı kitabına benzer. O da iki kişi arasında yapılan ve sayfalarca devam eden bir sohbete dayanır. Bu sohbet esnasında Türkiye'nin ve İslâm âleminin içinde bulunduğu durumdan bahsedilir. Tasvirler, tahliller, tenkitler yapılır, durumlarla ilgili fıkralar, hikâyeler anlatılır. Akif, Türkiye'nin ve İslâm âleminin içine düştüğü durumdan son derece muztariptir. Bu devir bir çöküş devridir. Akif şiirlerinde çöküşü çok canlı olarak tasvir eder. Fakat Akif, bir müslüman olarak, durum ne kadar kötü olursa olsun, kendisini karamsarlığa kaptırmaz. Gerçek bir mümin, Allah'ın, en ümitsiz bir anda dahi kullarını selâmete ulaştıracağına inanır. Bu inanç, eski müslümanları yanlış bir tevekkül ve kader anlayışına götürmüştür. Akif, bu davranışın aleyhindedir. Gerçek müslüman hadiseler karşısında pasif değil, aktif olandır.

Âsım kitabının büyük bir kısmı Mehmet Akif ile Âsım'ın babası Köse İmam arasında geçer. Akif'in babasının talebesi olan Köse İmam, hadiseler karşısında bedbindir. Gördüklerinden şikâyet eder ve elinden bir şey gelmeyişine üzülür. Köse İmam, oğlu Âsım'dan da şikâyetçidir. Âsım, pehlivan yapılı, iman sahibi, fakat babasına göre biraz zıpır bir delikanlıdır. Mahallede gördüğü ahlâksızlıklarla tek başına savaşır. Köse İmam böyle tek başına kötülüklerle başa çıkılmayacağına kanidir. Akif'ten oğluna nasihatta bulunmasını ister. Köse İmam'ın karamsarlığına karşılık Akif, iyimserdir. Onda bu iyimserlik duygusunu uyandıran Âsım'ın neslidir. Metin dikkatle okunursa, Akif'in Âsım'ın neslinden kastı, Atatürk'ün neslidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çanakkale şiirine bir nevi giriş mahiyetinde olan Âsım'ın nesli ile ilgili kısa konuşmayı buraya alacağım. Köse İmam söylüyor :

«— Şimdi, oğlum, kızacaksın ya, fakat, boş ne desen;
Bu rezalet beni meyus ediyor âtîden.
Hâle baktıkça adam kahroluyor, elde değil;
Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?
— Âsım'ın nesli, Hocam,
— Nerde!

— Hayır, haksızsın!
Galiba oğlana pek fazla bugünler hırsın?
— Âsım'ın... diyorsun. Ne uzun boylu hayal!
— Âsım'ın nesline münkad olacak istikbâl.
Sana vicdanımı açtım okudum, dinlesene;
Söyleten başkasıdır, bakma, Hocam, söyleyene.
— Ne kehanet bu?

— Bilirsin ki değil mûtâdım.
— Güzel amma, ne faziletleri var evlâdım?
— Ne fazîlet mi? Çocuklar koşuyor, aç çıplak,
Cepheden cepheye arslan gibi hiç durmayarak.
Yine vardır bir ölüm korkusu arslanda bile;
Yüzgöz olmuş bu çocuklar ölümün şahsiyle!
Cephenin her biri bir kıt'ada, etrafı deniz;
Kara dersen daha dehşetli: Ne yol var, ne de iz.
Harekâtın görüyorsun ya, Hocam, en kolayı,
Yalnayak Kafkas'ı tutmak, baş açık Sînâ'yı!
Yapılır zannediyorsan, bakalım, sen de soyun...
Kıt'a kapmak köşe kapmak değil artık bu oyun. (s. 424) (*)

Çanakkale şiiri, «Âsım'ın nesli»ni yüceltmek için yazılmıştır.

«Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?
En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi
— Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya —

* Sayfa numaraları *Safahât*'ın 1977 tarihli 11. baskısına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde -gösterdiği vahşetle «bu bir Avrupalı»
Dedirir -yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahpesi, yahut kafesi!

Eski dünya, yeni dünya, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tufân gibi, mahşer mahşer.
Yedi iklîmi cihânın duruyor karşında,
Ostralya'yla beraber bakıyorsun, Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sade bir hadise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani tâûna da züldür bu rezîl istilâ!» (s. 425)

Şiirin geri kalan kısmını zikretmeyeceğim. Bu şiir, yalnız Türk edebiyatında değil, belki dünya edebiyatında da benzeri az bulunan bir şiirdir.

Çanakkale zaferi ile Türk tarihinde yeni bir devir başlar. On binlerce şehide mâlolan Çanakkale savaşı Türkiye'de yeni bir neslin ve yeni bir insan tipinin doğduğunu gösterir. Atatürk bu yeni insan tipinin en büyük örneğidir.

Bu yeni insan tipinin başlıca özelliği kuvvetli bir imân ve iradeye sahip olmasıdır. Bu yeni insan tipi, Türk tarihine şekil veren Alp ve Gazi tipinin bir devamıdır. O, hiçbir engelden korkmaz ve yılmaz. O, Atatürk'ün gençliğe hitabesinde söylediği gibi, vatan ve millet için ölümü göze alır.

Mehmet Akif'in o tarihte önceden gördüğü, Türkiye'yi bu insan tipi kurtarmıştır. İstiklâl Savaşı, Çanakkale Savaşı'nın bir devamı olduğu gibi, Akif'in eserinde, İstiklâl Marşı da, Çanakkale şiirinin bir devamıdır. İstiklâl Marşı'nda Akif, İslâmiyetle ilgili kelime ve sembollerin yanında Türklüğe de yer verir. Hattâ denilebilir ki, İstiklâl Marşı'nda Türklük İslâmiyetten önce gelir. İstiklâl Marşı, Türk bayrağını ve Türk milletini yücelten mısralarla başlar :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak,
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir o benim milletimindir ancak..

İstiklâl Marşı, İstiklâl savaşı için yazılmıştır. Burada söz konusu olan bayrağın Türk bayrağı ve milletin Türk milleti olduğuna hiç şüphe yoktur. İkinci dörtlükte Akif, eski şiirlerinde tenkit ettiği «ırk» kelimesini kullanır :

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül.. Ne bu şiddet bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl;
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

İstiklâl savaşı esnasında Akif, İslâm âlemi içinde Türk milletinin ayrı yeri olduğunu görmüş ve kendisi ile bu milleti «özdeşleştirmiş»tir.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın, bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim: bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.

Bu mısralarda konuşan Akif midir, Türk milleti midir, yoksa onun temsilcisi olan Mehmetçik midir, ayıramazsınız. Burada şair, ordu, millet tam bir birlik halindedir.

Hürriyet ve istiklâl Türk milletinin en yüce, en kutsal kıymetleridir. Türk milleti tarihi boyunca onlar için savaşmıştır, onun kahramanlığı bu yüce değerlere dayanır. Tabiî, bu kıymetler beraberinde vatan ve halk gibi başka kıymetleri de getirirler. Vatan bir milletin üzerinde yaşadığı topraktır. Bundan dolayı, milletten ayrı düşünemeyiz. Fakat vatan bir coğrafya, millet ise bir insan topluluğudur. Milleti millet yapan hürriyet, istiklâl, hak, din gibi kutsal kıymetlerdir.

Bu temel kıymetlere bağlılıkta Akif, Atatürk ile beraberdir. Akif'i Atatürk'e yaklaştıran başka bir taraf daha vardır. O da bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kıymetler kadar önemlidir. Bu kıymet «ilim»dir. Atatürk gibi Akif de, milletlerin «ilim» sayesinde ileri gittiklerine inanır. *Safahât*'ın muhtelif ciltlerinde Akif, sık sık çağdaş ilimlerin önemi üzerinde durur. Baytar Mektebi'nden mezun olan Akif, okul sıralarında çağdaş ilimleri yakından tanımıştır. 1914 yılında Berlin'e gittiği zaman Batı'nın ilim ve teknik sayesinde ne gibi eserler vücuda getirdiğini gözleriyle görmüş ve hayran olmuştur. Berlin Hatıraları'nı da içine alan *Hâtıralar* kitabı *Âsım*'dan önce çıkar. Avrupalı ilim adamları o yıllarda atom üzerinde araştırma yapmağa başlamışlardır. Bunun önemini o devirde anlayan Akif, 1914'de çıkan *Fâtih Kürsüsü*'nde adlı kitabındaki vâizi, çağın ilmine vâkıf bir din adamı olarak konuşturur. Akif, bu kitabında halk ve aydın tabakanın birbirine zıt gibi gördüğü din ile ilim arasında bir köprü kurar. Tanrı, kâinatı, ilim üzerine kurmuştur. Tabiatın esası, belli bir nizam içinde durmadan çalışan enerjidir. Akif, bu kitabında bütün varlığı, kemâle doğru koşan bir oluş olarak tasvir eder ve bundan insanlar için de bir ders çıkarır: Bütün tabiat gibi insan da çalışarak varlığını devam ettirebilir.

Akif, *Fâtih Kürsüsü*'nde adlı kitabında çağdaş kâinat görüşü ile ilmî düşünceyi câmie sokar. Ona göre garbın ileri gitmesine sebep, dikkatini içinde yaşadığı tabiata çevirmesi ve ilim vasıtasıyla onun sırlarını keşfetmesidir. Batı bu tabiata yönelik ilmî araştırmaları sayesinde güç kazanmış ve doğuyu yenmiştir. Akif, bu kitabında batı ile doğuyu karşılaştırarak aradaki uçurumu canlı mısralarla tasvir eder (bk. s. 244-245).

Akif, şiirlerinde Avrupalıların saldırganlığını şiddetle yerer ama onların ilimlerine, tekniklerine ve çalışma tarzlarına hayrandır. Büyük bir imâna ve irade gücüne sahip olan «Asım'ın nesli»nde eksik olan ilim ve teknik bilgidir. Bundan dolayı Akif, Âsım'ı bu eksikliği tamamlaması için Avrupa'ya yollar. Bu münasebetle Akif, o devirde henüz keşfedilmemiş olan atom enerjisinden, o devirdeki deyimle «maddenin kudret-i zerriyesi»nden şöyle bahseder :

Sen geçenlerde demiştin ki: «Yazık hâlâ biz,
Dünkü ilmin bile bîgânesiyiz, câhiliyiz.
İşte fıkdânı bu ihmal edilen ma'rifetin,
Nesli bir acze düşürmüş ki, bugün, memleketin,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir yığın kuvveti var, hem ne tabiî de, henüz,
Biz o kuvvetlere eller gibi hâkim değiliz!
Yarının ilmi nedir, halbuki? Gayet müdhiş:
«Maddenin kudret-i zerriyesi» uğraştığı iş.
O yaman kudrete hâkim olabilsem diyerek,
Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.
Onu bir buldu mu, artık bu zemin: Başka zemin.
Çünkü bir damla kömürden edecekler te'min,
Öyle milyonla değil, nâ-mütenâhi kudret!..» (s. 443-444)

Akif'in o devirde «atom enerjisi»nin dünyada yapacağı değişiklikleri görmesi, ne kadar ileri görüşlü olduğunun açık bir delilidir. Âsım'ın nesli akıl almaz kahramanlıklarıyla Çanakkale Savaşı'nı ve İstiklâl Muharebesini kazanarak Türk milletini kurtarmışlardır ama, kahramanlık bir milletin ilerlemesi için kâfi değildir. İmân ve iradenin yanında akla, yani ilme de ihtiyaç vardır. Akif bu noktada da Atatürk'e yakındır.

Atatürk milliyetçiliğinin hâkim vasıflarından biri, Türkiye milliyetçiliğidir ama onun daha derin, daha önemli bir muhtevası vardır. Atatürk milliyetçiliğinin temelinde hürriyet, istiklâl, vatan ve millet aşkı ile beraber, ilmî düşünceye iman da vardır. Bunlardan biri değil, hepsi önemlidir. Bu açıklama gösterir ki, Atatürk'ün inandığı kıymetlerle Akif'in inandığı kıymetler arasında büyük bir yakınlık vardır.

Daha önce de belirttiğim gibi Akif'i Atatürk'ten ayıran en büyük fark, bugün dahi ulaşılması güç olan «İttihad-ı İslâm» idealidir. Bu fark da, birinin asker ve devlet adamı, ötekisinin dindar bir şair olması ile açıklanabilir.

İdealleri matematik veya fizik gibi kesin düşünceler olarak ele almamak lâzımdır. Onları günün şartlarına göre yorumlamak lâzımdır. Türklerin müslüman olduğu ve tarihte «i'lâ-yı kelimetullâh» için savaştıkları bir vâkıadır. Geniş İslâm âlemine dinî, tarihî ve kültürel bağlarla bağlı olan Türkiye'nin acaba bunlara dayanan mânevî bir sorumluluğu yok mudur? Türkler Atatürk milliyetçiliğine bağlı kalarak, İslâm âlemi için bir şeyler yapamazlar mı? Tarihin akışı bizi, İslâm âlemi ile daha sıkı münasebete zorlamıştır. Ben öyle sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nıyorum ki, realist bir gözle tarihin akışını âdeta günü gününe takip eden Atatürk, bugünkü durum karşısında, İslâm âlemine karşı kayıtsız kalmaz, en azından bugünkü Türk hükûmetlerinin yaptıkları gibi davranırdı.

Tarih, değişen şartlarla devam eden kıymetler arasındaki diyalektiğe dayanır. Milletler, devam eden kıymetlere bağlı kalmak suretiyle varlıklarını korurlar, değişen şartlara uymak suretiyle değişir ve gelişirler.

(Bu yazı 1.11.1983 tarihinde yazılmıştır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF VE MİLLÎ MÜCADELE

Abdullah Uçman *

Türk milleti Anadolu topraklarına adım attığı 1071'den itibaren asırlarca hristiyan batı dünyası karşısında daima galip gelmiş, nihayet 1683 Viyana bozgunu ardından bu üstünlüğün artık düşman cephesine geçtiğini bütün açıklığıyla görmeye başlamıştı. İşte 1683 tarihinden sonraki yıllarda başlayarak 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar geçen bir buçuk asırlık zaman süresi, çok yavaş da olsa, hemen hemen bütünüyle üstünlüğü kabul edilen batı medeniyetine ve hristiyan âlemine yaklaşmakla geçer. Bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyılda yetişen Türk aydınları mensup olduğumuz İslâm medeniyeti ile yeni karşılaştıkları batı medeniyetini mukayese ettiklerinde batı medeniyetini daha üstün görmüşlerdi. Buna bağlı olarak askerî, teknik ve kültürel sahada kısa zamanda batı dünyasına açılmadıkça ve Avrupalı gibi olmadıkça Türk milletine yeryüzünde hayat hakkı da olmayacaktır görüşü yaygınlaşmaya başladı[1].

İşte bu yüzden bütün XIX. yüzyıl, Türklerin yeryüzünde kalabilmek için batı âlemine kucak açtığı, onu hataları ve sevaplarıyla büyük ölçüde benimsemek veya bu yolda tavizler vermek zorunda kaldığı bir çağ olarak görülmektedir. O sırada, bir yanıyla hayatiyetini sürdürmek mecburiyeti dolayısıyla da olsa, Osmanlı aydınının batı dünyasına bakışı bütünüyle müspet bir bakış olduğu halde, batı devletlerinin Osmanlı'ya bakışı tamamen menfaat hesaplarına dayalı menfî bir bakıştır. Onlara göre Rusya'nın «Hasta adam» adını

* Yard. Doç. Dr. Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 A. Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. b., İstanbul 1967, s. 8-17; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), Ankara 1970, s. 37-39; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 31-35.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taktığı Osmanlı devleti yıkılmadıkça ve Türk milleti 8-9 asır önce geldiği Asya bozkırlarına geri gönderilmedikçe hristiyan âlemi için selâmet ve emniyet söz konusu değildir. Hristiyan batı dünyasının menfaatleri açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak kullanılan 1839 Tanzimat Fermanı ile 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip 1912'de Balkan bozgunu ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda imzalanan Mütareke ile Türk milletinin elinde kalan son toprak parçası Anadolu da açıkça paylaşılmış bulunuyordu.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil bulunduğu İttifak devletleri mağlûp olunca, tam dört yıl Çanakkale, Galiçya, Filistin gibi cephelerde kahramanca savaşan ve yer yer büyük zaferler kazanan Türk ordusu da mağlûp sayıldı ve Osmanlı devletini idare eden Damat Ferit Paşa kabinesi ile müttefikleri sulh imzalamak zorunda kaldı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusu silâhlarını bıraktı ve mağlûbiyeti resmen kabul etti[2]. Ancak Mütareke'nin hemen arkasından, mütareke metninde böyle bir madde olmadığı halde İtilâf devletleri 55 parça gemi ile İstanbul Boğazı'na geldi. Kısa bir süre sonra Fransızlar Dörtyol, Adana ve Mersin'i, İtalyanlar Antalya ve Konya'ya kadar olan bölgeyi, İngilizler Urfa, Maraş ve Ayıntab'ı, Yunanlılar da Trakya'dan Hadımköy'e kadar olan sahayı işgal edip 15 Mayıs 1919 da İzmir'e asker çıkardılar.

Bu beklenmedik ve haksız işgaller üzerine memleketin her yanında çeşitli faaliyetler başladı. Başta İstanbul olmak üzere protesto mitingleri tertiplendi, Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruldu. Memleketin dört bir tarafındaki vatansever Türk aydınlarının meydana getirdiği birlik sayesinde millet için yegâne kurtuluş yolunun yine milletten beklenmesi gerektiği görüşü yavaş yavaş benimsenmeye başladı. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'e ayak basması, Türk milletinin uğramış olduğu büyük felâketi büsbütün dayanılmaz bir hale getirdi. Başta Sultanahmet meydanı olmak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinde düzen-

2 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi*, İstanbul 1984, s. 21; Bülent Demirbaş, «Mondros Mütarekesi ve Sonrası», *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1985, s. 1110-1119.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lenen protesto mitingleri işgale karşı isyan ve millî birlik fikrinin teşekkülü yolundaki bellibaşlı faaliyetler arasında zikredilebilir[3].

İstanbul İtilâf devletleri donanmasına mensup askerler tarafından 16 Mart 1920 tarihinde fiilen işgal edilince, işgal altında eli-kolu bağlı vaziyette çaresizlik içinde oturmayı kendilerine yakıştıramayan ve bu yüzden Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile fiilen başlayan Millî Mücadele hareketine katılmayı mukaddes bir görev sayan vatansever Türk aydınları küçük gruplar halinde İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmeye başlar. İstanbul'un işgali üzerine bir ölüm-kalım mücadelesinin verildiği kan ve ateş diyarı Anadolu'ya geçen binlerce meçhul isim yanında devrin tanınmış simalarından akla ilk gelenler arasında Halide Edib, Dr. Abdülhak Adnan, Ruşen Eşref, Mehmet Akif, Hamdullah Suphi, Yunus Nâdi ve Hüseyin Kâzım Kadri gibi isimler de yer almaktadır. İsimlerini saydığımız bu kişilerin her birinin işgalin fiilen başladığı 15 Mayıs 1919'dan Türk ordularının kesin zaferi kazandıkları 30 Ağustos 1922'ye kadar geçen üç yıllık zaman süresinde Millî Mücadele hareketi içinde birbirinden farklı değişik faaliyetleri vardır ve bunların her birinin ayrı ayrı ele alınması değişik araştırmaların konusudur. Biz burada sadece «İstiklâl Marşı» şairimiz Mehmet Akif'in Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri üzerinde durmaya çalışacağız.

⁂

Bilindiği gibi 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânını takip eden yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasî, askerî ve iktisadî bakımdan ayakta tutabilmek üzere Osmanlı aydınları arasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Medeniyetçilik gibi bellibaşlı üç ideolojik cereyan yaygınlık kazanmaya başlar. Bilhassa 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki yıllarda biraz da siyasî ortamın müsait oluşundan dolayı Türkçülük cereyanının da katılmasıyla söz konusu ideolojik faaliyetlerin daha da yaygınlık kazandıkları görülmektedir[4].

3 Sultanahmet Mitingi ile ilgili metinler için bk. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman), I, İstanbul 1981, s. 89-109.

4 A. H. Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 122-124; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, s. 443-446; N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 362-374.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan ve yazar kadrosu arasında Mehmet Akif'in de bulunduğu *Sırât-ı Müstakim* (183. sayıdan sonra adı *Sebîlürreşad* olur) mecmuası çevresinde İttihad-ı İslâm ideolojisi savunucuları emperyalist batı dünyası karşısında güçlü olabilmek veya en azından müslüman cemaata hayat hakkı sağlayabilmek için Osmanlılık ya da Türklük yerine bütün İslâm âleminin dine, çağdaş ilim ve tekniğe dört elle sarılmasını teklif ediyorlardı[5]. Aralarında Said Halim Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Babanzâde Ahmed Naim, Bursalı Mehmed Tahir, Halim Sâbit gibi devrin tanınmış isimlerinin de bulunduğu bu grup içinde Mehmet Akif, ailesinden aldığı terbiye ve yetişme tarzı itibariyle iyi bir müslüman ve sosyal muhtevalı şiirler yazan bir şair olarak tanınmakla beraber, aynı zamanda bir fikir adamı idi. Bilhassa 1908'den sonraki yıllarda nazımla birlikte nesir türünde de eserler vermiş, İslâm dünyasının tanınmış bazı âlimlerinden çevirdiği dinî eser ve makalelerle İslâm âleminin içine düştüğü vahim durumu dile getirmeye çalışmıştır. İstanbul'a 1890'lı yıllarda ikinci defa gelen ve verdiği konferanslarla çevresine büyük bir kalabalık toplamayı başaran Cemâleddin Efgani'nin ortaya attığı İttihad-ı İslâm (İslâm birliği) ile hürriyet ve milliyet fikri kısa zamanda büyük yankılar uyandırmış, Efgani'nin değişik şahsiyeti birçoklarıyla birlikte Mehmet Akif'i de etkilemişti. Daha sonraki tarihlerde aynı yolu takip edecek olan Muhammed Abduh ile Abdülaziz Çaviş'ten de birçok tercümeler yapan Mehmet Akif, çeşitli şiir, mev'ize ve makalelerinde milleti uyandırmak için bu fikirlere ne kadar önem verdiğini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur[6].

---

5 Bu konuda en dikkate değer çalışma Tarık Zafer Tunaya'nın *İslâmcılık Cereyanı* (İstanbul 1962) adlı eseridir. Ayrıca bk. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 443-446; Şerif Mardin, «İslâmcılık», *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, s. 1400-1404; İsmail Kara, «Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları», *a.g.e.*, s. 1405-1420.

6 Eşref Edib, *Mehmet Akif* (Hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları), İstanbul 1938, s. 661-662; Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif* (Hayatı ve eserleri), 2. b., İstanbul 1973, s. 48-55. Cemâleddin Efgani için bk. I. Goldziher, «Cemâleddin Efgânî», *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 81-85; N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 312-320; *Cemil Meriç*, «Cemâleddin Efgânî Dosyası», *Umrândan Uygarlığa*, İstanbul 1974, s. 44-53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İmparatorluk Türkiyesi'nde 1908'den sonraki müsait hava içinde yayılma imkânı bulan İslâmcılık cereyanı ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir :

1. Ayak basılan yeni çağın (XX. yüzyıl) çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermek üzere İslâm dininin kaynağındaki orijinal şartlara dönmek suretiyle bir reform yapmak;

2. Hükûmete karşı vatandaşın haklarının yeniden tespit edilmesi;

3. Batı medeniyeti karşısında İslâm âleminin birleştirilmesi[7].

Biyografisi dikkatle incelendiği zaman Mehmet Akif'in, Balkan Savaşı yıllarına kadar ısrarla İttihad-ı İslâm ideolojisini benimsediği fakat devrin şartları gereği aynı yıllarda teşekkül etmiş bulunan Türkçülük cereyanının, onu, benimsediği çizgide başlangıçta tereddüde, daha sonraları da bir bakıma ümitsizliğe götüren bir engel olduğu görülecektir. Mehmet Akif'in o yıllarda yazdığı «Süleymaniye Kürsüsünde» (1912) ele aldığı sosyal ve siyasî konular sadece İmparatorluk Türkiyesi'ni ilgilendiren konular değildir. Eserin esas konusu, o sırada İslâm ülkeleri içinde en kuvvetli durumda bulunan Türkiye'nin ön-ayak olmasıyla Türkiye liderliğinde bir İslâm birliği kurulması fikri idi. Bununla beraber, bilhassa Balkan Savaşı'nda uğranılan bozgun üzerine kaleme aldığı makalelerinde, İslâm birliği idealinin gerçekleşmesi için ön-ayak olması istenen Türkiye'nin uğradığı bu felâket yüzünden duyduğu büyük endişeler de yer almaktadır. Bütün bu endişeler, yine de, onun gönülden bağlı bulunduğu İslâm birliği idealini büsbütün ortadan kaldıramazsa da, Millî Mücadele yıllarına gelinceye kadarki hayatında önemli sayılabilecek bazı kötü izler bırakır[8].

Kronolojik olarak şiirlerine bakıldığında Mehmet Akif'in 1918 yılından itibaren büyük bir bedbinliğe düştüğü görülür. Çünkü arzu ettiği İslâm birliği ideali fiilen iflâs ettiği gibi bütün İslâm dünyası da parçalanmaya yüz tutmuştur. Onun özellikle 1919 tarihini taşıyan «Hüsran» başlıklı şiiri, Türk milletinin ve İslâm dünyasının içi-

7 T.Z. Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, s. 94-100; Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 1402-1403; İ. Kara, *a.g.e.*, s. 1405-1409.

8 F. A. Tansel, *Mehmet Akif*, s. 86-87.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne düşmüş olduğu feci durumu bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. I. Dünya Savaşı'nın sona erip Türk vatanının taksime başlandığı sırada Mehmet Akif âdeta çıldırırcasına «...Türkler'in yirmi beş asırdan beri istiklâllerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbet bir hakikattır. Halbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklâli bu kadar eski zamandan başlayan bir millet yoktur. Türk için istiklâlsiz hayat müstahîldir. Tarih de gösteriyor ki Türk, istiklâlsiz yaşayamamıştır!»[9] diye haykırmaktan kendini alamaz. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile yeis ve üzüntüsü son haddine varır. Ancak bütün bu karamsar durum karşısında bile bir an olsun ümidini kaybetmeyen ve Türk milletinin istiklâlden mahrum kalabileceğini aklından geçirmeyen Mehmet Akif, Anadolu'nun batısında başlayan Millî Mücadele'nin kısa sürede memleketin dört bir yanına yayılacağına ve Türk vatanının bir an önce düşman istilâsından kurtulacağına inanmaktadır.

Yakın dostu ve *Sebîlürreşad* mecmuasının sahibi Eşreb Edib (Fergan)'in naklettiğine göre, 1920 yılı Şubat ayının ilk haftasında bir gün büyük bir heyecanla dergi idarehânesine gelen Mehmet Akif, Millî Mücadele'nin başladığı Balıkesir cephesine gideceklerini söyler ve hiç gecikmeden derhal İstanbul'dan ayrılıp beraberce Balıkesir'e giderler[10]. Balıkesir cephesinde millî müdafaayı bizzat gören ve Millî Mücadele'yi «büyük bir gaza» telâkki eden Mehmet Akif, burada son derece heyecanlanarak «Zafer yolu bu yoldur!» demekten kendini alamaz. Mehmet Akif, Batı Anadolu'da yer yer başlayan direnmeleri desteklemek ve teşvik etmek üzere, Balıkesir'de (o günkü ismiyle Karesi) Zağanos Paşa Camii'ni dolduran cemaatın ısrarı üzerine kürsüye çıkarak memleketin o günkü feci durumu karşısında neler yapılabileceğini ve millet olarak ne yapmaları gerektiğini veciz bir şekilde dile getirir.

Zağanos Paşa Camii'ndeki mev'izesine :

«Cihan altüst olurken seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün bir serserîsin, derbedersin kendi yurdunda!

9 «Manda Meselesi», *Sebîlürreşad*, nr. 437-438, 21 Ağustos 1335/1919, s. 175

10 Eşref Edib, *Mehmet Akif* (Hayatı ve eserleri), I, 2. b., İstanbul 1962, s. 128-129.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hayat elbette hakkın... Lâkin, ettir haykırıp ihkak;
Sağırdır kubbeler, bir ses duyar: Dâvâ-yı istihkak....»

mısralarını okuyarak başlayan Mehmet Akif, vaazında genel olarak şu hususlar üzerinde durmuştur :

— Müslüman milletler uzun süredir münasebette bulundukları diğer milletlerle pek ilgilenmemiştir; «umûr-ı din»e olduğu kadar «umûr-ı dünya»ya karşı da «bîgâne» kalmışlardır. Batı'nın teknik medeniyeti harikalar yaratırken müslümanlar bunlardan haberdar bile olamamışlardır. Yeryüzünde yaşamak herkesin hakkıdır, fakat yaşamayı hak etmek gerekir.

— Batı medeniyetinin kuvvetli oluşunun temelinde birlik ve beraberlik şuuru vardır. Müslümanlar için «hakk-ı hayat» da ancak birlik ve beraberlik ile mümkündür: «Eğer müslümanlar yaşamak istiyorlarsa cemaat arasında nifaka, şikaka, dargınlığa, küskünlüğe, ayrılığa-gayrılığa meydan açabilecek en ufak sözlerden, en ehemmiyetsiz görünen hareketlerden bile çekinmelidirler.»

— Yeis ve ümitsizliğe düşmek dinimizce küfür telâkki edilmiştir. Bu yüzden müslümanların Allah'ın merhamet ve yardımından ümit kesmemesi lâzımdır.

— Din, namus ve vatan tehlikeye düşmüş, düşman kapılarımıza dayanmıştır; bu durumda yapılacak şey, ayrılık-gayrılık gibi küçük çekişmeleri bir tarafa bırakıp el birliği ile bu namert saldırıyı bir an önce geri püskürtmektir[11].

Camiyi dolduran binlerce Balıkesirli müslüman heyecan içinde gözyaşı dökerken Mehmet Akif, Allah'tan sabır, sebat, zafer ve yardım dileyerek kürsüden iner. Bu vaazdan sonra Balıkesir'de daha birkaç gün kalır; bir süre yine cephede kahramanca dövüşen mücahitlerle görüştükten sonra yüksek bir moralle İstanbul'a geri döner.

Mehmet Akif, herhangi bir resmî izin almadan Balıkesir'e gittiği ve orada Anadolu'da yeni başlayan Millî Mücadele hareketi le-

11 Mev'izenin tamamı için bk. *Sebîlürreşad*, nr. 458, 12 Şubat 1336/1920, s. 183-186.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hinde vaaz verdiği için, 3 Mayıs 1920 tarihinde, kâtibi bulunduğu Dârülhikmeti'l-İslâmiye'deki görevine son verilir[12].

Bu sırada Anadolu'da bir yandan millî cepheler kurulmaya, millî ve mukaddes mücadele hareketi memleketin dört bir yanında varlığını hissettirmeye başlarken, öte yandan da 23 Nisan 1920 günü Ankara'da bütün vilâyetlerden gelen mebuslarla işgal altındaki İstanbul'dan kaçabilen bir kısım mebusların iştirakiyle Büyük Millet Meclisi açılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına reis Mustafa Kemal tarafından bütün Türk milletine hitaben yayınlanan beyannâmede de birlik ve beraberlik konusu üzerinde durulmakta ve Allah'ın rahmet ve yardımı talep edilmektedir[13].

İstanbul 16 Mart 1920 sabahı İtilâf devletleri askerleri tarafından fiilen işgal edilince, şehir kasvetli bir havaya bürünür. İşgal kısa zamanda dayanılmaz bir hal alınca Mehmet Akif de Eşref Edib'e: «Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvîre ihtiyaç varmış; çağırıyorlar, mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehânenin işlerini derle topla, *Sebîlürreşad* klişesini al, arkamdan gel. Meşîhat'takilerle de temas et, Harekât-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler!»[14] diyerek Anadolu'daki millî uyanışa katılmaya karar verir ve 1920 yılı Nisan ayı sonlarına doğru bir sabah erkenden 12 yaşlarındaki oğluyla beraber İstanbul'dan ayrılır. Üsküdar'da yol arkadaşı Ali Şükrü Bey'le buluştuktan sonra Alemdağ yolunu tutarak deniz kıyısına varır ve

12 Eşref Edib ile Ömer Rıza Doğrul Mehmet Akif'in Dârülhikmeti'l-İslâmiye'den uzaklaştırılmasını Balıkesir'e gidip orada millî hareket hakkında vaaz vermesine bağlarken (bk. E. Edib, *Mehmet Akif*, s. 130; Ö. R. Doğrul, «Mehmet Akif'in Hayatı», *Safahat*, 8 b., İstanbul 1973, s. XVII), F. A. Tansel ise millî kuvvetlere katılmasına bağlar (*Mehmet Akif*, s. 91). Dârülhikmeti'l-İslâmiye hakkında dikkate değer bir çalışma hazırlayan Sadık Albayrak Dârülhikme'ye ait karar defterinden bu azille ilgili olarak şu satırları aktarır: «Me'zuniyet-i resmiyye talep etmeksizin terk-i me'muriyetle tagayyüb eden Dârülhikmeti'l-İslâmiyye âzâsından Dâr-ı mezkûr baş kâtibi Mehmet Akif Bey'in azli 13 Şaban 1338/3 Mayıs 1336 tarihinde irâde-i seniyye-i Hazret-i Şehriyârî'ye iktiran eylemiştir» (*Son Devrin İslâm Akademisi*, 2. b., İstanbul 1984, s. 182).

13 *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 24, 23 Nisan 1336/1920.

14 E. Edib, *Mehmet Akif*, s. 139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oradan bulduğu bir vasıta ile İnebolu'ya çıkar. İnebolu'dan da Ankara'ya hareket eder ve nihayet Mayıs ayı başlarında uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Ankara'ya varır (9 Mayıs 1920). Mehmet Akif Ankara'ya varır varmaz Tâceddin Dergahı'na yerleşir; bu arada 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'ne Burdur mebusu seçilir. Ankara'ya yerleştikten kısa bir süre sonra da halkı cepheye ve birliğe davet için henüz işgal edilmemiş vatan topraklarında seyahatlere çıkan Mehmet Akif, bu seyahatlerin ilkinde Eskişehir'e kadar gider. Henüz Ankara'ya geleli on beş gün olmadan, Burdurluların ısrarlı daveti üzerine, yanında küçük oğlu ile birlikte Burdur'a gider. Mehmet Akif, kendisini hasret ve muhabbetle bağırlarına basan Burdur halkına da vaaz ve nasihat eder. Bu sırada dinleyiciler arasında bulunan oğlu Emin Akif, babasının Burdurlulara hitaben yaptığı konuşmayı şu şekilde nakletmektedir: «...Babamı ilk defa Burdur'da hükûmet konağında üç dört yüz kişiyi mütecâviz bir cemaata karşı hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesiyle konuşuyor, çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri, vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, mülevves çizmeler altında çiğnenen tarihî ve ilâhî mâbedlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor, bu fecâyiin yürekler acısı avakıbını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki... Ben de dinleyiciler arasına sıkışmıştım. O muazzam kalabalık derin bir sükûta dalmıştı. Lâkin bu öyle bir sessizlik, öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almaya niyet eden başların son kat'î kararından doğuyordu. Bir de şurada burada hissiyâtına mâlik olamayarak hıçkırıklarını tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu..»[15].

Mehmet Akif burada bir hafta kadar kaldıktan sonra Sandıklı'ya gider ve bir gece yatsı namazından sonra minbere çıkıp orada da vaaz eder. Yoluna devam ederek Antalya'ya varır; Antalya'da, yakın arkadaşı Hacı Süleyman Efendi'nin evinde misafir kalır. Ankara'ya döndükten birkaç gün sonra Birinci İnönü Zaferi'nin müjdesi gelir. Yine oğlunun belirttiğine göre, Mehmed Akif buna âdeta bir çocuk gibi sevinir. Ankara'da on-on beş gün kadar kaldıktan sonra Eskişehir üzerinden Afyon'a gider. Bir müddet sonra ise, 2

15 Emin Akif Ersoy, «Safahât Şairini Oğlundan Dinleyiniz», *Millet*, nr. 107, 19 Şubat 1948, s. 16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekim 1920 tarihinde başlayıp 22 Kasım'a kadar devam eden Konya isyanının bastırılması için Konya'ya gönderilir. Konya'ya gidince, halka onların anlayabileceği bir dille nasihat eden Mehmet Akif, vatanın yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu, ayrılık-gayrılık yerine milletin tek bir vücut halinde birleşerek Ankara'da kurulan yeni hükûmete yardım etmeleri gerektiğini bildirerek isyancıları güçlükle ikna etmeye çalışır. Konya halkının müslümanlıklarından ve iyi birer insan olduğundan şüphe etmeyen Mehmet Akif, yaptığı nasihattan sonra aldığı şu cevapla büyük bir sukut-ı hayâle uğrar: «Biz Selçukoğulları'ndanız; bizden olmayan bir hükûmetin yıkılmasından bize ne?» Mehmet Akif daha sonraki tarihlerde de sık sık hatırladığı bu olayı çevresindekilere naklederken şöyle der: «Allah bir hükûmeti zayıf bırakmasın! En büyük felâket budur. Hükûmet za'fa düşünce her yer oğul verir!»[16].

Yine aynı günlerde İstanbul hükûmeti, işgal kuvvetlerinin baskısı ile, Kuvâ-yı Milliye aleyhine bir fetva almak üzere Bâb-ı Meşîhat'ı sıkıştırmaktadır. Şeyhülislâm Haydarizâde İbrahim Efendi böyle bir fetva vermemek için bir süre direnirse de sonunda istifa etmek zorunda kalır. Hemen arkasından, kendisinden istenildiği gibi rahatça fetva alınabilecek Dürrizâde Abdullah Efendi Meşîhat'a getirilir (5 Nisan 1920). Dürrizâde Kuvâ-yı Milliye aleyhine çıkarılan fetvayı derhal imzalayarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının devlete karşı ayaklandığını, bu yüzden öldürülmelerinin dinen vacip olduğunu tasdik eder. Bu fetvadan onbinlerce adet bastırılır ve bazı yerlere de İngiliz ve Yunan uçakları ile atılmak suretiyle bütün memlekete dağıtılır. Ancak buna karşılık Ankara müftüsü Rıfat Efendi'nin (Börekçi) mukabil fetvası ise Dürrizâde'nin fetvasını tamamen tesirsiz hale getirecektir.

İstanbul'da artık rahatça yapılabilecek bir şey kalmayınca, Eşref Edib de, daha önce Mehmet Akif'in vermiş olduğu talimata uyarak *Sebîlürreşad*'ın klişesini alır ve Karadeniz yoluyla önce İnebolu'ya, oradan da Kastamonu'ya geçerek durumu Ankara'da bulunan

16 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 142. Çumra, Karaman, Bozkır, Akseki, Seydişehir, Şarkikaraağaç, Akşehir, Ilgın ve Kadınhan kazalarını da içine alan Konya isyanı ile Millî Mücadele sırasındaki diğer isyanlar hakkında geniş bilgi için bk. Rahmi Apak, *Türk İstiklâl Harbi-İç Ayaklanmalar* (1919-1921), Ankara 1964.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif'e bildirir[17]. Eşreb Edib'in bu haberi üzerine Mehmet Akif Ankara'dan ayrılır ve 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya gelir. Mehmet Akif'in Kastamonu'ya gelişi mahallî gazetelerden *Açıksöz*'de şu satırlarla duyurulur :

«Büyük İslâm şairi edîb-i âzâm Mehmet Akif Beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmiştir. *Sebîlürreşad*'daki yazıları ve sâir âsâr-ı ber-güzîdesiyle İslâm âleminin yegâne şairi tanınan Mehmet Akif Beyefendi'ye gazetemiz nâmına beyân-ı hoş-âmedî eyleriz.»[18].

Mehmet Akif, Kastamonu'ya geldikten sonra kısa bir hazırlık yaparak Eşref Edib'le beraber *Sebîlürreşad*'ı bu defa Kastamonu'da neşre başlar. *Sebîlürreşad*'ın Kastamonu'da yayına başlamasından birkaç gün önce yine *Açıksöz*'de yer alan başka bir yazıda şehir halkının duymuş olduğu sevinç şu satırlarla dile getirilir :

«*Sebîlürreşad* cerîde-i İslâmiyesi Kastamonu'muzun şerefine ilk nüshasını şehrimizde neşredecektir. Bütün İslâm âleminde pek büyük bir tesir-i dinîsi olan muhterem risâle başmuharriri Mehmet Akif ve müdürü Eşref Edib beylerin şehrimizde kaldıkları müddetçe mücâhedelerini memnuniyetle haber aldık. Büyük ve her müslümanca muhterem olan risâlenin temâdî-i neşrini temenni ederiz.»[19]

Bu haberin yayınlanışından iki gün sonra *Sebîlürreşad* Kastamonu'da çıkmaya başlar. Kastamonu'da yayınlanan 464 numaralı ilk sayıda, mecmuanın Kastamonu'ya niçin nakledildiği şu satırlarla açıklanmaktadır: «İngilizler merkez-i hilâfeti işgal ile zulüm ve tazyiklerini arttırdılar. Maddî, mânevî bütün hürriyet-i İslâmiye'yi selbettiler. Her şeyi tahakküm ve iradeleri altına aldılar. Bunun üzerine müslümanlığı ve müslümanların hukukunu müdafaa hususunda hiçbir tesir altında kalmayarak daima istiklâl-i efkârını muhafaza etmiş bulunan *Sebîlürreşad*'ın İstanbul'da intişârına imkân kalmadı. Onun için inâyet-i Hak'la risâlemizi bugünden itibaren Anadolu'da neşretmeye başlıyoruz. Kastamonu'da bulunduğumuz müddetçe *Sebîlürreşad* burada intişâr edecek, istilâdan masun kalan mahallerdeki abonelere irsâlâta devam olunacaktır»[20].

17 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 140.
18 *Açıksöz*, 21 Teşrin-i evvel 1336/1920.
19 *Açıksöz*, 22 Teşrin-i sânî 1336/1920.
20 *Sebîlürreşad*, nr. 464, 25 Teşrin-i sânî 1336/1920, s. 264.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif, Kastamonu'da bir taraftan *Sebîlürreşad*'ı çıkarırken bir taraftan da Anadolu'nun her yanında başlamış bulunan Millî Mücadele hakkında halkı aydınlatmak ve onlara moral vermek ihtiyacını duyar. Bunun için de yine en tesirli yol olarak câmi kürsüsünden vaaz etmeyi seçer ve Kastamonu'ya gelişinden sonraki ilk cuma günü şehrin en büyük câmilerinden Nasrullah Câmii kürsüsüne çıkar. Burada verdiği vaazda, cemaatın anlayabileceği bir ifadeyle Sevr muahedesinin Türk milleti için bir ölüm fermanı olduğunu, bunu kabul etmenin esareti ve yok olmayı kabul etmek demek olduğunu izah ederek son Türk yurdunun geçirmekte olduğu tehlikeyi son derece açık bir şekilde gözler önüne serer. Mehmet Akif bu mev'izesinde önce *Kur'ân-ı Kerîm*'deki «Âl-i İmran», «Tevbe», «Bakara» ve «Mâide» sûrelerinden bazı âyetler okuyarak ana hatlarıyla şu noktalar üzerinde durur:

— Düşmandan asla dost olmaz ve düşman hiçbir zaman «mahrem-i esrâr» kabul edilemez. Türk milleti arasında yaygın «İngiliz adaleti», «Fransız hamiyeti», «Alman dehâsı», «İtalyan terakkiyâtı» gibi sloganlar itibar edilmemesi gereken sözlerdir. Mehmet Akif'e göre «Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetleri, sanâyideki terakkîleri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki terakkîleriyle ölçmek kat'iyyen doğru değildir.»

— Sık sık vicdan hürriyetinden bahseden batılılar dünyanın en mutaassıp cemaatıdır. Bu yüzden, çocukları doğar doğmaz dinî ve millî telkinatla büyütülen, müslümanlara karşı düşmanlık hissiyle yetiştirilen bir hristiyanın bir şarklıyı, hele bir müslümanı sevmesine imkân yoktur.

— Avrupalı insanla Avrupa ilim, irfan, fen ve sanatının meydana getirdiği batı medeniyetini birbirine karıştırmamak gerekir. Denizlerin dibinde gemi yüzdüren, göklerde ordular dolaştıran Avrupalılara medenî bakımdan ulaşamazsak, bize emanet olarak bırakılan İslâm dinini yaşatmamıza da imkân yoktur.

— Müslümanların en büyük düşmanı fitne, fesat, nifak ve şikaktır; bunlar yüzünden Emeviler'den başlayarak Abbâsîler, Endülüslüler, Gazneliler ve Selçuklular saltanatlarını, Osmanlılar da eski büyüklüklerini kaybetmişlerdir. Avrupa medeniyetine ulaşabilmek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için yapılacak şey, aramıza sokulan fitne ve fesatları ortadan kaldırarak baş başa verip çalışmaktır.

— Düşmanın bizden istediği, herhangi bir vilâyet veya sancak değil, doğrudan doğruya başımız, boynumuz, hayatımız, saltanatımız, devletimiz, hilâfetimiz, dinimiz ve imanımızdır. Bu yüzden artık aklımızı başımıza toplamanın zamanı gelmiştir; çünkü artık «çekilip gitmek için arka tarafta bir karış yerimiz yoktur!»

Türk milletinin ezelî düşmanlarının sulh antlaşması ile takip ettikleri zulüm ve imha planını bütün ayrıntılarıyla açıklayan Mehmet Akif, ayrılık-gayrılığı şiddetle tenkit ederek halkı birlik ve beraberliğe davet eder. Cemaat ise, camide ilk defa dinledikleri böyle bir vaaz karşısında heyecan ve dehşet içinde âdeta donup kalır. Vaazın verilişinden sonra *Sebîlürreşad*'da da neşredilen bu mev'ize ile Sevr antlaşmasının mahiyeti ve ihtiva ettiği hükümler çok açık bir şekilde tahlil edilmiş ve meselenin iç yüzü halka izah edilmiştir[21].

Mehmet Akif'in gayet veciz bir şekilde açıkladığı bu durum karşısında ortalıkta bir anda bir heyecan dalgası meydana gelir ve cemaat hüngür hüngür ağlamaya başlar. Bu arada Mehmet Akif de kendinden geçer. Cemaatın arasında bir köşede sessizce Mehmet Akif'i dinleyen Eşref Edib de : «Cemaat ağlıyordu, ortalığı müthiş bir heyecan kaplamıştı. Üstad da kendinden geçecek derecelere gelmişti. Onun o kadar heyecanlı bir zamanını görmemiştim. Artık sesi kesiliyordu; çok yorulmuştu. Heyecanından kalbi duracak diye kor-

21 Mev'izenin tamamı hulâsa halinde *Sebîlürreşad*'ın Kastamonu'da çıkan ilk sayısı olan 464. sayıda yayınlanmıştır (25 Teşrin-i sânî 1336/1920, s. 249-259). Mecmuanın son sahifesinde ise bu mev'ize ile ilgili olarak şöyle bir ricada bulunulur : «*Sebîlürreşad*'ın Anadolu'da intişâr eden bu ilk nüshasından Anadolu'nun vilâyatıyla sancak ve kazalarındaki vali, mutasarrıf, kaymakam ve müftülere icâbı kadarı gönderilmiştir. Müslümanların en büyük şâiri üstâd-ı muhteremimiz Mehmet Akif Beyefendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Câmi-i şerîfinde îrâd buyurdukları işbu nüshada münderic pek mühim mev'izenin her taraftaki müslümanlarca işitilmesi için zevât-ı müşârünileyh tarafından Anadolu'nun bütün camilerinde, bütün ictimâgâhlarında İslâm cemaatleri huzurunda yüksek sesli zevâta okutturulması, Anadolu'da intişâr eden bütün gazeteler tarafından naklolunması, bir vecîbe-i dîniyye olduğu enzâr-ı hamiyyete arz olunur». (s. 264).

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuyordum!»[22] der. Mehmet Akif «Bizim yolumuzda çalışıp didinenlerle mücâhede edenleri muhakkak ki yollarımıza iletiriz. Hak Teâlâ iyi işler işleyenlerle beraberdir» meâlindeki Ankebut sûresinin 69. âyetini okuduktan sonra ellerini kaldırır ve «Yâ İlâhî bize tevfîkini gönder! (....) Müslüman yurdu her yerde felâket vurdu; Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu. O da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer'-i mübîn, Hâksâr eyleme yâ Rab onu olsun!.. Velhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn..» diyerek vaazını bitirir. Duasını bitirip kürsüden indikten sonra cemaatle beraber Kastamonu'nun içinde dolaşır ve bu heyecan dalgası bir anda bütün şehri kaplar.

Mehmet Akif'in Nasrullah Camii'nde vermiş olduğu bu vaazın müspet tesiri kısa zamanda kaza ve köylere kadar yayılınca, bu durumdan istifade etmek isteyen hükûmet, Mehmet Akif'e ricada bulunarak Kastamonu kazalarındaki halkı da aydınlatmasını ister. Mehmet Akif bu rica üzerine Kastamonu kazalarını da dolaşır ve oralarda da halkın anlayabileceği bir dille Sevr muahedesinin korkunç hükümleriyle düşman istilâsı karşısında müslümanlara düşen görevleri teker teker anlatır.

Sebîlürreşad'ın 465, 466 ve 467. sayılarında hulâsa halinde yayınlanan bu mev'izelerde özet olarak şu noktalar üzerinde durulmaktadır :

— Yeis ve ümitsizlik küfür ile bir tutulmuş,

— Azim, gayret ve iman teşvik edilmiş,

— Düşman istilâsı karşısında her müslümana düşen ferdî sorumluluk anlatılmış,

— Tarih, namus, şan ve şeref gibi millî duygularla istiklâl hissi çarpıcı örneklerle açıklanmıştır.

Mev'izelerin yer aldığı *Sebîlürreşad* nüshaları Kastamonu Matbaası'nda o günün imkânlarına göre çok sayıda bastırılmak suretiyle Anadolu'nun çeşitli vilâyet, sancak ve kazalarındaki vali, mutasarrıf, kaymakam ve müftülere gönderilir. Eşref Edib'in ifadesine göre, bu mev'izeler Anadolu'daki bütün cephelerde, kahvehâne gibi belli toplantı yerlerinde yüksek sesle okunmuş ve bir kısmı Anado-

22 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 144.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lu'daki mahallî basın tarafından aynen iktibas edilmiş, ayrıca kitapçıklar halinde bastırılarak cephelere dağıtılmıştır[23].

Mehmet Akif'in memleket çapında büyük bir heyecan uyandıran vaazlarının ilk yankısı el-Cezîre cephesi kumandanı Nihad Paşa'dan gelir. Nihad Paşa Kastamonu'da bulunan Mehmet Akif'e çektiği telgrafta şunları yazar: «Nasrullah Câmi-i şerîfinde îrâd buyurduğunuz mev'izeyi hâvî mecmuanızın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyârıbekir'in Câmi-i Kebîr'inde cuma namazından sonra kıraat edilerek mü'minîn-i hâzıra envâr-ı ma'neviyesinden hisseyâb-ı tenevvür ve tefeyyüz olmuşlardır. Fakat bu istifade pek mahdut kalacağından cephe mıntıkasını teşkil eden Elaziz, Diyârıbekir, Bitlis, Van vilâyetleri ile civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasibedâr edilmiş ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya zât-ı âlînize ait olmak üzre Diyârıbekir Vilâyet Matbaası'nda tab ve teksir edilerek bütün cepheye tevzî olunmuştur. Cenâb-ı Hak mesâi-i dîn ve vatanperverânenizi meşkûr eylemesi temennisi ile ihtirâmâtımı takdim eylerim -10.2.337- el-Cezîre Kumandanı Nihad»[24].

Bu telgraftan da açıkça anlaşılacağı gibi, Mehmet Akif'in düşman çizmeleri altındaki son Türk vatanının kurtuluşu uğrunda ailesini, çoluk-çocuğunu ve refahını terkederek Anadolu'da başlayan mukaddes mücadeleye katılması ve bu sırada vermiş olduğu vaazlar halkın ve askerin mâneviyâtını yükseltmede tahminin üzerinde bir tesir göstermiş bulunmaktadır.

Mehmet Akif de bu telgrafa cevap olmak üzere Nihad Paşa'ya şu telgrafı çeker: «Diyârıbekir'de el-Cezîre Kumandanı Nihad Paşa Hazretleri'ne Hakk-ı âcizânemdeki teveccühât-ı devletlerine an-samimi'l-kalb teşekkürler ederim. Nasrullah kürsüsündeki mev'izenin o havâlide ve o cephedeki bütün dindaşlarımıza tebliğine himmet ve delâlet cidden sezâvâr-ı minnettir. Cenâb-ı Hak pek kıymettar bir rüknü bulunduğunuz kahraman ordumuzu zaferden zafere îsâl ve ümmet-i İslâmiye'de belirmeye başlayan intibâhı müzdâd buyursun. Âmin- Mehmet Akif - 16 Şubat 337»[25].

---

23 Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 148.
24 *Sebîlürreşad*, nr. 468, 17 Şubat 1337/1921, s. 315.
25 *Sebîlürreşad*, nr. 468, s. 315.

A ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif Kastamonu'da yaklaşık olarak bir ay kalır ve bu süre zarfında şehir merkezi ile birlikte civar kaza ve köyleri de dolaşarak halkla sohbetler yapar. «Ey Müslüman!», «Umar mıydın?», «Yeis Küfürdür», «Mevlid-i Nebevî Gecesi», «Ey Cemaat Uyan!» gibi şiirleri de yine bu sırada, Millî Mücadele'de müstesna bir yere sahip bulunan *Açıksöz*'de yayınlanır. Mehmet Akif, Eşref Edib'le beraber *Sebîlürreşad*'ı 464. nüshadan 466. nüshaya kadar üç sayı (25 Teşrin-i sâni 1336/1920 - 13 Kânun-ı evvel 1336/1920) Kastamonu'da yayınladıktan sonra mecmuanın başlık klişesini alarak 25 Aralık 1920 tarihinde Millî Mücadele'nin idare edildiği Ankara'ya hareket eder[26]. Bin türlü güçlük ve imkânsızlıkla ağır kış şartları içinde Ilgaz dağlarını aşarak sonunda Ankara'ya varır ve yine doğruca, İstiklâl Marşı dahil Ankara devresindeki bütün şiirlerini kaleme aldığı Tâceddin Dergâhı'na yerleşir[27]. Bu arada, 3 Şubat 1337/1921 tarihinden başlayarak 467. nüsha ile *Sebîlürreşad* da tekrar yayınlanmaya başlanır.

Mehmet Akif Kastamonu'dan Ankara'ya döndüğü zaman. 8 Temmuz'da Yunan askerleri tarafından işgal edilen Bursa'dan gelen acı haberlerle derinden sarsılır. Bursa'ya giren işgal kuvvetleri komutanı Sofoklis, Osman Gazi'nin sandukasına tekme ile vurarak: «Kalk da milletini kurtar!» diye küstahça hakaret etmişti. Mehmet Akif, özellikle bu kötü haber üzerine âdeta kahrolmuş ve :

> Ne husrandır ki: Şarkın ben vefâsız, kansız evlâdı,
> Serâpâ garba çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
> Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim herc ü merc oldu,
> Selâhaddin-i Eyyûbî'lerin, Fâtih'lerin yurdu.
> Ne zillettir ki: Nâkus inlesin beyninde Osman'ın;

mısralarının yer aldığı meşhur «Bülbül» şiirini kaleme almıştır. Mehmet Akif bu şiiri yazarken Yunan ordusu da Yalova ve Gemlik

---

26 «*Sebîlürreşad* Ankara'ya gidiyor : Kastamonu'da üç nüsha neşrine muvaffak olduğumuz *Sebîlürreşad*, bâdemâ inşallah Ankara'da intişâr edecektir. Gelecek hafta üstâd-ı muhteremimizle beraber Ankara'ya gideceğiz. Bir iki hafta kadar zaruri bir tecehhürden sonra inşallah daha vâsi sûrette Ankara'da neşriyâta devam olunacaktır». (*Sebîlürreşad*, nr. 466, 13 Kânun-ı evvel 1336/1920, s. 292).

27 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 151.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dolaylarında müslüman köylerini yakıp yıkıyor, masum insanları da hunharca katlediyordu.

Mukaddes mücadele Anadolu'nun dört bir yanında devam ederken devrin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey (İnönü) 1920 yılının sonlarında bir gün Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'u ziyaret ederek «millî heyecanı koruyacak, millî azim ve imanı besleyecek, zinde tutacak, Fransızların Marsailles marşına benzer bir marş» yazılmasını ordu adına teklif eder. Bunun üzerine, bir yarışma açılacağı bir yandan Maarif Vekâleti'nin tebliğiyle mekteplere duyurulurken, öte yandan da matbuat aracılığıyla «Türk şairlerinin nazar-ı dikkatine» sunulur[28]. İlânda, 23 Kânun-ı evvel 1336/1920'de de edebî heyet tarafından, gönderilen parçalar arasından bir seçme yapılacağı ve marş olarak seçilecek parçanın yazarına 500 lira, besteyi yapana da 1000 lira mükâfât-ı nakdîye verileceği bildirilir. Neticede yarışmaya 724 parça katılır. Fakat bunların hiçbirisi Türk istiklâl mücadelesinin ruhunu ifade edebilecek, büyüklüğünü dile getirebilecek güç ve değerde bulunmaz. Bu arada böyle bir marşın ancak Mehmet Akif tarafından yazılabileceği, fakat işin içine para meselesi karıştığından dolayı onun bu yarışmaya katılmadığı da söylenmektedir. İşi sürüncemede bırakmak istemeyen yeni Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmet Akif'in yakın dostu Balıkesir mebusu Hasan Basri (Çantay) ile görüşerek, Mehmet Akif'in bu yarışmaya katılması yollarını arar ve 5 Şubat 1921 tarihli bir mektupla yarışmaya katılmasını engelleyen noktaların ortadan kaldırılabileceğini belirtir.

Mehmet Akif'in, önceden haberi olmadığı söylenen bu mektup Hamdullah Suphi'nin el yazısı ile şöyledir: «Pek azîz ve muhterem efendim - İstiklâl marşı için açılan müsabakaya iştirak buyurmamalarındaki sebebin izâlesi için pek çok tedbirler vardır. Zât-ı üstâdânelerinin matlûb şiiri vücûda getirmeleri maksadın husûlü için son çare olarak kalmıştır. Asîl endişenizin icab ettiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve tehyic vasıtasından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesile ile en derin hürmet ve muhabbetimi arz ve tekrar eylerim efendim. Umûr-ı Maarif Vekili Hamdullah Subhi»[29].

28 *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 72, 7 Teşrin-i sânî 1336/1920.

29 Söz konusu tezkireyi Mehmet Akif'in görüp görmediği hususundaki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rivayete göre, mektubun Mehmet Akif'i incitmesinden çekinen Hasan Basri, mektuptan hiç söz etmeden para meselesinin halledildiğini söyleyerek Mehmet Akif'in yarışmaya katılmasını sağlar. Kırk sekiz saat gibi kısa bir zamanda yazılan şiir (7 Şubat 1921), 725. parça olarak Maarif Vekâleti'ne teslim edilir. Mehmet Akif'in eseriyle beraber üç parça orduya gönderilerek asker üzerindeki tesiri en fazla olan eserin tespiti ile mütalâanın gönderilmesi istenir ve neticede, en çok Mehmet Akif'in kaleme aldığı şiirin beğenildiği bildirilir. Bunun üzerine Hamdullah Suphi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk olarak bu parçayı okumaya karar verir. 26 Şubat 1921'de, Maarif Vekâleti tarafından Meclis'e gönderilen «İstiklâl Marşı» teklifi o gün gündeme alınır ve ilk toplantıda şiirin tab' ve tevziine karar verilir[30]. 1 Mart 1921 tarihli ikinci toplantı döneminin öğleden sonraki ikinci oturumunda «Karesi mebusu Hasan Basri Bey'in, İstiklâl Marşı'nın güftesinin Hamdullah Subhi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunmasına dair takrîri» üzerindeki görüşmeleri müteakip marş, Hamdullah Subhi tarafından Meclis kürsüsünden okunur. Büyük bir coşkunluk ve heyecan içinde dinlenen marş, sürekli alkışlarla sık sık kesilir. Marşın resmen kabul edilmesi ise Meclis'in 12 Mart 1921 tarihli toplantısının öğleden sonraki oturumunda ele alınır. Bazı mebusların görüşlerini açıklamalarından sonra oya sunularak, Mehmet Akif'in şiiri «ekseriyet-i azîme ile» Türk İstiklâl Marşı olarak kabul edilir.

«Kahraman Ordumuza» ithaf edilen şiir, ilk olarak 17 Şubat 1337/1921 tarihli *Sebîlürreşad*'da (nr. 468, s. 305), millî marş olarak kabul edildikten sonra da 14 Mart 1337/1921 tarih ve 132 numaralı *Hâkimiyet-i Milliye*'de, daha sonraki tarihlerde de müstakil kitapçıklar halinde yayımlanmıştır. Mehmet Akif, «Onu milletime ve kahraman ordumuza hediye ettim. Artık o milletindir. Zaten o milletin eseridir, milletin malıdır. Ben yalnız gördüğümü yazdım!»[31] dediği İstiklâl Marşı'nı, şiirlerinin bir arada toplandığı *Safahât*'a al-

---

farklı rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. Beşir Ayvazoğlu, *İstiklâl Marşı* (Tarihi ve Mânâsı), İstanbul 1986, s. 20-29.

30 724 şiir arasından Maarif Vekâleti'nce seçilip Meclis matbaasında basıldıktan sonra mebuslara dağıtılan diğer altı şiirle «İstiklâl Marşı»nı mukayese için bk. Mahir İz, *Yıllarım İsi*, İstanbul 1975, s. 130-133.

31 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 164.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mamıştır. Ölümünden kısa bir süre önce kendisini ziyarete gelen dostlarından birinin: «Üstad, icab ederse bir İstiklâl Marşı daha yazar mısınız? sorusuna, yaşaran gözlerle şu cevabı verir: «Allah bu milleti bir daha İstiklâl Marşı yazdıracak hale getirmesin!»

Yakınlarının ifade ettiklerine bakılırsa, İstiklâl Marşı'nı kaleme aldığı 1921 yılı kışında sırtına giyecek paltosu olmadığı için Ankara sokaklarında eski bir ceketle dolaşan, ancak çok soğuk günlerde arkadaşı Baytar Şefik'in muşambasını ödünç alan Mehmet Akif[32], Maarif Vekâleti tarafından kendisine zorla verilen nakdî mükâfatı fakir çocuk ve kadınlara örgü öğretmek üzere kurulan Dârülmesâî'ye teberru eder[33].

Birinci ve İkinci İnönü savaşlarından sonra meydana gelen Eskişehir ve Kütahya bozgunları üzerine Yunan ordularının Sakarya'ya dayandığı günlerde, ciddi bir şekilde, hükûmet merkezi ile Meclis'in Kayseri'ye nakli düşünülmektedir. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ile Sakarya mebusu Mustafa Bey (Durak) gibi daha birkaç arkadaşıyla birlikte Ankara'nın terkedilmesine şiddetle karşı çıkan Mehmet Akif, bir kere dağıldıktan sonra bir daha toplanabilmeyi asla mümkün görmez. Sonunda, ordunun Sakarya'da müdaafası fikri galip gelince, yine Eşref Edib'e: «Sen klişeyi al, Kayseri'ye git; *Sebîlürreşad*'ı orada çıkar. Arkamızdaki müslümanlar ye'se ümitsizliğe düşmesinler. Sakarya inşallah düşmana mezar olacaktır!»[34] der. Mecmua Eylül 1921'de Kayseri'ye nakledilir ve halkı mücadele ve

32 Eşref Edib, a.g.e., s. 165; Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 129.

33 «İstiklâl Marşı için muhassas 500 lira Mehmet Akif Beyefendi tarafından fakir çocuk ve kadınlara örgü öğretmek, bir maişet temin etmek emel-i hayırperveriyle teşekkül etmek üzere olan Dârülmesâî'ye teberru olunmuştur». (*Sebîlürreşad*, nr. 472, 21 Mart 1337/1921, s. 38). Birinci Büyük Millet Meclisi zabıt kaleminde memur olan ve Mehmet Akif'in de kendisini çok sevdiği Mahir İz ise hâtırâtında bu meseleyi şu şekilde nakleder : «Marşın kabulünden sonra Meclis muhasebecisi Necmeddin Bey, kanunen müsabakayı kazanana verilecek olan 500 lira nakdî mükâfatı getirdi ise de Akif Bey, «Ben müsabakaya girmedim; bu para bana ait değildir» diye reddetti. Fakat muhasebecinin «Kanun metninde mükâfatın, kazanana verileceği yazılıdır. Sizin marşınız kabul edilmiştir; bu para sizindir, Meclis kasasında kalamaz. Siz, usûlen tesellüm edin, sonra istediğinizi yaparsınız!» diye ısrar etmesi üzerine Akif Bey parayı alıp Sarıkışla Hastahanesi'ndeki yaralı gazilere hibe etmiştir». (*Yılların İzi*, s. 129).

34 Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 183.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

metanete davet eden yayınına bir süre de orada devam eder[35]. Mehmet Akif, bu arada, Ankara'da beraberinde bulunan aile fertlerini de Kayseri'ye gönderir, fakat oğluyla beraber kendisi Ankara'da kalır ve «Benim kaldığım, icabında öldüğüm yerde oğlum da ölsün!» der[36]. Sakarya zaferinin hemen arkasından da mecmua tekrar Ankara'da yayınlanmaya devam eder.

Mehmet Akif, bu sırada bir yandan Said Halim Paşa'nın *İslâmda Teşkilât-ı Siyasiyye* adlı Fransızca eserini Türkçe'ye tercüme ederken, bir yandan da Ankara'da Şer'iyye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan «Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiye Heyeti»nde görev alır. Ancak büyük zaferin kazanılmasıyla Birinci Meclis'in görevi kendiliğinden sona erer. Yine bu arada can yoldaşı ve yegâne arkadaşı Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923 günü esrarengiz bir şekilde kayboluşu, Mehmet Akif'i Meclis'ten soğutur. Gerek Meclis'teki görevinin resmen sona ermesi, gerekse çevresinde, tasvib edemeyeceği birtakım hareketlerin başlaması üzerine, *Sebîlürreşad* klişesini alarak bu sefer İstanbul'a geri döner (Mayıs 1923).

Millî Mücadele'nin devam ettiği üç yıl boyunca verdiği şerefli mücadele ile birlikte bu mücadelenin ıstırap ve heyecanıyla Türk edebiyatına «İstiklâl Marşı», «Bülbül» ve «Leylâ» gibi ölümsüz eserler hediye eden Mehmet Akif İstanbul'a dönerken Millî Mücadele hatırası olarak beraberinde iki şey getirir: Bunlardan biri İstiklâl madalyası, diğeri İstiklâl Harbi hatırası olarak Büyük Millet Meclisi âzâlarına hediye edilen bir mavzer tüfeği[37]. Ölünceye kadar yanından ayırmadığı bu eşyalara ayrı bir ihtimam gösteren Mehmet Akif için bu madalya ile tüfek, herhalde, Millî Mücadele'deki büyük hizmetlerinin en değerli hatırası idi.

---

35 Mecmua Kayseri'de sadece bir tek nüsha çıkar. Büyük bir ihtimalle bozgun psikolojisine meydan vermemek için bu durum şu satırlarla açıklanır: «Kayseri'ye seyahat dolayısıyla *Sebîlürreşad*'ın intişârı bir müddet teahhur etmiştir. Bir hâtıra olmak üzere bu nüshayı Kayseri'de neşrediyoruz. Zaruri olarak birkaç hafta fâsıladan sonra inşallah yine Ankara'da neşrine devam edilecektir». (*Sebîlürreşad*, nr. 490, 24 Eylül 1337/1921, s. 246).

36 Emin Akif Ersoy, *Millet*, nr. 117, 29 Nisan 1948, s. 17.

37 Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 185-186.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF'İN ASIM'DA BAŞVURDUĞU ANLATIM VASITALARI VE TEKNİKLERİ

*Ö. Faruk Huyugüzel**

Safahat'ın altıncı kitabı olan «Asım», kitabın başında verilen bilgiye göre I. Dünya Savaşı içinde ve Fatih yangınından önce Mehmet Akif'in Sarıgüzel'deki evinde geçen bir konuşmaya dayanır. Şairimiz bu eserini uzun süre düşünüp planladıktan sonra Mütareke ve Millî Mücadele yılları içerisinde yazıp tamamlamıştır[1]. Eserin yarıdan daha az bir kısmı 1919-1924 arasında *Sebilürreşad*'da tefrika suretiyle, tamamı ise 1924'ün sonlarına doğru kitap halinde yayınlanmıştır[2].

Kitabın neşri basında fazla bir akis uyandırmamakla birlikte, daha sonra Mehmet Akif hakkında monografiler ve tanıtma kitapları

---

* Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Hasan Basri Çantay Asım'ın yazılışı üzerine şu bilgiyi veriyor : «Evvelâ planını hazırlardı, plan üzerinde fazla tevakkuf ederdi. Meselâ : O, Ankara'da «Asım»ını ikmale çalışırken ben ve Mehmet Vehbi Bolak Bey ve Abdülgafur Iştın Efendi gibi Akif'in çok sevdiği birkaç arkadaş planının hangi kısmını yazmış olduğunu, hangisini yazacağını bilirdik. Çünkü : Üstad bize planını izah etmişti. «Asım» bitti, gördük ki eser planın dillenmiş, şiirleşmiş tam bir tatbikidir. «*Akifname*, İstanbul : 1966, s. 58. Bu bakımdan *Safahat*'taki «Asım»ın sonunda verilen 18 Eylül 1335/1919 tarihini yazılış tarihi olarak kabul etmek mümkün değildir. Eşref Edip'in biraz mübhem bir şekilde verdiği bilgiye göre bu tarih, meşhur «Çanakkale Şehitleri» şiirine ait olmalıdır. Bkz. *Mehmet Akif*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357-1938, s. 642.

2 *Sebilürreşad*'ın tamamını göremediğimiz için Eşref Edip'ten aldığımız bilgilere göre «Asım»ın tefrika edilen kısmı, derginin nr. 441, 18 Eylül 1335/1919 -nr. 613, 21 Ağustos 1340/1924 sayıları arasında ve uzun aralıklarla yayınlanmıştır. *Mehmet Akif*, s. 641. Eserin bundan kısa bir süre sonra kitap halindeki çıkışını ise Cenap Şahabettin'in bir yazısı bize haber veriyor : «Safahat Mübdii», *Servet-i Fünun*, nr. 1479- 5, 18 Kânunieyvel 1340/1924, s. 67.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hazırlayan yazarların bu esere özel bir önem verdiklerini görürüz. Hemen hemen bütün yazarlar Asım'ı, *Safahat*'ın en değerli kitabı veya Akif'in sanatının zirvesi olarak kabul ederler. Fakat bu çalışmaların hepsinde de «Asım», daha çok fikir veya muhteva bakımından ele alınmış, bir bütün olarak yapısı ve üslûbu bakımından gösterdiği özellikler üzerinde durulmamıştır[3].

Bu bakımdan biz yazımızda Asım'ın Akif'in diğer eserleri arasındaki yerini, yapı bakımından gösterdiği özellikleri, kuvvet ve cazibesini sağlayan anlatım vasıtalarını ele alacağız.

Mehmet Akif'in Millî Mücadele'den yakın dostu Hasan Basri Çantay Asım'dan söz ederken «Yalnız bir «kusur»u varsa o da sözün «müselsel ve muttasıl» olmasıdır». dedikten sonra dipnotta şu açıklamayı yapar: «Bu tabir üstadındır. Asım'ın kendince en mühim bir kusuru bu imiş»[4*]. İfadenin gelişinden yazarın katılmadığını anladığımız bu değerlendirme gerçekte Akif'in bütün manzum hikâyeleri -özellikle Süleymaniye Kürsüsünde ve Fatih Kürsüsünde adlı eserleri- için geçerli sayılabilir. Fakat dikkatle incelendiğinde görülür ki Asım'da «müselsel ve muttasıl» gidiş veya monotonluk büyük ölçüde kırılmıştır. Diyaloğ, tasvir, tahlil ve tahkiyevî parçalarda şairin kullandığı çeşitli anlatım yolları ve üslûp değişmeleri dolayısıyla Asım, çok çeşitli tonlardan oluşan bir terkip halindedir. İkinci kısmı yazılamamakla beraber[4] gene de kendi içinde bir bütünlüğe sahip olan Asım, bu sayede Akif'in büyük manzum hikâye ve hitabeleri arasında en manâlı ve ilgi çekici eseri olmuştur.

---

3 Bu monoğrafi veya incelemelerden önemli olanlarını şöylece sıralayabiliriz : Süleyman Nazif, *Mehmet Akif*, 3. b., İstanbul : 1971, ss. 81-89; Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul : 1945, ss. 109-122; Hasan Basri Çantay, *Akifname*, ss. 187-199; Ali Nihat Tarlan, *Mehmet Akif ve Safahat*, İstanbul : 1971; ss. 118-124; M. Ertuğrul Düzdağ, *Safahat Tedkikleri*, İstanbul : 1979, ss. 206-252. Bunlar arasında yalnızca Tansel'in eserinde Asım'ın sanat yönüne dair genel mahiyette bazı değerlendirmelere rastlamak mümkündür.

4* Akif'in Kur'an tercümesi dolayısıyla yazmak imkânını bulamadığı Asım'ın ikinci kısmı, kahramanımızın Berlin'den döndükten sonra İstiklâl Harbindeki yararlıklarını ve daha sonra açılan bir refah ve saadet devrini terennüm edecekti. Daha geniş bilgi için bkz. Eşref Edip, *Mehmet Akif*, s. 158.

4 *Akifnâme*, s. 187.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİYALOG : Asım'ın temel karakteri çok uzun bir «muhavere» veya diyalogdan ibaret olmasıdır. Bu diyalog Hocazade'nin (Mehmet Akif) önce Köse İmam (Hocazade'nin babasının öğrencisi), daha sonra da Köse İmam'ın oğlu Asım ile yaptığı konuşmalardan oluşur. Eserin bu üç kahramanı ayrı nesilleri ve devirleri temsil eden şahsiyetlerdir. Bunlardan ilki İstibdat, ikincisi Meşrutiyet neslini, üçüncüsü ise Çanakkale zaferini kazanan nesli temsil ederler. Asım daha doğrusu yeni doğan bir neslin sembolüdür.

Bu kişiler arasında mizac, eğitim, hayata bakış ve davranış tarzı bakımından oldukça önemli farklılıklar vardır. İstibdat devrinde medreseden yetişen Köse İmam, hırçın, öfkeli ve hepsinden önemlisi hayata karşı karamsar bir insandır. Bunda yaşının ve derinden hissettiği toplumdaki ferdî ve ailevî problemlerin de tesiri vardır. Akif'in daha önceki bir şiirinde söylediği gibi o, «ilmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek»[5] bir mahalle imamıdır. Modern bir mektepten yetişmiş olan Hocazade ise yüksek bir kültür ve ince bir zevke sahip bir şahsiyettir. Üstelik şairdir. Köse İmam'ın hissîliğine karşılık o, daha mantıklı ve zihnîdir. Gelecekten ümitli olan Hocazade karamsarlığı kırmaya çalışan bir insandır. Eserde oldukça az konuşan Asım ise müsbet ilim tahsili yapan saygılı ve dinamik bir gençtir. O, gençliğin bütün kuvvetlerine sahiptir. Bütün kötülükleri tek başına düzeltmeye kalkışacak kadar cesur ve ataktır. Bazı bakımlardan babasına benzemekle birlikte, onda karamsarlığın zerresi yoktur.

İşte «Asım»da diyalog, bu kişiler arasındaki «nesil farklılığı veya çatışması»na dayanır. Bu bakımdan tiyatroya çok yaklaşan Asım'ı bir sahne eseri olarak ele almak daima mümkündür. Diyalog-

---

5 «Köse İmam», *Safahat*, s. 126. *Sırat-ı Mustakîm*, nr. 79, ve Şubat 1325/10 Mart 1910'da yayınlanan bu şiirdeki Köse İmam ve oğlu Asım ile Asım'daki kişiler arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu, Akif'in eserini çok önceden düşünüp planladığını veya kaynaklarının çok gerilere uzandığını gösteren bir hususdur. Öte yandan Mithat Cemal, Köse İmam'ın şairin yakın dostu Ali Şevki Hoca olduğunu söylemesine (*Mehmet Akif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri*, İstanbul : 1939, s. 57) ve bunun bazı araştırmalarda tekrarlanmasına (meselâ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif*, s. 41) rağmen, gene Mithat Cemal'in bize tanıttığı Ali Şevki Hoca ile Köse İmam arasındaki benzerliklerin çok az olması dolayısıyla bu iddiayı kabul etmek mümkün değildir. Bize göre gerek Köse İmam gerekse Asım, Akif'in iç ve dış gözlemleri yoluyla yarattığı muhayyel tiplerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar sırasında anlatılan hikâyelerde sık sık gördüğümüz sahne değişmeleri, bazan eserin dışına taşıyor hissini veren uzun monolog veya hitabeler[6], ve kişilerin teatral jestleri eserin bu özelliğiyle yakından ilgilidirler.

Nesiller arası çatışma, eserin ilk sahifelerinden itibaren, yani Hocazadeyle Köse'nin sohbetinin ilk kısmında bir fikir çatışmasından ziyade değişik psikolojilerin çatışması şeklinde karşımıza çıkar. Hocazade kendisini ziyarete gelen uzun süredir görmediği baba dostunu görmüş olmaktan dolayı çok sevinçlidir. Fakat Köse İmam kendisini aramadığı için Hocazade'ye kızgın ve kırgındır. Bu kızgınlıkta onun Hocazade'nin mensubu olduğu Meşrutiyet nesline duyduğu öfkenin önemli bir payı vardır. Nitekim daha ilk cümlelerinde bu nesle alaylı bir tariz fırlatır[7]:

> Ne fena günlere kaldık, aman Allah'ım aman!
> «Nesl-i hazır» denilen şey pek acaip bir şey. (s. 365)

Köse İmam'ın sert ve dikenli tarizleri yüzünden iki dost selâmlaşmayı bile sonradan akıl ederler. Hal hatır sormadan sonra Hocazade'

---

6 Şairin yakın dostu Mithat Cemal Kuntay, belki de eserin bu tarafına yeteri kadar dikkat etmediği için Asım hakkında hatalı bir değerlendirme yapar: «Sanatını hakiki odaya ve hakiki sokağa hasrettiği için *Altıncı Safahat*'ta, kitabın en güzel sahifeleri olan iki manzume yanlış çerçeveye konulan iki levha gibi durur: Kartal'daki köy düğünü, ve, Boğaz harbinde Çanakkale şehitlerine hitab eden iki manzume.

Kartal'daki köy düğününde, Akif, sefil bir öküz arabasındaki zavallı bir gelini Köse imama anlatır ve bunu imamla gayet tabii konuşurken, birdenbire geline hitab edip inşadi bir şiir söylemek sunîliğini gösterir. Ve Boğaz harbinde de Köse İmam, Akif'le harb-i umumiyi görüşürken birdenbire Çanakkale şehitlerine hitab ederek:

> Ey bu topraklar için toprağa düşmüş şüheda,

der, ve, bu yüzden bu iki manzume kitabın bünyesine iki yara vasıtasıyla sokulmuş gibidirler. *Mehmet Akif*, s. 397. Gerçekte Hocazade'nin hadiseler karşısındaki heyecanını ifade eden bu iki hitabe, eserin ana fikrine sıkı sıkıya bağlı olan parçalardır. Bilhassa Çanakkale şehitlerine ait olan parça, Mehmet Kaplan'ın isabetle belirttiği gibi Akif'in Asım'ın neslinde gördüğü temel bir niteliği, teknik karşısında imanın üstünlüğünü ve bunun verdiği heyecanı ortaya koymak için söylenmiştir. Bkz. «Akif Açık Oturumu», *Türk Edebiyatı*, Mart 1983, s. 28.

7 Asım'dan yapılan alıntılar, *Safahat*'ın M. Ertuğrul Düzdağ tarafından hazırlanan 1985 tarihli 19. baskısındandır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin şairliği söz konusu edilir. Sohbetin bu ilk kısmında konuşma, şairliğine ve nesline hücumları karşısında Hocazade'nin zarif esprileri ve ironileri ile canlı ve renkli bir manzara gösterir. Çeşitli deyim ve atasözlerinin, ayet ve hadis zikirlerinin katılması sohbeti daha cazip ve veciz bir hale getirir. Bu diyalog telâş ve heyecanın, hareketin mısralara iyice sindiği bir diyalogdur:

İlme vakfettiği dirsek babanın: elli sene
— Biz de az çok pala sürttük...

— Sana cahil demedik,
Yalınız züppe dedik... Bak yine baktın dik dik.
Hoca rahmetli yetişmişti düşün hem nereden?
Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmî, yarı vahşî bir adam...
— Bâri yamyam de! Ne mâni ki, evet, ak yamyam!
— Dinle oğlum!...

— Ne nezahat bu, Hocam? Hayrânım!
— Lâfı ağzımda bıraktın be kuzum, dur be canım...
— Cümle bitseydi, eminim ki, dedem gitmişti...
Dar yetiştim! (s. 367)

Bu kısımda Akif, ara sıra, konuşmaya farklı ahenkler katan farklı vezinde mısralar da yerleştirmiştir. Metnin aslî vezni olan feilâtün feilâtün feilâtün feilün kalıbının yanı sıra selâmlaşma kısmında:

— Selâmün aleyküm,

— Aleyküm selâm... (s. 365)

ve bir deyimi biraz değiştirerek söylerken:

«Selâmün aleyküm behey kör kadı!» (s. 366)

feûlün feûlün feûlün feûl veznini kullanır. Bu, konuşmayı canlandıran ve «teselsül»ü kıran farklı vezinler seçme yoluna şair eseri içinde sık sık başvuracaktır.

Sohbetin açılış kısmı diyebileceğimiz bu ilk konuşmalardaki mizahî, latîfeli hava Hocazade'nin «-Hoca keşfet bakayım, şimdi bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

harbin sonunu?» (s. 371) sorusuyla birden değişir. Diyalogun bundan sonraki kısmında eserin havası, anlatılan hikâye ve fıkralarla yer yer komik ve ironik bir hal almakla beraber genel olarak ciddî ve acı bir manzara gösterir.

Bu kısımda Köse İmam modern mektepleri ve buralardan yetişen nesli, Hocazade de medreseyi ve medreseden yetişen nesli tenkid eden, hicveden konuşmalar yaparlar. Ama Hocazade, konuşmanın acılığını ve ağırlığını hafifletmek için zaman zaman Köse İmam'ı kızdıran espriler yaparak onu iğneler. Bu taşlamalar bazan kendi nesline de yönelir. Meselâ Köse, hocasının bir nasihatini anlatacakken, Hocazade ikide birde sözünü keserek zarif taşlamalarda bulunur. Zira Köse kızdıkça daha öfkeli ve cerbezeli konuşmakta, bu da diyalogu daha heyecanlı ve çekici bir hale getirmektedir:

— Hoca rahmetli keramet gibi söz söylerdi...
— Bâri tuttun mu?

— Ne mümkün? O zaman nerde akıl?
— Sonradan geldiği sâbit mi efendimce, nasıl?
— Döverim ha!

— Hadi dövmüş kadar ol!
— Dur be adam,

Dinle, zevzekliği terk et!
— Sana terk ettim, İmam! (s. 402)

Başka bir yerde de Hocazade Köse İmam'ın

Nesl-i hâzır ki sarık gördü mü terzil ediyor (s. 390)

sözü üzerine, biraz ilerde tıpkı «nesl-i hâzır»dan birisi gibi konuşarak:

— Mürtecisin be İmam? (s. 398)

der. Bu arada kendi nesliyle de alay etmekten geri durmaz:

— İnkılâp ümmetinin şânı yakıp yıkmakdır. (s. 398)

Hocazade ile Köse İmam'ın konuşmalarına bir bütün olarak baktığımızda bunların kendi kişiliklerine uygun bir şekilde konuştukları görülür. Meselâ Hocazade'nin hiciv ve alayları daha ince ve sanatkârânedir. İroniler daha çok onun konuşmalarında görülür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gene onun konuşmalarında fennî ve hukukî terimlere, güreşe ait deyim ve terimlere de sık sık rastlarız. Köse İmam'ın hicivleri ise yapısına uygun olarak daha sert ve doğrudan doğruya hedefine varan sözlerdir. Halka daha yakın olması bakımından Köse, deyim ve atasözlerini daha çok kullanır. Bu deyimler oldukça sert ve dikenlidirler. Hocazade'ninkiler ise ince ve zarif bir özellik taşırlar.

Eserdeki diyalogun ikinci kısmını oluşturan Hocazade ile Asım'ın konuşmasında Hocazade hâkim vaziyettedir. Burada artık ilk kısımda olduğu ölçüde kuvvetli bir çatışma yoktur. Asım Hocazade'nin sözlerine itiraza davranırsa da onun kararlılığını ve haklılığını anlayınca bundan vazgeçer ve çok saygı duyduğu Hocazade'nin isteğine uyarak tahsilini tamamlamak için Berlin'e döneceğine söz verir. Diyalog Hocazade'nin nasihat tarzında uzun bir konuşmasıyla sona erer.

TAHKİYE : Hocazade'nin Köse İmam ve Asım'la yaptığı konuşmalar sırasında bilhassa Hocazade ile Köse İmam karşılıklı olarak başlarından geçen veya şahidi oldukları aktüel hadiseleri hikâye ederler, fıkralar ve fabller anlatırlar. Bunlar kıssadan hisse çıkarmak esasına dayanır. Burada Akif tamamen geleneksel bir yol izler. Bu yolda şüphesiz şairin çok beğendiği Sadi'nin tesirini hatırlatmak gerekecektir[8]. Yalnız Akif, Sadi'den farklı olarak hikâyelerinin büyük bir kısmını gözlem yoluyla aktüaliteden çıkarır, fıkra ve fabller de daima aktüalite ile ilgilidirler. Bunlar, tabiatiyle Sadi'nin nesren de anlatmasından farklı olarak manzum bir şekilde yazılmışlardır.

«Asım»da tahkiye kapsamı içinde ele alabileceğimiz kimisi çok kısa, kimisi uzun tam yirmi hikâye vardır. Bunlardan dokuzu İstibdat ve Meşrutiyet devrine ait aktüel hikâye, dokuzu fıkra, ikisi de fabldir. Bunların hepsi de ya bir sosyal bozukluğu ya da menfî veya müsbet bir tipi ortaya koyan hikâyelerdir. Akif'in eserinde en çok kullandığı anlatım vasıtaları bunlardır.

a) *Aktüel Hikâyeler:* Asım'da yer alan aktüel hikâyelerde yapısal bir bütünlük yoktur; çünkü hikâyeyi anlatan veya dinleyen şa-

8 Sadî'nin küçük hikâyelerinin kendisine ne kadar tesir ettiğini Mehmet, Akif, *Sırat-i Müstakîm*'deki bir sohbetinde anlatır : «Sadî», nr. 118, 25 Teşrinisani 1325/9 Aralık 1910, ss. 227-228. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bekir Özcan, *Sadî ve Türk Edebiyatına Tesirleri* (Basılmamış doktora tezi), İzmir; 1985, ss. 342-349.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hıslar zaman zaman olayı keserek kısa açıklamalarda bulunur, yorumlar yaparlar veya olay karşısındaki tepkilerini dile getirirler. Ayrıca bunlarda sık sık sahne değişmeleriyle de karşılaşırız. Akif, farklı hikâye kahramanlarının konuşmalarını verirken, sahnelerin birinden çoğu zaman doğrudan doğruya diğerine geçmek zorunda kalır. Bu sahne değişmeleri hikâyelerdeki yapısal bütünlüğü ortadan kaldıran diğer bir hususdur. Ancak bunun fazla bir önemi yoktur; çünkü önemli olan anlatılan olay veya olaycıklardan bir ibret dersi çıkarmaktadır. Bu hikâyelerde genel olarak görülen diğer bir özellik de ihtiva ettikleri müsbet ve menfî tiplere göre önemli bir tasvir unsuruna sahip olmalarıdır.

Aktüel hikâyelerin ilki, emekli bir paşanın zenginleştikden sonra bir Rum hizmetçi ile evlenip çoluk çocuğunu mirasından mahrum etmesiyle ilgilidir. Kronolojik bir şekilde tertip edilen hikâyede paşanın komik bir tasvirinden sonra Köse İmam'la paşanın karısı ve paşanın kendisi arasında geçen iki diyalog vardır. Özellikle ikinci diyalog teferruatlı bir şekilde verilmiştir. Çok gerilimli geçen bu konuşma, Köse'nin ailenin korunması hususundaki titizliğini göstermesi bakımından önemli ve gereklidir. Fakat gene de Köse İmam, bütün talakatine ve istihzasına rağmen paşayı fikrinden çeviremez ve sonunda mahkeme kararıyla onun malına tasarruf etmesini yasaklayabilmek için Hocazade'nin yardımına ihtiyaç duyar. Mahkemeye vereceği dilekçeyi ona Hocazade yazdırır. Bu yeni bir anlatım vasıtasıdır. Dilekçe yazma sahnesi hikâyenin ve «Asım»ın en ilgi çekici sahnelerinden birisidir. Değişik bir vezin -mefâilün feilâtün mefâilün feilün- ve değişik bir üslûpla yazılan dilekçede, Hocazade'nin hukuk diline -tabiî Akif'in de bununla birlikte aruza- ne kadar hâkim olduğu açıkça görülür. Kelime kadrosu itibariyle hukuk veya resmî yazışma dilinin bütün özelliklerini taşıyan dilekçe, cümle yapısı açısından farklı bir özellik gösterir. Akif burada söylenmesi gerekenleri tek bir cümlede ifade etmeyi esas alan eski kitabeti kırarak birbirine «ve» ile bağlanmış, ama anlam ve gramer yapısı itibariyle kendi içinde bir bütünlük taşıyan üç ayrı cümle yapar. Bu cümleler bir dilekçenin mahiyetine uygun bir şekilde meramı çok açık olarak anlatan cümlelerdir.

İronik özellikler taşıyan bu hikâyeden sonra gelen farmason öğretmenin köyden kovulmasıyle ilgili hikâye ciddî bir havada ve me-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rakı tahrik edecek şekilde tertip edilmiştir. Akif bu sefer hikâyeye sondan başlar. Biz önce öğretmenin köyden kovuluşunu, sonra bunun sebeplerini öğreniriz. Sebepler çok önemli olduğu için şair bu hususu köylünün ağzından teferruatlı bir şekilde nakleder. Köylünün dinine, göreneklerine son derece lâkayd, hattâ saygısız olan öğretmenin temizlikle de alâkası yoktur. Bu konuşmada öğretmen köydeki Avrupalı mühendislerle de mukayese edilerek anlatılır. Modern mekteplerden çıkanların halktan ne kadar uzak olduğunu anlatan hikâyede, öğretmen hakkında köylü Mestanlı Dayı'nın kullandığı sıfatlar küfre varacak ölçüde serttir: Soysuz, maskara, pis, adamcıl, şehirin soysuzu, ayı, uyuz, manda, hayvan, farmason v.s.

Hikâye «Asım»ın temel fikri olan «marifet-fazilet» beraberliğini ima eden ve devrin entellektüeline meydan okuyan çarpıcı mısralarla sona erer:

> Öyle devlet gibi, nimet gibi lâflar bana vız!
> İlmi yuttursa hayır yok bu musibetlerden...
> Bırakın oğlumu, câhilliğe razıyım ben. (s. 397)

Aktüel hikâyelerin üçüncüsü Rıza Tevfik'i hicveden Zuhurî'ye çıkan maskaranın hikâyesidir. Burada Akif, gene okurun merakını tahrik edecek şekilde hikâyenin ortasından başlar, sonra geriye ve ileriye gider. Hikâye aynı bir şahsa ait iki zıt ve komik durumu verir. Köse İmam İstibdat'ta bir gün bir dostunun köşküne giderken, köşkten havlama taklidi yaparak mahallenin bütün köpeklerini toplayan birisinin köşkün bahçesinde bu sefer zilli bir köçek gibi oynadığını, sonra ortaoyununa geçerek çeşitli taklitler yaptığını görür. Aynı maskara Meşrutiyet'in ilânında kalabalıkları peşinden sürükleyen ünlü bir hatip olarak ortaya çıkar. Komedyen bu sefer ciddî bir roldedir. Fakat bu oyun bizde komik bir tesir uyandırır. Genizden gelen bir ses zurna gibi öterek başlar üzerinde gezmekte, dinleyenler çömelip salya sümük ağlamaktadırlar:

> Bâbıâli yokuşundan çıkıyordum, baktım;
> Yolu boydan boya tutmuş eli bayraklı takım.
> Geziyor başların üstünde genizden bir ses.
> Çömelip, salya sümük, ağlayadursun herkes,

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben görür görmez öten zurnayı bir irkildim...
Ay, Zuhurî'ye çıkan maskara! Bildim... Bildim... (s. 405)

Hikâyede Meşrutiyet'in önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit -veya belki de Talat Paşa- ve Cavit Bey de Köse İmam'ın keskin istihzasından kendilerini kurtaramazlar:

«İctimaî biri, dehşetli siyasî öbürü;
Hele mâliyyecimiz yok mu, bu ilmin pîri.» (s. 407)

Aktüel hikâyelerin dördüncüsü ve beşincisi öncekilerin aksine müsbet ve örnek tipleri anlatırlar. Heyet-i İrşadiye olayı diyebileceğimiz dördüncü hikâye, halkı aydınlatıcı eserler hazırlamak için kurulan ve içinde Hocazade'nin de bulunduğu bir komisyonda geçen bir konuşmayı ihtiva eder. Basılan eserlerin halka faydalı olup olmayacağı konusunda tartışan Recaizade Ekrem ile Hüseyin Kâzım kendilerine has bir üslûpla, yani Ekrem daha kitabî, Hüseyin Kâzım daha ilmî bir dille konuşurlar. Hocazade ve Köse İmam'ınkilerden farklı olan bu konuşmada Akif, üslûbun ağırlığına uygun olarak daha ağır bir vezin, mefâilün feilâtün mefâilün feilün veznini tercih eder.

«Sa'y»e sarılıp «tevfik»i Allah'tan bekleyen insanların bir örneği olarak gösterilen Hüseyin Kâzım'dan sonra beşinci hikâyede ilmi az olmakla beraber, zalim hükümdarı ikaz edecek ölçüde yüksek bir imana sahip bir din adamını, «hak yoluna kellesinden geçecek» bir mollayı, yani Mandal Hoca'yı tanırız. Böylelikle şair bize birisi medreseye, öbürü modern mektebe mensup iki müsbet tipi tanıtır. Sultan Abdülhamid'i düzeltmek istediği için sürgüne gönderilen Mandal Hoca'nın hikâyesini, bir jurnal dolayısıyla aynı gemiyle sürgün edilen Köse İmam nakleder. Köse, önce bu örnek din adamının daha çok kıyafete ağırlık veren teferruatlı ve hareket halinde bir portresini verir:

— Başta bir dalgalı fes, tâ tepesinden o ibik,
Cuk oturmuş bakıyor; mavi beş on kat iplik,
Sapı yok püskülü tutmuş da, dışından ibiğe,
Bağlamış sımsıkı «Artık bu da kopmaz ya!» diye.
Önü çökmüş sarığın, arka taraf vermiş bel;

Çağlıyor püsküle baktım, üzerinden tel tel.
Saçak altında o gözler uzanan kaşlardan;
İki şimşek dolu gök sanki, yanarsın baksan!
Sonra, hendekler açılmış gibi kat kat bir alın;
Hani, bin parça olur, düşmeye görsün, nazarın!
İri burnundan inip savruluyor çifte duman,
El ayak bağlı, solurken bu kıyılmaz aslan. (s. 414)

Daha sonra Mandal Hoca hikâyeyi kendisi anlatır. Hocanın padişah karşısında yaptığı pervasız konuşma -ki bu, herkesin yapabileceği bir şey değildir- yine farklı bir vezinle verilir. Bu konuşmada yer alan cümleler, hızını bazı kelimelerin ve ifade kalıplarının tekrarından alan okuru daha fazla dikkate zorlayan çapraşık cümlelerdir. Aynı zamanda bunlar, Türkçe'ye pek hakim olamayan, ilmi az bir «Lâz» hocanın konuşmasını taklit ederler:

Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden.
Değil mi saklanıyorsun, demek ki: korkudasın;
Ya çünkü korkan adamlar gerek ki saklansın.
Değil mi korkudasın, var kabahatin mutlak!... (s. 416)

Burada, daha önceki hikâyelerden farklı olarak, hem Köse İmam'ın hem Mandal Hoca'nın sürgün hikâyeleri içiçe verilmiştir. Çünkü aslında her ikisi de Akif'in beğendiği örnek insanlardır.

Böylelikle Mehmet Akif, buraya kadar sözünü ettiğimiz aktüel hikâyelerin her birinde de ayrı bir hikâye kalıbı kullanır. Hikâyeler içinde dilekçe, nutuk, vaaz gibi değişik anlatım vasıtaları da dikkati çeker. Öte yandan bunlar ton itibariyle de birbirinden farklıdırlar.

Bu beş hikâyeden sonra gelen dört hikâye, eserin asıl kahramanı olan Asım'ın etrafında oluşan veya onu bize tanıtan vakaları ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki Asım'ın bir ramazan günü oruç yiyip üstelik oruçlulara karşı da saygısızca davranan inançsız kişilerle yaptığı kavgayı, ikincisi herkes açken meyhanede alenen işret yapanları dağıtmasını, üçüncüsü halk gaz sıkıntısı içinde yaşarken sandık sandık gaz yakan kumarbazlara verdiği cezayı, sonuncusu da cephe gerisinde halkı soyan, üstelik de bir sürü felâketli sahnenin ortasında cümbüş düzenleyip eğlenen harp muhtekirlerini dövmesini anlatır.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kronolojik ve kısa bir şekilde düzenlenen bu hikâyelerin her biri Asım'ın bir cephesini ortaya koyan vakalardır. Böylelikle biz onu dinî ve millî meseleler karşısında son derece hassas, sosyal adaleti en yüksek bir değer olarak kabul etmiş bir insan olarak tanırız. O, aynı zamanda maddî bakımdan da çok kuvvetlidir. Büyük manevî ve maddî değerlere sahip olan Asım, gene de hem Köse İmam hem Hocazade tarafından toplumu tek başına düzene sokmaya kalkıştığı için tenkid edilir. Bu kıssalardan bizim ayrıca çıkarmamız gereken başka bir hisse daha vardır ki o da ilâhî adaletin, ilâhî kanunların üstünlüğü fikridir:

«Beşerin adli masal, hak zıpırındır yalınız;
Dövülen mahkemelerden kovulur, çünkü: cılız!» (s. 429)

b) *Fıkralar:* Köse İmam ve Hocazade karşılıklı olarak birbirlerinin neslini ve devrini tenkit ederlerken aktüel hikâyelerden başka fıkralar da anlatırlar. Bunlar diğerlerine göre genellikle daha kısa, dolayısıyla daha vecizdirler. Gene bunlar sembolik veya alegorik bir karakter taşırlar. Fıkraları aktüel hikâyelerden ayıran üçüncü önemli taraf, mahiyetleri gereği yapısal bir bütünlüğe sahip olmalarıdır. Yani bunlar anlatılırken ne Köse İmam ne de Hocazade olaya müdahale ederler. Kıssadan çıkacak hisse anlatıcı tarafından hikâyenin sonunda söylenir. Nadir de olsa bazan tek bir kıssadan anlatıcıların kendi görüşlerine uygun iki ayrı hisse çıkarıldığı görülür.

Bu fıkralardan ilki sıcak bir ramazan ayında oruçtan kurtulmak için köylerde sefere çıkan Kır Ağası ile onun rüyasını tabir eden Çarıkçı Emmi'nin hikâyesidir. Farklı bir vezinle nazmedilen fıkrada Kır Ağası'nın sefere çıkışını ve köylülerle konuşmasını Köse İmam'ın ağzından anlatan Akif, Kır Ağası ile rüya tabircisini konuştururken çok değişik ve ilgi çekici bir anlatım vasıtası kullanır. Bunlar masallarda ve halk hikâyelerinde çok görülen ve esasen tekrarlara dayanan kalıplaşmış manzum sözlerle konuşurlar. Bu konuşmada fıkranın esas vezni -mefâilün feilâtün mefâilün feilün- yine değişerek ses ve kelime tekrarlarına uygun yine tekrara dayalı başka bir vezin kullanılmıştır: Müfâaletün müfâaletün. Kır Ağası'nın rüyası bindiği hayvanı, geçtiği yerleri ve gördüğü şeyleri tam teşhis edemediği için mübhemdir. Anlatımda bu mübhemiyet yakın veya zıt anlamlı

kelimelerin ard arda dizilmesiyle sağlanır. Meselâ Kır Ağası rüyasında gördüğü adamı şöyle anlatır :

Babam mı desem? Kızım mı desem?
Hasım mı desem? Hısım mı desem?
Çıfıt mı desem? Gâvur mu desem?
Şudur mu desem? Budur mu desem?

Çarıkçı Emminin cevabı da aynı şekilde mübhemdir:

— Uzatma, sen buluyorsun belânı Allah'tan...
Bu, elde bir; yalınız pek seçilmiyor ne zaman...
Bugün mü desem? Yarın mı desem?
Uzak mı desem? Yakın mı desem?
Yazın mı desem? Güzün mü desem?
Güzün mü desem? Yazın mı desem? (s. 389)

Hem komik hem trajik özellikler taşıyan fıkrada Kır Ağası milletin semboludür. Millet ne bindiği mahlûku ne de gittiği tarafı tanımaz, körü körüne gider. Köse'nin burada milleti anlatırken kullandığı «yürür bir kötürüm» (s. 390), yani robot benzetmesi çok dikkat çekicidir. Aynı imaja Hocazade'nin yaptığı bir konuşmada bu sefer «dipdiri bir meflûç» (s. 409) şeklinde tekrar rastlarız. Bu imaj, Köse İmam'la Hocazade'nin birleştiği teşhislerden birini ifade eder.

Kır Ağası fıkrası, nazım şekli ve kafiye şeması bakımından da metnin diğer parçalarından farklı bir durum gösterir. Bu hususu da eserdeki «teselsül»ü kıran bir anlatım vasıtası olarak sayabiliriz.

İkinci fıkra medreselerin ıslahı konusunda hocaları toplayıp nutuk çeken züppe vali fıkrasıdır. Köse'nin anlattığı tamamen ironik karakter taşıyan bu fıkra, körü körüne batılı kavramlara bağlanan ve halkı anlamayan sözde entellektüelleri gülünç duruma sokar. Fıkrada biri valinin, diğeri de ona cevap veren medrese hocasının iki hitabesi yer alır. Akif bilhassa valinin nutkunda taklidi üslûba başvurur. Nutuk, çok havalı ve iddialı Avrupaî kavramların etrafında kurulan, fakat mantıkî açıdan birbiriyle tamamen ilişkisiz cümlelerden, Köse'nin ifadesiyle «mânâsız bir yığın râbıta müştâkı perâkende lâfız»dan oluşur. Bu cümlelerden bazıları gramer bakımından da bozukturlar:

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«— Yirminci asır, fenlere zihniyyetler
Verebilmekle tebellür ve tefahürler eder.
Vakıâ hâlet-i rûhiyyesi var akvâmın;
Bu prensiple, fakat, ma'şeri pek i'zâmın,
Belki ferdiyyeti sarsar biraz aks-ül-ameli...
Sâde şe'niyyet-i a'sârı durup dinlemeli.
İctihâdî galeyanlar da mühimdir ya, asıl,
İktisadî cereyanlardır olan müstahsil.
Bunu te'min edemezlerse nihâyet hocalar,
İskolâstikle sanâyi yola gelmez, bocalar.
İlk adımdır, atacaktır bunu elbette ilim;
Parprensip, gelin, ıslâh-ı medâris diyelim.» (s. 391)

Büyük ve iddialı sözlerine rağmen valinin kofluğunu gösteren bu ironik nutukta Ziya Gökalp ve çevresinin uydurup kullandığı yeni kelimelere bir tariz de hissedilir. Zihniyyet, halet-i ruhiye, ma'şer, şe'niyet v.s. gibi kelimeler bunu gösterir[9].

Valiye cevap veren hocanın hitabesinin ilk kısmı da ironiktir. Hocalar valinin tavanlarda uçuşan fikirlerine yetişemezler. Kendileri 14. asırda, valiyse 20. asırda yaşarlar. Bu yüzden onu anlamaları imkân dahilinde değildir. Fakat medresenin ıslahı meselesinde ciddileşen hocanın «iskolâstik» mantığı korkunç bir şekilde işlemeğe başlar ve valinin bütün fikirlerini çürütür.

Hocazade'nin anlattığı afyon tiryakisi fıkrası ise iki yönlü bir hiciv taşır. Hocazade ve Köse İmam fıkradan kendi görüşlerine göre iki ayrı manâ çıkarırlar. Böylece fıkrada bazı kavramlara, meselâ hürriyet fikrine aşırı bir şekilde bağlanıp her şeyi onun büyüsünden bekleyenlerle, bu kavramları büyülü bir şey, bir afyon macunu haline getirerek halkı uyutup hakkını gasp eden kimseler hicvedilir.

Köse İmam'ın anlattığı dördüncü fıkra acemi bir kaptanla ilgilidir. Tamamen sembollerden oluşan ve traji-komik bir hava taşıyan hikâye, Asım'da yer alan en veciz ve başarılı fıkralardan birisidir. Akif burada olaya birdenbire girer ve olayın bütün teferruatını atarak üç değişik psikolojiyi üç beyte sığdırır:

9 Akif, «Fatih Kürsüsünde» adlı kitabında da dilin bünyesine ters düşen bu yeni kelimelere çatmaktan kendini alamaz. Bkz. s. 244.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bocalarken bakar üstündeki kaptan acemi;
Sarılır bir kayanın boynuna biçâre gemi.
«Bu nedir, Bey Baba, bittik mi, ne olduk?» derler;
Kimi evrad okur üfler, kimi lâ havle çeker.
«Yok canım!» der Hacı Kaptan, biriken yolculara:
«Su tükenmiş haberim yok, buyurun işte kara!» (s. 404)

Fıkrada gemiyle sembolize edilen Osmanlı devleti, denize düşüp yılana sarılan çaresiz bir insanın psikolojisi içinde görünür. Milleti temsil eden yolculardan kimisi korkuyla kimisi de öfkeyle kıvranırlar. Bütün bu hadiseler karşısında kaptan -ki meşrutiyet erkânını temsil eder- son derece umursamaz bir tavırdadır.

Köse'nin «nesl-i hazır»ı tenkit etmek için anlattığı bu fıkraya Hocazade uzun bir fıkrayla cevap verir. İstibdat devrinde haritası, pusulası olmayan köhne bir vapurun Akdeniz'de fırtınaya yakalanmasını teferruatıyla anlatan bu fıkra, eski nesli tenkid eder. Fıkra gene semboliktir. Vapur istibdat devrindeki devleti, kaptanlar da İstibdat ve Meşrutiyet devrindeki idarecileri temsil ederler.

«Asım»daki altıncı fıkra bir vaazı da ihtiva eden cahil vaiz fıkrasıdır. Vaizin «basma değil, yazma kitaptan» alarak anlattığı, dünyanın balığın üstünde durmasıyla ilgili hurafeleri dinleyen cemaatten biri, büyük bir hayal kırıklığı içinde boş olduğunu anladığı dünyadan ayrılmak ister, ölümü arzular.

Köse İmam'ın meşrutiyet erkânını vaizle sembolize edip tenkit ettiği bu fıkradan Hocazade, bir bedbinlik kokusu alarak eski nesli tenkid eder. Eski nesil de yeni nesle tıpkı bu cahil vaiz gibi dünyanın boşluğunu, çalışmanın gereksizliğini anlatan yeis verici bir felsefe telkin etmiştir. Böylece fıkra, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hocazade ve Köse İmam'ın görüş farklılıklarına uygun olarak iki ayrı şekilde yorumlanır, bir kıssadan iki hisse çıkarılır.

Hocazade'nin anlattığı bekçi-hırsız fıkrası hem eski hem yeni nesli, yani bütün milleti kapsar. Yakaladığı hırsızı ellerinden bağlamayı akıl edemeyip ayaklarından bağlayan bekçi ile elleriyle ayaklarını çözmeyi akıl edemeyen hırsız mahiyet itibariyle birbirinin aynıdır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hangimiz başka metâız? Hepimiz Tırhallı! (s. 417)

«Asım»da bunlardan sonra yer alan sekizinci fıkra, gene komik ve ibretli bir karakter taşıyan dahi şair fıkrasıdır ki bundan Akif, daha çok kendi şairliği aleyhine bir hisse çıkarır. Burada ayrıca memleket edebiyatının çelimsizliğine ve cansızlığına dair bir işaret vardır.

Sonuncu fıkra Cemaleddin Efganî ile öğrencisi Muhammet Abduh arasındaki bir konuşmaya dayanır. Diğerlerinden farklı olarak sosyal bir hiciv ve tenkit taşımayan bu fıkra, Asım'ın temel fikri olan yeniden doğuş arşetipini ifade etmesi, başka bir ifadeyle eserin muhteva bakımından çekirdeğini oluşturması bakımından çok önemlidir. Fıkrada Efganî'nin kısa zamanda gerçekleştirilecek bir inkılâp teklifine karşılık, Abduh çölde kuracakları bir medresede Cemaleddin gibi ilim ve fazilet mücahitlerini yetiştirip İslâm âlemine göndermeyi teklif eder ki «Asım» esas itibariyle bu fikir üzerine kurulmuştur. Fakat kitabının ikinci kısmını yazmak fırsatını bulamayan Akif, bu fikrini tam olarak geliştirememiştir.

c) *Fabller :* Mehmet Akif'in «Asım»da kullandığı fabller, mahiyetleri gereği ihtiva ettikleri beşerî gerçekliklerin yanı sıra sosyal ve siyasî anlamlar da yüklenerek esere girmişlerdir. Aktüel hikâye ve fıkralardan farklı olarak bu hikâyeler fikir yükü daha ağır olan parçalardır.

Fabllerden ilki eşeklerle semerci ustasının hikâyesidir. Yük taşımaktan canları yanan eşeklerin bunu semerden bilerek semerci ustasına beddua etmelerinden sonra usta ölünce, yerine geçen kalfa eskisinden daha kötü semerler yapmaya başlar. Sırtları yara içinde kalan eşekler eski ustayı hasretle ararlar:

Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi. (s. 403)

Fabl, insanın önce kendi kuvvet ve kabiliyetlerini tanıyıp geliştirmesi, başka bir ifadeyle «adam olması» gerektiğini; böylece hürriyetine sahip olan bir insanı kimsenin kullanamayacağını anlatır. Hikâyeden çıkan siyasî ve sosyal ders İstibdat devrindeki bütün kö-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tülüklerin padişahın politikasından kaynaklanmadığı, bunda halkın, özellikle İstibdat'tan çok şikâyet edenlerin de payı bulunduğudur. Bu anlamda semerci ustası padişahı, eşekler de İstibdat'tan canı yananları sembolize eder[10].

Böylece çok anlamlı bir şekilde kullanılan fablin vezni de değişiktir. Akif burada daha çok hikâyeleri nazmederken kullandığı mefâilün feilâtün mefâilün feilün veznini kullanarak bir ahenk farklılığı sağlar.

«Asım»da kullanılan ikinci fabl, devenin boynuyla ilgili tanınmış fabldir:

> «Neye boynun bu kadar eğri?» demişler, deveye,
> «A kuzum, hangi yerim doğru? demiş. Söz de budur. (s. 417)

Akif'in geleneğe uygun olarak bir deyim halinde kullandığı fabl, memlekette örnek alınabilecek, iyi denebilecek bir şeyin bulunmadığını anlatır.

Görüldüğü gibi bu tahkiyevî parçalar, «Asım»ın ana fikrine bağlı olarak eski ve yeni neslin, genel olarak toplumun zaaflarını değişik ton ve kalıplarda ortaya kayan parçalardır. Bir sohbet havası içinde okuru sıkmadan ve devamlı bir değişim içinde akıp giderler.

TASVİR VE TAHLİLLER : Hocazade ile Köse İmam sohbet sırasında memleketin genel manzarasını, millet içindeki bazı kesimleri doğrudan doğruya anlatan, tasvir ve tahlil eden konuşmalar da yaparlar. Bunların çoğu memleketin durumunu daha yakından bilen Hocazade tarafından yapılır.

İlk tasvir Köse İmam'ın yaptığı üst üste gelen harplerin harab ettiği memleketin tasviridir. Tasvir bir mukayese fikrine dayanır: Baştan başa viraneye dönen Türk ülkesinin durumu ve onun önceki

10 Eşref Edip bu fablden söz ederken şairin kendisine şunları söylediğini kaydeder: «-Bu hikâyeyi 38 sene evvel Emrullah Efendiden işitmiştim. Abdülhamit devrini kastediyordu». *Mehmet Akif*, s. 165-166. Bu anekdot bizim için şairin malzemesini ne kadar değiştirip zenginleştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Köse İmam'ın hocasından dinlemiş gibi naklettiği hikâye «Asım'da siyasî anlamının yanı sıra sosyal ve beşerî anlamlar da kazanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

devirlerdeki kudretli manzarası. Tasvirin ilk kısmı insan unsuru tamamen silinmiş, fakat onun felâketli izlerini taşıyan topografik unsurlardan oluşmuştur. Tabloda kan iziyle dolu taş ve topraklar, kan kusan denizler, yalçın kayalar ve ıpıssız çöllerden başka bir şey görünmez. Köse İmam çok üzüldüğü bu manzara karşısında ölmek ister. Fakat bunu yapamayınca manzaranın eski halini hatırlayarak teselli bulmaya çalışır. Bu sefer tabloda büyük bir hayatiyet; çıldırmış ekinler, coşkun bağlar, gömgök dereler, zümret dağlar, şen şâtır ocaklar vardır. Tasvirde insanla ilgili nitelikler, sahip olduğu coğrafî unsurlara aktarılmıştır. İkinci kısımda tabloya Osmanlı tarihinin büyük şahsiyetleri de girer. Memleketin büyük maddî kuvvetlerini toplayan bu muhteşem manzara, Köse'nin heyecanını artırdığı için burada lirizm çok yükselir. Ancak ilk kısım da bize hissî ve dokunaklı gelir.

İkinci tasvir Hocazade tarafından yapılan bir köy düğününün, daha doğru bir ifadeyle köylülerin ve güreşçilerin tasviridir. Fakat tasvir bu noktada kalmayarak bütün köylülerin, bütün memleketin tasviri halinde genişler. Köse'nin tasvirinden çok daha uzun ve teferruatlı olan bu tasvir de mukayeseli bir tarzda yürütülür. Köylünün ve memleketin hali hazırdaki durumu resme has bir şekilde bütün teferruatıyla verildikten sonra, mazideki duruma geçilir. İkinci tasvir ilk tasvirin daha geniş bir çerçevede ve ayrıntıya inilerek verilmesinden ibarettir. İlk tasvir eski ve yeni manzarayı genel çizgileriyle verirken, ikincisinde bu manzara özele inilerek genişletilmiştir. Mehmet Akif'in tasvir ve tahlillerde genel olarak izlediği yol budur: Önce genel olarak vermek, sonra ayrıntılara geçerek meseleyi madde madde ve etraflı olarak ortaya koymak. İkinci tasvirin birinciden diğer farklı bir tarafı manzarada insan unsurunun öne geçmiş veya doğrudan doğruya verilmiş olmasıdır. Burada da maddî kuvvet ve zenginlikler ön planda gelir. Halihazırdaki köylüler sarı benizleri, şiş karınları, sarkık kolları, çökmüş göğüsleri ve buruşuk yüzleriyle karşımıza çıkarlar:

> Sıtmadan boynu bükülmüş de o dimdik Türk'ün,
> Düşünüp durmada öksüz gibi küskün küskün.
> Gövde teşrihlere dönmüş, o bacaklar değnek;
> Daha yaş yirmi iken eller, ayaklar titrek. (s. 380)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Güreşçilerin de onlardan farkı yoktur. Perişan ve harap vaziyette güreşe çıkarlar. Daha ilk elde alınlarından ter boşanır, göğüsleri körük gibi ötmeye başlar.

Mazideki manzara ise bunun tam tersidir. Burada orman ve bağlarla dolu dağ ve tepelerin, meraları dolduran sağmalların, tufan gibi ekinlerin ortasında gürbüz, demevî köylü kızları, tostopaç oğlanlar, heybetli erkek ve kadınlar vardır. Düğünlerde şahin bakışlı, levent endamlı delikanlılar güreşir. Onları seyreden köylüler ise rikkatli ve masum, şan, şeref ve merhamet duygularıyla yücelmiş asil tabiatlı insanlardır.

Köse'nin ve Hocazade'nin yaptığı bu tasvirler, memleketin durumunu genel olarak tesbit eden, maddî gerilik ve zayıflığını ortaya koyan parçalardır. Asım'da bunlardan başka idareci sınıfı veya mevki ve makam sahiplerini zaafa uğratan şairler ve diğer dalkavukları anlatan iki tasvir veya daha doğrusu tahlil vardır. Köse İmam'ın yaptığı şair tasvirinde şairler, kendi çıkarından veya sapık zevklerinden başka bir şey düşünmeyen, yardakçı, dalkavuk insanlar olarak görünürler. Köse, biraz aşırı bir görüşle bütün şairleri bu sınıfın içine sokar ve hikmeti terennüm etmesi gerekirken ahlâksızlığı telkin eden bu sınıfı ağır bir şekilde suçlar.

Hocazade'nin yaptığı hükümdarın etrafındaki dalkavukların tasvirinde aynı ruh hali daha teferruatlı bir şekilde gözler önüne serilir. Burada biz farklı zihniyetlere veya alışkanlıklara sahip hükümdar veya mevki sahiplerinin karşısında hep aynı kalan bir ruhun çeşitli tezahürleriyle karşılaşırız. Hocazade bu tasvirde dalkavukları genel olarak anlattıktan sonra onları konuşturur. Bu konuşmalar bizde tiksindirici bir şekilde gülünç bir tesir uyandırır. Dalkavukların her mevki sahibi karşısında yaltaklanan, yerlerde sürünen ruh hali son mısraların sesine adetâ sinmiş gibi görünür:

> Ey veliyy-ün-niam, artık size bizler köleyiz;
> Yalınız emrediniz siz, yalınız emrediniz. (s. 423)

Bütün bu tasvirlerde ve daha önce üzerinde durduğumuz hikâyelerde maddî ve manevî zaaflarımızı teşhir eden Akif, son iki tasvirinde Asım'ın neslini ve bizzat Asım'ı anlatır. Bu yeni neslin tasvirinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

o, daha önce belirttiğimiz gibi önce geneli vermek, sonra özele inmek yolunu izler.

Hocazade'nin yaptığı Asım'ın nesline ait tasvir iki kısma ayrılabilir. İlk kısımda Boğaz harbi anlatılır. Burada Batının Çanakkale Boğazına yığdığı kuvvetler ve korkunç tahrip vasıtaları ile azminden ve iman dolu göğsünden başka bir şeyi olmayan Asım'ın nesli karşı karşıyadırlar. Ve bu müthiş savaş imanın zaferiyle neticelenir.

Tasvirin ikinci kısmı bu savaşta şehit düşenler için söylenmiş bir kaside veya mersiye olarak kabul edilebilir. «Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!» mısraıyla başlayan bu hitabede heyecan tonu veya lirizm son noktasına ulaşır. Hocazade burada mübalâğa sanatının bütün inceliklerini kullanarak, şehitler için muhteşem bir mezar veya türbe inşa eder. Fakat muazzez şehidini buraya da sığdıramayarak nihayet en yüce sığınak saydığı peygamberinin kucağına tevdi eder.

Akif, gene Hocazade'nin ağzından yaptığı Asım'ın tasvirinde de tasvir metoduna uygun olarak önce onu genel olarak bize verir :

> Görmedim ben bu kadar dört başı mamur insan.
> Ne büyük hilkat o Asım, ne muazzam heykel! (s. 430)

Daha sonra onun maddî ve manevî kuvvetleri madde madde göz önüne serilir. Akif, Asım'ın bilhassa eski Yunan heykellerine benzeyen adaleli vücudunu bütün teferruatıyla verir. Daha önceki köylülerin, emekli paşanın ve Mandal Hoca'nın kıyafet tasvirinden farklı olarak burada, belki Türk edebiyatında ilk defa olarak çıplak bir erkek vücudunun hareket halinde çok gösterişli bir tasviriyle karşılaşırız:

> Ya kemikler ne salâbetli, ya etler ne katı:
> Tepeden tırnağa, gûya, dolamışlar halatı,
> İki üç katlı büküp bir çınarın gövdesine.
> Hele taşmış dökülürken o muazzam sîne,
> Öyle bâriz adalâtın ebedî dalgaları,
> Ki yorar ârızalar seyrine dalmış nazarı,
> Çok geniş dersen omuzlar, boy o nisbette uzun;
> O ne mevzun kafadır, sonra, ne sağlam o boyun!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ufarak bir kapı sırtın kabaran eb'âdı
Çarpışıp durmada nâçar iki müthiş kanadı.
Enseden tâ bele sarkan o derin hat, o yarık,
Arzı umkunda nihân tûl-i mücerred artık!
Bel nisâbında, omuzlar gibi taşkın çatılar,
Adalî baldırının kutru hemen boynu kadar.
İki çam bölmesi kol, kim tutacak, kim bükecek?
O bileklerle o ellerse demirden daha pek. (s. 431)

Böylece Mehmet Akif'in bu eseri, Türk tarihinin son devirlerini yetiştirdiği nesilleri esas alarak tenkit eden, imparatorluğun maddî ve manevî geriliklerini, zaaflarını, müsbet ve menfî tiplerini kuvvetli bir realite duygusuyla gözler önüne seren, bütün bu meseleleri topyekûn bir hamleyle çözecek yepyeni bir nesli heyecanla selâmlayarak sona eren çok kapsamlı ve abidevî bir eser olarak karşımıza çıkar. Müslüman-Türk'ün yeniden dünya sahnesine doğuşunu Akif'in tabiriyle «marifet» ve «fazilet»le donanmış yeni bir nesil, Çanakkale zaferini kazanan Asım'ın nesli gerçekleştirecektir. Bu neslin daha sonra yaptıklarını görememekle birlikte gene de kendi içinde bir bütünlük taşıyan Asım'da bütün diyaloglar, bu sırada anlatılan hikâyeler ve yapılan tasvir ve tahliller hep bu ana fikrin etrafında toplanmışlardır. Akif, bu hacimli eserinin monoton gidişini kırmak için çeşitli yollara başvurur. Kahramanlarına komik, ironik, traji-komik, ciddî; fakat hepsi de ibret dolu fıkra ve hikâyeler anlattırır. Hikâyelerdeki kişileri çeşitli üslûplarla konuşturur. Kahramanlarının heyecanına uygun olarak özellikle tasvir ve tahlillerde zihnî ve mantıklı konuşmanın birdenbire değişerek lirik ve hamasî bir hava kazandığı görülür. Konuşmanın esas kahramanları olan Hocazade ve Köse İmam'ın gene monotonluğu kırmak için yaptıkları espriler, lâtifeler bile birbirinden farklı bir hava ve üslûptadırlar. Akif'in eser içinde kullandığı farklı ahenklere sahip vezin -az sayıda olmakla beraber- şekil değişiklikleri de bu maksada hizmet eden yollar olarak sayılmalıdır.

Bu bakımdan «Asım», Mehmet Akif'in şekil ve muhteva bakımından bütün eserlerinin bir özü ve zirvesi sayılabilir. Başka bir ifadeyle «Asım», kıssadan hisse çıkarmak esasına dayanarak yazdığı manzum hikâye ve hitâbelerinin ulaştığı en mükemmel ve kapsamlı şekli ifade

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eder. Bu şekil, çekirdeği sayabileceğimiz «Köse İmam» şiiri ve «Küfe», «Seyfi Baba» gibi diğer manzumeleriyle başlayıp, «Süleymaniye Kürsüsünde» ve «Fatih Kürsüsünde» adlı kitaplarının da tecrübesinden geçerek buradaki mükemmeliyete erişir. «Asım», onu tiyatroya çok yaklaştıran kuvvetli bir dramatizasyona sahiptir. Eserde aynı zamanda Asım sembolizasyonuyla ifade edilen bir yeniden doğuş, bir gelecek zaman fikri de vardır. Bu özellik ona destanî bir karakter kazandırır.

Esasen tiyatroya yaklaşan bir eser olmakla birlikte edebiyatın bütün türlerinin ifade vasıtalarını bünyesinde toplayan «Asım», bu özellikleriyle Türk edebiyatında benzerine pek rastlanmayan kapsamlı ve orijinal bir terkibtir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF'İN BATI MEDENİYETİNE BAKIŞ TARZI

Rıza Filizok *

Mehmet Akif'in yetişmesinde Tanzimat'tan sonra yetişen birçok aydınımızda olduğu gibi Doğu ve Batı medeniyetlerinin müşterek tesirlerini görürüz. Tanzimat'tan sonra yetişen aydınlarda bu kültürlerden birini yahut diğerini daha fazla tanımış olma, onların şahsiyetlerini belirlemiştir. Mehmet Akif'in yetişmesinde ve şahsiyetinin oluşmasında bu iki kültürün hemen hemen biribirine denk payları vardır :

Mehmet Akif, bir din adamı olan babasından kuvvetli bir din kültürü ve terbiyesi alır; yine babası ile Selânikli Esad Dede'den Arapça, Hâlis Efendi'den Acemce öğrenir. Diğer taraftan Mehmet Akif, imparatorluğun Avrupaî bir anlayışla kurulmuş okullarında okur. Halkalı Baytar Mektebi'nde Batı'nın modern ilim ve tekniğiyle karşılaşır. Tahsilini Paris'te tamamlayan Rifat Hüsameddin bu okulda hocası olur[1] :

«Akif'in mektebe girdiği yıl, Paris'in o sokağından Halkalı'ya bir Türk hekimi geldi: Rifat Hüsameddin. Mektebe mikrop kültürünü getiriyordu; bu yeni ilmi Pasteur'ün kendinden almış, eli onun eline değmişti. Akif, bu muallimden Pasteur'ün yalnız ilmini öğrenmedi; büyük feragatini de dinliyordu. Ve Pasteur o Hıristiyandı ki Akif, onun adını söylerken, gözleri büyür, sesi değişirdi.»

Mehmet Akif, bu okuldan Batılı ilmî zihniyeti kavrayarak birincilikle mezun olur ve ömrü boyunca Batı'daki ilmî gelişmeleri heyecanla takip eder.

---

* Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Midhat Cemal, *Mehmet Akif*, İstanbul, 1939, s. 187.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif'in Batı medeniyeti ile temasını sağlayan ikinci vasıta Fransızca olmuştur. Akif'i Fransız dil ve edebiyatını öğrenmeğe teşvik eden Ispartalı Hakkı Bey'dir :

«Geniş bir kültür sahibi olan bu zat Akif'teki yüksek zekâ, iştiyak ve iradeyi gördükten sonra sadece Şark'ın edebî an'anelerine bağlı kalmasını tecviz etmemiş, dimağında ve ruhunda bir inkişaf temin etmek için Garp edebiyatı ile de meşgul olmasını tavsiye etmişti. Akif yedi sene mütemadiyen buna çalışmış ve Fransız edebiyatını yakından tedkik edebilecek bir seviyeye yükselmişti. Denebilir ki zamanında Garb'a vukuf ile şöhret yapmış edipler onun bu vukufu karşısında acizlerini kabul etmek zorunda kalırlardı.»[2]

Mehmet Akif, Fransızcayı «Şark'ın, Garb'ın bedayi-i ilm ve fennini toplayıp hafızasına doldurmuş; mahfuzâtını muhâkemâtiyle, meşhûdâtiyle şâyan-ı hayret bir surette tevsi' etmiş; şarkın her tarafını defaat ile dolaşmış; Garb'ın en medenî memâlikini görmüş gezmiş; elsine-i şarkiyeyi edebiyatıyle bilir; Fransız, Rus lisanlarını hakkıyla öğrenmiş olan»[3] diye övgüyle bahsettiği Miralay Baytar İbrahim Bey'den öğrenir. Mehmet Akif, Fransızca sayesinde hem Fransız edebiyatının hem Batı edebiyatının şaheserlerini okumak fırsatını bulur[4].

Şairin Batı medeniyetini tanımasını sağlayan üçüncü tesadüf, Almanya'ya gitme fırsatını bulmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman hükûmeti, Müslüman esirlere iyi muamele yapıldığını göstermek üzere Osmanlı hükûmetinden bir heyet göndermesini ister. Harbiye Nezaretine bağlı Teşkilât-ı Mahsusa Cemiyeti Mehmet Akif'i temsilci olarak Berlin'e gönderir. Mehmet Akif, bu seyahatten zengin intibalarla döner.

Doğu ve Batı medeniyetlerini yakından tanımak fırsatını bulan Mehmet Akif, Tanzimat'tan sonra aynı ikilik içinde yetişen birçok aydın gibi bu iki medeniyetten bir «sentez»e ulaşmak fikrini benimser.

---

2 Ali Nihat Tarlan, *Mehmet Akif ve Safahat*, İstanbul, s. 32.

3 Mehmet Akif, *Safahat*, Birinci Kitap, Üçüncü Tab'ı İstanbul, 1346, s. 70.

4 Eşref Edib, *Mehmet Akif, Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Birinci Cüt, İkinci Tab'ı İstanbul, 1962, s. 26-27.

Mehmet Akif'de Doğu-Batı Sentezi Fikri

Mehmet Akif'in fikir ve duygu hayatının odağında din vardır. Ancak Mehmet Akif'in duygu ve düşünceleriyle bağlı olduğu İslâmlık, aktüel olarak İslâm ülkelerinde yaşanmakta olan «müslüman hayatı» değildir. Akif, Şeyh Muhammed Abduh gibi İslâmiyet'in esasını *Kur'an*'da ve İslâmiyetin yayılış devrindeki ruhta bulur. Bunun sonucu olarak da çeşitli sebeplerle hurafelere dayalı bir hale gelmiş Doğu'ya has müesseselerin birçoğunu reddeder. Bu, Akif'in mevcut Doğu müesseseleri karşısında «*seçici*» bir tavır aldığını gösterir: İslâm ülkelerinin geri kalmışlığında dinin ve hükûmetin rolünü merak eden bir Fransızla Akif arasında şu konuşma geçer[5] :

«— Hükûmeti bir tarafa bırakın, ona dair söz söylemek zaiddir, çünkü olanca maskaralığı meydanda! Lâkin dinin mani-i terakki olmasına hiç aklım yatmaz. Mösyö, siz işin iç yüzünü bilmiyorsunuz! Başımdaki hükûmetin Allah belâsını versin! İstibdadını idame için bizim o güzel dinimizi meshetti de böyle umacı şekline soktu! Halkın tealisi, idarenin hiç işine gelmeyeceği için terakkiyat-ı fikriye, medeniye namına vuku bulacak harekâtı lisan-ı din ile men'etmek istiyor, görüyorsunuz ki ne güzel de muvaffak oluyor!..

— İdare-i müstebide diyorsunuz... Lâkin sizin için başka şekilde bir hükûmet tesisi kabil midir? Müslümanlık buna müsait mi?

— Lâkin siz tarihten büsbütün gafil gibi davranıyorsunuz! İlk müslümanların hükûmeti böyle bir hükûmet-i keyfiye mi idi? Siz ecnebiler daima aynı hataya düşüyorsunuz: Müslümanlığın lehinde, aleyhinde vereceğiniz hükmü bugünkü müslümanların haline bakarak veriyorsunuz...

— Ya ne yapmalıyız?

— Evvelâ dinin esaslarını tetkik etmeli, sonra dini doğrudan doğruya peygamberden telâkki eden eslâfın harekâtını nazarı itibare almalısınız...»

Mehmet Akif, aynı şekilde Doğu'nun kültür müesseseleri karşısında da «*seçici*» bir tavır alır: Divan edebiyatımızı zevk ve şara-

5 Ömer Rıza Doğrul, *Kur'andan Âyetler*, Tercüme ve tefsir eden Safahat Şairi : Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 1944, s. 292-293.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ba düşkünlüğünden dolayı sevmez; Acem edebiyatından Senaî gibi, Sadi gibi didaktik eserler veren sanatkârları beğenir.

Mehmet Akif'in Doğu medeniyeti içinde bütünüyle benimsediği tek müessese, ortaya çıkışı zamanındaki şekliyle olmak üzere İslâmlıktır. Harabeye benzettiği İslâm dünyası içinde bulduğu asıl cevher odur.

Akif, aynı şekilde Batı medeniyeti karşısında da tenkitçi ve «*seçici*» bir tavır alır: O, Batı'nın üstünlüğünü kabul eder; ancak bu üstünlük, mutlak bir üstünlük değildir, ilmin, tekniğin ve çalışmanın sağladığı bir üstünlüktür. Batı'dan alınacak temel unsurlar da işte bunlardır. Diğer taraftan Batı, kendi çöküşünü de hazırlayacak olumsuz unsurları taşıyan bir medeniyete sahiptir. Akif, Batı medeniyetini olgunluğa ulaşmamış, kemâle ermemiş bir medeniyet olarak görür[6] :

«Avrupa medeniyeti, bir medeniyet-i fazıla, bir hakikî medeniyet-i insaniye değil. Fakat ne yapılır? Önüne durulamaz. Makine kesilmiş herifler, uğraşıyorlar, çabalıyorlar, maddî nâmütenahi terakkiyata mazhar oluyorlar.»

Akif bu düşüncesine delil olarak İngiliz filozofu Spenser'in Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh'a Batı'yı izah ederken söylediği şu sözleri nakleder[7] :

«Burada insaniyet maalesef hiç kalmadı. Beşeriyet, medenî beşeriyet hisden, insaftan büsbütün tecerrüd etti. Ben senin hakkını gasbediyorum, çünkü kaviyim: Sen ezilip gidiyorsun çünkü kavi değilsin... Atiyi pek fena görüyorum. Biz böyle istemedikti. Fakat böyle oluyor.»

Mehmet Akif, Hersekli Hoca Kadri Efendi'nin Avrupalılar hakkındaki «Bu adamların güzel şeyleri vardır. Evet pek çok güzel şeyleri vardır. Lâkin şunu bilmelidir ki o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnız kitaplarındadır!» sözünde yine aynı hakikati bulur[8] : «Hakikat, hoca merhumun dediği gibi Avrupalıların ilimleri, irfanları,

6 Doğrul, *a.e.*, s. 113.

7 Doğrul, *a.e.*, s. 113.

8 Eşref Edib, *Mehmet Akif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları Eserine Zeyl*, II. Cüt, 1939, s. 207.

medeniyetteki, sanayideki terakkileri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek kat'iyyen doğru değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır.»

Mehmet Akif, Doğu medeniyetine has müesseseler karşısında tenkidçi ve seçici bir tavır aldığı gibi, Batı medeniyetine has müesseseler karşısında da tenkidçi ve «*seçici*» bir tavır alır. Meselâ Batı edebiyatının iyi ve kötü tarafları vardır; bu edebiyatın asıl örnek alınacak yönleri geçmiş nesiller tarafından ihmâl edilmiştir[9] :

«İşte vaktiyle Şarktan nasıl istifade etmemiş, zarar görmüşsek bugün de Garp edebiyatından öylece mutazarrır oluyoruz. Bir, iki edib-i güzinimizin âsârı istisna edilirse Garbın bedayi-i edebi namına aldığımız şeyleri hiç işimize yarayacak mahiyette değildir. Biz bugün heyet-i ictimaiyemizin gözünü açacak, hissiyatını yükseltecek, hamiyetini galeyana getirecek, ahlâkını tehzib edecek, hulâsa bize her mânasiyle ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız...»

Sonuç olarak diyebiliriz ki Mehmet Akif için, Doğu medeniyeti özünü ve gerçek değerlerini kaybetmiş bir medeniyet, Batı medeniyeti henüz mükemmeliyete ulaşamamış bir medeniyettir. Bundan dolayı İslâm ülkeleri, İslâmlığın gerçek değerleri ile Batı medeniyetinin ilim ve tekniğini birleştirmelidir. Osmanlılar ve diğer İslâm ülkeleri bu senteze ulaşabilirlerse çağdaş, orijinal bir medeniyet yaratabilirler[10] :

«Bana öyle geliyor ki ne varsa şarkta vardır; diyenler yalnız garbı değil, şarkı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa garpta vardır davasını ileri sürenler, yalnız şarkı değil garbı da tanımıyorlar.»

Doğu medeniyetiyle Batı medeniyetini sentez fikri, yeni değildir: Şinasi bu fikri, «Asya'nın akl-ı pîrânesi ile Avrupa'nın bikr-i fikrini meczetmek» sözüyle düsturlaştırmıştı. Aynı fikir Sadullah Paşa ve Ahmed Midhat Efendi gibi aydınlar tarafından Tanzimat'tan sonra müdafaa edilmiştir[11]. Mehmet Akif'le aynı nesilden olan

9 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, I. Cilt, s. 16.

10 Doğrul, *a.e.*, s. 315.

11 Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara 1975, s. 425.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ziya Gökalp, bütün düşünce sistemini Doğu-Batı sentezi fikri üzerine kurar ve onu sosyal bir program haline getirir. Daha sonra Halide Edib, Mehmet Akif ve Ziya Gökalp'ın tesirinde kalarak eserlerinde aynı fikri savunur[12].

Batı'nın Müsbet Tarafları

1 — *Çalışma* : Mehmet Akif'e göre Batılıların ilerlemelerinin asıl sebebi çalışmadır. «Alınlar Terlemeli» adlı manzumesinde Batı'nın çalışma sayesinde ilim ve teknik sahalarında ulaştıkları seviyeyi tasvir eder. Akif'e göre çalışma, aslında dinimizce tebcil edilen en büyük değerlerden birisidir. Ecdadımız tarihte çalışarak büyük başarılar elde etmiştir; ancak üç yüz yıldır müslümanlar gerekli gayreti ve çalışmayı göstermediği için bugün perişan bir haldedir. İnsan hayatı «cehd» ve «gayret»le devam edebilir; hayat çalışmayanlara karşı acımasızdır; Batı dünyası bunun idraki içindedir[13] :

> Bakın mücahid olan Garb'a şimdi bir kerre:
> Havaya hükmediyor, kanî olmuyor da yere.
> Dönün de âtıl olan Şark'ı seyredin: ne geri!
> Yakında kalmıyacak yeryüzünde belki yeri!

Batı dünyası çalışarak teknik sahalarda mucizeler yaratmaktadır (s. 453) :

> Yanar dağlar uçurmuş gezdirir beyninde dünyanın;
> Cehennemler batırmış, yüzdürür kalbinde deryanın;
> Eşer âmâkı, izler keşfeder edvâr-ı hilkatten;
> Deşer âfakı birşeyler sezer esrâr-ı kudretten;

Batılıların çalışma tarzları bizden farklıdır; onlar birlik fikrine sahiptir ve işbirliği yaparak çalışırlar :

---

12 İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul 1978, s. 12-13.

13 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Altıncı Basım, İstanbul 1963, s. 264. Yazıda geçen sayfalar bu baskıya aittir.

«Tabiat bin çelik bazuya sahipken insanın bir cılız kolu nasıl kâinata hakim oluyor? Nasıl bu kadar tabiî kuvvetleri hükmü altına alıyor? Hayır yanlışın var. Bu kadar işleri gören bir kol değil, binlerce, milyonlarca koldur. Bunların hepsi bir araya gelmiş teşrik-i mesai etmişler, geceli gündüzlü çalışıyorlar, uğraşıyorlar. Çünkü anlamışlar ki birleşmeseler kendilerini her taraftan kuşatan tehlikelere karşı duramayacaklar.»[14]

Bugün yapılmakta olan işlerin hacmı ve niteliği, işbirliğini ve işbölümünü gerektirmektedir; Batı'ya yetişmek istiyorsak bu hususu gözden kaçırmamalıyız[15] : «Bütün işler şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor.» Bugün, fabrikalar, demiryolları, vapurlar, limanlar, hastahaneler, okullar, silâhlar bir ferdin yapacağı iş olmaktan çıkmıştır: «Bugün hayat öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alnından damlayan terler, tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiç bir fayda temin etmiyor. Ne zaman bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse işte o vakit bu sa'yin yer yüzünde bir eseri, bir izi görülebiliyor.»

«Fatih Kürsüsü'nde» şiirinde aynı fikir manzum olarak şöyle ifade edilir: (s. 278)

> Neden vezaifi taksime hiç yanaşmıyoruz?
> Olursa bir kişinin koltuğunda on karpuz,
> Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz!
> Yazık, yazık ki, bu yüzden bütün felâketimiz.

Mehmet Akif, İslâm ülkelerinde görülen tenbelliğin «Müslümanlar, hayatın geçici, fâni, değersiz olduğuna inanır» tarzında bir dünya görüşüne bağlanarak izah edilmesine şiddetle karşı çıkar: Eğer müslümanlar, iddia edildiği gibi hayata değer vermemiş olsalardı, şerefsiz bir hayat için bunca rezilliğe katlanmazlar, şerefleriyle ölmesini bilirlerdi. Hayatı değersiz bulduğu iddia edilen bu insanlar, sadece yaşama hırsıyla bütün yüksek değerlerini feda etmişlerdir. Öyleyse onların hayatı değersiz gördüklerini söyleyemeyiz. Tersine, fani hayata fazla değer verdiğimiz, gereğinde ölümü göze alarak gayret etmediğimiz için bu haldeyiz: (s. 266)

---

14 Doğrul, *a.e.*, s. 196.
15 Doğrul, *a.e.*, s. 196.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Niçin kımıldamıyorsun? Niçin? Ne oldu sana?
Niçin mi?.. Çünkü bu fâni hayata yok meylin!
Onun neticesidir sa'ye varmıyorsa elin.
Değil mi?.. Ben de inandım! Huda bilir ki yalan!
Hayata nerde görülmüş senin kadar sarılan?
Zorun: gebermemek ancak «ölümlü dünya»da!
Değil hakikati mevtin, hayali rü'yada
Dikilse karşına, hiç şüphe yok, ödün patlar!
Düşün: hayata feda etmedik elinde ne var?
Şeref mi, şan mı, şehamet mi, din mi, iman mı?
Vatan mı, hiss-i hamiyyet mi, hak mı, vicdan mı?

Batı'nın yücelttiği değerler arasında olan «hürriyet» ve «hak» ka ancak «*birlik*» halinde çalışmakla sahip olunabilir: (s. 454)

Hayır, hürriyyetin, hakkın masun oldukça insansın.
Bu hürriyyet, bu hak bizden bugün aheng-i sa'y ister:
Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.

2 — *Zaman şuuru*

Yirminci yüzyıl yeni bir yaşama tarzıyla birlikte yeni bir zaman şuuru getirmiştir: Bu sürat asrında «nehr-i feyzafeyz-i insaniyetin âhengine» (s. 29) uyamayanlar, yokolup gidecektir[16] :

«Şunu bilmeli ki, milletlerin hayatında tevakkuf yoktur. Bir millet ne kadar ileri giderse gitsin; ne kadar yükseklere çıkarsa çıksın; olduğu yerde durdu mu mahvolur. Çünkü bütün insaniyet alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya, bir gayeye doğru koşup gidiyor.»

Mehmet Akif, Batılıların «zaman içinde zaman» bulunabileceğini ispatlarcasına çalıştıklarını, bizim de aynı hızla çalışmamız gerektiğini söyler. Batılılarda ayrıca oldukça kuvvetli bir «istikbal» şuuru vardır[17] :

16 Doğrul, *a.e.*, s. 101.
17 Doğrul, *a.e.*, s. 222.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Avrupalılar yalnız bugünü, bugünkü hadisatı seyretmekle kalmazlar. Onlar yarını, gelecek seneyi, hatta gelecek asrı, hatta bir kaç asır sonrasını tahmin etmek, hesab etmek isterler.»

Mehmet Akif'in şiirlerinde bu düşüncelerinin sonucu olarak «istikbal», «âti», «gelecek» kavramları önemli bir yer tutar: (s. 30)

Durma, mazi bir mugaylânzâr-ı dehşetnâktir;
Git ki, âti korkusuzdur, hem de kudsî hâktir!

3 — *Aktif insan*

Batı insanı ile Doğu insanı arasındaki temel fark, Akif'e göre bir aktiflik-pasiflik farkıdır. Akif, pek çok şiirinde insanımızı hayat karşısında aktif bir tavır almaya teşvik eder; «kader» ve «tevekkül»ü yanlış anlayanları uyarır. Altıncı *Safahat*'ta yarattığı ideal kahramanı olan «Âsım» aktif bir «tip»tir. «İnsan» şiirinde Akif, Allah'ın yarattığı en mükemmel varlık olarak insanı :

Esirindir tabiat, dest-i teshirindedir eşya;
Senin ahkâmının münkadıdır, mahkûmudur dünya.

Bulutlardan sevâik sayd eder irfan-ı çâlâkin;
Yerin altında ma'denler bulur nakkad idrakin.

Denizler bisterindir, dalgalar kehvare-i nâzın;
Nedir dağlar, semâ-peymâ senin şehbal-i pervazın! (s. 72)

mısralarıyla yüceltirken düşündüğü insan, Batı'nın muktedir, hayat karşısında aktif bir tavır alan insan tipidir: Akif'in «Bizim gibi geri milletler topraktan sade ekin alır; biraz daha gayret ederse su çıkarır. Medenî milletler ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız değirmen yapıyoruz. Onlar elektrik istihsal ediyor. Biz buluttan yağmur topluyoruz; onlar yıldırım bile avlıyor.»[18] sözleri yukarıdaki mısralarla karşılaştırılırsa bu husus kendiliğinden aydınlanır. «İnsan» şiiri, insanlık gibi umumi bir kavramdan yola çıkılmasına rağmen,

18 Doğrul, *a.e.*, s. 139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Batı'nın aktif insanı için yazılmış bir övgüdür. Akif, onu şiirinin sonunda okuyucularına örnek olarak gösterir.

4 — *İlim, fen ve maarif*

Mehmet Akif, ilim, fen ve maarife çok büyük bir önem verir; Doğu'nun bütün meselelerinin bugünkü Batı'nın «marifet»iyle dünkü İslâm'ın «fazilet»inin birleşmesiyle çözülebileceği inancındadır (s. 441) :

> Çünkü milletlerin ikbali için evlâdım,
> Ma'rifet, bir de fazilet... iki kudret lâzım.

Bundan dolayı Avrupa'ya giden gençlerimiz, Batı'nın sadece ilim, fen ve sanatını almalıdır (s. 186) :

> Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını
> Veriniz hem de mesainize son süratini.

Batı medeniyeti Japonya'ya sadece fenniyle girebilmiştir (s. 170). Hindistanlı Müslüman gençler de Batı'nın sadece ilim ve fennini almaktadır (s. 171). Bizim de Batı medeniyeti karşısında alacağımız tavır aynı olmalıdır.

Batı'nın Menfi Tarafları

1 — *Sömürgeci Batı*

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu Batı medeniyeti ile çok çapraşık bir münasebet içindeydi: İmparatorluk bir taraftan bütün gayretiyle Batılılaşmaya çalışıyor, diğer taraftan onunla harbediyor, bir ölüm-kalım savaşı veriyordu. Bu tezat, olduğu gibi Akif'in düşüncelerine ve eserlerine yansımıştır. Mehmet Akif, bir taraftan Batı medeniyetini yüceltmiş, diğer taraftan onun sömürgeci tavrını şiddetle tenkid etmiştir :

Sanayi devrimini tamamlayan Batı dünyası, ham madde ve pazar arayışlarının sonucu olarak, Doğu ve İslâm ülkelerinin çoğunu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müstemleke haline getirmişti. İslâm âleminin büyük bir kısmı İngiliz, Fransız, Hollanda ve Portekiz'in kolonisi idi. Osmanlı İmparatorluğu da aynı zihniyetle parçalanıyordu.

Batılılar, bir taraftan hürriyet, eşitlik, adalet fikirlerini en yüksek değerler olarak dünyaya ilân ediyorlar, diğer taraftan sömürgelerinde hürriyet, eşitlik ve adaletle taban tabana zıt bir siyaset uyguluyorlardı. Akif, bu tezadı gördü ve eserlerinde gösterdi.

Asya, İngilizlerle Rusların «ikiz vesayeti» altında inlemektedir (s. 340) :

Al işte, bir günü matemsiz olmayan Asya!
.....
İkiz vesayeti altında İngiliz'le Rus'un
Sülük benizli vasiler ne emdiler kanını,
Mecali kalmadı artık çıkardılar canını!
Bütün hazaini Hind'in, o muhteşem yurdun,
Gider de hırsını teskine üç şakî lordun;
Zavallı yerliyi kıtlık zaman zaman kemirir;
Bu kan tükürmeye baksın... O, muttasıl semirir!

Bu insanlar, mallarını vermekle kalmıyorlar, sömürgeci ülkelerin menfaatleri için harbe sürülüyorlar (s. 341) :

Verir de hepsini kalmazsa hiç mi hiç parası;
Damarlarındaki son damlanın gelir sırası...
Ki saklı durmayacak, ister istemez akacak,
Gidip efendisinin düşmanıyle çarpışarak.
O can alıp veredursun, bilir misin bu ne der?
«Ölürse hizmet eder, öldürürse hizmet eder!»

2 — *Irk ve Din ayırımı yapan Batı*

Batılılar sömürgelerinde ırk ayırımı yapmaktadır[19] :

«Ah siz o sömürgeciler elinden zavallı Asya'nın neler çektiğini biliyor musunuz? Sömürgeciler tarafından idare olunan hangi mem-

19 Doğrul, *a.e.*, s. 225.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leketin bir şehrine gitseniz iki mahalle görürsünüz ki biri sömürgecilere, diğeri yerlilere aittir. Hiç bir yerli için yabancıların cemiyetine girebilmek kabil değildir. Bir yerli temiz giyinmek isterse, vergi vermeye mecbur tutulur. Şimendiferlere binseniz görürsünüz ki yerliler için ayrı vagonlar vardır. Hastahanelere gidiniz, ayrı koğuşlar vardır. Biçareler o vagonlara binmeye, o koğuşlarda yatmaya mecburdur.»

Batılı sömürgeciler din ayırımı da yapmaktadır[20] :

«Gelin biraz da Afrika'ya geçelim. Cezayir'de, Tunus'da, Fas'da müslümanlara, sömürgeciler tarafından hayvan muamelesi edilir. Oradaki Hıristiyanlar, Yahudiler a'şâr gibi, ağnam gibi vergilerin hiç birini vermezler. Müslümanlara gelince, bizim zamanımızdan kalma vergilerin hepsini verdikten başka, sömürgecilerin vaz'ettikleri kapı, pencere vergilerini de verirler.»

3 — *Doğu'nun ıstıraplarına sağır Batı*

İnsan haklarının ve bazı yüksek değerlerin savunuculuğunu yapan Batılılar, Doğuluların, özellikle İslâmların ıstıraplarını görmezlikten gelmişlerdir. Müslüman olmaktan başka bir suçu olmayan insanlar biner biner öldürülürken, onların başına gelen bu felâkete karşı Batılılardan hiç ses seda çıkmamıştır (s. 342) :

Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdanı,
Hurûşu sine-i â'sârı inleten bu kanı!
Nedense, Arş'a kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semalara akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâmı târumar edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!

Batılılar, Osmanlı İmparatorluğu'na dahil Hıristiyan azınlıkların hak ve hürriyetlerine karşı gösterdiği hassasiyeti, bu topraklardaki ve Asya'daki Müslümanlara karşı göstermemiş, tersine Müslümanların ezilişini, yok edilişini ya sessizlikle, ya da sevinçle karşı-

20 Doğrul, *a.e.*, s. 226.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lamıştır. Tanus'ta, Cezayir'de, Kafkaslarda, Afrika'da, Hindistan' da, Orta Asya'da olan biten vahşeti görmezlikten gelmiştir (s. 164) :

O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!
Medenî Avrupa, bilmem, neye görmezdi bunu?

Batılılar, Müslümanlara yapılan zulmü görmezlikten gelmekle kalmıyorlar, onu dünyaya medenî Avrupa'nın bu topraklara medeniyet taşıması olarak takdim ediyorlardı: Mehmet Akif'in başmuharrirliğini yaptığı *Sırat-ı Müstakim*'de, Amerika Cumhurreislerinden Roosevelt'in İngiltere'deki bir nutkundan alınan şu parçanın yorumsuz fakat «ünlem»lerle dolu olarak neşredilmesi, Batı'nın bu tavrını kamuoyuna göstermek içindi[21] :

«Siz Afrika'da gerek kendi memleketiniz için gerek medeniyet için, büyük bir iş görüyorsunuz. Bütün medeniyet sahibi milletler de sizin duygularınızla, sizin dilediğiniz gibi dileklerle, sizin istediğiniz gibi bir istekle çalışmalıdırlar. Bütün insanlık Fransızların Cezayir'i, Tunus'u işgal etmelerinden, ele almalarından göze çarpacak faideler görmüştür! Nasıl ki İngilizlerin Hindistan'a el atmalarından böyle bir faide görüldü! Her millet, diğer milletlerin yaptıkları iyilikleri görüp sevinmelidir....»

4 — *Bölücü Batı*

Akif'e göre Batılılar, İslâm ülkelerinde daima bölücü bir politika uygulamışlardır. Onların bu politikaları karşısında dikkatli olmak, İslâm'ın gereği olan «birlik» fikrine sarılmak lâzımdır. Müslümanlar, birlik halinde yaşarken kuvvetliydi, Batılılar, ayrılık tohumları ekerek onları böldüler. Hâlâ da aynı politikayı uygulamaktadırlar[22] :

«Âlem-i islâmın elini kolunu bağlamak, yani sizin istiklâlinize, hakimiyetinize hatime çekmek için düşman doğrudan doğruya cebre,

21 *Sırat-ı Müstakim*, adet : 92, 27 Mayıs 1326, s. 251.
22 Doğrul, *a.e.*, s. 249-250.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şiddete, harbe müracaat etmeyecektir. Bir taraftan memleketinizde bitmez tükenmez nifaklar, fesatlar, isyanlar, kitaller çıkartacak, diğer taraftan etrafınızdaki hükûmetleri sizin aleyhinize kaldırarak kanınızı, iliğinizi kurutmak isteyecektir. Halinizi kemâl-i dikkatle tedkik ediyorum. Türlü isimler, türlü şekiller altında meydan almaya başlayan birçok tefrika esbabı görüyorum ki bunların hepsinde düşman parmağı hissediyorum....»

Sonuç

Balkan savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında eserlerini veren Mehmet Akif için daima iki Batı söz konusu olmuştur: İlmin ve tekniğin kaynağı olan Batı ve savaştığımız Batı. Akif, bunlardan birincisinin daima taraftarı olmuştur; ikincisini de gerçekçi bir tavırla, şiddetle tenkid etmiştir. Akif'in nesli içinde Batı'yı bu kadar realist bir gözle gören ve gösteren pek az şairimiz vardır. Akif'in asıl hizmeti bu noktadadır.

İslâmî değerlerle Batı medeniyetinin sentezi fikri ise, maziye bağlı sağlam bir gelecek arayışının ifadesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TARİH-İ KADİM MÜNAKAŞALARI DIŞINDA TEVFİK FİKRET ve MEHMET AKİF

M. Orhan Okay *

1867 de doğan Tevfik Fikret'le 1873 de doğan Mehmet Akif arasındaki altı yıllık yaş farkı, bu iki şairimizi aynı nesilden kabul etmeyi gerektirecek kadar ehemmiyetsizdir. Hocam merhum Mehmet Kaplan'ın *Nesillerin Ruhu* adlı makalesinde isabetle belirttiği gibi, aynı içtimaî, siyasî ve iktisadî şartlar altında yaşayan, aşağı yukarı aynı yaşta bulunan insanlar arasında müşterek bir ruhun teşekkül etmesi gayet tabiî bir hâdisedir. Onun bu kanaatine bağlanarak ve başlangıçta hiçbir araştırmaya gerek kalmaksızın, aynı nesle mensup saydığımız Fikret'i ve Akif'i, devri içinde tesiri altına alan müşterek bir ruhtan bahsedebiliriz. Nitekim Yahya Kemal bir yazısında Fikret'in «felsefede muârızı olduğu derecede sanatta muakkibi olan Mehmet Akif Bey» diye bir söz sarfeder[1]. Bu cümlenin devamında başka bir açıklama olmadığı için, Akif'in hangi hususta Fikret'in sanatını takib ettiği hakkında, Yahya Kemal'in düşüncesi neydi, bilemiyoruz. Ancak çeşitli yazılarının değişik yerlerinde başka vesilelerle söyledikleri arasında, Fikret'in başlattığı «şiirin nesre yaklaşıp *söz* hâline gelmesi, aruzun Türkçeye intibak ettirilmesi ve aruzla yerli lehçenin ifade edilmesi», gibi maddelerde Akif'in büyük bir merhale kat'ettiğini belirtmektedir. Görüldüğü gibi Yahya Kemal'in tesbitleri şiirin dili ve tekniği meselesine münhasır kalmaktadır[2]. Halbuki aynı nesle mensup olan bu iki şairi birbirine yaklaştıracak,

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 «Vezinler» *Edebiyata Dair*, s. 124.

2 Kısmen bu konu ile ilgili olarak, Akif'in şiir tekniğindeki bâzı hususiyetlerin Servet-i Fünun, bilhassa Fikret'in şiir anlayışına bağlanabileceğini gösteren bir yazımız için bk.:, «Mehmet Akif'in Bâzı Şiirlerinde Şekil-Muhteva Münasebetleri» (*Mehmet Kaplan'a Armağan*, 1984, s. 211-20).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilhassa devir içinde edebî türlerde kullanılmış temalar bakımından yaklaştıracak unsurların bulunması gerekirdi.

Mehmet Akif'le Tevfik Fikret'in birbiriyle olan ilişkileri öteden beri, hemen daima ve sadece «Tarih-i Kadim» münakaşaları etrafında dile getirilmiştir. Bu anlayış, günlük gazete ve dergi sayfalarında olduğu kadar, ansiklopedilere, edebiyat tarihlerine, antolojilere ve monografilere de hâkim olmuştur. Halbuki, bu şairlerin yaşadıkları yıllardan başlayarak günümüze kadar zaman zaman aktüaliteye çıkan ve daha uzun zaman da bu canlılığını devam ettireceğe benzeyen «Tarih-i Kadim» münakaşaları dışında da Akif ve Fikret'in ortak temaları bakımından beraber düşünülecek, fakat sanat ve dünya görüşleri açısından farklı değerlendirilecek tarafları vardır.

Fikret'in «Tarih-i Kadim» şiiri ortaya çıkıncaya veya Akif o şiirden haberdar oluncaya kadar -zira «Tarih-i Kadim» 1905 de kaçak olarak ve yakınlarının verdiği bilgilere göre Fikret'in izni olmaksızın basılmıştır- Mehmet Akif'in Fikret hakkındaki intibâları hiç de menfi değildir. Hattâ Eşref Edip de, Hasan Basri Çantay da, Akif'in Fikret'i sevdiğini ve onun şiirine kıymet verdiğini hâtıralarında kaydederler. Ayrıca Eşref Edip, Akif'in «şiirinde derinlik olmamakla beraber teknik ve disiplin bakımından Fikret'in şiirinin takdire değer» olduğunu ifade ettiğini yazar.

Fikret'le Akif'in Edebiyat-ı Cedide grubu teşekkül ettikten sonra, *Servet-i Fünun* dergisinin aynı veya yakın nüshalarında şiirlerinin çıktığını biliyoruz. Fakat Fikret'le Akif'in bu yıllarda karşılaşmış, tanışmış ve görüşmüş olduklarına dair bir bilgimiz yoktur. Midhat Cemal, iki şairin ilk karşılaşmalarının Meşrutiyet yıllarına rastladığını söyler. Her ikisi de Darülfünunda ders vermektedirler. Akif bu karşılaşmada, Fikret'i sevemediğini söyler: «Benim gibi ilk görüştüğü adama yirmi senelik arkadaşlarını çekiştirdi» der. Bu tarihte (muhtemelen 1912 yılı) «Tarih-i Kadim» neşredilmiş fakat Akif onu herhâlde görmemiş olmalıdır.

İki şairin, bu küçük anekdotlar ve hâtıralar dışında, münasebetleri hakkında başka bir bilgimiz yok gibidir. Esasen Fikret'in çabuk kırılan, küskün hele o yıllarda daha da geçimsiz ve merdümgiriz olan mizacı, yalnız Akif gibi kendisine zıt bir dünya görüşü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nün sahibiyle değil, çok yakınlarıyla bile dostluk kurmasına, kurduklarını devam ettirmesine imkân vermemekteydi.

Bu yazının konusunu teşkil edecek olan iki şairin bazı şiirlerindeki ortak tematik yapı ve bu ortaklığa mukabil temel felsefedeki zıddiyet biraz da her iki şairin ve daha çok Fikret'in mizacından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, asıl bahsimize girmeden, her iki şairin belli bir açıdan değerlendirilmesinde rolü olan, belki haddinden fazla önem verilmiş olan «Tarih-i Kadim» münakaşasının bazı özelliklerini belirtelim.

Bu münakaşa zamanında da, günümüzde de, kendi sınırları dışına çıkmış, ideoloji gruplarının ihtilâf noktalarından biri hâlini almıştır. Münakaşanın başlangıcını teşkil eden «Tarih-i Kadim» şiirinin neşrini bizzat Fikret'in istemediğini, hattâ onun yayınlanmasından müteessir olduğunu bir kaç yakını yazmıştır. Bu şiire cevap yazan Akif de, doğrudan doğruya Fikret'le, hattâ devrin sosyete şairleriyle ilgili olan 49 beytini *Safahat*'a dahil ettirmemiştir. Anlaşılıyor ki her iki şair de, bu manzumelerinin hissî olduğunu, bir tehevvür anında yazdıklarını düşünmüşler ve unutulmasını tercih etmişlerdir. Bunları bir araştırıcının da unutması veya ele almaması gerektiği için söylemiyorum. Sadece bizzat şairlerinin bu hususta kı davranış tarzlarına dikkati çekmek istiyorum. Şairlerin reddettikleri eserler de, bulununca araştırma ve değerlendirme konusu olur ve o sanatkârın şahsiyetinde bunlara gereken yer ve ehemmiyet verilir. Fakat Fikret ve Akif tarafdarları meseleyi kendi çerçevesi içinde tutmayıp iki ayrı dünya görüşünün arenası hâline getirmişlerdir. Bu çok uzun ve teferruatlı münakaşanın burada özetini bile vermek mümkün değildir[3]. Burada sadece Akif'le Fikret'in ortak temalarını ve bu temaların işlenişindeki farklılığı ortaya koyabilmek için Fikret hakkında, edebiyat kitaplarına da geçmiş bazı yanlış kanaatlere kısaca temas etmek istiyoruz.

Başlangıçta, yenilikçiler ve muhafazakârlar arasında bir münakaşa gibi başlayan hâdise 1940 lardan sonra Fikret'in marksistler,

3 Bu konuda daha fazla bilgi edinmek için, bazı eksikliklerine ve hatalarına rağmen oldukça geniş bilgi ve kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmış olan şu esere başvurabilirler: Prof. Dr. Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, İst. 1972.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in dindarlar tarafından bir bayrak hâline getirilmesiyle değişik bir istikamete yönelir. Bu davranışların her ikisi de doğrudan doğruya edebiyatla ve şiir sanatıyla ilgili değildir. Bilhassa Fikret'in şiirlerini, şiir sanatını edebiyat tarihindeki yerine yerleştirebilmek için, umumiyetle marksistler tarafından ileri sürülen yanlış değerlendirmelerden onu kurtarmak gerekir. Bu değerlendirmeler Fikret'in düşüncelerine uymadığı gibi, kendi içinde de çelişkilidir. Aşağıda Fikret hakkındaki yanlış ve çelişkili hükümlerden birkaçı gösterilmiştir:

«Fikret esaret nizamına, derebeylik idaresine isyan etmiş, burjuva demokrasisine hayran olmuştur».

«Fikret din, milliyet ve sınıf farklarının doğurduğu çarpışmalar, insan cemiyetlerine hüküm süren tagallüp, tazyik, istismar ve adaletsizliğin karşısında isyan ediyordu».

«... fakat kurtuluş için yol göstermemiş, sadece küçük burjuva sosyalisti, insaniyetçisi gibi...»

«Fikret'in insaniyetçiliğinde bir Saint Simon, Fourier ve Owen hayalî sosyalizminin, insaniyetçiliğinin izleri vardır».

«Fikret'te sosyalizm temayülleri vardır. Fakat sosyalizm şartlarının olgunlaşmadığı bir devirde yaşayan Fikret'te bu sosyalizm, bir hayal ve gölge hâlinde kalmıştır... Fikret bugün yaşasaydı onun bu insaniyetçi düşüncelerinin onu sosyalizme götürmesi çok mümkündü».

«Fikret tarihî görüş ve tahlilinde tamamen doğru ve haklıdır. Fakat sebepleri araştırmada ütopik sosyalistlerin cephesinde karar kılmıştır».

«Fikret'in başkaldırısı ve devrimci özelliğinde... Fransız sosyalistleri önemli rol oynamışlardır».

«Fikret olayları diyalektik açıdan değerlendirmediği için, içinde bulunduğu karanlık ortamın ve bu döküntü düzeninin esas nedenlerini bilememektedir... Yine diyalektiği tam olarak bilmediğinden devrimi gerçekleştirecek bir emekçi sınıfı gücü düşünemiyordu».

Bu kırık-dökük fakat hedefi belli ibarelerle Fikret'in nereye götürülmek istendiği âşikârdır. O kadar ki, onun talebesi ve hayatta ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lan yegâne dostu Salih Nigâr Keramet'le de bir röportaj yapılmış ve «Sağ olsaydı Fikret sosyalist olmaz mıydı?» sorusuyla, yaşlı yazara Fikret'in sosyalistliğini tasdik ettirmeye kalkışılmıştır. Bu kadarla da kalınmamış, Edebiyat-ı Cedidecilerin Yeni Zelânda, olmazsa Manisa'da bir çiftliğe çekilme arzularında ve «Yeşil Yurt» şiirinde «komün teşkilâtı, komünite, kollektif hayat yaşama arzusu, hayâlî sosyalizmin izleri» gibi bir takım zorlamalarda bulunmuşlardır.

Bu iddialar gerçek olduğu takdirde, Fikret'in şiirini izahta önemli bir faktör olabileceğinden, en azından dikkate alınması, değerlendirilmesi, kabul veya reddedilmesi gerekmektedir. İşin gerçek tarafı, Fikret marksist olmadığı gibi sosyalist de değildir. Eğer böyle bir temayülü var idiyse bundan hiç bahsetmemiş olmasını izah etmek kolay olmaz. Çünkü Osmanlı okuyucusu o yıllarda, aşağı yukarı çeyrek asırdan beri bu kavramların yabancısı değildir. Üstelik 1908 sonrasının başıboşluk derecesine varan hürriyet havası içinde, eğer varsa, onun bu düşüncelerini fazla bir cesarete gerek kalmaksızın açıklayabileceği bir ortam mevcuttu. Hattâ o yıllarda Türkiye'de resmî bir sosyalist partinin bulunduğunu da hatırlatalım. Fikret'in sosyalizme ilgi gösterdiğine, veya bu konularda kitap, yazı vs okuduğuna dair elimizde hiçbir bilgi ve emare yoktur. Yakınları da buna dair sağlam bir bilgi vermemişlerdir. Esasen Fikret'in, Edebiyat-ı Cedideciler arasında en az okuyan bir insan olduğunda bütün yakınları müttefiktirler.

Fikret'in, Meşrutiyete yakın yıllardan itibaren yazmış olduğu bazı şiirlerine bakarak ateist, pozitivist veya materyalist olduğuna hükmetmek mümkünse de bütünüyle tedkik edildiğinde bu kanaatin aksi düşüncelerine de yer vermek gerekir. Denilebilecek en doğru veya en ihtiyatlı söz, onun başlangıçtan beri şiir grafiğinde dinî hislerin gitgide azaldığı, son yıllarında bazı şiirlerinde kin ve nefrete dönüştüğüdür. Fakat bütün bunlar onu sosyalist bir düşüncenin sahibi yapmayı kâfi değildir. Fikret'in ve Servet-i Fünuncuların Yeni Zelânda ütopyasının yahut «Yeşil Yurt» şiirinin de kolektif (komün) bir hayat arzusuyla hiçbir ilgisi yoktur. «Ömr-i Muhayyel» gibi birkaç şiirini de bu seriye ekleyelim. Onun tıpkı, Aşiyan'ında oturup Boğaz'ı seyretmesi kabilinden, hayalî bir dünya özlemi de, egzotik ve santimantal temayüllerinin hissî bir tezahüründen başka türlü izah edilmemelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fakirlik ve sefalet karşısındaki merhametine gelince... Akif'in benzer şiirleriyle karşılaştıracağımız için bu konuda ilgimizi daha da çekmesi gerekir. Servet-i Fünun'un başlangıç yıllarından itibaren bu temaları işlememiş edebiyatçı hemen hemen yok gibidir. Bunların arasında İsmail Safa'yı, Mehmet Emin'i, Ziya Gökalp'ı, Hüseyin Cahid'i ve bilhassa biraz sonra sözünü edeceğimiz Mehmet Akif'i ve daha pek çok ismi zikredebiliriz. Üstelik bunlar arasında Fikret'in çizdikleri, realiteden uzak, bir kart postal özentisi, silik tablolardan ibarettir. Kısacası o, bir marksist gözüyle ve diliyle tam bir burjuva şairidir. Bu kanaatimiz, Fikret'in sanatı için bir eksiklik değildir. Bilakis onu bu yanlış hükümlerden sıyırmak sûretiyle, gerçek sanat ve şiir değerini ortaya koymak edebiyat araştırıcısı için bir görevdir.

Fikret Akif münasebetlerinde ve mukayeselerinde, bu iki şairin hemen «Tarih-i Kadim» münakaşaları hatırlanarak zıt kutuplarda gösterilmesi, onların gerçekte pek çok ortak tema üzerindeki şiirlerinin gözden kaçmasına sebep olmuştur. Burada, Yahya Kemal'in *muakkiblik* tabirinin dışına çıkarak, bu iki şairden birinin diğerini taklit etmiş yahut tesiri altında kalmış olduğunu iddia etmiyeceğiz. Eğer edilirse, şiirlerini çok geç neşretmeye başlamış olan Akif'e nazaran, Tevfik Fikret'e öncülük tanımak gerekecektir. Burada bahis konusu edeceğimiz husus, devrin, her iki şairi de tesiri altına alan müşterek ruhunun, aynı sosyal, siyasî ve iktisâdî şartların yarattığı ortak tesirler, dolayısiyle ortak temalardır.

Bu dikkatle bakıldığı takdirde, Fikret'in *Rübab-ı Şikeste, Halûkun Defteri, Şermin* ve bunların dışında kalmış şiirleriyle Akif'in *Safahat*'ında birbirine benzer, aynı temaları işleyen şiirlere raslarız. Hattâ bu şiirlerden bazılarının isimlerinde bile büyük benzerlik dikkati çeker: Fikret «Sabah Ezanında» şiirini yazar. Buna karşılık Akif'in «Ezanlar» şiiri vardır. Fikret'in «Köyün Mezarlığında» şiirine mukabil, Akif'inki «Mezarlık» adını taşır. Fikret'in «İnanmak İhtiyacı», Akif'te «Tevhid» olur. Akif'in «Fatih Camii» şiirinde bir tablo, *Şermin*'de «Ezan» olarak çıkar. «Hasta Çocuk» ile «Hasta», «Halûkun Bayramı» ile «Bayram», aynı hâdiselere iki ayrı şairin bakışının tezahürleridir. Fikret genç yaşta ölen kız kardeşine «Hemşirem İçin»i yazar, Akif «Selma»yı. Nihâyet «*Âsım*»la «Halûkun Vedâı» yeni Türk nesillerine gösterilen yolun, felsefeleri farklı da olsa iki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şairdeki ifadelerini aksettirir. Daha teferruatlı bir çalışma, öyle zannediyorum ki bu ortak temaların sayısını daha da arttıracaktır.

Akif'i ve Fikret'i, aynı konular üzerinde düşünmeye sevketmiş olan bu konular iki kategoride toplanabilir: İçtimâî ve dinî olmak üzere. Bunlardan birkaçını, bu kategori çerçevesi içinde ve bazı mukayeseler yaparak görelim.

Fikret «Hasta Çocuk» manzumesini, Ruşen Eşref'e göre oğlu Halûk'un bir yaşında iken hastalanması üzerine yazmıştır. Mehmet Kaplan, bazı deliller ileri sürerek bunun mümkün olamayacağını, Fikret'in şiirinin kaynaklarından olan Fransız şairi François Coppée'nin benzer şiirlerinin tesirinin daha mümkün olduğunu yazar. Bir manzum hikâye karakterinde olan şiirde, hastanın başucunda annenin endişeli sözleriyle doktorun teselli edici cümleleri okunur. Evin dışında soğuk kış rüzgârının iniltisi duyulur. Yağmur bu felâkete ağlar gibidir. Şiirin son iki mısraında çocuk çoktan iyileşmiş, güçlü bir delikanlı olmuştur. Fakat anne hâlâ küçük bir çocuk gibi üzerine titremektedir. Görüldüğü gibi şiirde annenin, anneliğin merhameti hâkimdir.

Akif'in «Hasta»sı ise, kendisinin ilâve ettiği nota göre, Halkalı Ziraat Mektebi'nde geçen bir manzum hikâyedir. Hikâyede okul müdürü vardır, doktor vardır, hattâ bunları bir kenardan seyreden şair vardır. Ama asıl var olan hastanın kendisidir. Veremlidir. Tanzimatta başlayan, bilhassa Servet-i Fünun romanında hassasiyetin ve aşkın hastalığı olan verem, ilk defa Akif'te gerçek hüviyetiyle görünür. Fikret'teki annenin endişesine rağmen beliren *mutlu son*, Akif'te yoktur. Hastayı, diğerlerine sirayet etmesin diye okuldan çıkarmak gerekmiştir. Şimdi söz, âkıbetini anlayan ve sadece kalan birkaç günlük ömrünü tamamlayacağı bir döşek arayan hasta gencindir :

Şimdi tebdil-i havâ var mı benim istediğim?
Bırakın hâlime artık beni, rahat öleyim!
Üç buçuk yıl bana katlandı bu mektep, üç gün
Daha katlansa kıyamet mi kopar? Hem ne içün
Beni yılarca barındırmış olan bir yerden
Öleceksin, diye kovmak? Bu koğulmaktır. Ben,

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimsesiz bir çocuğum, nerde gider yer bulurum?
Etmeyin, sonra sokaklarda perişan olurum!
Anam ölmüş, babamın bilmiyorum hiç yüzünü;
Kardeşim var, o da lâkin bana dikmiş gözünü...

Bu yakınmalardan sonra, hikâye yine hasta çocuğun şu sözleriyle biter :

— Yok yok, beni tâ,

Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki, gurebâ,
— Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada —
Uzanıp ölmeğe bir şilte bulurlar orada!

Akif'in hasta çocuğun dilinden, bu isyansız çırpınışları, kendi içinden çıkmış bir insana karşı alâkasız kalan toplumadır.

Fikret'in «Halûk'un Bayramı» adlı şiiriyle Akif'in «Bayram»ı bu bakımdan daha güzel kıyas imkânı verir. «Halûk'un Bayramı»nda, şair, «Hasta Çocuk» şiirine göre biraz daha evin dışına çıkmış görünür. En azından düşüncesiyle diğergâmdır : Sevinç çocukların hakkıdır, ama şimdi kimbilir kaç yetim ve öksüz çocuk yokluktan dolayı mâtem tutmaktadır. Öyleyse giydiklerini çıkar, biraz da o sevinsin, eğlensin.

Akif'in «Bayram»ı daha uzundur ve yine bir manzum hikâye karakterindedir. Baş tarafında, bütün sıkıntılara rağmen, herkesin bayramda bir sevinç bulduğunu, toplumun âdeta her bayram yeniden hayat bulduğunu gösteren bir giriş vardır. Kanaatimce, cemiyetimizin, üstelik asrımızın başında, bilhassa bayramlarda muhtaç olanları, çocukları sevindirme düşüncesi, öyle zannediyorum ki, Fikret'te olduğu gibi «siyâh-ı mâteme benzer terâne-i ıyd»ı işittirmez. Akif burada, bil'akis, hemen her çocukta görülen sevincin, büyüklere de sirayet ettiğini söyler :

Bayramda güler çehre-i mâsûm-ı sabâvet,
Ümmîd, çocuk sûret-i sâfında ıyandır
.....
Âlâm-ı hayatın iki kat büktüğü ecsâd

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Feyzindeki tesir ile âsûre-revandır.
.....
Heycâ-yı maîşetteki feryâd-ı mehîbin
Dünyada biraz dindiği an varsa bu andır.

Şiirin ikinci bölümünde şair sokağa çıkar, bayram meydanına gelir. Burada bayram yeri bir renk, şekil, ses ve oyun curcunasıyla anlatılır. Fikret'in, Halûk'un kalbine sokmak istediği yetim çocuk, bu bölümünden sonra, zihnî değil fakat gerçek görünüşüyle sahneye girer :

Fakat bu levha-i handâna karşı, pek yaşlı,
Bir ihtiyar kadının koltuğunda gür kaşlı
Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor.
Gelen geçen, bu niçin ağlıyor, diyor, soruyor.
«Yetim ayol... Bana evlâd belâsıdır bu acı.
Çocuk değil mi? Salıncak, diyor...

— Salıncakçı!

Kuzum biraz da bu binsin... Ne var sevabına say...
Yetim sevindirenin ömrü çok olur...

— Hay hay!

Fikret'in, daha ilk mısralarda başlayan üzüntüsü gerçekçi görünmez. Akif ise bayramı hayatın içinden gelen bir realiteyle verir. Aynı ahlâkî neticeye götürür.

Yine sosyal meseleleri ele alan konulardan olmak üzere, her iki şairin toplum içinde kadının yeriyle ilgili şiirlerine bakalım. Fikret'in bu konuyu işleyen en dikkate şayan şiirlerinden biri «Hemşirem İçin»dir. Hicaz topraklarında, hac farîzası yolunda ölmüş olan annesine hitaben başlayan şiir, Fikret'in, kızkardeşinin ölümü için yazdıklarıyla devam eder. Şiirde bir mersiye karakteri yoktur, hattâ merhumenin vasıflarından da bahsedilmez. Daha çok, kızkardeşinin ölümüne sebep olduğuna inandığı eniştesini suçlayan kıtalar ağırlıktadır. Bir de, âile ve toplum içinde kadının yerine temas eden bazı mısralar :

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Elbet değil nasîbi mezellet kadınlığın
Elbet değil melekliğin ümmidi zulm ü şer
Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer
Lâkin bugün hep onlara âit yığın yığın
Endişeler, kederler, eziyyetler, iğneler!
.....
Siz toplanın başında bu na'ş-ı mükerremin
Siz ey kadınlığın ebedî iştikâları,
Ey za'f u zilletin mütevahhiş bükâları,
Siz toplanın ve ağlaşalım... Siz, bu mâtemin
En doğru, en yakın, en asîl âşinâları!

Bu şiir de realiteden gelmemektedir. Fikret'in, şiirin bu kıtaları dışındaki mısraları eniştesine karşı duyduğu nefretten doğmuştur. Süleyman Nazif, Akif hakkındaki kitabında, Fikret'in kızkardesinin, kocasından zulüm görmediğini, sadece Fikret'in eniştesini sevmediği için bu şiiri yazdığını ifade eder. Süleyman Nazif'in Akif hakkındaki sempatisinden dolayı Fikret için verdiği bilgiyi şüphe ile karşılasak da, gerek Mehmet Kaplan'ın, gerekse Kenan Akyüz'ün akademik çalışmaları, şiirde Fikret'in hırçın ve geçimsiz mizacının rolünü sezdirmektedir. Hattâ Fikret bu yüzden, aslında çok kibar ve zarif bir adam olan Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) le ölümüne kadar dargın kalmıştır (Ahmet Hikmet, Fikret'in eniştesi Refik Bey'in erkek kardeşidir.)

Bu anekdotu, hâdisenin gerçekliği açısından vermek lüzumunu hissettim. Hiç şüphesiz bu vak'anın olup olmaması şiirdeki düşüncenin değerini değiştirmez. 1902 yılında yazıldığını bildiğimiz şiirde bahis konusu olan, aile içinde kadının eziyet görmesi, birçok evler için bir vâkıa idi. Tanzimattan beri edebiyatımızın temel konularından birini kadının teşkil etmesi, bunlar arasında kadına aile içinde gereken değerin verilmemesi bu hakikati göstermektedir.

Benzer fikrin ileri sürüldüğü şiiri Akif'te aradığımız zaman, onun da kızkardeşinin kızının ölümü için yazdığı «Selmâ» adlı şiirle karşılaşıyoruz. Fakat bunun «Hemşirem İçin» şiiriyle ilgisi, her iki şairin de ölen yakınları için kaleme almış olmalarından ibaret kalır. Fikret'in bu vesileyle kadın hukukuna temas etmesi gibi, Akif de değişik şiirlerinde bu konuyu işlemiştir. Bunlardan biri, «Asım»da,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meşhur manzum dilekçeyi yazmasına vesile olacak hâdisedir. Köse İmam'ın mahallesinde emekli bir paşa, parasını, mülkünü yabancı kadınlarla yemekte, karısının üzerine tekrar evlenmek teşebbüsüne girişmektedir. Köse İmam aileyi perişanlıktan kurtarmak için adamın hacir altına alınması maksadıyla dilekçe yazdırır. «Meyhane» adlı manzumede de, kocasının içkide, kumarda kaybettiği parasına, zamanına, aile saadetinin yok oluşuna karşı isyan eden kadını tanırız :

Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakın düşünme çocuklar acep ne yer evde?
Evet sen el kapısında sürün işin yoksa!
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksa!
Zavallı ben... Çamaşır, tahta, her gün uğraş da
Sonunda bir paralar yok, el elde, baş başta.
O tahtalar, çamaşırlar da geçti, yok hâlim
Ayakta sallanışım zorladır. Hudâ âlim!
Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefil alıştırdın...

Manzume, kadının bütün acılarını diye getiren daha uzun bir parçayla tamamlanır. Mesele eğer şiir değil de kadın hukuku düşüncesi ise Akif'in şiiri daha kuvvetli ve daha inandırıcıdır. *Birinci Safahat*'taki Köse İmam'ın bu konuda daha hususi bir yeri olmalıdır. Mahallenin, sözü dinlenir, «İlmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek» imamı olan, daha sonra Asım'ın da kahramalarından biri olacak Köse İmam'a danışmak üzere komşu kadınlardan biri gelmiştir. Kocasından dayak yediğinden şikâyet etmektedir. Köse İmam kocasını çağırtır. Adam karısının üzerine bir daha evlenmek niyetindedir. Bahânesi de şeriattır. İslâm şairi Akif, kocanın bu düşüncesinde islâmı istismar etmesine tahammül edemez. Köse İmam'ın ağzıyla kadın konusunda müslümanların bu davranış tarzlarını tenkid eder:

Bana gelmiş şeriatçı kesilmiş... Avanak!
Hangi bir seyyie yok defter-i a'mâlinde?
Seni dünyada gören var mı ayık hâlinde?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş imiş:
Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sâde bir iş!
Karı tatlîki için bak ne diyor peygamber:
«Bir talâk oldu mu dünyada semâlar titrer».
İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?

Devamında Köse İmam, islâma göre kadının haklarını sayar ve her kocanın bunların altından kolayca kalkamıyacağını söyler. Görüldüğü gibi Fikret'in kadın hukuku meselesindeki mısraları duygu planında ve mücerret kalmaktadır. Akif'inki daha gerçek ve müşahhastır.

Bu kategoriye girecek şiirlerden «Halûkun Vedaı» ile «Asım» arasında da büyük benzerlikler vardır. Bu defa, Fikret'inki hayattan alınmıştır, Halûk'un İskoçya'ya gidişi münasebetiyle onun şahsında gençliğe gösterilmek istenen yolu çizer. Asım ise, bilindiği gibi Akif'in idealize etiği gençliği temsil eden muhayyel bir şahıstır. Fikret'in şiiri 1909, Akif'inki 1919 tarihini taşır. Evvelâ her iki şiirde de, memleketin bugünkü durumu dile getirilir. Fikret, altı asır eğilmemiş, mağrur çınar istiâresiyle Osmanlıyı anlatır:

Duyulan hep onun menâkibidir,
Görülen hep odur uzaklardan;
Bu mehâbetli gövde çırçıplak,
Ne yeşil bir filiz, ne bir yaprak...
Kuruyor âh pek yazık! Şu derin
Şerha böğründe belki bir hâin
Baltanın, bir gazablı yıldırımın
Zehridir....
.....
Ey Bizansın çürük, sukut-âlûd
Kollarından, pür iştiyâk-ı suûd,
Sıyrılan yolcu, bakma arkana hiç;
Seni bir lâhza etmesin tehyîc
Onun ahlâkı solduran nazarı...
.....
Bense nâzende Bosfor'un köhne,
Köhne, âvâre, bîhaber, bîzâr,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belki cennet kadar tarâvet-dâr,
Fakat âlûde-i kelâl ü kesel
Bir kenârında münharif, muğfel...

Bu alegorik tasvirden sonra, hemen hemen benzer hususları dile getiren Akif'in mısralarına dönelim:

Bizler edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak,
O fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,
Bir düşüş düştü ki: davransan da sarsak sarsak.

Bu mısralar, Fikret'teki eski saltanatlı çınarın şimdiki kuruyuşuna mukabildir. Fikret'in Bizans ve Bosfor kelimeleriyle ifade ettiği ise Akif'te Şark motifi altında dile gelir:

Biz, evet, hasmımızın kudret-i irfanından
Bînasîbiz de o yüzden bu şerefsiz hüsran.
Sonra âsâra süren haybeti çekmekle bugün,
O fazilet bile hissiz, hareketsiz, ölgün.
Şimdi Âsım, bana müfrit de, ne istersen de,
Marifetten de cüdâ Şark, fazîletten de.

Burada Akif, Fikret'te görmediğimiz bir meseleyi getirir. Fikret, her hangi bir ayırma yapmadan, Avrupa ile Osmanlı arasında herhangi bir sentezi düşünmeden batıya sarılmamızı teklif eder:

Gez, dolaş, kâinât-ı efkârı,
—Dâimâ önde, dâimâ yukarı!—
Pür-tehâlük, hayât ü kuvvetten
Ne bulursan bırakma: san'at, fen,
İtimad, itinâ, cesâret, ümid,
Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid...

Akif'e göre ise hepsi lâzım değildir. Esasen o memleketi Bizans gibi tamamen kokmuş ve çürümüş de görmez. Fikret'in çınar moti-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fini o da ağaç olarak kullanır. Dalı, yaprakları dökülmüştür. Fakat yeniden yeşermesini bekler. Batıdan alacağımız, ilmi, fenni ve tekniğidir, o kadar. Böylece Akif Tanzimattan beri devam eden sentez arama fikrinin bir devamı gibidir:

Garbın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm
Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrum.
Biz, evet, hasmımızın kudret-i irfanından,
Binasibiz de o yüzden bu şerefsiz husran.
.....
Lâkin ister misin oğlum, müteselli olmak:
İçtimâî bütün âmillere, kudretlere bak.
Bunların herbirinin kuvveti, mâziye inen,
Kökü mikdarı olur; çünkü bu âmillerden,
En derin köklüsü, en sağlamı, en hâkimidir.
Şimdi, sen bizdeki kudretleri eşsen birbir
Göreceksin ki bu millette fazilet en uzun,
En derin köklere yaslanmada, hem sonra onun,
Bir mübârek suyu var, hiç kurumaz : Din-i mübîn.
Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbin...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzimizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derindir, cidden;
Dalı kopmuş, ne olur? Gövdesi gitmiş, ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fışkırıp âfâk-ı perişanımıza.
Yine bin vâha serer kavrulan imânımıza.
Vâkıâ ortada binlerce mesâvi yüzüyor;
Sen bu kâbusu bütün şerre değil, hayra da yor.
Çünkü yoktur birinin kalb-i cemâatta yeri;
Arasan: Hepsi beş on maskara ferdin hüneri!
Bu cihetten hani hiç yılmasın oğlum, gözünüz
Sâde Garbın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyarında sızan nâmütehâhi pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fikret'in bir takım sembollerle verdiği telkinler Akif'te müşahhas örneklere dökülür. Milletlerin yükselmesi için iki şey lâzımdır, biri bilgi, diğeri ahlâktır. Bunlardan biri eksik olursa o yükselmeyi bekleyemeyiz. Vaktiyle her ikisine de sahip iken şimdi bilgiden mahrum kalmışız, ahlâk da, bizi yaşatan çok mühim bir kaynak olmakla beraber kurumaya yüz tutmuştur. Öyleyse kendi ahlâk anlayışımızı yenileyelim, fakat bizde olmayan ilmi, fenni ve tekniği batıdan getirelim Akif'in, «maddenin kudret-i zerriyyesi» diye bahsettiği atom enerjisi de bu ilmin o yıllarda ulaşabildiği, henüz nazariye ve deneme safhasında bir merhaledir. Şiirin devamında, Asım'a, bu yeni enerji kaynağını işaret eder.

Akif'le Fikret'i mukayese edeceğimiz ikinci kategoriden şiirler, dinî temalı olanlardır. Fikret'in 1897-99 yılları arasındaki tarihleri taşıyan bâzı dinî motifli şiirleri ile Akif'in ilk *Safahat*'ındaki birkaç şiiri hem tema hem de işleniş tarzı ile birbirlerine benzerler. Fikret'in «Sabah Ezanında», «Ramazan», «Sabah-ı Iyd», «Şehitlikte», «Köyün Mezarlığında» şiirleri ile Akif'in «Mezarlık», «Ezanlar», «Âhiret Yolu» adını taşıyan manzumeleri bunlara örnek olabilir.

Fakat asıl Fikret'i «İnanmak İhtiyacı»nı ve bilâhare de «Tarih-i Kadim»i yazmaya sevkeden buhranın, hiç şüphesiz çok farklı, fakat temelde en azından mukayese edilmesi gereken bir örneğinin Akif tarafından da yaşanmış olduğunu belirtelim. Fikret'in «Şüphe bir nûra doğru koşmaktır/Hakkı tenvir ukûl için haktır» mısralarıyla ileri sürdüğü metodik şüphe, zannediyorum Tanzimatla beraber gelmiş bir düşüncenin mahsulü olmalıdır. İslâm akidesine bağlı olan Ziya Paşa, Abdülhak Hamid gibi şairlerde, hattâ imanına «aklınca şehâdet» arayan Şinasi'de, şüphe ve tereddüt bocalamalarından sonra inanca sığınma ifade eden ibarelere raslarız. Bu şüphelerin, aynı asır içinde nadir de olsa Beşir Fuad gibi, Tevfik Fikret gibi inanca ulaşamayan örneklerini de görmekteyiz. Ehl-i Sünnet itikadında titiz, dikkatli ve samimi bir insan olan Akif'in, inanç sisteminin temelini değil, fakat kader meselesini kurcalayan, tereddütlerini ortaya koyan birkaç şiiri vardır. Bunlardan en mühimi «Tevhid yahud Feryâd» adını taşır ki *Safahat*'ın ilk şiirlerindendir. Şiirin baş tarafında, uzunca bir bölüm, klasik tevhid tarzını hatırlatır. Ancak değişen bir şey vardır. «Düşünce, Allah'ı aramak ve ona ulaşmak ister, fakat buna muvaffak olamaz» gibi bir laytmotif mısra-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar, arasında dolaşır durur. Bunu takib eden bölümde, iyi-kötü herşeyin Allah'tan geldiği inancına dayanarak, o hâlde insanın sorumluluğu yoktur neticesini imâ etmek ister.

Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?
Bir sahne ki milyarla oyun var üzerinde!
Bir sahne ki her perdesi tertib-i meşiyyet;
Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret!
Cânileri, katilleri meydana süren sen;
Cânideki, katildeki cür'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nuru;
Sensin veren ilham ile takvâyı, fücuru!
Zâlimde taaddiye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?

Sadece bu mısraları Fikret'in

O fakat aslı hep bu gavgaların

mısraıyla beraber düşünmek mümkündür. Hattâ Fikret'in bu tarihlerden çok sonra, «Tarih-i Kadime Zeyl» de söyliyeceği

Kopsa bir zerre cism-i hilkatten
Duyulur bir tazallüm olsun; sen
Göçüyorsun da arş ü ferşinle
Yok tabiatta bir inilti bile

mısralarını, hiç şüphesiz Fikret'te bulunmayan bir inançla ve ıztırapla şöyle söyler :

Tecelli etmedin bir kerre Allah'ım Cemâlinle
Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün Celâlinle
Oturmuş eğlenirlerken senin, haşâ, zevâlinle
Nedir ilhâdı imhâlin o sâmit infiâlinle?

Fakat Akif içindeki bu isyanı bastırır. Zaten bütün bu isyanlarında, tereddütlerinde ve şüphelerinde de hitap ettiği, sığındığı Allah'tır :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâkin bu sefîlân-ı beşerden kiminin, var
Kalbinde bir ümmid ki encüm gibi parlar:
İmandır o cevher ki, İlâhî, ne büyüktür...
İmansız olan paslı yürek sinede yüktür!
.....
Bir mülhidi lâkin kim eder tesliye heyhât?
Sığmaz bunun âfâkına ferdâ-yı mükâfat!
Baştan başa boşluk şu semâlar, şu zeminler?
Bir gûş-ı kerem var mı akan yaşları dinler?

Son mısralar, insanın bir yoklukla çevrildiğini, inanmanın ise bu yoklukta teselli edici bir kudreti olduğunu söyleyen Tevfik Fikret'in :

Bütün boşluk, zemin boş, âsüman boş, kalb ü vicdan boş

mısraını hatırlatmaktadır.

Son olarak, her ikisinin de çocuk edebiyatımıza geçecek birer şiirinin mukayesesini yapalım. Tarih bakımından ilki Akif'indir. *Safahat*'ın ilk şiiri olan «Fatih Camii». Burada önce bir cami tasviri, sonra sabahın yavaş yavaş açılması anlatılır. Şair namaz kılmak üzere Fatih camiine gelir. İçinde otururken birden çocukluk günlerini hatırlar :

Sekiz yaşında kadardım; babam gelir: «Bu gece,
Sizinle camie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin ammâ namazda uslu durun;
Meramınız yaramazlıksa işte ev, oturun!»
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Namaza durdu mu hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca azâde,
Ne âşıkane koşardım hasırlar üstünde!
.....
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak
Vücudu zinde, fakat saç, sakal ziyadece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem, kılar edeple namaz;
Yanında bir küçücük kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki başta püskülü yok,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İmamesinde fesin bağlı sâde bir boncuk
.....
Koşar koşar duramaz, âkıbet denir âmin
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzin,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...

Buna benzer bir şiiri, Fikret'in çocuklar için yazdığı *Şermin*'de buluyoruz :

Ezan

Babacığım geçen sabah
Beni çağırdı, dedi ki:
—Nedir «Hayye ale'lfelâh?»
—Ezan, dedim. —Ezan, peki;
Ezan nedir, bilir misin?..
Bakıyordum hazin hazin,
Babam niçin bilmem, güldü
Tekrar etti: —Nedir ezan?
Başımdan buzlu su döküldü;
Bana babam her ne zaman
Böyle şeyler sorarsa çok
İçerimde bir soğukluk
Hissederim, bütün kanım
Damarımda donar birden
Soruyordu o: —A canım,
Hiç ezan duymadın mı sen?
—Duymadım mı, sabah akşam
Dinliyorum, büyük babam
Bana abdest aldırdı da
Câmiye bile götürdü.
.....
—Yâ, ne yaptın sen orada?
—Namaz biraz uzun sürdü
Uyuyakalmışım ben de
Maksûrenin köşesinde
Câmide hiç uyunur mu?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dedi babam dargın dargın.
Anlatamam o korkumu
Titriyordum... Hâlâ bakın
Nasıl çarpıyor yüreğim!
Hep bildiğim, bellediğim
«Allahümme salli»leri
Sayıyordum, çünkü tokat
Miniminicikten beri
Hiç de hoşuma gitmez... Çat!
İşte indi... Of yanağım!..
Şimdi babam adım adım
Söylenerek gidiyordu.
Uzaklaştı artık sesi,
Benim de gözyaşım durdu;
Çünkü ezan meselesi
O adımlarla beraber
Uzaklaşıp gitti...

Pek az örnek, hemen aynı hâdise karşısında, iki şairin tavırlarının farklılığını bu kadar açık ortaya koyabilir. Her ikisinde de, çocuklarını namaza alıştırmak isteyen babaların davranış tarzı var. Akif'in hikâyesinde, daha doğrusu hâtırasında, sekiz yaşındaki çocuğun câmide namaz kılınırken hasırlar üzerinde koşuşmasına müsamaha gösteren baba, bir din adamıdır ve Fatih ders-i âmlarındandır. Üstelik Akif'in anlatış tarzından bunun bir defaya mahsus değil, hemen her zaman tekerrür eden bir oyun olduğu anlaşılmaktadır. Fikret'in şiirinde, ezanın ne olduğunu bilmeyen, hele câmide uyumaya kalkan çocuğunu tokatlayan baba tipi de, evvelki gibi yine cemiyetimizde örnekleri bulunan babalardandır. Mehmet Kaplan, bu hikâyenin, dayak atarak öğretme yerine sevdirerek öğretmeyi telkin maksadıyla yazıldığını söyler. Acaba, çocuk eğitiminde, menfi örneği vererek telkin mi daha kolaydır, yoksa müsbet olanı göstererek mi? Çünkü *Şermin* eğitimciler için değil, nihâyet küçük çocuklar için yazılmış bir kitaptır. Bu hikâyeden Fikret aleyhine bir hüküm çıkarmak istemiyorum. Fakat her iki hikâyeyi mukayese ettiğimiz zaman bunda Fikret'in pesimist mizacını hissetmemek mümkün değildir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fikret'in ve Akif'in işlediği ortak temalarda, içtimaî veya dinî olsun, aynı nesle mensup olmanın getirdiği bir takım ortak duyguların, fikirlerin bulunduğu muhakkaktır. Görülen farklılıklar ise, kanaatimce her iki şahsiyetin mizaçlarından kaynaklanmaktadır. Yetişme tarzlarından, kültür çevrelerinden, bütün bunlarla beraber sahip oldukları dünya görüşlerinden de bahsedilebilir. Fakat bunların hepsi de mizacı meydana getiren unsurlar arasında değil midir?

Tevfik Fikret'in, gerek beden yapısı ile karakteri arasındaki münasebeti tesbit ederek, gerekse davranışlarını ve eserlerini gözönünde tutarak, dikkate şayan bir mizaç portresini çizen Mehmet Kaplan onun, haddinden fazla hassas, mahçup, insandan kaçan, çekingen ve ürkek bir tabiata sahip olduğunu yazar[4]. Böyle bir şairin şiir sanatının estetiğinde başarılı olabileceğini düşünsek de, bunun sosyal plana intikalinde aynı başarıyı bekleyemeyiz. Fikret daima evin içinde bir şairdir. Âşiyan, onun hayatının da, sanatının da sembolü gibidir. Onun tabiata ve nâdiren de olsa cemiyete açıldığı şiirlerinde bile gerçeği değil, tasavvurlarını ve hayallerini ifade ettiği sezilir.

Akif ise karakter bakımından tamamen dışa açık bir insandır. Akif'in şiirinde de evin içi hemen yok gibidir. Kalabalık veya tenha sokaklar, evin dışındaki mekânlar (esnaf, kahvehane, meyhane, mektep, câmi vs) bütün şiirlerinin dekorunu teşkil eder. Manzum hikâyelerinde, evde canı sıkılan ve kendini âdetâ sokağa atan bir insanın davranış tarzı dikkat çekicidir ve Akif'in psikolojisi için önemli bilgiler verir :

Ezanı beklemez oldum; açılmadan âfâk,
Zalâmı sineye çekmiş yatan sokaklardan
Kemâl-i vecd ile geçtim.

(Fatih Camii)

⁂

Beş on gün oldu ki mutâda inkıyâd ile ben
Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden.

(Küfe)

⁂

4 *Tevfik Fikret-Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul 1971, s. 41-46.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir ufak cevelân

Bahânesiyle, bizim eski âşinâlardan
Bir attarın azıcık gitmek istedim yanına.
(Hasır)

*
**

Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim:
(Meyhane)

*
**

Geçen sabah idi Eyyûba doğru çıkmıştım.
(Mezarlık)

*
**

Bütün gün evde oturmak ne olsa pek boştu.
Bu ârzû-yı tenezzüh gelince artık ben
Durur muyum? Ne gezer! Fırladım hemen evden.
(Bayram)

*
**

Edebiyatımızda, devrine gelinceye kadar, onun derecesinde sokağı bize getiren şair yoktur. (İhtiyatsızlık etmiş olmamak için günümüze kadar diyemiyorum). Hattâ buna nesir alanını da ilâve edersek zannederim sadece Ahmed Rasim'i onun yanına katabileceğiz. Bu mizaçta bir insan, bir gün «Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşündüm» derse, bu şairin içinde yaşadığı cemiyetin dertlerini dile getirmesi hiç şüphesiz hayatını inzivâda geçirenden daha gerçekçi, daha inandırıcı, en azından bu alanda daha başarılı olacağı muhakkaktır.

Akif'le Fikret'i sadece bu çerçeve içinde mukayese ettiğimiz zaman hangisi daha şiirdir, hangisi daha uzaktır diye sorulabilir. Eğer şiir, şiir duygusu, kelime seçimi, formda mükemmellik veya bir şiir dilinin teşekkülü ise Fikret'in daha disiplinli bir şair olduğuna hükmedebiliriz. Ama gençliğin görevleri, kadın hakları, ahlâk, cemiyet problemleri gibi ister istemez didaktizme kayan konularda, Fikret'in daima mücerret planda kalmış düşüncelerine karşı, Akif'in

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hayattan getirdiği müşahhas vâkıaları daha iknâ edici, daha tatmin edicidir.

Şiiri bir hassasiyetin tezâhürü olarak kabul edersek, her iki şairin fakat farklı istikametlerdeki hassasiyetlerine işaret etmeliyiz. Yok, eğer *'ben'*i aşan, transandantal bir düşünce/duygu arıyorsak, bir çeşit cemiyet mistisizmi ile Akif zihnimizde büyüyecektir. Fikret'in

> Sen zanneder misin ki benim hep elemlerim
> Heyhât ben nevâib-i eyyâmı inlerim

mısralarına rağmen nevâib-i eyyâmı gerçekten inleyen Akif olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF İLE SADİ ARASINDA MUHTEVA VE ANLATIM TEKNİĞİ AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

*Tunca Kortantamer**

Mehmet Akif hakkında yazanların hemen hemen hepsi şu veya bu şekilde ondaki Sadi etkisinden söz ederler. Bu yazılarda genel olarak, onun küçük yaşta *Gülistan*'ı okuduğuna değinilir[1], dil ve üslubunun ilk döneminde Naci, Hâmid, Hâfız, Sadi gibi şahsiyetlerin etkisinde şahsî ve dinî duygularını eskiye bağlı olarak dile getirdiği söylenir[2]. Acemin şiir ve edebiyatını etraflıca inceledikten sonra en çok Sadi Mevlana'yı sevdiği, Sadi'yi sevmesine onun ibretli hikâyeleri ile insanlığa faydalı oluşunun yol açtığı öne sürülür[3]. Ahlâk anlayışında en büyük etkinin Sadi'den geldiği[4], hattâ onun bütün fikir ve ruhî âlemine Şîrazlı Şeyh Sadi'nin hakim olduğu iddia edilir[5]. Akif'in «şiirini biçimlendiren şartlar» arasında «klasik kültür ve Sa'di'de mükemmel örneğini bulan ve ahlâkî bir sonucu hedef tutan

---

* Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Söz gelişi bkz. Hasan Basri Çantay : *Akifnâme* (Mehmet Akif), Ahmed Sait Matbaası, İstanbul 1966, s. 16.

2 Bkz. Zeynep Korkmaz : «Mehmet Akif Ersoy ve Türkçe», Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünce tertiplenen *Mehmet Akif Ersoy, Fikirleri ve Tesirleri* Simpozyumu (27-28 Aralık 1976), s. 27-28; krş. Kaya Bilgegil : *Mehmet Akif, Resmî Hal Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1971, s. 39.

3 Bkz. Süleyman Nazif : *Mehmet Akif*, Millî Hareket Yayınları, İstanbul 1971 (Eski yazı ilk baskı 1919'da), s. 10, 70; Ahmet Kabaklı : *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul 1970, s. 88.

4 Cemil Senâ Ongun : *Mehmet Akif, Hayatı, Eserleri ve İdealleri*, İstanbul 1947, s. 14.

5 Ali Nihad Tarlan : *Mehmet Akif ve Safahat*, Nidâ Yayınevi, İstanbul 1971, s. 35.

Doğu manzum hikâyeciliği» sayılır[6]. Onun eserleri «Sadi ile Balzac'ı veya Zola'yı nazma çekip birleştiren bir realizmin şaheserleri» olarak adlandırılır veya onun «nazım parçalarında yirminci asırda yaşayan milletimizin Sa'di'si» bulunur[7]. Bütün bunlar söylenirken de sık sık onun kendi sözleri, Sadi'den yaptığı tercümeler veya alıntılara başvurulur.

Fevziye Abdullah Tansel, Akif'le ilgili kitabında «Akif'te Şirazlı Sadî Tesiri» üzerinde ayrıca durmuştur[8]. F.A. Tansel önce, Sadi etkisinin Mehmet Akif'in hem şahsiyetinin oluşmasında rol oynadığını hem de hayatı boyunca devam ettiğini söyler. Edebî eserlerden insaniyete hizmet bekleyen Akif'in, Sadi'nin sekiz beyitlik bir hikâyesini bu düşünce ile Firdevsî'nin binlerce beyitlik Şehnâme'sine üstün tuttuğunu söyleyerek, onun mektepte ve husûsi ders alarak okuduğu zamanlarda Sadî'yi anlayamadığını, Hayyam'ı beğendiğini ileri sürer[9]. Akif'in, hayatı anlayıp geliştikçe Sadi'nin hikâyelerini sevmeğe başladığını tahmin eder. Akif'in, 1898'de yazdığı ilk şiirler arasında yer alan Sadî adlı parçasında, hikmetle karıştırarak hakkı söyleyip halkı terbiye ettiği için, Sadi'nin eserlerinin yüzyıllardır değerini koruduğundan söz edişine değinen F.A. Tansel onun bu sırada Sadi'den iki kıta çevirdiğini belirtir ve Akif'in Sadi'ye bu eğiliminde devrinin toplum hayatının olumsuzluklarını, beşerî zaaflarını realist bir yaklaşımla ortaya koyan manzum hikâyeler yazma modasının da tesiri olduğunu, Akif'in Sadi'de bu özellikleri sezdiği için *Bostan*'dan tercümeler yapmaya yöneldiğini ileri sürer. F.A. Tansel'e göre: 1908'den sonra Akif'in Sadi'ye yönelişi artmıştır; çünkü Akif, «Durmayalım» adlı manzumesine Sadi'nin hikâyelerinden birisi ile başlar; «Azim» adlı manzumesinin ise hemen hepsini Sadi'den tercüme bir fıkra teşkil eder; «Acem Şahı» ve «Geçinme Belası» adlı şiirlerinde olduğu gibi Sadi'den aldığı bir beyiti genişleterek de yazar[10]. Birinci

---

6 Sezâi Karakoç : *Mehmet Akif*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1968, s. 42.

7 Nurettin Topçu : *Mehmet Akif*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s. 79.

8 Bkz. Fevziye Abdullah Tansel : *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1945, s. 19-22, 51-52, 58, 92.

9 Burada bir yanılgı söz konusudur. Çünkü Hayyam'ı beğendiğini söyleyen kişi Akif değil M. Cemal'dir, bkz. Midhat Cemal : *Mehmet Akif*, Semih Lutfi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 65-66.

10 Bu şiirlerde bir genişletme söz konusu değildir. Akif onları sadece konusuyla ilgili veciz bir söz şeklinde kullanmıştır. Söz konusu şiirler bu ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dünya Savaşı sırasında yazdığı «Süleymaniye Kürsüsünde» adlı eserinde Sadi'den naklettiği bir hikâye vardır. *Servet-i Fünûn*'un 1919'da açtığı «Tahkîkât-ı Edebiyye» adlı ankete verdiği cevaplarda onun «Sadi'ye ne kadar kuvvetle bağlandığı» görülür. 1933'te neşrettiği «Gölgeler»de Sadi'den tercüme bir kıta vardır. Bu onun özellikle 1908'den sonra kapıldığı Sadi etkisinden «hayatının son yıllarına kadar kurtulamadığını» gösteren en güzel örnektir[11].

Sadi'nin Türk edebiyatındaki etkilerini araştıran Bekir Özcan ise Mehmed Akif'e ayırdığı kısımda büyük ölçüde F.A. Tansel'i izlemiş, yalnız sonda çok dar kapsamlı -aşağı yukarı yarım sayfalık- bir karşılaştırma denemesi yapmış, şu sonuçlara varmıştır[12]:

Ortak yanları : M. Akif de Sadi gibi hikâye yollu anlatır. İkisi de sosyal konuları ele alırlar. Fert ve toplumun dertlerine çare ararlar. İnsanları gerçek dindarlığa çağırırlar. İnsanlara karşı sevgi doludurlar. Feryad ederler. Zulme, savaşa, kan dökmeğe teşvik etmezler. Problemi ortaya koyup kaldırılmasını isterler. Düşündürücü, ibret ve öğüt verici yazarlar.

Ayrılan yanları: Sadi evrensel, Akif millîdir[13]. Sadi «hikâyet» başlığını kullanmış, Akif konuyu anlatan başlık kullanmıştır. Sadi nesir ve şiirle anlatmış, Akif yeni tip, şiir gibi bir nesirle anlatmıştır[14].

Akif'in kendisi de Sadi'den söz etmeyi sever ve kendi üzerindeki Sadi etkisini birçok kere açıkça ifâde etmiştir. Bu ifâde en ayrıntılı bir biçimde *Sırât-ı Müstakîm*'e yazdığı «Sadi» başlıklı yazıda yer

---

zının son bölümünde Sadi'nin beyitleri ve o beyitlerin geçtiği parçalarla birlikte incelenecektir.

11 Bkz. F. A. Tansel, *Mehmet Akif*, s. 22.

12 Bekir Özcan : *Sa'di ve Türk Edebiyatına Tesirleri* (Basılmamış doktora tezi), İzmir 1985, s. 345-349.

13 Yukarıda zikredilmiş olduğu gibi, yalnızca yarım sayfaya sığdırılmış olan bu karşılaştırmalarda ne gibi ölçülerin kullanıldığı, hangi çeşit karşılaştırmaların yapıldığı, hangi örneklerin delil olarak kullanıldığı hiçbir şekilde belli olmamaktadır.

14 «Yeni tip şiir gibi bir nesir»le ne denilmek istendiği anlaşılamamaktadır. Bu sözlerden araştırmacının *Safahat*'ı şiir saymadığı gibi bir anlam çıkmaktadır.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alır[15]. Akif bu yazıya Alexandr Dumas Fils'in *La Dame Aux amélias*'ından söz ederek başladıktan sonra bu başlayışa dikkati çekip her iki yazarın da kendisine biribirlerini hatırlattığını söyler ve bunun nasıl olduğunu anlatır: Rüştiyede *Gülistan*'ı beşinci bâb hâriç[16] satır satır okumuş ezberlemişlerdir. Her hikâyeyi önce okumuş, kabaca mânâlandırmış, sonra gramer tahlili yapmış ve hikâyenin demek istediği şeyi ezbere öğrenmişlerdir. Tabii bütün bunlar sekiz dokuz yaşlarında çocukların anlama kapasitesine uygun olarak gerçekleşmiştir. Akif bu yüzden ve masal alışkanlığından dolayı, kıssadan hisse çıkaramadıklarını ve keyif duyamadıklarını tatlı tatlı anlatır. Fakat idâdî tahsilinden sonra *Gülistan*'dan ezberinde kalan parçaları hatırladıkça onlardan tat almaya başlamıştır. Üç beş sene sonra ise artık eserin büyüklüğünü hakikaten takdir etmektedir. Bu arada Ziya Paşa'nın *Harabat* mukaddimesinde yer alan «Bir kimse okursa *Bostân*'ı/Anlar o zaman nedir cihânı» mısraları onda o zamana kadar okumadığı *Bostan*'ı okuma hevesi uyandırır. Hele Ispartalı Hakkı onun *Bostan*'ı okumayışının bir rezâlet olduğunu söyleyince, *Bostan*'ı okur. *Bostan* onu derinden etkiler. Bunu şöyle dile getirmektedir: «Bu kitab-ı mübini kim bilir kaç defa hatmettim. O vakte kadar okumadığıma kim bilir ne kadar pişman oldum».

Birkaç beyitlik küçük hikâyeler insanı saatlerce düşündürmektedir. Akif, Sadi'nin sanatının büyüklüğünü görür; ama sırrını çözemez. Sonra *La Dame Aux Camélias*'ı okur. Kitabın başında yazarın sözleri vardır. Yazar ufak mevzulardan büyük neticeler çıkarmaktan yanadır. Her şeyi az şeyde bulur. Akif, Sadi'nin sanat sırrını anlamıştır: «... demek büyük büyük hikmetler, ibretler göstermek için uzun uzun vakalar tertib etmeğe lüzum yokmuş; her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazar-ı dikkati celbetmeyen hadiseler bir lahza-i im'ân önünde nâmütenâhî mevzular teşkil edebilirmiş. Firdevsî'yi ne yapayım? Altmış bin beyitlik *Şehnâme*'si *Bostan*'ın yedi sekiz beyite varan iki hikâyesi kadar insaniyete hizmet edebilmiş miydi?».

---

15 Mehmet Akif : «Sadi», *Sırât-ı Müstakim*, 10 Temmuz 324, aded 118, 1326, s. 227; krş. M. Akif Ersoy : *Kur'ân'dan Âyetler* (nşr. Ömer Rıza Doğrul) Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944, s. 309-311.

16 5. bâb aşktan ve gençlikten söz etmekte ve yer yer müstehcenleşmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif bu sözlerin ardından yazısının sonunda Sadi'yi çekemeyen birisinin, onun mevize vadisinde güzel yazdığını; ama Firdevsî gibi harp darp tasvir edemeyeceğini söylediğini duyunca «Ayol ben sulh adamıyım!» cevabını verdiğini söyleyip Sadi'nin isterse o tarzda da yazabileceğini gösteren eserleri olduğunu belirtir[17].

Akif, *Servet-i Fünûn*'un 1919'da yaptığı bir «Tahkikât-ı Edebiyye» anketine verdiği cevapta da şöyle demiştir: «Nazımla bugün yürümek istediğim gaye rezâil-i içtimâiyyemizi ortaya koyup halkı bunlardan tenfîre çalışmaktadır. Zaten şiire Sadi mesleğini taklid ile başlamıştım.», «Acemlerden Sadi'yi çok okudum. Öyle zannederim en çok tesiri altında kaldığım edib Sadi olacaktır.»[18].

Zaten Akif nesirlerinde Sadi'ye verdiği önemi ve bu önemin sebebini dile getirmiştir. Söz gelişi bir yazısında İran edebiyatının bizim edebiyatımıza etkisine değindiğinde «Sadi'lerin meslek-i hikmetini hiç taklide heves etmeyiş»imizden yakınır[19]. Bir başka yazıda Lamartine'i, Sadi, İbni Fariz, Feyzî-i Hindî Fuzûlî kadar sevdiğini anlatırken «Sadi-i Şîrâzî hakkında perestişkârâne bir hürmet» beslediğini en başta söyler[20]. Aynı yazının bir başka yerinde «Hele «Méditation» benim için bir Sadi külliyatı, yahut İbni Fâriz divanı idi.» der. Bir diğer yazısında «lisanımıza nakli, üdebâmız için âdetâ farz-ı kifâye» olan şark eserlerinin yazarlarını sayarken, başta Sadi'yi zikreder[21].

Onun Sadi'yi nasıl idealize ettiğini bir sohbet sırasında Sadi külliyatındaki «hezl» kısmından bahsedilirken sarfettiğini söylediği şu sözlerden anlarız: «Ben Sadi fıtratta bir hakîmin bu gibi bayağılıklara tenezzül etmeyeceğini, o ağıza alınmaz sözlerin mutlaka birer isnad olması lazım geleceğini iddia ettim.»[22]

---

17 Sadi'nin bu konudaki kendi sözleri için bkz. Sadi : *Külliyat-ı Sa'di* (nşr. Abbâs İkbâl), Tahran(?), s. 153; krş. Sadi : *Bostan*, çeviren Hikmet İlaydın, Dünya Edebiyatından Tercümeler, Şark-İslâm Klasikleri : 20, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s. 14 v.d.; *Şeyh Sâdi-i Şîrâzî* : Tercüme, Kilisli Rıfat Bilge, Can Kitabevi, 10. baskı, İstanbul (?), s. 197; M. Akif, *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 309-311.

18 Bkz. F. A. Tansel *Mehmet Akif*, s. 92.

19 M. Akif Ersoy: *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 255.

20 M. Akif Ersoy: *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 261-262.

21 M. Akif Ersoy : *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 264.

22 M. Akif Ersoy: *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 314.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif *Safahat*'ta Sadi'yi zaman zaman kısaca da olsa över :

Korkunç oluyor böyle hakikatleri, gerçek[23],
Sa'dî gibi bir asr-ı fazîletten işitmek.
Sa'dî o kadar felsefesiyle, hüneriyle,
Fikrindeki hürriyet-i fevka'l-beşeriyle
Esbâb-ı maîşet denilen kayda girerse
Yâd etmesin âzâdeliğin nâmını kimse

Sa'di, o bizim Şark'ımızın rûh-ı kemâli[24],
Bir ders-i hakîkat veriyor, işte meâli :

O Sa'dîler, o Hâfızlar, o Firdevsî, o Râzîler[25],
...
Ziyâsından tenevvür eylemiş iklîmi dünyanın

Ben ki Attâr ile Sa'di'yi okur, hem severim[26];
Başka vadileri tutmuşlara ancak söverim.

Zaten Akif daha en eski şiirleri arasında yer alan Sadi başlıklı mısralarında Sadi konusunda duygularını dile getirmiştir:

Şu üstâd-ı irfân-penâhın bugün[27]
Hakikatte şakirdiyiz biz bütün
Mürebbi-i efkâr-ı ümmet odur
Eden halka tedrîs-i hikmet odur
Odur şiiri hikmetle mezceyleyen
Odur şiir namiyle hakkı söyleyen
Gülistân'ı hâlâ hazan bilmiyor
Safa-yı rebiîsi eksilmiyor

23 Mehmet Akif Ersoy: *Safahat*, tertipleyen Ömer Rıza Doğrul, baskıya hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ, Onbirinci baskı. İnkılâp ve Aka basımevi, İstanbul 1977.

24 *Safahat*, s. 65.

25 *Safahat*, s. 84

26 *Safahat*, s. 369.

27 Eşref Edib: *Mehmet Akif-Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, 2. cild, Asâr-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1939, s. 198; krş. F. A. Tansel : *Mehmet Akif*, s. 19-20.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in *Servet-i Fünûn*'da 1896 Teşrinevvelinde «Bedâyiü'l-Acem» adı altında yapmaya başladığı başarılı tercümeler arasında Sadi'den parçalar da bulunmaktaydı[28]. Onun matbuat hayatına ilk atıldığı zamanlar *Sırât-ı Müstakîm*'de çıkan bazı makalelerde Sadi müstear adını kullandığı da bilinmektedir[29]. Hersekli Ârif Hikmet için yazdığı mersiyede ise Ârif Hikmet'i ümmetin Sadi'si diye isimlendirmiştir[30].

Akif'in bu konuda çeşitli vesilelerle ifade ettiklerini kısaca toparlayacak olursak şu noktalara kesin gözüyle bakabiliriz: Âkif küçük yaşta Sadi'nin *Gülistan*'ını okumuş, o yaşlarda pek anlamamış, yaşı ilerledikçe beğenmeğe başlamıştır. *Bostan*'ı oldukça geç keşfetmiş; fakat *Bostan*'ın derin etkisi altında kalmıştır. Sadi'yi defalarca okuyan Akif onun kendisi üzerinde en çok etkisi bulunan edib olduğunu, Sadi'ye perestişkârâne bir hürmet beslediğini söylemektir. Sadi ona göre bizim Şark dünyamızın olgun rûhudur, irfan güneşlerinden birisidir, bir fazîlet timsâlidir, çok büyük bir felsefe ve hüner sahibidir. O, irfâna kanat geren bir üstaddır, bütün ümmetin fikirlerini terbiye edendir. Eserlerinde hakikat dersi verir, ümmete iman yolunu gösterir, şiirini hikmetle birleştirir ve şiir adı altında hakkı söyler.

Yine kendi ifadesine göre Akif Sadi'den ve Dumas Fils'den ufak konulardan büyük sonuçlar çıkarılabileceğini, günlük hayatın ise bitmek tükenmek bilmeyen bir konu kaynağı olduğunu öğrenmiştir. Bu yüzden Sadi gibi, nazımda içtimâî rezâletleri ortaya koymayı, halkı yönlendirmeyi kendine hedef seçmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı Şark'ın bu çeşit eserlerinin dilimize kazandırılması gerektiğine inanır. Kendisi böyle tercümeler yapmış ve şiire Sadi'yi taklîden başlamıştır. Nitekim Sadi'ye olan sevgisinden Sadi müstear adını da kullanmıştır. Bütün bu ifadelerin M. Akif'teki Sadi etkisi konusunda yazılanları kuvvetle destekler mahiyette olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda akla önemli sorular gelmekte: Bu etki Akif'in sanat eseri olarak ortaya koyduğu *Safahat*'ta nasıl tezâhür etmiştir? Bu etkinin boyutları nedir?

---

28 F. A. Tansel *Mehmet Akif*, s. 18; Midhat Cemal: *Mehmet Akif*, s. 116.

29 F. A. Tansel: *Mehmet Akif*, s. 58; Eşref Edib: *Mehmet Akif*, 1. cild, s. 8; A. N. Tarlan: *Mehmet Akif ve Safahat*, s. 27.

30 *Safahat*, s. 537.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ne yazık ki Akif konusundaki yazılar ve incelemeler bu soruların cevabını eser karşılaştırma yoluna giderek araştırmış değillerdir. Bu konuda gözümüze hiçbir ön çalışma ilişmemiş bulunmaktadır. Bu yüzden aşağıda, bir makalenin sınırlarını fazla zorlamadan, bazı karşılaştırma ölçüleri tesbit edip onlara dayanarak bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız.

Karşılaştırmada Akif'in kendisinin zayıf bulup *Safahat*'a almadığı ilk devre şiirlerini bu karşılaştırmaya dahil etmedik[31]. Çünkü Akif onların çoğunu yırtmış, sanatının temsilcisi olarak *Safahat*'a aldığı şiirlerin arasına katmamış, onların kendi sanatını temsil etmesini istememiştir. Bir başka deyişle sanatkâr Akif edebiyat dünyamızda *Safahat*'la vardır.

Karşılaştırmamızda *Safahat*'ın M. Ertuğrul Düzdağ tarafından gözden geçirilen 11. baskısından yararlandık. Karşılaştırma için Sadi'nin sadece *Bostan* ve *Gülistan*'ını aldık[32]. Çünkü Sadi'nin bu eserleri onun ders veren, terbiye edici, günlük hayattan alınma, sosyal konuları işleyen, insanlara yararlı olmayı hedefleyen küçük hikâyelerini ihtiva ederler ve Akif'i bu yönleriyle derinden etkilediklerini Akif'in kendisi söylemektedir. Etkinin en çok günlük hayattan alınma, ibret verici, hikmetli kısa hikâyelerde olduğu ileri sürüldüğünden karşılaştırma noktaları olarak konular, fikirler, olaylar, tipler, konuşmalar, mekân kullanımı, sahneleme ve motifler gibi muhteva unsurlarını ve anlatım tekniğini seçtik. Vezin, kafiye, dil gibi şekil unsurlarını iki şâir arasında önemli bir karşılaştırma alanı oluşturmadıkları için göz önüne almadık.

Daha karşılaştırmanın başında Akif ile Sadi'nin dünyaları arasında temel bazı farklar dikkati çekmektedir. Akif'in dünyası İslâm Dünyası ve Osmanlılığın hayat sahasıdır ve bu dünyanın varlığı yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Teknik ve kültür alanlarında çok gelişmiş olan Avrupa medeniyeti Akif'in dünyasının üstüne acımasız, duygusuz, anlayışsız ve insanca hayat hakkı vermeyi düşün-

---

31 F.A. Tansel (*M. Akif*, s. 151-152). Akif'in şiirlerini incelerken bu şiirleri göz önüne almamıştır.

32 Yukarıda 16. dipnotunda künyeleri verilmiş olan Farsça, Abbas İkbal neşri ile Hikmet İlaydın'ın Bostan ve Kilisli Rıfat'ın Bostan ve Gülistan tercümeleri bu karşılaştırmada yararlandığımız kitaplar oldu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meksizin gelmektedir. Sadi'nin dünyasında böyle bir tehlike yoktur. Evet, Frenkler vardır, onlara esir de düşebilir[33]; ama onlar Sadi'nin dünyasının karşısına hiçbir zaman Akif'in dünyasının karşısına çıkan büyük tehlike gibi dikilmemişlerdir. Sadi'nin dünyasında en büyük tehlike zâlim hükümdar ve yöneticilerle ahlâksız, karaktersiz, zayıf veya bilgisiz, görgüsüz, insan olarak olgunlaşamamış kişilerin zarar verici, rahatsızlık verici davranışlarıdır. İnsanın, gereken davranış biçimini gösterdiğinde bir çözüm bulması genellikle zor değildir. Akif'in dünyasındaki insanları ise çok büyük bir mücadele, bir hayat memat meselesi beklemektedir.

Ayrıca Akif, Batı'nın fen alanındaki gelişmeleri konusunda geniş bir bilgiye sahip olduğu gibi, edebiyatını, bilhassa Fransız edebiyatını yakından tanımakta ve beğenmektedir. Bütün bunların Sadi'nin dünyasında ve tabiidir ki sanatında olmasına imkân yoktur. Aynı şekilde yaşadığı yıllardan dolayı Sadi bir Osmanlı kültür ve medeniyeti tecrübesine sahip değildir.

En önemlilerine kısaca değinilen bu temel farklılıklar elbette, bilhassa muhtevaya ait veya muhteva ile yakından ilgili karşılaştırma noktalarında da önemli farklılıklara yol açmışlardır. Konulardan başlayarak bu farklılıkları hemen tesbit etmek mümkündür.

Safahat'taki şiirlerin çok büyük bir kısmında en önemli yeri İslam dünyasının ve memleketin içinde bulunduğu kötü durum alır. İslam âleminin feci hâli (Süleymaniye Kürsüsünde), Şark'ın perişanlığı, sefilliği (Gölgeler), İslam âlemindeki dağınıklık, vahdet yokluğu (Hatıralar), İslamın, İslam dünyasının garipliği, dinin bitmiş, tükenmiş hâli (Gölgeler), İslam'ın elden gidişi (Süleymaniye Kürsüsünde), Rusya'daki müslüman faaliyeti, Türkistan, Çin, Mançurya'daki müslümanların içler acısı durumu, Hintli müslümanların pasifliği Süleymaniye Kürsüsünde), Acem Şahı'nın İran'daki zulmü, (Acem Şahı), Afrika, Asya'daki yaslı analar (Berlin Hatıraları), hızla ilerleyen kavimler yanında İslam'ın geri kalmışlığının (Süleymaniye Kürsüsünde), Şark'ın hâlinin (Gölgeler) verdiği ıstırap, manevî bir vahdet merkezi olarak Medine (Necid Çöllerinden Medine'ye), bizim İslâm âlemindeki önemli yerimiz (Fatih Kürsüsü) Bi-

33 Sadi'nin başından geçen böyle bir esâret vakası için bkz. *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 71; Sadi : *Bostan ve Gülistan*, s. 393-394.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinci Dünya Savaşı öncesinde, savaş sırasında, savaş sonrasında, İstiklâl Harbi esnasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasî ve toplumsal olayların etkileri altında kaleme alınmışlardır.

Aynı perspektiften, yalnız çok daha hacımlı ve ayrıntılı bir şekilde, memleketin hâli ve problemleri de ele alınır. İçinde bulunduğumuz çıkmaz, imparatorluğun çöküşü (Berlin Hatıraları), eskinin güzelliklerinin yok oluşu (Süleymaniye Kürsüsünde), müesseselerin çöküşü Fatih Kürsüsünde), bozgunlar, Rumeli felâketi, Bulgar, Yunan mezâlimi, çekilen ıstıraplar (Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsü, Berlin Hatıraları), istibdattaki perişan hâl (Süleymâniye Kürsüsünde), Hürriyetteki hayal kırıklığı (Süleymaniye Kürsüsünde, Âsım), her alandaki geri kalmışlığımız, ahlâk bozukluğu, nemelâzımcılık, toplumun çeşitli kesimlerinin hâli (Fatih Kürsüsü), köyün perişan hâli, devletle, okumuşlarla din adamları arasındaki uçurum, dinin horlanışı, modern okulların ve medresenin hâli (Âsım), bizdeki müslümanlığın içine düştüğü yanlışlar, hakiki müslümanlık (Hatıralar), kavmiyyet fikrinin zararları (Süleymaniye Kürsüsünde), okumuşların zayıf ve çirkin yanları, okumuş-halk ikiliği (Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsü) dalkavuklar (Âsım), hâinler (Berlin Hatıraları) hep bu çerçeve içerisinde genel çizgilerle ele alınan konulardır.

Akif bu genel çizgileri sık sık günlük hayattan alınan olay ve tablolarla detaya da indirmiştir. Bunlarda hemen hemen dâima yalnızca olayın, tablonun kendisi vardır. Bunlar büyük bir canlılıkla ve son derece sade bir dille hayata geçirilirler. Meyhane, Mahalle Kahvesi, Hasta, Küfe, Hasır, Seyfi Baba, Kör Neyzen, Yemişçi İhtiyar veya Meyhane'de karısını boşayan ayyaş koca, İstibdat'taki tevkif sahnesi, Köse İmam'da karısını döven İhsan Bey, Rum hizmetçi ile evlenmeye kalkan mütekait Paşa, köy düğünü, züppe şehirli öğretmenle köylü çatışması (Âsım), hürriyeti kutlayan çocuklar (Hürriyet), Nuh'un Kızıldeniz'i geçiş tablosu (Ressam Haklı) hep bu çeşit şiirlerdir ve o günlerin hayatından çeşitli dramları ve sosyal tabloları göz önüne sererler.

Batı bütün bu çerçevenin bir başka parçası olarak, ileri teknolojisiyle hayatî ve acımasız bir tehdit unsuru şeklinde Akif'in konuları arasında yer alır (Fatih Kürsüsü, Hatıralar, El-Uksur'da Ber-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lin Hatıraları, Âsım, Gölgeler). Bu konular arasında yanlış Batılılaşma da vardır (Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsü, Âsım). Doğru Batılılaşma örneğini Japon modeli oluşturur (Süleymaniye Kürsüsünde).

Akif konularında bazan bir karşılaştırma, bazan bir teşvik unsuru, bazan da özlem dolu bir hatırlayış olarak muhteşem geçmişe döner. Bu bazan İslam'ın yükseldiği devirdir. Bazan bizim güzel şanlı geçmişimizdir. «Kocakarı ile Ömer», «Dirvas», «Vahdet», «Âsım», «Fatih Kürsüsü», «Berlin Hatıraları»ndaki bazı pasajlar gibi. Süleymaniye Camii, Yeni Cami ve Fatih Camii'nin tasvirlerini de buna katmak mümkündür. Akif geçmişteki Şark'ı ve Garb'ı da karşılaştırır (Gölgeler). Akif'in kendi şahsî hatıraları bile (Fatih Camii, Âsım) onun asıl konusu olan İslam ve memleketle herhangi bir şekilde bağlantılıdır.

Safahat'ın konuları arasında Âkif'in umutları, beklentileri, tasavvurları da yer alır. Bunlar da hep İslam ve memleketle ilgilidirler. İstanbul Hulyası, Terakki Nasıl Olmalı (Süleymaniye Kürsüsünde), eğitim (Berlin Hatıraları), müesseselerin ıslahı, halkın aydınlanması, yetişkin insan meselesi, Avrupa teknolojisi (Âsım) gibi konular böyledir.

Akif bir yandan da meselelerin çözümü ile ilgili konuları işler: Çalışmak (Durmayalım, Azim, Hasbıhal, Gölgeler), sa'y (Fatih Kürsüsü), hayat mücadelesi, yaşama hırsı, düşman tabiat ortasında insan (Geçinme Belası) gibi. Gene aynı çerçeve içerisinde insanın gücü, değeri, tutkuları, evrendeki rolü (İnsan, Hasbıhal, Fatih Kürsüsü) ele alınır.

Akif'in «Fatih Camii», «Ezanlar», «Mezarlık», «Bayram Yeri» gibi mekân ve tasvirlerden yararlanarak atmosfer oluşturduğu şiirleri bile yukarıdan beri sınırlarını tesbite çalıştığımız çerçeve konunun -İslam dünyası, biz, Batı, geçmiş, hâl, gelecek diye en basit çizgilere indirebileceğimiz-. o, büyük ve aslında bir bütün olan konular grubunun içindedirler, tıpkı Âkif'in Allah konulu mısralarındaki gibi. Onun mersiyeleri bile bu çerçevenin çok uzağında değildirler. Hatta Şerif Muhyiddin'in sanatı dahi böyle ele alınmıştır.

Akif'in birkaç tanesini işlerken Sadi'den alıntılar da yaptığı konularını Sadi'nin *Bostan ve Gülistan*'ındaki konularla genel olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karşılaştırmadan önce, konularla çok yakından bağlantılı oldukları için hemen fikirlerin de bir dökümünü yapıp sonra karşılaştırmaya geçmek daha doğru olacaktır. Akif'in fikirlerini, konularla ilgili düzenlemeye sadık kalarak şöyle vermek mümkündür:

İslam âlemi feci bir haldedir, karanlıklar içindedir, tehlikelerle karşı karşıyadır, bütün Şark perişan ve sefildir. İslam, İslam dünyasında sahipsiz kalmıştır. Hem dışardan hem içerden horlanmakta hırpalanmaktadır. Din bir bitmiş tükenmişlik içindedir. İslam elden gitmektedir. Rusya'da büyük bir zulüm ve baskı mekanizması müslümanları ezmektedir. Türkistan gerilik, cahillik ve taassubun pençesindedir. Çin ve Mançurya'dakilerin hali de daha iyi değildir. Hindistan'da dindar çoktur; ama onlarda da şehamet eksiktir; yalnız yeni nesilden birşeyler beklenebilir. Acem Şahı, İran'da halkı ezmiş, din adamlarına kıymıştır; ama bunun sonu iyi olmaz. Afrika'da, Asya'da binlerce ana, Avrupalıların zoruyla Avrupalılar için savaşmak, ölmek zorunda kalan çocukları için yasdadır. Hızla ilerleyen diğer kavimler yanında İslam'ın geri kalmışlığı acı vermektedir. Şark'ın hali hüzün ve ıstırap uyandırır. Müslümanlar kardeştir, bir bütünün parçalarıdırlar. Bir namazda veya kutsal bir yerde bir araya gelmelerinde müslüman bütünlüğünün en güzel örnekleri yaşanır. Bizim, İslam âleminin en ücrâ köşesinde bile önemli bir yerimiz vardır. İslam âlemini biz ayakta tutmaktayız.

Bize gelince: İmparatorluk çökmektedir. Eskinin güzellikleri yok olmaktadır. Müesseseleri korumaktan bile âciziz. Hâlimiz tam bir zillettir. Bozgunlar biribirini kovalamakta, tefrika yüzünden vatan parçaları elden çıkmaktadır. Rumeli kaybedilmiş Bulgar'ın, Yunan'ın kıyımına uğramış, yakılıp yıkılmıştır. Çekilen acılar çok büyüktür. İstibdat ülkeye soluk aldırmamış, imparatorluğu tefessühe götürmüş; ama, hürriyet de birlik, beraberlik, azim, düzen ve çalışma yerine yaygara, başıbozukluk, disiplinsizlik, tefrika, yararsız bir sürü siyasî akım ve kavmiyyet fikri getirmiştir. İlim bırakılmış, fen kapalı kalmış, sanayiin adı batmış, ticaret öylesine bir durumda, ziraat köhnedir. Seviyemiz her alanda halimize uygundur. Ahlak bozulmuş, nemelazımcılık almış yürümüştür. Avam uykudadır. Herşey Allah'tan demekte, yanlış bir tevekkül anlayışına kapılmış, yalancı dünya düşüncesiyle miskinleşmiştir. Bazı kişiler umutsuzluğa kapılıp hayata küsmüşlerdir. Sefil münevverler ise ahlâksızdır, bize yabancılaşmış-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lardır. Garb'ın güzellikleri değil rezilliklerini prensip edinmektedirler. Halk okumuşların bu halini görüp onlardan; hatta bu yüzden, Batı'dan gelebilecek olumlu şeylerden bile nefret etmektedir. Varlıklılar ise gezme ve eğlenceden başka birşey düşünmezler. Köylü maddeten ve manen perişandır, bitiktir. Din adamları, medreseliler horlanmaktadır. Onların birçoğu da koyu bir taassuba kapılmıştır. Medrese kendisini yenileyememiş, çağın dışında kalmıştır; ama yeni mektepler de yeterli adam yetiştirememektedir. En küçük teknik bir meselede bile Batı'ya muhtaç olmaktayız. Başa gelene göre kuyruk sallayan çıkarcı dalkavuklar yönetimleri dejenere etmektedirler.

İç karartan meyhane, mahalle kahvesi gibi yerler tembellik, miskinlik, saygısızlık, terbiyesizlik, hoyratlığın yuvalarıdır. Aile hayatını perişan ederler. Buralardaki dramlar, «Hasta», «Küfe», «Hasır», Seyfi Baba», «Kör Neyzen», «Yemişçi İhtiyar» ve birçok diğer şiirlerindeki etkileyici tablolar hep kanayan toplum yaralarının örnekleridirler, insanımızın çaresizliğini, sahipsizliğini sergilerler. Giyimi kuşamı, davranışları, duygu ve düşünceleri yüzünden köyden kovulan züppe öğretmen hem mekteplerimizdeki hem de okumuşlarımızdaki yanlışlığın bir timsalidir. «Ressam Haklı»da görgüsüz türedi zengin ve ressam mukallidi boy gösterirler.

İslam dünyası için hayatî bir tehdit oluşturan Batı'da İslam dünyasına karşı birlik vardır. Batı üç yüz yıldan beri bizi geçmiştir. İslam ülkelerinin çoğu Batı'nın elinde ezilmekte, sömürülmekte, horlanmaktadır. İngiliz, Hind'in kanını emer, Rus, Asya'yı çiğner, Afrika Batı'nın elinde inler. Zulümler Şark'ı kasıp kavurdukça Batı ilgilenmemiş, hattâ alkışlamıştır. Müslümanlar öldürülürken «Garb'ın hisli vicdanı» duymamıştır. Bundan dolayı da biz Avrupa denince ruhu sağır, kalbi his için kapalı, edebiyen bize düşman bir ümmet anlamışızdır. Almanlar bu konuda suçsuzdur. Onlar elli yıldır harbetmediler. Geçmişlerindeki yenilgilerden ders aldılar. Eğitime çok önem verdiler. Birlik içinde çalıştılar, yükseldiler. Bize örnek olabilirler.

Yanlış Batılılaşma memleketimizin başına belâdır. Batı'nın cilasına kapılan bazı okumuşlarımız kendi manevi değerlerimizi reddetmekte, dini ilerlemeye engel görmekte; ama buna karşılık Batı'dan ilmi, fenni hakkıyla öğrenip memlekete taşımak yerine Batı'nın yaşayış biçiminden rezillikleri Batı medeniyeti diye getirmektedirler.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Halbuki buna karşılık Japonlar çalışkanlık, kanaat, sebat, fazilet, doğruluk, fedakârlık ve incelikle Buda dininde de olsalar gerçek İslam'ın uygulayıcısıdırlar. Batı medeniyeti oraya yalnız ilmiyle fenniyle girmiştir. Hindistan'ın Batı'da okuyan gençleri de iyi yetişmekte, memleketlerine hayırlı birer evlat olarak dönmektedirler. Bunun meyvaları toplanacaktır.

Batı, İslam'ın varlığını tehdit etmekte, İslam ülkelerini yutmaktadır. İslam'ın beyni olan Mısır'a pençesini takmış, göğsü olan Hindistan'a yerleşmiş, son olarak kolu durumunda olan Osmanlıların işini bitirmek için Türkle Arab'ı ayırmaya uğraşmaktadır.

Halbuki İslam'ın geçmişi ve memleketimizin geçmişi, birlik, iman ve her alanda zaferle doludur. Adalet, çalışkanlık, fedakârlık, birlik, dayanışma, refah, doğruluk, ilme değer vermek hep o geçmişin güzellikleri arasında yer alır. Süleymaniye Camii, Yeni Cami, Fatih Camii, vb. hep o şanlı geçmişin hatıralarını taşırlar.

Bizim için yine de umut vardır. Bu millette faziletin kökü derindir. Onun hiç kurumayan suyu İslam dinidir. Ağaç gitse bile kökten canlanabilir. Ancak tefrikayı bırakmalı, bir çalışma hummasıyla işe girişmeli, ahlaklı, faziletli, bilgili muallimlerle bir eğitim seferberliği başlatmalıyız. Mektep, medrese ıslah edilmeli, halk da eğitilmeli, bilgi, görgü arttırılmalıdır. Bunun için dayanıklı, dürüst, çalışkan, medenî cesaret sahibi, ferdiyetçi değil, cemiyetçi, asil ruhlu bir nesil ilhamını Kur'ân'dan alıp asrın idrakini konuşturarak İslam dininin beşerî yanını göz önünde bulundurarak uğraşmalı didinmelidir. Bu nesil, Avrupa'ya gitmeli, marifet, fazilet ve son üç asrın ilmini getirmelidir.

Bu yüzden durmadan azimle, uyum içinde çalışmak gerekir. Zaten bütün kâinat uyum içinde bir sa'y, bir harekettir. İnsanın gücü, değeri, tutkuları ve yaratılışına göre, evrende bir rolü vardır. İman, birlik, beraberlik, çalışma insan için şarttır.

Fatih Camii'ndeki ilahî atmosfer, birlikte kılınan sabah namazı, günün her saatinde dünyanın her yerinde Allah'ın büyüklüğünü duyuran ezanların, yahut Eyüp mezarlığında okunan bir Tebâreke'nin duygulanımları manevi dünyamızın zenginlikleridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Allah'ın varlığı insan aklı tarafından kavranamaz. Vardır, birdir, kudretlidir. Herşey onun tecellisidir, hikmetinden sual olunmaz. Yine de başımıza gelenler, o kadar yükselmişken düşmemiz âsumânî değildir. Bugün çiğneniyorsak, hakettiğimiz içindir. Kendimizi yanlış bir kader ve tevekkül anlayışıyla miskinliğe terketmek, dağınıklık, birliği kaybetmek felâketimizi hazırlamış bulunmaktadır. Ahlâka yükseklik veren şey Allah korkusudur. O kalkınca ahlâk çöker, herşey çöker.

Sadi'nin konularına gelince : O, *Bostan*'da bölüm başlıklarını şöyle tesbit etmiştir : 1) Akıl, Tedbir ve Reye Dâir[34], 2) İhsana Dâir[35], 3) Aşk, Mestlik ve Coşkuya Dâir[36], 4) Alçakgönüllüğe Dâir, 5) Rızaya Dâir, 6) Kanaate Dâir, 7) Terbiyenin Tesirine Dâir, 8) Şüküre Dâir, 9) Tövbe ve Sevab Yoluna Dâir. Sadi, *Gülistan*'ın bölüm başlıklarını da şöyle verir: 1) Padişahların Güzel Âdetleri, 2) Dervişlerin Ahlâkı, 3) Kanaatin Fazileti 4) Sükûtun Faydaları, 5) Gençlik, Aşk, 6) İhtiyarlık, Halsizlik, 7) Terbiyenin Tesiri, 8) Sohbetin Âdâbı.

Akif'le Sadi'nin zeminleri, zamanları ve bundan dolayı konuları arasındaki büyük ve temelli farkın iyice açığa çıkması için Sadi'nin konularını biraz daha ayrıntılı vermek mümkündür. *Gülistan, Bostan*'ı çok yakından takib eden, yer yer ufak başlıklarla tamamlayan, ruhen ve fikren tamamen *Bostan*'ın aynı bir eser olduğundan bölüm başlıkları düzenine göre önce *Bostan*'daki konuları, sonra hep bölümdeki konuların ardından *Gülistan*'ın onlara benzeyen, yer yer onları tamamlayan konularını -*Bostan*'da aynısı varsa tekrarlamadan- genel, karakteristik ve eserleri temsil edici çizgileri koruyarak şöyle sıralayabiliriz:

Bostan: 1) Akıl, Tedbir ve Reye Dâir: Yönetim kuralları, hükümdar-Allah ilişkisi, hükümdar-halk ilişkisi, hükümdarın dostla düşmanla ilişkileri, savaş, barış, zafer, mağlubiyet hallerinde yapılması gerekli şeyler.

---

34 Hikmet İlaydın tercümesinde başlık «Adâlet ve Hükümdarlığa Dâir», Kilisli Rifat tercümesinde «Adâlet ve İnsaf Hakkındadır» başlıkları bulunur.

35 H. İlaydın tercümesinde «Cömertliğe Dâir», K. Rifat tercümesinde «İyilik Hakkında» başlıkları bulunur.

36 H. İlaydın tercümesinde «Aşk, Erenlerin Yolları ve Menkıbelerine Dâir», K. Rifat tercümesinde «Aşk, Muhabbet, Tarikat Hakkında» başlıkları bulunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gülistan: 1. Bâb: Padişahların Güzel Âdetleri: İş bitirme yolları, padişahların karakteri, kötülerin yaradılışı, kötülük, iyilik.

Bostan: 2) İhsâna Dâir: Dünyanın geçiciliği, kalıcı olan şeyler, mal, mülk edinme hırsı, mal, mülkü kullanış biçimi, cömertliğin faydaları, varlıklı ve güçlülerin insanlara davranış biçimi, yetimlere davranış, zalimlere davranış.

Bostan: 3) Aşk, Mestlik ve Coşku: İlahî gerçek aşk, seven, sevilen ilişkisi ve birbirlerine davranışları.

Gülistan: 5. Bâb: Gençlik, Aşk: Seven, sevilen ilişkilerinin dünyevî yanı.

Bostan: 4) Alçakgönüllülük: Gerçek büyüklük, yücelik, kibir, insanlara muamele.

Bostan: 5) Rızâya Dâir: Kader, nasip, baht, kısmet, alın yazısı, ihlas, riyâ.

Bostan : 6) Kanaate Dâir : İbadet, beslenme, tamah, nefs, şahsî çıkar, insanın gerçek değeri.

Gülistan: 3. Bâb: Kanaatin Fazileti: Allah'ın nimetleri, rızk dağıtıcılığı.

Bostan: 7) Terbiyenin Tesirine Dâir: Salâh, tedbir, ahlâk, nefsin terbiyesi, konuşmanın ve susmanın yeri, ölçüsü, söylenecek ve söylenmeyecek şeyler, kadınların iyi ve kötü huyları, mutluluktaki rolleri ve çocuk eğitimi, uzlet.

Gülistan: 7. Bâb: Terbiyenin Tesiri: Eğitimin nasıl olması gerektiği, eğitimin başlama çağı, yeteneğin eğitimdeki rolü, gerçek buluğ, insanlara davranış biçimleri, insanın eğitilme kapasitesi.

4. Bâb: Sükûtun faydaları, tartışma kuralları.
8. Bâb: Sohbetin Âdâbı[37].

Bostan : 8) Şükre Dâir : Allah'a şükretmenin gereği, Allah'ın yaptıkları, verdiği nimetler.

37 Bu bölümde diğer bölümlerde yer alan fikirlerin çoğu vecizeler gibi kısa kısa ifade edilmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bostan: 9) Tövbe ve Sevab Yollarına Dâir: Hayatı geçiriş biçimi, ömrün değeri, insanın geçiciliği, tövbe zamanı.

Gülistan : 6. Bâb : İhtiyarlık, halsizlik : Ölüm, ihtiyarlıkta evlilik, ihtiyarların davranışları, ihtiyarlara muamele.

Gülistan'ın ikinci bâbının *Bostan'da* bölüm olarak karşılığı yoktur.. Burada dervişliğin nasıl olması gerektiği konusu yer alır. Bu konu *Bostan'ın* değişik bölümlerinde dağınık parçalarda işlenir.

Değerlendirmelere geçmeden önce *Bostan* ve *Gülistan'daki* fikirleri konulardaki bu düzenlemeye uyarak ve genel, karakteristik, temsil edici çizgileri koruyarak şöyle yansıtabiliriz:

Bostan: 1) Akıl, Tedbir ve Reye Dâir: Padişah da Allah'ın bir kuludur. Padişah Allah'ın buyurduğundan ayrılmazsa, Allah ona yardım eder.

Memleketin rahatı için hükümdarın kendi rahatını düşünmemesi gerekir. Zulmetmemelidir. Halk zulümden kaçar, zulmedenin kötü adını yayar. Padişah halk sayesinde taç taşımaktadır. Halk köke benzer, sultan ağaca. Halk saltanatın sığınağı ve dayanağıdır, hoş tutulması gerekir. Halka idareci olarak sultandan değil, Allah'tan korkanları tayin etmeli, halka zulmedenlerin kökünü kazımalıdır.

Hükümdar eli açık olmalı, hayır işleri yapmalı, gammazlıkların aslını araştırmalı, garazkârları dinlememeli, öfkesine yenik düşmemeli, unutkanlıktan doğan kabahatı kabul etmeli, öğüt ve hapis cezalarını denemeden ölüm cezası vermemeli, ceza vermeden önce iyice düşünmelidir. Ölüm hükmü ancak fetva ile olmalıdır.

Hükümdar tüccarlara, elçilere, seyyahlara, gariplere iyi davranmalıdır. Onlar insana iyi şöhret sağlarlar. Yabancılara karşı dikkatli olmalıdır, dost kılığında düşman olabilirler. Hizmet edenlerin hakkını unutmamalı, onları yaşlılıklarında korumalıdır.

Hükümdarda sertlikle yumuşaklık birlikte bulunmalıdır. Hükümdar çevresindekilerde hikmet, idrak, ahlâk, muhakeme kabiliyeti aramalıdır. Hazine merasim ve süs için değil asker ve tebayı korumak içindir. Sultan tebasının hâlini bilmek zorundadır. Başkaları acılar içindeyken insan olan rahat edemez. Hükümdar adaleti sağlamalı, işleri sürüncemede bırakmamalıdır.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Padişahlığın derdi büyüktür. Dünya kalıcı değildir. İnsan ölür, saltanat başkasına geçer. Halkın rahatı için çalışanın iyi adı kalır. Eleştirilere katlanmak gerekir; çünkü dost insanın kusurunu söyler. Sözden anlamayanla konuşmak, faydasızdır.

Bir memleketi savaşsız almak mümkünken savaş çıkarmamalıdır. Zayıf da olsa düşmanın dost kalması daha iyidir. Barış dâima savaştan üstündür. Düşman çok kuvvetliyse alttan almalı, gerekirse boyun eğmiş görünmelidir. Kaçınılmazlaşırsa, savaşa vaktinde hazırlanmalı, yaşlı ve tecrübelileri dinlemelidir. Yenilgi hâlinde aptalca direnmeyip kaçmalı, saklanmalıdır. Düşmana o yorgunken saldırmalı, gece düşman arazisinde kalmamalı, bozguna uğrayan düşmanın ardından giderken dikkatli olmalıdır. Sulh zamanı askeri hoş tutmalı, savaşta kaçanı öldürmelidir. Düşmanı esir alınca iyi davranmalı, düşman tarafından iltihak olursa, çok dikkat etmelidir.

Gülistan: 1. Bâb: Padişahların Âdetleri: İş bitiren yalan, fitne koparan doğrudan iyidir. İnsanı dışa değil, yeteneğine bakarak değerlendirmelidir. Hükümdarlar iktidarı paylaşamazlar. Kurt yavrusu sonunda kurt olur. Yağmurdan bahçede lale, çorak yerde diken biter. Akıl yaşta değil baştadır, Bedbahtlar bahtiyarların saadetinin son bulmasını isterler. Felâkete düşmeyen huzurun kıymetini bilmez.

İnsanoğulları bir vücudun azaları gibidirler, çünkü aynı cevherden yaratılmışlardır. Kötülük tohumu eken iyilik biçmez. Ya lutuf kapısını açmamalı, insanı tamaha düşürmemeli, yahut açtıktan sonra huşunetle kapatmamalıdır.

Hükümdarlara çok sokulmak, tehlikelidir. Zâlim hükümdara haksızlığını söyleyen ölse bile cennete gider. Hükümdar halktan birşey alırsa çevresindekiler yağma ederler. Yük çeken eşek adam parçalayan arslandan hayırlıdır.

Bostan: 2) İhsana Dâir: Kalıcı olan mânâdır, suret değil, bilgi, cömertlik ve takvası olmayanın suretinde mânâ yoktur. Ahirete birşey götürülmez, dünyada ihtiyacı olanlara yardım etmeli. İyi veya kötü demeden herkese ihsan etmeli; biri hayır kazanmak diğeri belâyı defetmek için. Gönül almak namaz kılmaktan hayırlıdır. İyi ad bırakan ölmez. Yetimlere şefkat göstermeli. Halka karşı yumuşak davranmalı. Hizmetçiyi hor tutmamalı, bir gün o da emir veren

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olabilir. Her işin sonunu düşünmeli. Bir karıncanın bile incinmesini hoş gören kişi kara yüreklidir. Gönüller lutufla avlanır. Çalışıp kazanıp başkalarını da nasiplendirmek gerekir. Fenalığa fenalık kolaydır, mertlik, kötülüğe iyilikle mukabeledir.

Bostan: 3) Aşk, Mestlik ve Coşkuya Dâir: Gönül erleri deri güzelliğine gönül vermezler. Aşk bir ateştir. Âşığın gözü hiç birşey görmez. Sevgilinin yanında benlik olmaz. Hasretine dayanılamayacak olan sevgilinin cefasına katlanmak gerekir. Semada duygulardaki samimiyet esastır. Pervanenin muma sevgisinde sevenler için örnekler vardır.

Gülistan : 5. Bâb : Gençlik, Aşk : Gönlün sevdiğini göz güzel görür. Sevgiliye tam bir teslimiyet gerekir. İnsan sevgilinin yalnız hünerini görür. Ara sıra görülen sevgili çok görülenden iyidir. Kadınlar insana zevk de verir, dert de.

Bostan: 4) Alçakgönüllülüğe Dâir: Büyüklük gösterişle lafla olmaz, dava ve kuruntu ile elde edilmez. Kibrin sonu kötüdür. Allah'tan korkan günahkâr, gösteriş yapan âbitten daha iyidir. İnsanı kıyafetine göre değerlendirmemelidir. İnsanları tatlı söz, güler yüzle ikna etmeyi deneyen kazançlı çıkar. İnsan tahammüllü olmalıdır. Kendisini çok biliyor sanan hiç birşey öğrenmez. Büyüğe saygı, küçüğe sevgi göstermek gerekir. Düşmanın sözü ağır geliyorsa, onun ayıpladıklarını yapmamalı.

Bostan: 5) Rızaya Dâir: Saadet güce, kuvvete değil, Allah'ın lutfuna bağlıdır. Hayatta her şey nasipledir. Nice çare bilenler meşakkatle ölmüş, nice çaresizler selâmete kavuşmuştur. Bedbahtlığımızı da bahtiyarlığımızı da biz ana karnındayken kalem yazmıştır. Her işi yapan Allah'tır. İhlas şarttır, riya mahveder. Cennete hileyle girilmez.

Bostan: 6) Kanaate Dâir: Allah'ın verdiği rızka kanaat etmeyen onu bilmemiş, ona ibadet etmemiş olur. Yemeği ölçüyle yemeli, yalnız vücut beslenmemelidir. Kişinin içi aynı zamanda zikir ve nefes yeridir, sadece yemek yeri değil. Kimseye minnet etmemelidir. Tamah insanı ona buna esir eder. Nefs-i emmâre insanı zelil eder. İnsanı yaratan Allah rızkını verir. İnsan parayla insan olmaz. Değerli insan düşse de kalkar.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gülistan : 3. Bâb: Kanaatin Fazileti: Az yemek önemli bir sağlık kuralıdır. Allah herkese lâyığını verir, nimetler veren, Allah'tır.

Bostan: 7) Terbiyenin Tesirine Dâir: Nefsi kontrol büyük iştir. Şehvet, kibir, hırs, haset düşmandırlar. Dili tutmalı, düşünmeden konuşmamalı. Verilen söz tutulmalı, birşey söylendi mi ispatlanabilmelidir. İnsan üstüne vazife olmayan işe karışmamalıdır. Kusur görücü olmamalı, onu bunu çekiştirmemeli. Yalnızca halkı sıkan kötü padişah, hayasız insan, sahtekâr esnaf hakkında konuşmalıdır. Laf taşıyanlardan uzak durmalıdır. Kimsenin hoşuna gitmese bile, insan faydasına inandığı sözü söylemelidir.

İyi karısı olan Allah'ın lutfuna ermiştir. Karısı fena olanın hâli kötüdür. Güzel huylu kadın güzel kadından daha caziptir. Câhil, hain, yabancılara gülen, küstah, hayırsız, akılsız, tedbirsiz kadın felâkettir. Kadının bazı hırçınlıklarına da katlanmak gerekir.

Çocuklara yabancılara karşı dikkatli olmayı öğretmelidir. İnsan oğluna marifet öğretmeli, yerine adam bırakmalıdır. Çocuğu nazlı alıştırmamalı, küçüklüğünde sıkıştırmalı, yetiştirmeli, yerinde teşvik etmeli, yerinde azarlamalıdır. Çocuğu kötü hocadan, dışarıdaki kötülüklerden, sapıklıklardan korumalıdır. Güzel küçüklere düşkünlük, yalancı bir cemal aşkıdır. İnsanlardan kaçmak, uzlete çekilmekte selamet vardır. İnsanların dilinden kurtulmak mümkün değildir. İnsanların iyi yanlarını görmek gerekir.

Gülistan: 7. Bâb: Terbiyenin Tesiri: Mutlaka bir hüner öğrenmelidir. Herşey elden gidebilir. Eğitim küçük yaşta başlamalı ve ciddi olmalıdır. Terbiye musavi; fakat istidat muhteliftir. İnsanın soyu değil, yaptığı önemlidir. Uygunsuz çocuk başa beladır. Büluğun alameti nefsi terbiyedir. Herkesten gücüne göre iş beklemelidir. Kölelere iyi davranmak gerekir. Zenginin de fakirin de hem iyisi vardır, hem kötüsü, mesele insanın kendisindedir.

Gülistan: 4. Bâb: Sükûtun Faydaları: Boşuna tartışmamalı, cahillerle tartışmak birşey getirmez. Gereksiz konuşmamalı söz kesmemelidir.

Bostan: 8) Şükre Dâir: Allah'a her lutfu için şükretmelidir. O insanı çamurdan yarattı. Herşeyi verdi. Dil, şükür ve hamd için

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratılmıştır. İnsan başkalarına bakıp ibret almalıdır. Allah'ın iradesi herşeye hâkimdir. O kalbe istek verirse ,iman mümkün olur.

Bostan: 9) Tövbe ve Sevab Yoluna Dâir: Ömür ölümü düşünmeden harcanıp gidiyor. Şunu yiyeyim, bunu giyeyim derken geçiyor. Gençlikte yapılması gereken işleri ihmal etmemek gerekir. Sonunda toprak olacağız.

Düşmanı beslemeden, dostu incitmeden, şeyhe uyup yaşamak gerekir. Herşeyi Allah'tan bilip günahtan korkmalıdır. Samimi bir tövbe için her zaman fırsat vardır.

Gülistan: 6. Bâb: İhtiyarlık, Halsizlik: Can tatlıdır, ölüm zordur. Genç kadın yaşlı kocada mutlu olmaz. İhtiyarlıkta oyunu, latifeyi gençlere bırakmalıdır. İhtiyar anayı üzmemelidir, onun insanın üstünde hakkı vardır.

Gülistan: 2. Bâb: Dervişlerin ahlâkı: Derviş başkasının kusurunu görmez, kendini kusurlu görür. Hiç kimse incinsin üzülsün istemez. Dedikodu yapmaz. Dervişlerin iki yüzlü olanları da vardır. Hakiki dervişler riyakârlık etmez, padişahlara yanaşmazlar. Onlar için dünya nimeti yüktür. Onlara rahat yaraşmaz.

Akıllı adam sözünü geçmeyeceği yerde söylemez. Vâizlerin dedikleri ile yaptıkları biribirini tutmaz; ama dediklerini dinlemelidir. Tabiata yerleşen fena huy, ölüm günü çıkar.

Hem *Safahat* hem de *Bostan* ve *Gülistan*'daki konu ve fikirlerin bu oldukça ayrıntılı dökümü hemen Âkif ve Sadi'nin dünya ve problemlerinin ne kadar farklı unsurlarla dolu olduğunu gözler önüne yoruma fazla ihtiyaç duyurmayacak bir biçimde sermektedir. Daha önce de değinildiği gibi Akif'te konu ve fikirlerin merkezini İslam dünyası, biz, Batı, geçmiş, hâl, gelecek ve bizim dünyamızın ölümü kalımı meselesi alırken Sadi'de ağırlık noktasını insanın mana dünyasının olgunlaşması ve eğitimi oluşturur. Bir başka deyişle Âkif iyice küçülen dünyada değer verdiği herşeyin karşısında bulunduğu büyük tehlikelere karşı çırpınmakta, bütün bir ümmeti göz önüne almakta, Sadi ise çevresi çok daha dar, varlığı bütünüyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmayan bir dünyada, hangi kesimden olursa olsun, ferdin çevresiyle uyum içerisinde yaşayıp mutlu olmasının ve iç olgunluğuna erişmesinin teorisini yapmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in eserindeki düşünceler silsilesi son derece sistematik ve çelişkisizdir. Onun fikirleri büyük bir bütünün uyumlu parçaları gibidirler. Onda müsbet bilimlerle yakın temasın ve pek tabiidir ki kendi sanat anlayışının ve hattâ karakterinin getirdiği berraklık ve tutarlılık hâkimdir. Sadi'de ise böyle sistematik bir fikir örgüsünün tamamen hâkim olduğu söylenemez. Yer yer çelişkiler vardır.

Akif kendi şiirleri içerisinde Sadi'den doğrudan doğruya üç hikâye, birkaç beyit ve mısra nakletmiştir. Eserinin hacmına oranla az sayıda bazı mısraları da doğrudan alıntı olmasa bile hemen Sadi'yi hatırlatırlar. Aşağıda daha sonra ayrıntılı bir biçimde değinileceği gibi Akif bütün bunları kendi şiirinin bütünlüğü içinde biraz da şark ruhunu yansıtan süsleyici yapı unsurları gibi kullanmıştır.

Sadi'nin hikâyeleri ile Akif'in hikâyelerini olay açısından karşılaştırdığımızda da önemli farklar bulabiliriz. Sadi'nin hikâyelerinin büyük çoğunluğu kısacıktır. Aralarında ancak birkaç tane çağımızdaki küçük hikâye hacmına uygun hikâye vardır. Bu yüzden hikâyelerin çoğunda olay sadece çok kısa olarak zikredilir ve hemen ders verici sözlere geçilir. Bir başka deyişle olay ancak fikri ifade etmeye vesile olacak kadarcık zikredilmiştir. Sadi'nin hacımlı olan birkaç hikâyesinde ise olaylardaki hareket unsuru az olduğu ve olaylar kıvraklığa sahip olmayan konuşmalara, hikmetli sözlere boğulduğu, tipler ve mekân silik kaldığı için heyecan unsuru ile duygu etkisi azalır. Hep, işin öğretici, ders verici, hikemî yanı ön plana çıkar, etki, hikmetin etkisidir.

Akif'te durum tersinedir. Olay fazla sözden ayıklanmış, hareket, tip, tasvir ve dialogların dengeli kullanımıyla insanı yakalayan ve duygu bakımından derinden etkileyen bir ağırlık kazanmıştır. Alınacak ibreti, olayın kendisi, hikâyenin bütün yapısı verir. Ayrıca okuyucu Akif'te yoğunlaştırılmış, ustaca düzenlenmiş, ince bir olay örgüsü ile karşılaşır. Bu örgü diğer unsurların da yardımıyla gerilimi doğurur, geliştirir ve çarpıcı bir biçimde bitirir.

Tiplerde de durum aynıdır. Sadi'nin hikâyelerinde tipler tamamen, hikmetli sözleri söyleyebilmek için vardırlar. Bu yüzden anonim çizgilere sahiptirler. Fert olarak algılanmaları zordur. Hep, genel tipler, stilize edilmiş tipler olarak vardırlar. Buna karşılık Akif'in tipleri Akif'in, yukarıda önemli meseleleri zikredilen dünyasında insan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak genel ve evrensel yanlarıyla birlikte fert olarak da şahsî karakter çizgilerine, büyük bir hayatiyete sahip tiplerdir.

Sadi olsun, Akif olsun, tiplerini çok geniş bir çevreden seçerler. İkisinin de eserlerinde her kesimden akla gelebilecek her çeşit insan yer alır. Fakat Sadi hiçbir zaman bu tiplerden birisini bir problem içinde analiz etmez. Bu yüzden de karakterlerde derinlik oluşmaz.

Akif'te durum tam tersinedir. İnsanlar olayların, problemlerin içerisinde çaresizlikleri, hataları, sevapları, güçlü veya güçsüz yanlarıyla sadece fikir ifade edilsin diye değil, kendileri olarak da vardırlar. Bu yüzden Akif'te Sadi'den farklı olarak olaylar, konuşmalar, tasvirler ve kendi aralarındaki rol dağılımı ile çok iyi düzenlenmiş ayrıntılı bir tip kullanımı ile karşı karşıya geliriz. Tıpkı bir sahne eserindeki gibi herkes değişik rol ağırlıklarına sahiptir ve rollerin hareket, konuşma, tavır ölçüsü son derece dikkatli ayarlanmıştır. Bir başka deyişle Akif'in tipleri küçük hikâye tiplerinden de öte, bir sahne eserinin tipleri gibidirler. Sadi'nin tiplerinde bu özellik yoktur. Onun tipleri Binbirgece Masalları'nın, bir efsane ve masal dünyasının tiplerini andırırlar. Çok zaman fert olarak iyice belirsizdirler. Sadece padişah, vezir, âbid, fakir, asker vb. gibi kişiler olarak, sadece tek bir özellikleriyle, fikri ifade edecek olan özellikleriyle ortaya çıkarlar.

Hem Sadi hem Akif yer yer kendi hikâyelerinde rol alırlar. Bu, hikâyeye bizzat katılış Sadi'de Akif'e kıyasla çok daha azdır. Sadi kendisi olaya katıldığı zaman hikâye biraz daha canlanır ve belki de okuyucu onun varlığını kitabın yazarı olarak zaten hissetmekte olduğundan, hikâye kahramanı bir şahıs olarak kendisi diğer tiplerine kıyasla daha dinamik bir varlığa sahip olur.

Akif'in tiplerini gruplandırmak mümkündür:

1) «Hasta», «Küfe», «Seyfi Baba» ve benzerleri gibi sosyal dramların kahramanı olanlar. Bunların bazıları «Hasır» da, «Âhiret Yolu»nda olduğu gibi kendileri hiç sahneye çıkmadan sadece kaderleri ile başrol oynayabilirler. Sosyal dramlardaki kahramanların rolleri bazan ufak olabilir, ama bu, onların etkileyiciliğini ve canlılığını azaltmaz. Bunların en güzel örneklerini «Hürriyet» şiirindeki, babasının Yemen'de olduğunu dedesinden öğrendiğimiz küçükte, «Bayram

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeri»ndeki parasız büyükanne ile torununda, «Berlin hatıraları»ndaki yaslı Alman annede ve benzerlerinde bulmak mümkündür.

2) Akif'in kendisi, «Fatih Kürsüsünde»ki vâiz, Köse İmam, Hüseyin Kâzım Kadri Bey, Şerif Muhyiddin ve benzerleri kültürlü, bilgili ufku geniş kişilerdir. Bunların idealize edilmiş ve bu yüzden ideal model olarak realite üstüne kaymış olan örneği Âsım'dır. Bu gruptaki tiplerin çoğunun gerçek hayattan alınma tipler olduğunu biliyoruz.

3) Mandal Hoca, Said Paşa İmamı gibi iman, yürek sahibi, insanlık tarafı kuvvetli, çağın gerektirdiği bilgi donanımına sahip olmasalar bile medenî cesaretleri ve yürekleri ile değerli insanlar.

4) «Süleymaniye Kürsüsü»ndeki vâiz[38], hâin Rus'un gırtlağına yapışan Afganlı, Hz. Muhammed'e ulaşmak için yayan olarak çöller aşan Sudanlı (Necid Çöllerinden Medine'ye) ve Sudanlı ruhunu teslim ettiğinde onun başını kucağına alıp gözlerini kapatan Seylanlı gibi İslam dünyasının ruhî bütünlüğünü hatırlatanlar veya Hintli müslümanla oğlu, Rusya'daki zengin müslüman (Süleymaniye Kürsüsü'nde), Âsım, Âsım'la oruç yüzünden kavga eden serseriler, köylüyle çatışan züppe öğretmen gibi İslam dünyasının olumlu olumsuz çeşitli tipleri.

5) Eyüp mezarlığında Tebâreke okuyan küçük çocukla annesi, Fatih Camii'nde sabah namazı kılan cemaat gibi yazarı derinden kavrayan bir an, bir atmosfer oluşmasında rol oynayanlar.

6) Dirvas, Ömer, Kocakarı, Vahdet şiirinin birbirlerini düşünürken bir yudum su içemeden ruhlarını teslim eden şehitleri gibi İslam'ın geçmişindeki güzellikleri, asaleti hatırlatan kahramanlar.

7) Mahalle kahvesinde oturan, meyhanede kafayı çeken, bayram yerini dolduran, «Âhiret Yolu»ndaki cenazeyi kaldıran, camide vâizi dinlerken coşan, Valde Sultan'ın yalısında Said Paşa İmamı'nı bekleyen İstibdat'ta mahallesindeki günahsız adam tevkif edilirken sinen, Çanakkale'de medeniyet adı altında bütün çirkinliğiyle saldıranlara, «iman dolu göğsü»yle karşı koyan, kim olduk-

38 Söz konusu kişi Abdürreşit İbrahim Bey'dir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larını hem hiç bilmediğimiz, hem çok iyi bildiğimiz, Akif'in bir fırça darbesiyle, bir çizgiyle, yani bir iki söz veya davranışla son derece canlı olarak karşımıza dikilen isimsiz kahramanlar.

8) Akif'in bebek kavgası eden kızları, kızı ölen kızkardeşi, annesi, oğlu, karısı, arkadaşları gibi yakınları.

9) İslam âlemini nasıl ele geçirmekte olduklarını anlatan İngiliz, İslam dünyasının perişanlığından zevk duyan Rus (Süleymaniye Kürsüsünde), El-uksur'daki tuzu kuru İngiliz, Alman, Fransız seyyahlar, Berlin Hatıraları'ndaki Alman aile, Şerif Muhyiddin'e büyük saygı gösteren Amerikalı Archibald Bullok Roosevelt gibi Batılılar.

Görüldüğü gibi bütün bu tipler irili ufaklı birçok sahnede, küçük büyük birçok rolde son derece çeşitli ve canlı sahnelerin oluşmasında görev alırlar. Bunların en klişeye kaçanları ideal model oluşturdukları için altıncı grupta topladıklarımızdır. Orada şahsî çizgiler daha az, idealize edilen örnek davranışlar daha belirgindir. Dokuzuncu gruptaki Batılı tiplere de genellikle biraz uzaktan, dışarıdan bakarız. Anlatıldıkları zaman yaklaşım kötülere bile insancadır. İnsan olarak onlarla ortak yanlarımız da vardır; ama onlar bizim dışımızdadırlar, bize yabancıdırlar.

Akif'in bütün gruplardaki tipleri, elbette onun başta çizilen dünyasının tipleridir. Sadi'ninkiler de elbette, bütün siliklikleriyle, tek boyutluluklarına rağmen kendi dünyasının tipleridir. Tabiîdir ki Akif'in tipleri çağımıza ait oldukları için, hâlâ aramızda yaşadıkları için, yaşayış biçimleri bize tanıdık olduğu için bize daha yakındırlar. Ama modern küçük hikâye ve bilhassa tiyatronun, hattâ ve hattâ resimle heykelin bile avantajlarından yararlanarak anlatılmışlardır. Sadi'ninkiler ise birer gölge varlıktırlar, insanlara nasihat etmeğe yararlar ve padişahından sokaktaki adamına kadar âdetâ hep aynı kişinin çeşitli görüntüleridir.

Sadi'nin ve Akif'in hikâyelerindeki konuşmaları bu bakımdan tiplerle ve olaylarla yakın ilişkileri içerisinde ele almak gerekir. Akif'in tipleri, sosyal durumlarına kültür seviyelerine, karakterlerine ve rollerinin gereğine göre konuşurlar. Ayrıca bazı şiirler tamamen konuşma üzerine kuruludurlar. Bazı şiirlerde de konuşma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar çok önemli bir rol oynar. Şiirlerin bir kısmında da Akif'in kendisi konuşur, gözlerini duygulanımlarını anlatır.

Konuşmaların oynadığı rollere göre Akif'in şiirlerini şöyle gruplandırabiliriz :

1) «Hasta», «Küfe», «Seyfi Baba» gibi konuşmaların önemli bir rol oynadığı; ama olay örgüsünün gelişmesinde düz anlatım ve tasvirin de kısa kısa önemli görevler yüklendiği şiirler.

2) «Meyhane», «Mahalle Kahvesi», «İstibdat» gibi etkili, yoğun, kısa, iç içe geçmiş, âdetâ mozaik parçaları gibi yanyana gelerek bütünü oluşturan konuşmalar ve dramatik sonu getiren daha uzunca ve yer yer kısa tiradlara kayan konuşmaların bulunduğu parçalar.

3) «Süleymaniye Kürsüsünde», «Fatih Kürsüsü» şiirinde vâiz konuşmaları ve «Berlin Hatıraları»nda olduğu gibi, araya başkalarının sözleri katılsa bile, bir kürsü konuşması, bir nutuk havası taşıyan, uzun soluklu konuşmalar.

4) «Fatih Kürsüsü«ndeki iki arkadaşın yolda konuşmaları gibi manzum hikâye ile tiyatro eseri arasında bir hava doğuran konuşmalar.

5) Sahneye uygulanabileceğine inandığımız ve bir manzum tiyatro denemesi olduğu sezilen «Âsım»daki konuşmalar.

6) Akif'in kendi konuşmaları.

Bütün bu konuşmaların en önemli özelliklerinden birisi konuşanların, konuştukları kişilere, konuşma yerine, konuşma sebebine ve duruma uygun cümleler, kelimeler, ton ve belagattaki tabiriyle «mukteza-yı hâle» uygun tarzda konuşmalarıdır. Akif'in kendi konuşmaları arasında da bazı farklılıklara rastlamak mümkündür. O, bir olay naklettiği zaman, son derece sade, çekici bir konuşma diline, İstanbul Türkçesi'nin günlük kullanımına başvurur. Derin bazı duygularını anlatırken ise dili değişir. Kelime kadrosu ağırlaşır, okumuş, kültürlü bir İstanbullunun bilerek ağırlaştırdığı bir kelime kadrosunu kullanır; ama yine de cümle yapısı onun eserlerinin ruhuna uygundur. Çünkü kelime kadrosu sade de olsa, ağdalı da olsa Akif berrak düşüncelerin adamıdır, kapalılığı sevmez. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bakımdan dilinin en büyük özelliklerinden birisi düşünce bakımından açık seçik, mantıklı, tutarlı ifade edilmesine hizmet edecek bir yapıya sahip oluşudur denilebilir.

Sadi'nin olay ve tip kullanımındaki durum büyük ölçüde dilde de görülür. Sadi'deki konuşmalar Akif'teki çeşitliliğe yaklaşmaz bile. Üstelik Sadi'nin kendisi sık sık olayın akışını ve kahramanlarının konuşmasını kesip araya girerek bilgelik etmeyi sever. Öğüt verme, güzel sözler söyleme amacı baştan sona hâkimdir. Bu da hem olay örgüsünü hem de konuşmaları bütünlükten uzaklaştırır. Bütün bunların bir sonucu olarak olay, tip, konuşma okuyucu üzerindeki duygu etkisinden kaybederler, dikkat hep hikmetlere yönelir. Herşey hikmete çeşni katmaya yarar.

Hepsi biribirleriyle yakından ilişkili olduğundan ve bir sanat eserinin bir bütün olan yapısının çeşitli tabakalarını oluşturduklarından, mekân kullanımında da aynı durumu gözlemek mümkündür. Akif'te mekân kullanımı önemli görevler üstlenir ve tiplerde, konuşmalarda olduğu gibi değişik fonksiyonlara sahip olabilir.

Söz gelişi mahalle. «İstibdad»daki poyrazı kışın dahi almayan, yazın sıcakta eriyip akan, baharda ot bitmeyen, iki mevsimi ve yalnız kurakla çamuru tanıyan mahallenin sokakları kuyu gibidir. Bir yaz akşamı ayın ışıl ışıl ışıldadığı sıcak bir gece sağlı sollu evlerin pencereleri açıktır. Acıklı, şen çeşitli sesler, konuşmalar sokağa yansımaktadır. Konuşmalar dışarıdan dinlenir. Evin birinden güzel bir ud sesi gelir. Bir başka evde davûdî bir ses *Kur'ân* okumaktadır. Birden acı bir ses duyulur. Önce herkes koşar, sonra korkuyla kaçarlar. Evlerde ışıklar kısılır. *Kur'ân* sesi, ud sesi kesilir. Birisi bir jurnal üzerine evinden alınıp götürülmekte, karısı ile götürenler çekişmektedir. Tevfik ekibinin başında bir de paşa vardır. Mahalle korkmuş, susmuş, içine kapanmıştır.

«Seyfi Baba» da böyle mahallelerin sokaklarını ve evlerini yakından tanırız. Yol bataktır, çamur bele çıkar. Kaldırım çamura batmıştır, arada bazı taşları görünmektedir. Her tarafı su birikintileri kaplamıştır. Etrafta sıvasız duvarlar, arada bir mezar, çatısı çökük evler, saçak altlarına sığınmış uyumaya çalışan evsiz barksızlar, zavallılar ve serseriler göze çarpmaktadırlar. Seyfi Baba'nın evinin kapısının ortasında kapıyı açmaya yarayan ucu değnekli bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ip vardır. Girişte biraz açıklık, sağda bir iki adım ileride merdiven bulunur. Seyfi Baba'nın odası merdivenden çıkılınca soldadır. Kapıda eski bir siyah perde vardır. Oda loştur, bir mangal vardır ve bakışlar sefaletin çıplak sahnesini görür.

«Ahiret Yolu»nda sokağı «Âmin» sadası kaplamıştır. Mahalle halkı birikmiş, imam duâ etmektedir. Basık bir evde kapının iç yanında tabut durur. Fatiha okunur, eller yüzleri sıvazlar, imam cemaate merhumu nasıl bildiklerini sorar, helallık istenir, cenaze evden çıkarken feryatlar yükselir. Pencerelerde baş örtülü kadınlar ağlar, haykırırlar. Evin küçük kızı ne olduğunu anlayamamaktadır. «Baban öldü» derler. Tombalak, sarışın, sevimli, küçücük, ancak beşinde bir kız çocuğu cumbadan giden tabuta bakar, donuk yanakları üzerinde yaşlar parlamaktadır.

«Hasır»da ise böyle bir mahalledeki bir dükkanın havası alışveriş konuşmalarından yararlanılarak canlandırılmıştır.

«Mahalle Kahvesi»nde hem son derece realist ve ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiş, hem de son derece canlı ve gerçekçi konuşmalar atmosferi canlandırılmış olan kahve, mahallenin bambaşka bir köşesidir.

Görülüyor ki mahalle her parçada bir başka özelliğiyle mekân olarak anlatıma güç katmaktadır. «İstibdad»da kısılan ışıklar, kesilen sesler, hatta susan *Kur'ân* korkuyu, kendisini kurtarmaya çalışma duygusunu, içinde yaşanılan şartlara mahallede yaşayanların tepkisini yansıtır.

«Seyfi Baba»da yolların, evlerin, saçakların altındakilerin ve odanın hâli, Seyfi Baba'nın hâli ile birleşerek yoksulluğun ve yoksulların sahipsizliğinin verdiği çaresizlik duygusunu derinden algılatan dekorlardır; ama gerçek gözlemlerin ürünü oldukları için canlıdırlar, tanıdıktırlar.

«Ahiret Yolu»nda mahalle, cenaze kaldıran mahalleli ve cenaze eviyle vardır. Mahalledeki ölümün rutinindeki dramatiklik, küçücük yetimle vurgulanırken mekân olarak mahalle bu rutini oluşturur.

«Mahalle Kahvesi» bir toplum kesitini her şeyiyle olduğu gibi sergilerken, Hasır'daki dükkan, mahalledeki günlük alışveriş at-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mosferinin kayıtsızlığından ki bu aynı zamanda hayatın akıp gidişini anlatır, yaralanarak ölen yoksul kadının kimsesizliğini, garipliğini anlatmaya vasıta olur. Böyle bir amaca hizmet etmesine rağmen bu dükkan da basit bir anlatım aracı değil, Akif'in diğer mekân kullanımları ve tip kullanımında olduğu gibi, büyük bir başarı ile canlandırılmış hayatiyeti olan bir yerdir.

Buna karşılık «Berlin Hatıraları»nda karşımıza çıkan sokak, otel ve kahve başka dünyaların, başka kültürlerin mekânlarıdır. Batı'nın nasıl ilerlediğini, bizim ne kadar geride kaldığımızı canlı timsaller hâlinde koyarlar. Onlar bir farkı, gözle görülür, elle tutulur hâle getirirler[39].

Mekân kullanımının bu, bir yandan realist, hattâ naturalist, bir yandan da fonksionel kullanımının bir başka örneğini camilerde de verebiliriz.

Fatih Camii sabah vakti İslam'ın ilk devirlerindeki ululuğu gösteren bir nur timsali, bir ibadet sembolüdür. Akif'in çocukluk yıllarının hatıralarını saklar. Sabah namazında ise bir huşû anının ve ruhî tahminin yaşandığı yerdir. Aynı cami, «Fatih Kürsüsü»nde vâiz ağzından cemaate içinde yaşadığı zamanın topyekün bir analizinin sunulduğu yerdir, aynı zamanda İslam için duâ edilen yerdir.

Süleymaniye Camii ihtişamı ile İslam'ın yıkılmazlığının sembolüdür. Yeni Cami güzellik, zerafet ve hüneri sergiler. Buna karşılık «Kör Neyzen»deki cami şadırvanı, gözleri görmeyen neyzeni aldatmak ve o aldanışın ıstırabını bize duyurmak için oradadır.

Örnekler çoğaltılabilir. Mekânlar, Akif'in yaşayan, etkili aktif olarak hikâyenin oluşumuna katılan anlatım unsurları arasındadırlar.

Sadi'de ne böyle mahalle vardır, ne de benzeri bir cami. Mekân onda da zaman zaman fonksionel kullanılır; ama bu kullanım çok siliktir. Söz gelişi bir çölü hiçbir zaman «Vecid Çöllerinden Medine'ye» şiirinde olduğu gibi bütün yakıcılığı, kavuruculuğu ile yaşamayız. Mekân konuya ve fikirlere bağlıdır ama; Akif'te olduğu gibi kendisi için de ayrıca bir varlık olarak, bütünün yaşayan bir par-

39 Burada Ziya Paşa'yı hatırlamamak mümkün değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çası olarak ortada yoktur. Sadi'nin mekânı da diğer unsurları gibi stilize çizgiler hâlindedir. Nadiren hayat kazanır; fakat gelişmeden bitiverir. Örnek olarak *Gülistan*'daki bir hikâyenin bir sahnesini verebiliriz : Sadi, temmuz ayında sıcak bir günde bir mahalleden geçerken sıcağa dayanamaz, bir duvarın gölgesine sığınır. Karşıda bir evin kapısı açılır. Bir güzel çıkar, karlı, içine biraz içki katılmış bir şerbet getirir. Sadi'nin ömrü tazelenir. Burada sıcak, duvarın gölgesi, açılan kapı ve çıkan güzel, sunulan içki mekân ve olay olarak çarpıcı bir biçimde sunulmuştur. Ama hepsi o kadar. Hikâyenin ne öncesi vardır, ne de sonrası. Herşey daracık bir çerçeve içerisine sıkıştırılmıştır. Burada sadece tek donmuş bir resim vardır.

Akif bir sahneleme ustasıdır. Kafasının içerisine hâkim olan bilimsel düzen şiirlerine yansımıştır. O, tipler, konuşmalar, mekân ve olayları ustaca düzenleyerek çok çeşitli sahneler oluşturur. Onun çok kalabalık sahneleri bile «Mahalle Kahvesi» veya «Meyhane»de olduğu gibi panoramik bir biçimde özellikle kısa, birbiri içerisine geçmiş, tiplere uygun konuşmalardan ve kısa kısa tutulmuş hareket unsurlarından yararlanarak büyük bir başarı ile canlandırdığını görürüz. Sık sık bu kalabalık sahnelerin içinde bakış, «Meyhane» veya «Hasır»da olduğu gibi bir iki kişi arasında geçen dramatik bir olaya da yöneliverir. Sahnenin bu anında kısa, etkileyici, tiradlara da rastlanır. Böyle az kişili sahnelerin daha detaylılarını «Küfe», «Hasta», «Seyfi Baba» tarzındaki şiirlerde buluruz. Bir örnek teşkil etmesi için «Küfe»deki sahneleme tekniğini ele alalım:

Önce, sabah erken saatlerde bir kenar mahalle İstanbul'unun su birikintileri ile karşılaşırız. Etrafta viran evler vardır. Bu mekân ve zaman daha sonraki olay için bir hazırlıktır ve olayın esası ile yakından bağlantılıdır. Bir bakıma «Küfe»nin kahramanı Hasan'ın kaderini sezdirir.

Sonra yol ortasında Akif'in değneğinin bir küfeye takılmasıyla merak unsuru oluşur. On üç yaşında kadar bir çocuğun attığı tekme ile bu merak unsurunun dozu arttırılır. Çocuğun öfkeli konuşması ilk düğüme açıklık getirir. Hammal olan babanın ölümünü öğreniriz. Burada sahneye küçüğü ikna etmeye çalışan anne girer ve Akif de olaya anneden yana müdahale eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karşılıklı konuşmalarda çocuğun isyanını, Akif'in yatıştırma ve ikna çabalarını, adı Hasan olan çocuğun kaybedeceğini sezdiği ve kaybetmeyi kabullenemediği umudunu, zabit mektebine kaydolma umudunu izleriz.

Bir süre sonra Akif onları kendi hâline bırakıp yoluna gider, işi vardır. Aynı gün ikindi üstü kendi küçük kızını Fatih'e gezmeye çıkarır. Kız kömürcüler kapısı civarında develeri görmek ister. Burada küçük yaramaz kız, Hasan'ın ilk kontrastıdır. Onun, nazını çeken bir babası vardır.

Sonra Hasan'a rastlarız. Orta boylu, güler yüzlü, belinde enli bir şal, başında âbânî sarık bulunan bir adamın yanında koskoca bir küfeyi taşımaktadır. Çelimsiz üstü başı perişan, ayaklı bir sefalet hâlinde küçük bir çocuktur Hasan. Hasan'ın kaderine razı olduğunu anlarız.

Olay burada bitmez. Çarpıcı bitiş en son sahnededir. O sırada rüştiyeden tabur hâlinde çıkan çocuklar bir süre için yolu keserler. Onları, Hasan'ın kaybolan hayalini yaşayan akranlarıdırlar. O hayal elle tutulabilecek kadar yakın ve hiç ulaşılamayacak kadar uzaktır.

Görüldüğü gibi mekân, olaylar, tipler, konuşmalar hep Hasan'ın macerasını bütün boyutlarıyla algılamamızı sağlarlar; ama hiç de sunî değildirler. Mekân da tipler de inandırıcıdırlar; çünkü gerçek hayattan alınmadırlar. Konuşmalar zemine ve tiplere uygundur. Olay örgüsü diğer unsurların yardımıyla merak ve heyecan unsurunu sona kadar etkili bir biçimde getirmiştir. Son, başarılı bir küçük hikâye çarpıcılığına sahiptir.

Akif'in bazı sahnelemeleri «Süleymaniye Kürsüsünde» ve «Fatih Kürsüsü»nde olduğu gibi, bir kürsüden yapılan uzun konuşmalar şeklindedir. Hatipler İslam dünyasının ve memleketin içinde bulunduğu durumu heyecanlı, duyarlı bir hitabet üslubu ile cemaate aktarırlar. Burada kürsüsüyle, vâiziyle, cemaatiyle ve konuşma üslubuyla hitabet sahnesi egemendir. Okuyucu olarak o sahneyi yaşarız. Akif bunu başarılı bir hitabet üslubuyla ve vaaz öncesinin ve sonrasının kısa değinmeleri ile sağlar.

«Âsım» ise daha önce değindiğimiz gibi tamamen karşılıklı konuşmalardan oluşan bir tiyatro eseri gibidir. Akif'in kendisi olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hocazâde ile babasının öğrencisi Köse İmam'ın ve sonra Köse İmam'ın oğlu Âsım'ın baş rolleri oynadıkları bu eserde Hocazâde ile Köse İmam, içinde bulundukları devrin bazan konuşarak, bazan uzun uzun tartışarak, bir de birlikte ilmühaber yazarak genel bir panoramasını çizerler. Tartışmaları özellikle nesiller farkını yansıtan bölümlerde zaman zaman eski münazara geleneğinin modern bir uzantısını andırır. Eser tezlidir. Son bölümde Akif, Âsım'a kendi çözümünü kabul ettirir.

Sadi'de hem masalımsı bir tahkiye hakim olduğu için, hem de Sadi'nin kendisi araya girip sık sık hikmetli sözler söylediği için sahne dinamizmi kaybolmaktadır. Ayrıca daha önce ele aldığımız olay, tip, mekân, konuşma gibi önemli sahneleme unsurları silik ve tek boyutlu kullanıldıkları için sahneler donuk ve siliktir.

Akif'in Arap ve İran edebiyatlarını çok iyi tanıdığını, eski Türk edebiyatına derin vukufu bulunduğunu hem onun hem de ondan söz edenlerin ifadelerinden anlıyoruz. Akif'in şiirlerinde müslüman Şark'ın klasik edebiyatlarının sadece Sadi'de değil, bütün diğer şairlerinde görülen ortak pek çok motifini bulmak mümkündür; ama Akif'in birçok motife, onları muhteva bakımından önemli değişikliklere uğratarak, yeni anlamlar yükleyerek yeni hüviyetler kazandırdığını görüyoruz. Söz gelişi «Leylâ» şiirinde Şark, Mecnun, İslam'ın âtisi, Leyla'dır:

> Hayır Şark'ın o hodgâm olmayan Mecnûn-ı nâ-kâmın[40]
> Bütün dünyada bir Leylâ'sı var: Âtisi İslam'ın

«Gece» şiirinde ise Leylâ, Allah'ı sembolize eder :

> Senin Mecnûn'unum, bir sensin ancak taptığım Leyla[41]
> Ezelden sunduğun şehlâ nigâhın mestiyim hâlâ
> Gel ey sâkî-i bâkî gel Elest'in yâdı şâdolsun
> ...
> Gel ey dünyaların Mevlâ'sı ey Leylâ-yı vicdânım

40 *Safahat*, s. 476.
41 *Safahat*, s. 488.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Leylâ, «Necid Çöllerinden Medine'ye»de Hz. Muhammed'dir :

Koca bir kâfile Mecnûn gibi hâib ü hâsir[42]
Koşuyor merhamet et, badiyeden badiyeye
Görürüm bir gün olur Hayme-i Leylâ'yı diye

«Meyhane»de de meyhane motifleri anlam ve hayal bakımından tamamen tersine çevrilir. Harabat klasik edebiyattaki gönüller sığınağı değil, tam bir maddî manevî yıkıntı yeridir. Birkaç örnek:

Onun duvarlarındaki yarıklar yıkılmış yuvaların hasretle açılan ağızlarıdır.

Yıkılmış hanümanlar sanki çıkmış da mezarından[43]
Dehân-ı hasret açmış rahnedâr olmuş cidârından

Dökülen bâdeler Akif'in Meyhane'sinde yüz sularıdır, emel kırık bir kadehdir. Sâkînin cemali çirkindir ve onda melanet görünür. Orada içen, gençliğinin en güzel çağında ömrünün çöküntüsünü bekler.

Dökülmüş âb-rûlar bâde-i pesmande hâlinde[44]
Emel bir münkesir peymanedir saff-ı niâlinde
...
Nümayan mel'anet sâkîsinin çirkin cemâlinde
Ne mâzî var, ne âti, bak şu ayyaşın hayâlinde
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde

Akif bazan, «Hakkın Sesleri»ndeki bahar tasvirinde olduğu gibi şiire klasik motiflerle başlar : Her taraf yeşermiştir. Bu, yeniden canlanışın bir örneğidir, Allah'ın kudretini gösterir. Buraya kadar motifler klasik edebiyattaki herhangi bir tevhid veya bahariyyeden farklı kulanılmamıştır. Sonra vatanın içinde bulunduğu durumdan dolayı Akif'in çektiği ıstıraba geçeriz. Bu da klasik çerçevede mümkündür; ama Akif'in beklediği «nesim» klasik edebiyatın ilkbaharda

42 *Safahat*, s. 354.
43 *Safahat*, s. 38.
44 *Safahat*, s. 39.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

herşeyi canlandıran ılık esintisinden farklıdır. Burada «nesim» artık, İslam'ın yeniden canlanışını sağlayacak bir harekettir. Akif, Allah'tan onu ister.

Bir nesim ister kımıldanmak için canlar bugün[45]
Bir nesim olsun ilâhî canlanır kanlar bugün

Doğu ve Batı edebiyatlarının tanınmış «perde» ve «sahne» motifi[46] Akif'te iki yönüyle çok farklı kullanılmıştır. Birincisi, bu motif genel olarak herşeyin aslında bir hayal olan gerçek dışılığını sezdirmeye çalışırken Akif, onun gerçek olduğunu vurgular :

Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında[47]
Bir sahne ki milyarla oyun var üzerinde
Ancak görülen vakaların hepsi hakikat[48]

İkinci olarak, Akif sahnelenen oyunu ki rejisörü Allah'tır, beğenmemektedir :

Teşhir ile şöhret kazanan sahne-i dünyâ[49]
Gelmez mi İlâhî sana bir kanlı temâşâ

Sahnelenen oyunun gerçekliği ve oyuna itiraz, klasik edebiyattaki kullanımın tamamen dışındadır.

Aynı şiirin devamında «mülhid» de bambaşka bir biçimde, yüksek bir insanlık ve duygu anlayışıyla zikredilir. Mülhidlerin müminlerden daha çok merhamete ihtiyacı vardır:

Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle[50]
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle

45 *Safahat*, s. 229.

46 Bu motifler için bkz. Hellmut Ritter : *Das Meer der Seele. Mensch, Welt und Gott in den Gedichten des Fariduddin Attâr*, Leiden 1955, s. 42. Shakespeare'in de «Dünya bir sahnedir, insanlar sadece oyuncudurlar (= The World is a stage, human merely are players)» mısrası çok ünlüdür.

47 *Safahat*, s. 18.

48 *Safahat*, s. 19.

49 *Safahat*, s. 21.

50 *Safahat*, s. 22.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Klasik edebiyat motiflerinin yeni ve değişik kullanımlarının örnekleri pek çoktur:

Fatih Camii'nin bakışlardan uzak, dîdâra dalmış, sırların perdeleri önünden sıyrılmış birer *göz* gibi pencereleri[51], bir *infülâk-i safâ* olan sabah[52], ışık saçan hakikat gibi bir sehere benzeyen *müstakbel*[53], leylin kalb-i nurânîsi olan Fatih Camii[54], İslam kozmogonisindeki gökyüzünde Allah'a yakın bir makamdan farklı olarak, çağdaş bir kürsüyü daha çok algılatan *kürsî-i celâl*[55] hep böyle eski motiflerin muhteva ve fonksiyon değiştirmiş kullanımlarının örnekleridir. Fakat motif kullanımındaki yeniliklerin en etkileyicisinden ve Akif'in modern düşünce ve bilim ile klasik motifleri birleştirişinin en güzel örneklerinden birisinden «tecelli»den söz etmeden olmaz.

«Fatih Kürsüsü»nde vâiz söze bütün kâinâtın bir tecelli olduğunu anlatarak başlar. Bu tasavvufun Allah ve mevcudât ilişkisine iyi tanıdığımız bakış açısıdır[56]. Vâizin konuşmasının bu tecelliyi açıklayan devamı ise tecelli anlayışı ile modern düşüncenin çok ilgi çekici bir sentezini sunar: Her mevcud tetkik edilirse, onda bir sa'y-i dâimînin tekâsüfü görülür. Ademin kutbu sa'ydir ve sa'y dolaştığı ıssız çorak fezâ-yı ademden vücuda bir âlem çıkarır. Mevcudâtı oluşturan tekâsüf etmiş sa'y-i dehşet-nâk, ezelden beri ummân-ı kudretin beliğ sa'yidir. Yaratılmışları ezelden kurtarıp ebede sürükleyen ve değişimlere uğratarak en son varılacak yere götüren irâde hep onun, gizli kudretin, gizli sırrın ezelî sa'yidir. Esası madde olan ve bütün kuvvetleri doğuran başka bir kudret de aynı cilvenin işidir, yani bütün ezeldeki sa'yin tekâsüf etmişidir. Birçok şekle bürünen maddenin değişken aslı da sa'ye varır, çünkü bütün kudretin tekâsüfüdür. Zaman da sa'ye bağlıdır, onunla yürür, mekân da sa'ye bağlıdır. Sa'y sıfıra inse mekân yok olur. Bütün kâinatta sa'yin ahengi hakimdir. İlim ilerlemektedir; ama vahdetin sırrı çözülememiştir. İdrak hâlâ çok yetersiz kalmaktadır.

---

51 *Safahat*, s. 5.

52 *Safahat*, s. 7.

53 *Safahat*, s. 5.

54 *Safahat*, s. 6.

55 *Safahat*, s. 15.

56 Allah vardır, birdir; ama mevcûdât gerçek bir varlığa sahip değildir, cemâl-i mutlakın ve kemâl-i mutlakın adem aynasında tecellisinden ibarettir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bütün bunlar bize Akif'in madde, enerji, zaman, mekân ilişkilerine izâfiyet teorisi ile ilgili çalışmaları, düşünceleri tanımış ve onların mahiyeti konusunda sağlam fikirlere varmış bir insan olarak baktığı gibi, vahdetin sırrının çözülemediğini, idrâkin âcizliğini belirtmesine rağmen, tecelliye bu bilgilerin ışığında yepyeni bir yorum kapısı açtığını göstermektedir. Sa'yi çalışmaktan daha öteye hareket, daha doğrusu enerji olarak algılarsak -sa'yin o yıllarda elektrik enerjisi ile ilgili olarak da kullanıldığını hatırlayalım-, tasavvufun, kâinâtın oluşumunu Allah'ın yoklukta (= adem) tecellisi ile açıklaması, bu parçada ummân-ı kudretin, o gizli kudretin, o sırrın, yani Allah'ın beliğ sa'yinin, müthiş sa'yinin yoklukta tekâsüfü olarak ve kâinâtın dengesi de, o sa'yin dengesi olarak yorumlanmıştır. Madde, enerji, zaman, mekân ilişkileri konusundaki izâfiyet teorisi hakkında ise bugün artık iyi kötü bazı fikirlere sahibiz; fakat bunların o gün için ne kadar yeni olduğu açıktır. Akif'in tecelli yorumuna gelince, o bugün bile çok ilgi çekicidir.

Görülüyor ki Akif'in motif kullanımında çağının bilimi, kültürü, olayları, perspektifleri etkilidir. Batı etkisindeki edebiyat dünyasının zevkleri, klasik kültürle birlikte, klasik kültürü onun ruhunu bozmadan değiştirip yeni bir biçime sokarak önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak Akif'in Sadi'den doğrudan doğruya yaptığı alıntıları ve doğrudan alıntı olmasa bile Sadi'ninkilerle benzerliği kesin olan bazı mısralarını gözden geçirecek olursak, şöyle bir tablo ile karşılaşırız :

Akif, Sa'di'nin üç tane hikâyesini aynen almıştır. Hikâyelerin üçü de Akif tarafından hem genişletilerek hem de tamamen serbest bir şekilde Türkçeye aktarılmışlardır.

Bunlardan ilki[57] Sadi'de 26 beyitlik bir kısımda anlatılır. Bu kısım 9. bölüm olan «Tövbe» bölümündedir. İlk beş beyit hikâyenin kendisine diğer beyitler Sadi'nin nasihat veren sözlerine ayrılmıştır. Sadi'nin hikâyesi nasihatlerle birlikte şöyle özetlenebilir :

Sadi bir gece Beyd çölünde uykuya yenilir. Deveci şiddetle gelir, «Kalk» diye devenin yularını kafasına vurur ve «Ölmeğe ni-

57. Bkz. *Külliyât-ı Sa'di*, s. 226-228; H. İlaydın tercümesi, s. 303.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yet etmiş olmalısın ki çan çaldığı halde kalkmıyorsun. Benim de senin gibi uykum var; ama önümüzde çöl var» der. Hikâye bu kadardır. Sonra Sadi'nin okuyucuya nasihatleri başlar : Göç sesiyle uyanmayanlar kervana yetişemez, vaktiyle kalkıp yol hazırlığını yapanlar menzile ulaşırlar. Ölümle değil, vakit varken uyanmak gerekir. İnsan ihtiyarlıkta hiç değilse kalan vaktin kıymetini bilip öteki dünyaya hazırlanmalıdır.

Sadi bunu andıran bir hikâyeyi *Gülistan*'ın «Dervişlerin Ahlâkı» bölümünde de anlatır[58] : Sadi bir gece Mekke çölünde uykusuzluktan kesilir, kumların üstüne yatar. Deveciye de ne olursa olsun kalıp uyuyacağını söyler. Deveci geride haramilerin, ilerde Harem-i Şerif'in olduğunu hatırlatır. Hikâye birer buçuk satır arasına sokuşturulmuş iki beyit ve sonda bir beyit olmak üzere toplam üç beyitten oluşur. Hikâyedeki tutulan yolda durmadan ilerleme fikri dervişlerin yapmaları gereken şeylere işaret etmektedir.

Akif'te, baş tarafında Sadi'nin hikâyesinin yer aldığı «Durmayalım» şiiri 62 beyittir. Sadi'de hikâyeyi anlatan beş beyit Akif'te 11 beyit artarak 16 beyite çıkmıştır. Sadi'nin 21 beyitlik öğüt ve nasihat kısmı Akif'te 46 beyitlik bir hacme sahiptir. Akif hikâye kısmında *Bostan*'daki hikâyeyi esas alır; ama *Gülistan*'dakinden de motifler katar. Akif, Sadi'nin hikâyesini naklederken çölün adını vermez. Akif'in anlatışında Sadi çölde hızla ilerlemekte olan kafileye ayak uyduramaz, yorgunluktan uyur kalır. Deveci gelir kendisinin de uykusu olduğunu ama bu tehlikeli yerde kalınamayacağını; ancak durmayıp gidenin menzile varabileceğini söyler. Akif hikâyesinde kendi tarzına, üslubuna uygun değişiklikler yapmış, Sadi'de çok kısa ve kuru olan hikâyeyi adetâ bir iki fırça darbesiyle bir resmi canlandırır gibi bir masal atmosferinden gerçeklik atmosferine sokmuştur. Birkaç sıfat bir iki neden niçin bağlantısı eklemek hikâyeye görünüş değiştirtmiştir. Hikâyenin arkasından gelen düşündürücü ve eğitici kısım ise Akif'te Sadi'den bambaşka bir amaca yöneliktir.

Sadi'nin ömrün geçmekte olduğunu söyleyip vakit varken tövbeye teşvik eden öğütleri, Akif'te insanın, bitmek tükenmek bilmese bile tuttuğu yolda ısrarla yürümesi gerektiği, azmeden insanın elinden

58 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 59-60; K. Rifat tercümesi, s. 379.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiçbir şeyin kurtulamayacağı düşüncesine dönüşmüş, varılacak olan menzil «âtî», kervan «âkvâm», çöl «mâzî», atâlet «yolun engeli» şeklinde semboller hâlini almıştır. Şiirin son bölümünde Akif, «İnsan ancak elde etmeye çalıştığı şeyi bulur» ayetini de şahit göstererek, koşmak, çalışmak gerektiğini, herkesin hattâ bütün evrenin, yaratıcının bile boş durmadığını, yatmamak gerektiğini haykırmıştır. Çok kısa bir biçimde ifade edilirse, hikâye onda, çalışmazsak, millet olarak, müslüman olarak geleceği yitirir, yok oluruza dönüşmüştür[59].

Akif'in Sadi'den naklettiği ikinci hikâye «Azim» adlı şiirin başında yer alan parçadır. Hikâye *Bostan*'ın «İhsana Dâir» adlı ikinci bölümünde yer alır[60] ve altı beyitlik bir parçanın dört beyitinde anlatılmıştır. Akif hikâyeyi naklettiği zaman bu dört beyiti 20 beyite çıkarmıştır.

Sadi'nin hikâyesinde adamın biri kervanda oğlunu kaybeder, her tarafa koşar, sorar, bulur. Döndüğünde deveciye, karşısına her çıkana odur diye koşarak yavrusuna kavuştuğunu anlatır.

Akif hikâyeyi naklederken başka, kafilelerin sahrada gidişini, gece bir menzile konuşlarını eklemiş, sonra adamın her tarafa koşturuşunu tasvir ederek canlandırmış, adamın çocuğu bulduktan sonraki sevinç tablosunu çizmiş, onun çocuğu aramasını anlatışına heyecan ve duygu katıp o kısmı da genişletmiştir. Akif'in burada da yaptığı birinci hikâyedekinden farksızdır. O, Sadi'den aldığı hikâyelere bir küçük hikâye soluğu kazandırmaya çalışmakta, onlara kendi üslubunun rengini katmaktadır.

Sadi'de iki beyitlik yorum kısmı, babanın çocuğu bulmak için her yere bakışı gibi, gönül ehli insanların da gerçek bir gönül erine kavuşmak için her kişinin ardına düşdüklerini söyler.

Akif'te ise yorum kısmında, daha şiirin başlığından anlaşılacağı gibi, iş bir azim meselesine dönüşmüştür: Azmeden çalışırsa, arzu ettiği şeye mutlaka ulaşır.

---

59 Akif parçayı bir mevizesinde kendisi açıklamaktadır, bkz. M.A. Ersoy : *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 138 v.d.

60 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 92; H. İlaydın tercümesi, s. 127-128.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üçüncü hikâye[61] Sadi tarafından *Bostan*'ın «İhsana Dâir» bölümündeki 20 beyitlik bir parçanın 12 beyitinde anlatılır, Akif hikâyeyi 38 beyitte nakleder.

Hikâye bir dervişin, elsiz ayaksız aç bir tilki, bir arslanın avından artakalanlarla oturduğu yerden karnını doyurunca, kendisinin de rızkının gönderileceğine inanıp bir köşeye çekilişini, açlıktan ölme raddesindeyken, gâibden, kötürüm tilkiye değil, başkasını besleyen arslana özenmesini ihtar eden bir ses duyuşunu anlatır.

Akif bu hikâyeyi naklederken de hikâyeyi genişletmiş ve değişiklikler yapmıştır. Adamın köyden nasibini aramak için çıkışını, akşam olup karanlık bastırınca ağaca tırmanışını, aç tilkinin iniltisini, acıklı hâlinin tasvirini, yolcunun ve tilkinin arslan geldiği zamanki hâlini eklemiş, Sadi'de çakal olan avı ceylan yapmış, adamın düşüncelerini tembellik etme psikolojisine uygun bir kendi kendine konuşma hâline çevirmiş, Sadi'nin itikâf için mescid köşesine oturttuğu adamı bir mağaraya sokmuştur. Akif hikâyeyi, onu hayata geçirecek, bir başka deyişle, bir küçük hikâye canlılığına sahip kılacak ayrıntılarla zenginleştirmiş, sadece çizgi olmaktan çıkarıp tablolaştırmıştır.

Sadi, ihsan bölümündeki bu hikâyesinin öğüt kısmında başkalarına minnet etmemeyi öğütler, asalaklığı yerer, kazanıp yemenin, yedirmenin doğru davranış olduğunu anlatır.

Akif'te hikâyeyi Fatih Kürsüsü'nün vâizi İslam âleminin ve Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu durumu inceden inceye ele alan konuşmasının arasında içine düştüğümüz durumda önemli bir rolü olduğuna inandığı yanlış tevekkül anlayışına çatmak için anlatır ve hemen bu hikâyenin ardından Hz. Ömer'in tevekkül adı altında tembellik edenlere davranışına da kısaca değinir[62].

Görülüyor ki Akif, Sadi'den aldığı hikâyeleri naklederken kendi küçük hikâye anlayışına ve üslubuna göre değiştirmiş, onların Sadi anlattığı zaman sahip oldukları fonksiyonlarını, tamamen kendi düşünce dünyasının çerçevesine oturtmuş, bir fonksiyon değişik-

61 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 83; H. İlaydın tercümesi, s. 114-115.

62 Akif bu hikâyeyi de bir mev'izesinde kendisi açıklamaktadır, bkz. M.A. Ersoy : *Kur'ân'dan Âyetler*, s. 118-119.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

liğine uğratmıştır. Ayrıca Akif'te titiz bir kompozisyon anlayışı bulunduğu için, Akif'in bu hikâyeleri kullandığı şiirlerde hikâyeler şiirin ontolojik bütünlüğü içerisinde organik bir parça hâline gelmişlerdir. Sadi'de ise hikâye ve öğüt kısımları arasında bu kompozisyon anlayışı ve ontolojik bütünlük önemli bir rol oynamaz. Zaten Sadi'de bütün ve parça ilişkileri Akif'teki titiz ilmiklerle örülmüş değildirler, iş zaman zaman çelişkilere bile varır.

Akif iki şiirinde de Sadi'den aldığı birer beyiti başlığın altında kendi şiirine başlamadan önce Farsça olarak kendi şiirine katmadan almıştır. Bu yüzden Akif'in söz konusu şiirleri, bu beyitleri genişleterek yazdığını ileri sürenler olmuştur[63]. Söz konusu beyitlerden birisi «Geçinme Belâsı» adlı şiirin başında yer alır. «Değerli ömür yazın ne yiyeyim, kışın ne giyeyim diye harcandı»[64]. Beyit aynen bu şekliyle *Gülistan*'ın «Padişahların Güzel Adetleri» adındaki birinci bölümünde, birisi saray hizmetinde zengin, öbürü bağımsız çalışan yoksul iki kardeşin hikâyesinde yer alır. Sadi hikâyede padişah hizmeti bile olsa, kimseye minnet etmemeyi, kanaat edip kendi kazandığı ile geçinmeyi öğütler[65].

Akif'in şiirinde ise beyitin alınış gayesi ilk mısralardan açıklanmıştır. Sadi gibi çok değerli bir insan bile geçinmenin zorluğundan yakındığına göre kimse âzâde değildir. Hayat doğumdan ölüme kadar korkunç bir mücadeledir. Bunlar bezdiricidir. İnsanda ise yaratılıştan gelme bir yaşma hırsı vardır, boğuşur, hayatta kalmaya çalışır. Böylece boğuşmak zorunda kaldığı için de yaratılışın büyük sırrını idrâk edemez. Anlaşılan, «Hâlik-ı âlem», «hilkat» bir «ukde-i müphem» olarak kalsın diye böyle yapmıştır.

---

63 Bkz. F. A. Tansel : *Mehmet Akif*, s. 21.

64 Ömr-i girân-mâye der in sarf şod
Tâ çe-horem sayf çe pûşem şitâ
Bkz. *Külliyât-ı Sa'di*, s. 49; Kilisli Rifat tercümesi, s. 367.

65 Buna çok benzeyen bir başka beyit de *Bostan*'da bulunur :
Zi sevdâ-yi an pûşem ve in horem
Ne perdahtem tâ gam-ı dîn horem
Şunu yiyeyim bunu giyeyim sevdâsıyla hiçbirşey yapmadım, dinin üzüntüsünü çekmekteyim.
Beyitin geçtiği parçada yaşlılıkta aklı başa devşirip yaşın gereğine uygun davranma ve gençliği boşa harcamış olma duygusu işlenir. Bkz. *Külliyât-ı Sa'di*, s. 226; krş. H. İlaydın tercümesi, s. 301.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görüldüğü gibi Akif'in şiiri ile Sadi'nin beyiti kullandığı hikâyenin mesajları arasında bir benzerlik yoktur.

Sadi'den alınma ikinci beyit, Akif'in Midhat Cemal'le birlikte yazdığı «Acam Şahı» isimli şiirde Akif'in parçasının başında yer alır : «Elinden, ellerin Allah'a yakınmak için açıldığı kişinin elindeki yöneticilik hatâdır»[66].

Sadi'nin söz konusu beyitini külliyatının bizim kullandığımız baskısının hiç bir yerinde bulamadık. Bu yüzden Sadi'deki kullanımı konusunda bilgimiz bulunmamaktadır. Yalnız, Sadi'nin zalim şahları ve yöneticileri uyaran pek çok parçası bulunmaktadır. O hep, zulmün memleketi ve saltanatı karışıklığa sürükleyip yok edeceğini vurgular. Hattâ zâlim Acem şahlarına da *Bostan*'da değinmiştir. Onların ne debdebe, ne de zulümlerinin kaldığını, kötü hükümdarların gidip kötü şöhretlerinin kalacağını söylemiştir.

Akif'in şiiri devrinin gerçek bir olayı ile ilgilidir ve Rus kuvvetlerini yardıma çağırarak, halkı ile din adamlarını ezme pahasına iktidarı elde tutan Acem şahını uyarmaktadır[67]. Akif'in şiiri aynı zamanda içeriye de üstü kapalı bir uyarıdır ve bu yönüyle de bir tavır koymuştur.

Aynı şiirin içinde Akif, Sadi'nin bir beyitini iktibas eder : «Bütün dünya için bir damla kan çoktur». diyorlar sen/Şu mâsum milletin seller akıttın hûn-ı pâkinden[68]. Sadi'nin beyti *Bostan*'dan padişahların müsrif olmaları, hazineyi halk için kullanmalarını, halkı ezmemelerini öğütleyen bir parçasından alınmıştır[69]. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi Sadi'nin sözü genellemelerdir. Akif'inki ise gerçek, güncel, siyâsî bir olaya bir tepkidir.

Bu tip doğrudan alıntılar dışında *Safahat*'ta ara sıra *Bostan*'ın veya *Gülistan*'ın bazı parçalarını hatırlatan izler bulmak mümkündür. Söz gelişi, «Kocakarı ile Ömer» hikâyesinde olduğu gibi :

---

66 Riyâset be-dest-i kesânî hatâst
Ki ez destişân desthâ ber-hodâst

67 Şah Muzaffer.

68 *Safahat*, s. 83.

69 Be-merdî ki mülk-i ser-â-ser zemîn
Ne-rîzed ki hûnî çeked ber zemîn
Külliyât-ı Sa'dî, s. 29; H. İlaydın tercümesi, s. 38.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in hikâyesinde Kocakarı, gece halkın hâlini görmek için dolaşan Hz. Ömer'e emirin raiyyetle ilgilenmesi gerektiğini, iş çokluğunun mazeret olamayacağını, yetimlerin feryatlarının lânet yıldırımları gibi tepesine ineceğini söyler. Sonra Ömer kadına un çuvalını getirirken yolda arkadaşına halife olarak kendisinin Dicle kenarında bir kurdun bir koyunu aşırmasından bile sorumlu olduğunu, kimsesiz ihtiyar kadınlardan, yetimlerden, yoksul yuvalardan, dökülen kanlardan, matemlerden hepsinden Ömer'in sorumlu olduğunu söyleyerek yakınır.

Bostan'ın bazı bölümlerinde de bunların havasını estiren sözler yer alır. Birinci zalim Acem şahlarından söz eden parçasında «Kuvvetlilerin yükünü zayıflar çekerken, padişahlara tatlı uykunun haram olduğu»[70] belirtilir. Yine birinci bölümde iki beyitten oluşan bir pasajda «Sakın ha, gaflet içinde uyumayasın, kavmin büyüğü için uyku haramdır. Elinin altındakini düşün»[71]. Yine birinci bölümün zâlim Gor padişahını anlatan hikâyesindeki bir beyitte «çıkrığın ardındaki ihtiyar kadın lanet ederken, meclisin baş köşesinden gelen aferinlerin değeri olmadığı»[72] söylenir.

Bu kısa kısa pasajların elbette Akif'in anlattığı hikâye ile ortak yanı sadece, başta bulunan kişinin idare ettiklerini durup dinlenmeden her an koruyup kollaması gerektiği fikridir. Yoksa ne kompozisyon ne de hikâye açısından bir benzerlik söz konusudur.

Gülistan'daki akıllı, zeki, sezgisi, anlayışı güçlü, alnında büyüklük izleri taşıyan, hükümdarın takdirini kazanan ve kıskanılan çocuğun hikâyesi de[73] Akif'in akıllı, belagette eşsiz «Dirvas»ını hatırlatır. Yalnız, Sadi'nin hikâyesi hasedin kötülüğünü anlatmak için yazılmışken Akif'inki güzel geçmişi ve aklın yaşta değil başta olduğunu anlatır. Her iki hikâye de biribirinden çok farklı bir atmosfere sahiptirler.

---

70 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 38-39; H. İlaydın tercümesi, s. 52.

71 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 45; H. İlaydın tercümesi, s. 62.

72 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 55; H. İlaydın tercümesi, s. 76.

73 *Külliyât-ı Sa'di*, s. 60; Kilisli Rifat tercümesi, s. 334.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bostan'daki «Yarabbi alçak adam varlık sahibi olmasın cömert adamın da eli daralmasın» beyiti[74] Akif'in «Ya hamiyetsiz olaydım, ya param olsa idi» mısrası ile ruh yakınlığına sahiptir. Sadi'nin hikâyesinde zindana düşmüş birisine kurtulmak için gereken parayı verecek maddî güce sahip olmadığı için, ona kefil olup onun yerine zindana giren ve orada ölen adam anlatılır ki bunun «Seyfi Baba»daki Akif ile bir ilişkisinin olmadığı ortadadır. Kesişen tek nokta iyilik etmek arzusu ve bunu gerçekleştirecek paraya sahip olamamaktır.

Akif'in «Süleymaniye Kürsüsünde» vâize İslam ülkelerinin hâlini analiz ettirirken anlattırdığı, memleketini kaptıran Endülüs Emevi hükümdarına annesinin söylediği sözlerin hikâyesi ile Sadi'nin iki hikâyesindeki sözler arasında da yakınlık farkedilmektedir. Valide Sultan oğluna Akif'in mısralarında «Der ki: 'Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla/Şimdi hiç yoksa kadınlar gibi olsun ağla»[75]. *Bostan*'ın birinci bölümündeki hikâyede âdil hükümdar çevresindekilere, «Kadınlar gibi hulleler giyersem, düşmanı erkekçe nasıl kovarım»[76] der ve *Gülistan*'ın üçüncü bölümündeki hikâyede kısa boylu gösterişsiz şehzade askerin bir kısmı düşmanı çok görüp kaçmak isteyince, «Yiğitler çalışın ta ki kadın elbisesi giymeyesiniz»[77] diye haykırır.

Burada da Akif'in hikâyesi ile Sadi'nin hikâyelerinin konuları ve hedefleri bambaşkadır. Akif, içinde bulunulan büyük tehlikeye karşı müslümanları uyarmaya çalışmaktadır. Sadi ise iyi bir hükümdar olmanın yollarını öğretmektedir.

Akif'in Hüsam Efendi Hoca'sı akla, Sadi'nin hükümdarlara sokulmayan dervişlerini getirmektedir. Sultan Abdülmecid, Mesnevi-hân Hüsam Efendi'yi defalarca sarayına çağırttığı halde Hoca oralı olmaz, Bir gün Hoca'nın yolu Beşiktaş'a düştüğünde saray ya-

74 Ki sofle Hudâvend hestî me-bâd
Civân-merd râ teng-destî Me-bâd
Külliyât-ı Sa'dî, s. 77; H. İlaydın tercümesi, s. 106.

75 *Safahat*, s. 182.

76 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 28; H. İlaydın tercümesi, s. 37.

77 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 16; K. Rifat tercümesi, s. 329.

78 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 43-44; K. Rifat tercümesi, s. 360.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kınlarından geçerken Hünkar onu hemen saraya davet için muhafızlarını yollar, Hoca reddeder ve zarîfâne böyle bir ziyaretin tuttuğu yola aykırı olduğunu anlatır. *Gülistan*'da ise bir hikâyede[78] münzevî bir derviş yolu yakınından geçen padişaha aldırmayınca padişah kızar, veziri dervişi uyarır. Derviş kendisinin padişahtan bir beklentisi olmadığını, padişahların ahaliyi korumak için var olduğunu, ahali onlara tapsın diye padişah olmadıklarını söyler. Padişah bu sözleri beğenip istediğini dilemesini söyleyince derviş bir daha rahatsız edilmemek ister. Bir başka hikâyede ise[79] bir âbide devrin padişahı, «Hiç bizi hatırladığın var mı?» diye sorar. Derviş, «Evet, ne zaman Cenâb-ı Hakk'ı unutursam»der. Hikâyelerde zaman, mekân, tipler ve tarz farklıdır; ama espri aynıdır.

Sadi, *Bostan*'ın ikinci bölümünün başında yetimlerden söz eder. Yetimleri korumanın, incitmemenin gerekliliğini vurgular ve bir yetim ayağından diken çıkaran bir adamın cennete gittiğini anlatır. Akif de *Safahat*'ta yetimlere özel bir dikkat yöneltmiştir. «Küfe» bunların en güzellerinden biridir; Akif başka şiirlerinde de küçük pasajlar veya değinmeler hâlinde bile olsa yetimlerden söz eder. Onun böyle mısralarında yüreğindeki sevgi ve acıma duygusunu hissetmemek mümkün değildir ve o Sadi'den farklı olarak bize yaşayan, canlı, içimizden tipler sunar.

Akif'in «Berlin Hatıraları»ndaki, İngilizlerin, İngilizler için çarpışan Hintlilere bakış tarzını anlatan

> O, can alıp veredursun, bilir misin bu ne der?[80]
> Ölürse hizmet eder, öldürürse hizmet eder.
> Ya çünkü her iki sûret lehinde cânînin.

mısraları Sadi'nin düşmanlarla ilgili olarak söylediği «Yılanın başını düşman eliyle ez. Eğer düşman galip gelirse, yılanı öldürmüş olursun. Eğer yılan galip gelirse, düşmandan kurtulmuş olursun»[81]. mısralarını hatırlatmaktadır.

---

79 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 61; K. Rifat tercümesi, s. 380.

80 *Safahat*, s. 341.

81 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 192; K. Rifat tercümesi, s. 501.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in «Mezarlık» şiirindeki

Cevherin toprak değil, pek başka bir ma'den senin[82].
Âh bilmezler ki üstünden geçerlerken senin,
Bin dimâgın lübbüdür her zerre hâkinden senin.
...
Ey mezâristan, nihan ka'rında yüz binlerce mâh,
Fışkıran hâk-i remîminden bütün nûr-i nigâh.
Nâzeninler yâl ü bâlinden nişandır her kıyâh...

mısraları ile Sadi'nin «Birgün bir toprak yığınına kazma vurdum. Kulağıma gamlı bir inilti geldi. 'Aman eğer insan isen daha yavaş ol. Gözüme, kulak tozuma, yüzüme başıma vuruyorsun'»[83] mısraları arasındaki yakınlık açıkça görülmektedir. Ancak hemen şunu da eklemeliyiz ki bu motif çok eskidir ve Hayyam'da da çok kullanılmıştır[84]. Akif'in, *Safahat*'ta yer alan, Sadi'den sadece tercümeyle yetindiği az sayıdaki parçasını burada söz konusu etmek istemiyoruz; çünkü bunlar, adı üstünde tercümedirler ve Akif'in tercüme gücünü gösterirler. Bizim buradaki karşılaştırma zeminimizle ilgileri yoktur.

Görülüyor ki Akif'in Sadi'den doğrudan doğruya alıntıları ve Sadi'yi hemen hatırlatan mısraları, iki eserin hacmı göz önünde tutulursa, azdır ve en önemlisi Akif, Sadi'den aldıklarını tamamen kendi dünyasına, kendi üslubuna, kendi kompozisyonuna maletmiştir. Bunlar ise *Safahat*'ı zaten her bakımdan bir varlık bütünlüğüne sahip kılan en önemli özelliklerdir. Zaten *Safahat* ile *Bostan* ve *Gülistan*'ın yukarıdaki ayrıntılı mukayesesi de Akif'in orijinalitesini ve eserinin hiçbir yerinde bir Sadi taklidinin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki Akif, Sadi'yi çok okumuş, çok sevmiş; fakat taklit etmemiştir. Hattâ Sadi'den aldıklarını kendi potasında eritmiştir denilecek kadar bile bir konu, fikir ve anlatım tekniği etkisi söz konusu değildir. Akif'te genel bir klasik edebi-

82 *Safahat*, s. 45.

83 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 301; H. İlaydın tercümesi, s. 309.

84 bkz. Ahmed Ateş : *Farsça Grameri*, İstanbul 1962, s. 198, 200.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yat etkisi vardır ve Akif bunu tamamen sindirip yeni edebiyat etkileri ile de yoğurmuştur. Onun Sadi sevgisi, Sadi'nin özellikle *Bostan* ve *Gülistan*'ındaki insana faydalı olmayı amaç edinen sanat anlayışından dolayıdır. Akif'in dünyası ve sanatı Sadi'ninkinden çok farklıdır. Akif'te yeni bir kültürün, Batı kültürünün ve bilhassa fen bilimlerinin etkisi kendisini kuvvetle hissettirmiştir. Akif, Batı ile Doğu'nun kendi şahsına has bir sentezini kurup bunu sanatına yansıtmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF'İN ŞİİRLERİNDE SAVAŞ

Sema Uğurcan *

Mehmet Akif, Türk şairleri arasında, şiirin konusunu en fazla genişletenlerin başında gelir. Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi, onun şiir kitabı *Safahat* manzum bir romana benzer[1]. Ben araştırmamda, Akif'in şiirlerinde, savaşın tuttuğu yeri ortaya koymaya çalışacağım.

Akif'in *Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Asım* ve kısmen de *Gölgeler* kitaplarında savaş konusu işlenmiştir. Bu kitaplarda üç büyük savaşın tezahürlerini bulmamız mümkündür :

1. Balkan Savaşı
2. Birinci Dünya Savaşı
3. İstiklâl Savaşı.

Bu üç büyük savaş, Türk tarihinde büyük dönüm noktalarıdır. 1912-1922 yılları arasında hiç durmadan savaşan Türkler, Balkan Savaşı ile Rumeli'deki topraklarını kaybetmişler, bütün dünya milletlerinin birbiri ile kıyasıya mücadele ettikleri Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelerde gösterdikleri kahramanlıklara rağmen hükmen yenik sayılmışlardı. Bu savaşın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış, devlet otoritesi sarsılmış, elimizde kalan son yurt parçası Anadolu'ya da düşman girmişti. Ancak Türkler, talihlerinin döndüğünü bu son anlardan sonra bile, «İstik-

* Yard. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Bu konuda geniş bilgi için Mehmet Kaplan'ın yaptığı «Süleymaniye Kürsüsü»nden bir parça isimli yazıya bakılabilir. *Şiir Tahlilleri*, İst. 1969 s. 154.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâl Savaşı» neticesinde, hürriyetlerini yeniden elde etmişler, millî bir devlet kurmayı başarmışlardır. Mehmet Akif gibi, şiirlerinde cemiyetimizin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geçirdiği bütün maceraları büyük bir samimiyet ve açıklıkla anlatan bir şairin, bu savaşlara karşı bigâne kalması imkânsızdı. O, milletimizin yaşadığı bu en galeyanlı günleri aruz vezni ile fakat genellikle manzum-hikâye tarzında yazdığı şiirlerle anlattı. Şimdi bu savaşların Mehmet Akif'in eserlerinde nasıl tezâhür ettiklerini inceleyelim :

1. Balkan Savaşı :

1912-1913 yıllarında cereyan eden Balkan Savaşı, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ gibi küçük Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı birleşerek, ondan toprak kopartmak, Türkleri Rumeli'den atmak gayesi ile başlattıkları bir savaştır. Yedi ay süren bu savaş, Türk ordusunun içine tefrika sokulduğu, ordu İttihadçı ve Halaskâr Zâbitân olarak ikiye ayrıldığı ve ayrılan taraflar düşman karşısında dahi birbirlerine yardım etmedikleri için yenilgiyle sonuçlanmıştır. İşte bu savaş sonunda, Çatalca' ya kadar bütün Rumeli Balkan devletlerinin eline geçmiş, ancak daha sonra birbirleriyle anlaşmazlığa düşen bu devletlerin kendi aralarındaki mücadeleden istifade eden Osmanlı Devleti, Edirne şehrini geri alabilmişti. Türk ordusunun Rumeli'den çekilmesinden sonra, bu topraklarda kalan Türk halkı hunharca öldürülür, altı asır yaşadığımız ve yüksek bir medeniyet kurarak meydana getirdiğimiz bütün eserler yokedilir. Düşman elinden kaçmayı başaran yüzbinlerce Rumeli muhâciri İstanbul'u doldurur. Şehir, bu muhâceretin tesiri ile büyük bir ekonomik krizin eşiğine gelir[2]. Pek çok şair ve yazarımız, eserlerinde Balkan bozgunu ve faciasını işlerler. İşte bunlardan biri de Mehmet Akif'tir. Mehmet Akif, *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hâtıralar* (1917) isimli şiir kitaplarında, hattâ telmihler halinde *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912) ve *Asım'* da bu konu üzerinde durur. Bu kitaplar arasında, konumuz açısından en canlı olanı *Hakkın Sesleri* kitabıdır. Akif Balkan bozgunu ve faciasına çağdaşı olan yazarlar gibi tarihî, sosyal, politik ve ferdi açı-

2 Bu konuda daha geniş bilgi için İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'ne bakılabilir. İst. 1972, C. 4 s. 389.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lardan bakar. Ama onlardan ayrıldığı başka bir husus, meselenin dinî tarafıdır. Mehmet Akif, başta Türkler olmak üzere bütün İslâm âleminin o günlerde içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için gördüğü tek çare, İslâmiyetin özüne dönülmesidir. Akif bu konuda yazdığı heyecanlı şiirlerden çoğunun başına, *Kur'an*'dan bir ayet alıp onun meâlini vermiştir. Birkaçının başında Hadis-i şerif vardır. Bu ayet ve hadislerin mânâları ile şiirlerin muhtevaları arasında da organik bir bütünlük bulunmaktadır. Akif'in *Kur'an*'ın hükümleri ile aktüel meseleleri birleştirmesi, doğrudan doğruya bağlı olduğu ideoloji ile alâkalıdır.

> Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı
> Asrın idrakine söyletmeli İslâmı (s. 418)[3]

diyen Mehmet Akif, İttihad-ı İslâm ideolojisinden hareket eder. Meseleyi sadece Türk milletinin meselesi olarak görmez. Bütün İslâm âleminin meselesi olarak düşünür.

Akif'in şiirlerinde Balkan savaşına dair cephe tasvirleri yer almaz. Doğrudan doğruya savaşın, daha doğrusu bozgunun neticeleri üzerinde durulur. Bu bozgunun neticesini, en acı şekilde Rumeli'deki Müslüman halk ödemiştir. Akif'e göre bu savaş sonunda öldürülen Türklerin sayısı altı yüz bini bulmaktadır. Şair onlar hakkında genellikle «masum» sıfatını kullanmaktadır. Kadın, ihtiyar, çocuk... bu savunmasız insanlar korkunç bir şekilde boğazlanmış, süngülenmiş, yakılmış, parçalanmış, ismetleri çiğnenmiş, açlıktan öldürülmüştür. Bu insanların kabahatleri nedir? En başta Müslüman olmak, yenilmiş bir millete mensup olmak! Akif, manzum bir şekilde, fakat ordu raporlarına yakışır bir açıklıkla bu mezâlimi anlatır. Ama bu tasvirlere, aynı zamanda samimî ıztırabını da geçirir. Bu da şiirlerine lirik bir hava verir. Edirne şehrinde kırk bin ocak sönmüştür. Şehirden duyulan tek ses, «enîn-i istimdâd»dır. Sarayiçi'nde cesetlerden yığınlar meydana gelmiştir. Arda nehrinin suları kıpkızıldır. Çünkü aylarca mazlum halkın kanı sel gibi akmıştır. Gümülcine şehrinde Bulgar'lar, «Ya Bulgar ol, ya geber!» nidalarıyle, bu teklifi kabul etmeyen herkesi hunharca şehit etmiş-

3 Bu yazıdaki iktibaslar ve onların sahife numaraları *Safahat*'ın 3. baskısına aittir. İst 1963.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tir. Akif onların şehitliğin en yüksek mertebesine vardıklarını düşünür :

Salibe secdeye varmak Huda'ya isyandır.
Deyip Huda'sına kurban olan şehidândır. (s. 292)

Başındaki sarıkları feda etmeyen Müslüman ahali, toplu olarak o kadar katledilir ki, Akif'e göre ne yeryüzünde, ne de gökyüzünde onlar için mezar yetişir. Kosova civarında Sırplılar, Müslümanları sırf sayıca Hristiyanlardan fazla oldukları için katlettiklerini söylemektedirler. Çünkü onlara bir muvazene politikası gerekmektedir. Bu politika için de, fazla sayılan Müslümanlar öldürülerek, mesele halledilmiştir. Vardar nehrinin boğduğu kadının erkeğin hesabı yoktur. Dalgaları hâlâ cenaze yutmaya doymamaktadır. Selânik ve Serez haydut yuvasına dönmüştür. Akif buraları tasvir ederken, mısralar boyunca durmadan «kızıl» kelimesini tekrar eder. Yani kanı ve vahşeti çağrıştıran kelimeyi.

Mehmet Akif, bütün Rumeli için MEŞHED kelimesini kullanır. Bu da onun, bu harbin neticesinde öldürülen Türkleri Peygamberimizin ahfadı kadar yücelttiğini ve onları şehit edenlerden de Yezit kadar nefret ettiğini gösterir.

Balkan savaşı neticesinde, sadece altı yüz bine yakın insan günahsız şehit edilmemiştir. Türk milletinin orada yarattığı ve şahsiyetinin damgasını vurduğu pek çok eser yok edilmiştir. Enbiya yurdu, şühedâ burcu olan bu yer bir yangın yerine dönmüştür. Kala kala vatan namına koskocaman bir kabristan kalmıştır. Meşhed'in beynine haç saplanmış mescidler ahıra döndürülmüştür. Hırvat askerleri Müslüman mabedlerinde hora tepmişlerdir. Yer yarılmış, şûheda türbeleri yere geçmiştir. Mazinin şeref verici hatıralarının, Kosava'nın, Yıldırım'ın, Murad'ların mübarek isimlerinin ve onların sembolize ettikleri İslâm vahdâniyetinin bütün zaferleri sona ermiştir. Onların yerine ne kalmıştır? Meşhede mukabil meyhane, kandil yerine peymane, harîm-i ismetimiz olan mübarek yerlerde şapkalı zafer sarhoşları, şehitlerimizin çiğnenmiş göğüsleri, en alçak neferlerin çizmelerini sildiği Müslüman sarıkları. Artık bu topraklara hakim olan Murad, Yıldırım, Süleyman... değil, Ferdinand, Savof'dur. Artık camilerde ezan sesleri duyulmuyor. Hilâlinde sanatın güneşinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

parladığı 4 minareli Selimiye Camii'nin sinesinde, ne Huda, ne Nebi fikri kalmıştır. Camilerden gelen çan sesleridir. İslâmın demirden surları birer birer yıkılmış, geride Müslümanlık ruhundan uzaklaşmış, bomboş üstelik akıllara dehşet verecek derecede kanla kirletilmiş bir diyardan başka hiçbir şey kalmamıştır. Akif haykırır :

Kimin elinde bıraktık?.. Kimin emanetini!..

Akif elinde olmadan bu MEŞHED'i, mazideki hali ile kıyaslar. Bir zamanlar bu diyarlar ne kadar şendi. Bir zamanlar Akif'in ecdadı oralarda toprak sürmekte, can ekmekteydi. Şimdi kan deryası olanlar ırmaklar, orada handan gölgeler görmüşlerdi. Bir zamanlar bu diyar bir mefâhir diyarıydı. Oralarda saymakla bitmeyecek kadar çok âsâr vardı. Kanlı canlı yiğitler koşar gezerlerdi. Anlı şanlı gelinler, bu güzel tabiat içinde naz uykularını uyurlardı. Anne ve babalar çocuklarının ellerinden tutup dolaşırlardı. Yürekler istikbal için çarpardı. Ormanlarında ceylânlar koşardı. Ama artık bütün bu şen, müreffeh, müsterih hayat sona ermişti.

«Bütün maziyi bir tufan fakat hep boğdu, hep ezdi». Akif Balkan savaşı neticesindeki felâketi genellikle iki kelime ile ifade eder. Tufan ve yangın.

Peki bu felâketin sorumlusu nedir, kimdir? Böyle korkunç bir hezimet başımıza neden gelmiştir?

Akif'e göre başımıza gelenlerin birinci sebebi, biz Müslümanların İslâm dinini gerektiği gibi anlayamamış olmamızdır. Şairin *Hakkın Sesleri* kitabında yer alan bütün şiirlerin başına, şiirin muhtevasına uygun bir ayet ve mealini koyduğunu söylemiştik. *Fatih Kürsüsünde* ve bilhassa *Hatıralar* kitabında da aynı yola başvurmaktaydı. Mehmet Akif bu şekilde şiirlerinin ilham kaynağının aktüel hadiseler olduğu kadar ayet ve hadisler, yani Allah ve Peygamber kelâmı olduğunu göstermek istiyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Mehmet Akif'i diğer şairlerden ayıran husus da, hadiseleri dinî zaviyeden ele almasıdır. Akif büyük bir din olan İslâmiyetin özüne inmemizi, onu kabuklarından sıyırmamızı ister. Ona göre İslâmiyet asla dünya meselelerinden kopmuş bir din değildi. *Kur'an* ne mezarlıkta okunmak, ne de fal baktırılmak için indirilmiştir. Akif'in bu şiirlerinin başında yer alan ayetler daha önce dikkatle okunsa, üzer-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinde düşünülse ve ibret dersi olarak telakki edilseydi, yani insanlar Müslümanlığın icablarını bu şekilde yerine getirselerdi, başımıza bu felâketler gelmeyecekti. Bu ayetlerden birkaçının meallerini veriyorum : «İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden, ıpıssız kalan yurtları!..», «İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allahim!..», «Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?». «Kim Müslümanların derdini kendine mal etmezse onlardan değildir». Türk edebiyatında hiçbir şair Akif kadar, dinin hem sosyal, hem lirik cephesini beraberce ele almamıştır.

Balkan Savaşında yenilmemizin bir diğer sebebi, Allah'ın ve Peygamberin de tel'în ettiği «fikr-i kavmiyyet» ile «tefrikacılığa» düşmemizdir. Akif tefrikacılığın ülkemizde estireceği felâket rüzgârlarını daha *Süleymaniye Kürsüsünde*'de belirtir.

> Birbirinden mütefarrık bu kadar akvamı
> Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
> Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
> Bunu bir lahza unutmak ebedî haybettir. (s. 178)

Akif'e göre İslâmiyet tevhid dinidir. Şiirlerinden birinin başına koyduğu bir hadiste insanların birlikte ve beraberlikten ayrılıp kavmiyet fikrine sarıldıkları takdirde, hepsinin felâkete uğrayacağı, Allah'ın yardımının üzerlerinden kalkacağı, başlarına kılıç musallat olacağı fikri vardır. Akif'e göre Türk Arapsız yaşayamaz, Türk Arab'ın hem sağ gözü, hem sağ elidir. (s. 206) Bizim için tek bir milliyet olabilir. İslâm. Akif devrinin hakim ideolojisi olan Türkçülük ve Turancılık fikrinin o devirde karşısındadır. Irkçılık fikri ile hareket edenleri «kaltaban» diye adlandırır.

> Hani «Başkım»cıların kurduğu yüksek hülya? (s. 205)

diye onlara sorar. Kendisi aslan Arnavut'tur ama hiçbir zaman kavmiyet davasına, düşmemiştir. Balkan Savaşında yenilmemizin en büyük sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi, ordumuzun ortak düşman karşısında bile, kendi arasındaki «particilik» ihtilâfından vazgeçmemiş olmasıdır. İşte bugünkü İslâm alemi dininin özü olan «Tevhîd» fikrinden uzaklaştığı için, üzerine «Teslîs» ile beraber bir zulmet çökmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif'in yaşadığı zamanda, devrinden ettiği en büyük şikâyetlerden biri, dinsizliğin yavaş yavaş cemiyetimizin bir kısmına hakim olmaya başlamasıydı. Akif cemiyetinde bulduğu kabahati şu sözlerle ifade eder :

Mukaddesâtı ısırdın, Hudâya saldırdın. (s. 265)

Memlekete dinsizlik fikrini sokanlar, Mehmet Akif'e göre «denî kundakçılar»dır. Onlar dinin milletteki hissiyatı öldürdüğünü iddia ederler. Mülkü kurtarmak için dini kurban etmeliyiz, derler. «Bize Garb'ın efkâr-ı umumiyyesi lâzım. O da Allah'ı bırakmakla olur.» herzesini halka iman gibi telkin ederler. İşte memleketi felâketin eşiğine getirenlerden biri de bu fikirde olanlardır. Akif dini milliyetimizin en büyük realitesi olarak görmüş, hayatı boyunca yukarıdaki fikirde olanlarla mücadele etmiştir.

Bu musibetin bir başka sebebi, halkımızın içinde bulunduğu durumdur. Balkan harbinde yenilmiş ve şimdi yangının saçakları sardığı bir memlekette yaşayan halkımız, içinde bulunduğu vahîm durumun farkında mıdır? Hayır! Bu halk Akif'in bütün şiir kitaplarında nefretle üzerinde durduğu bir tembellik, âtıllık, gevşeklik ve uyuşukluk içindedir. Âdeta dipdiri bir meyyiddir, çünkü cehline kurban gitmektedir. Kendisi sağlam olmasına rağmen hissi ve ruhu ölmüştür. Bu da onu bir hayvan derekesine indirmektedir. Akif'e göre dünya uyanıkken uyumak bir maskaralıktır. Akif onlara haykırır :

Sahibsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sahibi olursan bu vatan batmayacaktır. (s. 210)

Bu insanlar vatanlarına sahip çıkmak için bir gayret sarfetmezler. Nimetin de, musibetin de Tanrı'dan geldiğini düşünerek, hükümet yıkılsa, vatan kabre tıkılsa, aldırmazlar. «Çünkü hepsi Allah'tan» derler. (s. 286) Akif, bu tür düşünen insanları öteki dünyada cehennem kabul etse, onlar için büyük mutluluk olduğunu söyler. Bazı insanlar ise, bu savaştan sonra cemiyetimizin başına gelen felâketler yüzünden hayata küsmüşlerdir. Halbuki Tanrı insanlara «Rahmetimden ümit kesmeyiniz» diye buyurmuştu. Akif'e göre onlardaki yesin sebebi atalettendir. Bazıları da hiç çalışmadan tevekkül ederek şarkın kalbine en derin yaraları açmakta, kaderiyecilik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kisvesi altında, kendi meskenetlerini sürdürüp gitmektedirler. Bir başka zümre ise, köksüz alafrangalardır. Onlar kılığı, kıyafeti, yaşayış tarzı bağlı olduğu değerler ile bu memlekete yabancıdır. Rumeli'de başımıza neler geldiğini hiç düşünmezler. Çünkü onlar, «en savulmayacak yesi bir birayla savarlar.» (s. 287), Tek düşünceleri nerede en kesif bir şekilde eğlenebilecekleri kaygusudur. Akif, *Fatih Kürsüsünde* kitabında bu cici beylere tiyatro sahneleri sayar : Balkan Savaşı sonunda Edirne'de, Gümülcüne'de, Kosova'da, Vardar'da, Selânik ve Serez'de gördüğümüz musibetleri anlatır. Böyle sahnelerin tiyatrolarda görülemeyeceğini söyler. Şair böyle millî değerlerden uzaklaşmış, mukaddesâta inanmayan, gününü gün eden, milletin ortak matemini tutmayan insanlardan nefret eder. Cemiyeti böyle insanlar doldurduğu için başımıza bu felâketler gelmiştir, fikrini telkin etmek ister.

Balkan yenilgisinin bir başka sebebi, Avrupa'nın İslâmiyete karşı olan düşmanlığıdır. Eskiden Osmanlı İmparatorluğuna dahil küçücük Balkan Devletleri, istiklâllerini kazandıktan sonra, büyük devletlerin teşviki ile artık ihtiyarlamış olan Osmanlı devletine saldırmışlardır. İsmail Hâmi Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi*'nde belirtildiği gibi, Avrupa devletleri başlangıçta bu küçük devletlerin başarı kazanamayacaklarını düşünmüşler ve savaş sonunda Balkanlardaki statünün Osmanlılar lehine gelişmesine izin vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Ama statü Hristiyanların lehine değişince, seslerini çıkarmamışlardı. (s. 389) Mehmet Akif, savaştığımız ve zulmünü gördüğümüz milletleri şöyle nitelendirir :

> Karadağ haydudu, Sırp eşeği, Bulgar yılanı
> Sonra Yunan iti, çepçevre kuşatsın vatanı. (s. 205)

Ama bütün bu milliyet adlarının üzerinde, asıl nefretle andığı bir ad vardır : Ehl-i Salib. Bin yıldan beri İslâm âlemini yıkmak için, Batı karşımıza daima birleşerek çıkmaktadır. Batının ilmine, teknolojisine ve bunların yaşayışa getirdiği konforuna hayran olmasına rağmen, bize karşı beslediği ve körüklediği sömürgecilik fikri yüzünden Akif, onlardan nefret etmektedir. Akif, bugün medeniyetin temsilciliğini yapan Batı dünyasından, Şarkın «cebhe-i lâkaydı» kadar tiksinir. Nefretini adeta kusar :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tükürün, milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salibin o hayâsız yüzüne!
Tükürün, onların asla güvenilmez sözüne;
Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün! (s. 199)

Mehmet Akif, «Berlin Hatıraları» şiirinde de kısmen aynı konuya döner. Akif Berlin'de bir kahvehanede gördüğü, oğlu şehit olan bir Alman kadınına içinden seslenir. Kadının ıztırabını bütün kalbi ile anladığını, bu mukaddes ıztıraba saygı gösterdiğini ifade etmekle beraber, onun mensup olduğu medeniyet dairesinin Balkan savaşı canilerini nasıl desteklediklerini, cinayetlerine seyirci kaldıklarını, onlara dur demedikleri için bir noktada cürümlerine katıldıklarını asla unutmaz. Batı hiçbir zaman Müslüman âleminin ölüm çığlıklarını duymamıştır. Bilâkis koca 20. asrın evlâdı, cellâdı alkışlamıştır. Akif Alman kadınına şöyle hitap eder :

Hanım, muhitinizin alçak itiyadından
Benât-ı cinsini bilsen neler neler çekti.
Onun netice-i ikazıdır ki «Avrupalı»
Denince ruhu sağır, kalbi his için kapalı,
Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık. (s. 342)

Mehmet Akif, Balkan Savaşı ile ilgili yazdığı şiirlerin hiçbirinde meseleyi sadece Türklük açısından ele almaz. İttihad-ı İslâm fikrinin Türkiye'deki en canlı savunucusu olan Akif, bozgunu bütün bir İslâm âleminin dumûra uğrayışı olarak nitelendirir. Sık sık «350 milyon can» diyerek, o devirde yaşayan Müslümanların sayısını verir. Durum böyle devam ederse, 350 milyon Müslümanın sonu gelmiş demektir. O Haremeyn gibi, Hicaz gibi dinimizce kutsal olan yerlerin de salibin eline geçmesinden korkmaktadır. Ayrıca eserinde daima bir mazi hasreti görülmektedir. Özlemini çektiği mazi, en fazla Asr-ı Saadet devridir. Bir de Osmanlı'nın Rumeli'de İlâ-yı kelimetullah için savaştıkları ve zafer kazandıkları günlerdir. Fakat bu körükörüne bir mazi hasreti değildir. Daima batının ilmine hayran olan ve çağdaş olan Akif, için mazi hali düzeltmek için bir vasıta olmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Peki Akif gibi vatanını, din kardeşlerini çok seven, kendi beni ile halkının benini her konuda, ama en fazla çekilen kollektif ıztırap karşısınnda birleştiren bir şair, böyle günlerde nasıl bir psikolojiye sahip olabilir? Bu psikolojiye dair ilk tespitimiz, hayalinde kana boğulmuş Rumeli topraklarında dolaşan Akif'in, kendisini korkunç bir yalnızlık, ıssızlık, mekânsızlık içinde hissetmesidir. Kendi vatanında gurbettedir. O Tanrıya şöyle seslenir :

> İlâhi, kimsesizlikten bunaldım, âşina yok mu?
> Vatansız, hanümansız bir garibim... Mülteca yok mu?
> Bütün yokluk mu her yer? Bari bir «Yok»! der sada yok mu? (s. 197)

Gördüğü güzelliklerine hiçbirinden zevk almaz. Güzel bir bahar manzarası dahi ona teselli vermez. Ruhunda bir hazan kök salmıştır. Kulağı bülbül seslerine kapalıdır. Çünkü beyninde baykuşlar ötmektedir. Beklediği tek birşey vardır: Bu matemin dinmesi.

Mehmet Akif, bütün o devir yazarları arasında, Balkan faciasını eserlerinde en çok işleyenler ve bu yüzden en çok acı duyanlardan biridir. O, bu felâket karşısında duyduğu ıztıraptan büyük bir şaşkınlığa kapılmış gibidir. Bir şiirinde şöyle der :

> Son ders-i felâket neye mal oldu? Düşünsen :
> Beynin eriyip yaş gibi damlardı gözünden! (s. 217)

Bu dindar şair ara sıra büyük bir ümitsizliğe düşer ve Tanrı'ya karşı serzenişte bulunur :

> Yâ Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?
> Mahşerde mi biçârelerin, yoksa felâhı!
> Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
> «Yandık!» diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun! (213)

Mehmet Akif, bu konudaki daha ilk şiirlerinden itibaren Allah'ın neden Cemaliyle tecelli etmediğini, neden üç yüz elli milyon ruhu Celâl vasfı ile öldürdüğünü sorar. Biz Tanrı'nın Celâl vasfına maruz bırakılırken, bize bu zulmü yapanlar, hâşâ O'nun zevaliyle oturup eğlenmekte idiler. O zaman Tanrı'ya karşı serzeniş, sessiz bir isyana dönüşür :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ağzım kurusun... Yok musun ey Adl-i İlâhî (s. 214)

Mehmet Akif, milleti ile ortaklaşa yaşadığı bu büyük ıztıraptan ara sıra yese düşmesine rağmen, İslâm dininin kendisine verdiği hasletlerden asla sıyrılmaz. Gerek şiirlerinde, gerekse Balkan Harbi ile ilgili olarak verdiği vaazlarda üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri, «hüsran» ve «ye's» duygularından kaçınılması gerektiğidir. Mehmet Akif, hayatı boyunca daima bu duygulara karşı savaş açmış ve insanlara bu duygulardan kaçmalarını tavsiye etmiştir. Balkan savaşı ile ilgili olan şiirlerine çok ümitsiz bir ton hakimse de, bu durumdan kurtulmanın tek bir yolu vardır: Ye'sden kaçınmak ve sebatı elden bırakmamak. O *Hakkın Sesleri* kitabında yer alan ilk şiirini şu mısralar ile bitirir :

Bugün, sen kendi kendinden ümit et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bidâdı
Cihan kanun u sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı; (s. 194)

Mehmet Akif, daha ilk şiirinden itibaren okuyucularına zehirin panzehirini gösteriyor. Ne bulunduğumuz durum karşısında hayıflanmak, ne Allah'a karşı sitemde bulunmak, ne Avrupa devletlerini imdâda çağırmak hiçbiri, işe yaramamaktadır. Bizim yapmamız gereken ilk önce ümitsizliğimizi yenmemiz, azmimize engel olan zincirleri kırmamız, sonra da çalışmamızdır[4].

Akif'in *Hakkın Sesleri* kitabında «Hiç bilenle bilmeyenler bir olur mu?» meâlindeki ayetin altına yazdığı bir şiiri vardır. Bu şiirde bize takip edilecek yolu gösterir. Bütün dünya muazzam bir cereyan halinde çalışmaktadır, gökler uyanık, yer uyanık, dünyadaki insanlar uyanıktır. Buna mukabil biz, hâlâ uyumaktayız. Demek ki düşmanlarımızı bizden üstün yapan, bizdeki «derd-i cehâlet»tir. Akif'e göre Müslüman âlemi bununla savaşmalıdır. Aksi takdirde bu cehllerine kurban gideceklerdir. *Fatih Kürsüsünde*'de vâiz (yani Meh-

4 Burada Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'ni hatırlamamak imkânsızdır. Prof. Mehmet Kaplan da, *Hürriyet Kasidesi* ile *İstiklâl Marşı*'nın hayat şiiri olmaları, cemiyetimizin ortak değerlerini ifade etmeleri ve nesilleri aşıp bugüne kadar gelmeleri gibi konularda müşterek vasıfları tayıdıklarını söyler. (*Şiir Tahlilleri* s. 31). Akif hakkında yazılan kitaplarda ve hatıralarda, onun Kemal'e karşı büyük bir hayranlık duyduğunu gördük.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

met Akif) manzûm vaazının her bendinin sonun da şu beyti tekrar eder :

«Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir;
Çalış, çalış ki beka sa'y olursa hak edilir.»

Bütün kâinat, yer, gök, yıldızlar... hepsi bir düzen içinde çalışmaktadır. O halde insanlara da düşen çalışmaktır. Tanrı kullarına bunu emreder. Mehmet Akif'de çalışma konusu tek başına bir araştırmayı gerektirecek kadar geniş olduğu için, ben konuya sadece temas etmekle yetineceğim. Akif, okuyucularına gözlerini maziye dikeceklerine, gelecekleri için çalışmalarını telkin eder. Bunun için de kan dökmekten dahi çekinmemelidirler. Ne cebânet, ne meskenet İslâm ruhuna sığmaz.

Mehmet Akif aktüel durumun vahameti karşısında, içinde uyanan hüsran ile ümit, Tanrı'ya sitem ile teslimiyet, emniyetsizlik ile güven duyguları gibi zıkzaklı ruh halinden ancak çalışmaya sarılmakla kurtulabilmektedir.

2. *Birinci Dünya Savaşı* :

Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşı ile ilgili şiirleri *Hatıralar* ve *Asım* kitabında bulunmaktadır. *Fatih Kürsüsünde* kitabında da, çok az da olsa bu savaşın akisleri gözükür.

Akif, Osmanlıların Almanya'nın yanıbaşında harbe girmesini doğru bulmaz. Fakat bu herhangi bir Avrupa devletinin tarafını tutmasından dolayı değildir. Akif Türk milletinin savaşmaya hazır olmadığını düşünmektedir. Çünkü biz feci bir felâketten henüz daha yeni çıkmıştık.

Balkan'daki yangın daha kül bağlamamışken,
Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken! (s. 301)

Akif, savaşan ordumuzu tebcil etmesine rağmen, savaşa girişimizi tenkit etmiştir.

Akif'in şiirlerine Balkan Harbinin savaş sahneleri halinde aksetmediğini, neticeleri itibariyle ele alındığını, meseleye İttihad-ı İs-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâm gözüyle bakıldığını, bozgunun feci sonunun İslâm âleminin de izmihlâli olarak görüldüğünü söylemiştik. Fakat dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı, hem savaş tasvirleri, hem ordumuzun durumu, hem de cephe gerisindeki halkın durumu halinde, Akif'in şiirlerinde yer almaktadır.

İlk önce savaşın arka yüzünü, İstanbul ve Anadolu'nun durumunu tetkik edelim :

Safahat'ın altıncı kitabı olan *Asım*'da dünyanın o tarihe kadar geçirmiş olduğu en geniş ve en mütekâsif savaşının cephe gerisindeki bütün akislerini bulmak mümkündür. Kitabın başında da şu sözler yer almaktadır: «Bu eser bir muhavereden ibarettir ki, Harb-i Umumî içinde ve Fatih yangınından evvel, Hocazadenin Sarıgüzel' deki evinde geçer». Hocazade yani Mehmet Akif, Köse İmam ve onun oğlu Asım'ın diyaloglarından meydana gelmiş olan bu eserde, savaş yıllarındaki İstanbul'un ve Anadolu'nun ne durumda olduğunu anlamaktayız.

Savaş halk üzerindeki en belirgin etkisini, bazı temel maddelerin eksikliği ile göstermektedir. Hocazade ile Köse İmam hem sohbet ederler, hem çay içerler. Fakat piyasada şeker olmadığı, veya çok pahalı olduğu için çaya İzmir üzümü katarlar. Hocazade çayı böyle içmenin usulünü de izah eder :

Evvelce üzüm çiğnecek, üstüne çay. (s. 370)

Fakat Hocazade ve Köse İmam, kısmen cemiyetin müreffeh tabakasına mensuplardır. Onlardan daha fakir olan ve karşılaştıkları mahrumiyetler yüzünden zayıf düşen, hastalanan ve ölenler vardır. Halkın çoğu çavdarla karışık mezbeleyi ekmek yerine yemektedir. Her perişan yuva bir aile kabristanı haline gelmiştir. Memleket sahipsiz bir haldedir. Ne hastalara bakan vardır, ne de ölüleri gömen. Diriler çırılçıplaktır. Viranelerden çığlıklar duyulmaktadır.

Hocazade'nin tasvirini yaptığı Kartal'daki köy düğünü cemiyetin bütün sosyal tabakaları ile beraber, temel taşı olan köylünün de ne kadar fakir ve akîm düştüğünü gösterir. Kartal'daki düğünün yapıldığı otsuz çadırda topu topu kırk elli köylü vardır. Demek ki köylülerden çoğu ya önceki savaşlarda ölmüşler, yahut şimdi cephelerde savaşmaktadırlar. Düğüne katılanların hepsinin beti benzi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sapsarıdır. Akif'in onların dış görünüşleri ile ilgili olarak yaptığı tasvirden anlarız ki, köylüler yıllar boyu süren ve halihazırda da devam eden savaşların getirdiği kıtlıklar yüzünden beslenememişlerdir. Daha sonra köy düğünlerinde âdet olan pehlivan güreşleri başlar. Köylüleri güreşe davet eden davulun kalbi de, sesi de yırtıktır. Zurnanın ötüşü «hımhım»dır. Yani halk çok neşesizdir. Güreşi kazanacak pehlivana vadedilen keçi hem yaşlı, hem çelimsizdir. Nihayet sahneye pehlivanlar çıkar :

> Birbirinden daha biçare sekiz çıplak adam!
> Ah o soygunluğu rüyada gören korkardı
> Çünkü gömlek gibi etten de soyunmuşlardı. (s. 381)

Güreş müsabakası son derece sönük geçer. Çünkü müsabıklardan hiçbirinin diğerini yenecek gücü yoktur.

Halihazırın bu zavallı durumu, hem Hocazade'yi, hem de Köse İmamı geçmiş ile bugünün mukayesesine götürür. Hocazade o köylerin eski zengin hallerini düşünür. Bugün evlenip aile teşkil etmek, en güç bir iş haline gelmişken, otuz kırk sene önce, bu köylerde ne muhteşem merasimler yapılmış, ne mutantan sofralar kurulmuş, ne heyecanlı pehlivan güreşleri olmuştu. Akif'in baba dostu olan Köse İmam, ondan daha güzel günler görmüştür ve onun ıztırabı daha da derindir.

> Yurdumun kan kusuyor mosmor uzanmış denizi (s. 379)

diyen Köse İmam, savaşın bütün tüten bacaları ve bu bacalar altındaki güzel hayatı silip götürdüğünü söyler. Artık ne yeşil ovalar, ne zengin köyler, ne zümrüt dağlar, ne çıldırmış ekinler, ne coşkun bağlar ne cündiler, ne ay parçası kızlar, ne dağ parçası bahadırlar, hiç kimse, hiç birşey kalmamıştır. Hepsi yalan, hepsi masal olmuştur. Yüreklerde kalan sadece onulmaz bir yaradır. Artık Türkler kendilerinde miras olarak Ertuğrul'un, Osman'ın, Orhan'ın, Süleyman Paşa'nın, Yıldırım'ın ruhunu taşımamaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli akislerinden biri getirdiği ahlâk bozukluğudur. Bir kısım halk gıdasızlıktan ölürken, bir kısım insanlar gayet müreffeh bir hayat yaşamaktadırlar. Köse İmam, onlardan nefret eder :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben sefaletten ölürken seni sıkmazsa refah
Hak erenler buna ummam ki desin eyvallah! (s. 432)

Yukarıda özelliklerini anlattığımız açlığı ve sefaleti bütün millet beraberce çekse insan daha kolay tahammül edebilecektir. Fakat bir taraftan da bir sürü «doymaz kurt» bu açlıktan ölen biçarelerin naşını dişlemektedir.

Bunlarla nasıl mücadele edilecektir? Biz *Asım* kitabında ihtikârcılarla, karaborsacılar ile, harp zenginleri ile mücadele eden iki kişi görürüz. Köse İmam ve oğlu Asım. Daha kitabın baş kısımlarında Köse İmam Hocazade'ye bir Rum kadını ile evlenmek için karısını boşamak isteyen, harp vurguncusu, mütekaid bir Paşa'nın durumunu anlatır. Eski bir mahalle imamının manevî otoritesinin ve medenî cesaretinin de gösterildiği bu parçada, onun paşanın asıl karısına acıyarak, mütekaid paşayı hacretmeyi başardığını görürüz[5].

Fakat harp vurguncuları ile asıl mücadele eden, Çanakkale ve daha birçok cephelerde de çarpışan ve yaralanan pehlivan yapılı Asım'dır. Bir taraftan açlık, hastalık ve ölüm, fakat bir taraftan da zenginlik müsriflik ve ihtişamın cemiyeti sarması, Asım'ın ruhunda derin sarsıntılar uyandırır. Bu güçlü kuvvetli genç, kimin yardımına koşacağını bilemez. Evi bir mahkemeye benzer. Evine gelen dertlileri dinler. Gece hükmünü verir, gündüz bu hükmü icraya koşar. Komşular bu hareketine mukabil onun adını «kel kâhya» koyarlar, babası «Ömer'in zabıta memuru» der. Asım onlara karşı açtığı savaşın sebeplerini anlatır :

Asım'ın bir eve girip, orada işret edenleri kollarından tutup birer birer sokağa atmasının sebebi, millet açken, kaldırımlarda bekleşir ve yutkunurken, onların «meze tufanına dalıp kulaç atmaları», üstelik bu işi, gizli değil de, perdeleri açıp alenî olarak yapmalarıdır. Asım onlara böyle bir ceza verir.

Kumarbazlar ise, millet karanlıkta bunalırken, oyun oynadıkları kulüpte bir sandık gaz harcayacak kadar çok ışık yakmışlardır. Asım bu kumarbazları tehdid ederek onlardan gaz alır. Onun saye-

5 Hacretmek: Birinin malını kullanmaktan menetmek, birine bir şeyi yasaklamak.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sinde, evlerinin bulunduğu sokak üç gece ışık içinde şehrâyine döner. Ayrıca Asım, bu kulüp azalarından öksüzler için 1000 lira koparır.

Cünbüş eden karaborsacıları ise, bu milletin matemi ile matem tutmayıp, ölene, sürünene güldükleri için tehdit etmiş, bu vurguncular da kendisine hezeyan halinde cevap verince, hepsini dövmüştür.

Bütün bu taşkınlıkları dışında, babası Köse İmam'ı çok korkutan bir karar daha vermiştir. Kendisi gibi düşünen arkadaşları ile beraber Babıâli'yi basmak, arzusundadır. Çünkü Asım'a göre bütün kötülüklerin başı Babıâli'dir.

Asım kitabında, geçirdiği bütün sarsıntılara rağmen, Türk cemiyetini hâla ayakta tutan çok kuvetli bir duygunun yaşadığını görürüz. Aile ve dostluk bağlarının. Eserde Köse İmam, oğlu Asım, kızı Melek bir ailedir. Hocazade ile oğlu Emin ve merhum İpekli Hoca da ikinci bir aileyi teşkil ederler. Bu iki aile hem kendi içinde çok sıkı rabıtalarla birbirine bağlanmıştır. Hem de aralarında sıkı bir dostluk, sevgi, dayanışma ilişkileri vardır. Akif *Hakkın Sesleri*'nde yer alan bir şiirinde, memleketi Balkan bozgununun eşiğine götürenlerin «aile inkılâbı» adlı bir inkılâb yapmak istediklerini, bunu yaptıkları takdirde, cemiyeti içinden yıkabileceklerini söylemişti. Burada ise aileyi cemiyetin en mühim rüknü olarak görüyoruz. Daha sonra da inceleyeceğimiz gibi bizim Umumî Harpte kazandığımız zaferlerin sebebi Türk ailesidir. Köse İmam, oğlu Asım'a hisleri ile hareket etmenin çok yanlış bir şey olduğunu, memleketin başına ne gelmişse bunun yüzünden geldiğini söylemektedir. Bize şunun bunun yumruğu değil, kanunun yumruğu lâzımdır. Asım'ın kız kardeşine söylediği Babıâli'yi basma tasarısı Köse İmam'ın kulağına gidince çok üzülür. Köse İmam, kolektif bir ıztırabın yanısıra ferdî ıztırab da çekmiştir. Yetmiş yaşına gelen imam, oğlunu cepheden cepheye göndermiş, defalarca onun ölüm derecesinde yaralandığını duymuş, ama acısını ve endişesini içine gömmüş, kendisini sadece gazi yahut şehit babası olmanın vereceği şeref duygusu ile avutmaya çalışmıştır:

> Kaplamış yurdumun âfâkını, mâdem, şühedâ
> Varsın olsun kalanın uğruna Âsım da fedâ (s.437)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ama böyle bir oğul, duygularının taşkınlığına kendisini kaptırır da, Bâbıali'yi basmağa kalkar ve şehit veya gazi olacağına katil yahut maktûl olursa, kendisinin akıbeti meçhul olacaktır[6]. İşte bu yüzden Köse İmam, Hocazade'den, mutedil olmayı öğütlemesini rica eder.

Birinci Dünya Savaşında İstanbul bu durumdadır. Ama savaşın esas yönü kendisini cephede gösterir. Akif'in şirlerinde bizim savaştığımız üç cephe üzerinde durulur: Çanakkale, Kafkasya ve Sina. Kahraman Türk askeri yalınayak Kafkas'ı, başı açık Sina'yı geçmiştir :

Kum dalgalarından geçiyor öyle şitâbân:
Güya o sabâ, geçtiği çöllerde hıyâbân.
Kar kütlelerinden iniyor öyle yaman ki
Bir çağlayan akmakta yarıp taşları sanki.
Kızgın günün altında beyâbanı dolaştı;
Yalçın buzun üstünde sekip dağları aştı. (s. 302)

Buna mukabil Çanakkale cephesi üzerinde çok durulmaktadır. Hem *Berlin Hatıraları*, hem de *Asım*'daki meşhur «Çanakkale Şehitleri» adıyla tanınan şiirinde bu istihkâm cephesinin özelliği anlatılır : Bu cebheyi yarmak için gelen düşmanın adı genellikle Ehl-i salib'tir. «Berlin Hatıraları»nda onların İngiliz oldukları söylenir. «Çanakkale Şehitleri» şiirinde ise, sömürgeleri olan bütün güçlü Avrupa devletlerinin saldırdığı bildirilir. Eski dünyanın, yeni dünyanın, yedi iklimin birçok kavimlerini Avrupalı üzerimize getirmiştir. Avustralya'dan, Kanada'dan, Hindistan'dan gelen en kesif ordular, Marmara'ya geçebilmek için ufacık bir karaya hücüm etmektedirler. Ama Türklerin koruduğu Çanakkale Boğazı'nın da bir özelliği vardır : «O dâr-ı Saltanatın bâb-ı şerm-sârı, âhenîn kolunu uzatmış» ve bu ordulara «dur» demiştir. Akif Türk ordusunun bu muazzam güçlerle yaptığı ölüm kalım savaşını bilhassa *Asım*'da anlatır. Savaşı adeta «âfâkı parçalayan sâikalar», «â'mâkı kaldıran zelzeleler» olarak nitelendirir.

6 Asım ve arkadaşlarının bu niyetleri, bize Balkan Savaşı sırasında geçen bir hadiseyi hatırlatmaktadır. 1912 yılında Enver ve Talat Bey'ler (daha sonra Paşa) Babıâli'yi basmış ve iktidarı ellerine geçirmişlerdir. Bu Paşa'lar Osmanlı Devletini Almanların yanında savaşa sokmuşlar ve 1918 yılına kadar da iktidardan ayrılmamışlardır. İmamın, oğlunun bu tasarısından korkmasının en büyük sebebi sanırım budur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bomba şimşekleri siperlerde ne kadar adam varsa öldürür. Bu saldırılar önünde sed tanımayan bir tufana benzer. Gökler ölü indirir, yer ölü püskürür. Parçalanan insan azaları Çanakkalenin bütün sırtlarına ve vadilerine sağnak sağnak boşalır.

Bu saldırılara göğüs geren Türk askerinin Secaati, cibilliyeti nasıldır? Akif onu «Asım»da şu sözler ile anlatır:

Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler! (s. 158)

Bu askerin ilk özelliği, muazzam ordumuzun en muazzam efrâdından olmasıdır. Mehmet Akif, henüz bu zafer kazanılmadan yazmış olduğu «Berlin Hatıraları»nda ondan sebat etmesini ister. Bu sebat kesildiği, düşman Çanakkale'den payitahta girdiği takdirde neler olacağını Akif sayar: Ümidi Boğaz'da döğüşen askerde olan 350 milyon can, rastgelenin çiğneyeceği şirazesiz bir kitaba dönecektir. Minareler susturulacak, İslâmiyetin on üç buçuk asırdır dünya yüzünde yarattığı bütün eserler ve ruh yokolacaktır. Ama temiz alınları «İslâm için son istihkâm» olan Türk askeri asla kendisine bağlanan 350 milyon insanın ümidini boşa çıkarmayacaktır. Akif'in şiirini kendisine ithâf ettiği arkadaşı Binbaşı Ömer Lütfi Bey, Çanakkale aslanları adına konuşur: Cehennem olsa gelenin göğüslerinde söneceğini, karşılarındaki mahşer kudursa, çıldırsa, denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa sinmeyeceklerini söyler. Çünkü Çanakkale'de döğüşen askerde, Akif'in yıllardır özlediği ve uğrunda çalıştığı bir haslet vardır: Birlik ve beraberlik.

Değil mi cephemizin sinesinde iman bir;
Sevinme bir, acı bir gaye aynı, vicdan bir;
Değil mi sinede birdir vuran yürek... Yılmaz;
Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz! (s. 352)

O zaman Akif büyük bir itminân ve inşirah bulur ve daha önce düşündüğü ihtimaller silsilesini bir evhâm olarak nitelendirir. Şimdi evhâmı hakikat nuruna yenilmiştir. Demek ki emellerinin kıblegâhı yıkılmayacaktır.

«Çanakkale Şehidlerine»'de Türk askeri konuşmaz. Konuşacak vakti yoktur. Yukarıda niteliklerini anlattığımız düşman saldırılarına karşı savaşır ve daha ziyade ölür. Bir önceki şiirde plâk alnı olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

askerimizin bu şiirde, kat kat imanla dolu ve Hüda'nın ebedî serhaddi olan göğüsleri vardır. Akif, burada daha sonra «İstiklâl Marşı»nda da işleyeceği, askerimizin iman gücünün, düşmanın maddî gücüne karşı gösterdiği muazzam mukavemeti anlatır. Çünkü Tanrı ona bu iman gücünü verirken, «sun-u bedîî»si olan namusunu çiğnetmemesini istemiştir.

> Asım'ın nesli... diyordum ya... Nesilmiş gerçek
> İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmeyecek. (s. 426)

Ama Asım'ın nesli, bu gaye uğruna, ölmüş ve naşı dağları, taşları doldurmuştur. Akif onların ölümünü

> Bir Hilâl uğruna, Yâ Rab, ne güneşler batıyor!

sözleri ile tebcîl eder. Şiirin daha sonraki mısralarında, onun Çanakkale de şehit düşen kahraman Türk ordusuna karşı duyduğu sevgi, hürmet ve hayranlık dile getirilir. Çünkü bu askerler, İslâmiyetin özü demek olan TEVHİD'i kurtarmışlardır. Alah'a inanan ilk Müslümanların kâfirlerle yaptıkları Bedir savaşında çarpışan sahabe ancak onlar kadar şanlı olabilir. Tarihte görülmemiş derecede büyük olan bu zafer onları edebiyete ulaştırmış, sadece maziye gömülü kalmalarını engellemiştir. Akif, onlar için neler neler yapmak istemektedir! Mezar taşı olarak, bütün Müslümanların kutsal bildikleri Kâbe'yi başlarına dikecektir. Kendisiyle beraber, bütün kozmik âlemin de Çanakkale şehitlerini tebcîl ve takdîs etmek için Akif'in emrindedir. Onların kanayan mezarına örtü olarak gökkubbeyi çekecektir. Lâhdlerinin tavanı nisan bulutu olacaktır. Süreyya takım yıldızı bir avize halinde bu tavanı aydınlatacak, gece mehtap bir türbedar gibi onların ruhlarını bekleyecek, gündüz bu avizenin yerini fecr ışıkları alacak, akşamları batan güneşin yumuşak ışıkları şehitlerimizin yaralarını saracaktır. Akif, bütün bir kozmik alemi, hayalinde Çanakkale'de şehit olmuş askere hizmet ettirse de, onun hatırasına lâyık bir şekilde hareket edemeyeceklerini düşünür.

Akif, Türk şehitlerini neden bu derece yüceltmektedir? Çünkü onlar, Ehl-i salibin demirden çemberini göğüslerinde kırıp parçalamışlar, ataları Salâhaddin ve Kılıç Aslan kadar büyük olduklarını ispat etmişlerdir. Bütün İslâm âlemi, kendisini izmihlâlin eşiğinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görerek hüsrana kapılmışken, onların canları pahasına kazandıkları zafer, bu hüsranın ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Onların ulaştıkları öyle yüce bir şehitlik mertebesidir ki, onlar için mezarlığa dahi gerek yoktur. Çünkü öteki âlemde, Peygamber, dininin bu mübarek kurtarıcıları için aguşunu açmış, bekliyordu.

Mehmet Akif'in çok coşkun bir dil ile yazdığı ve adı kendisi ile beraber anılacak olan bu şiiri onun psikolojisindeki büyük değişmeyi de gösterir. Akif, *Asım*'dan önceki bütün şiirlerinde, hattâ yer yer *Asım*'da ümitsizlik içindeydi. İslâm aleminin hüsran duygusuna kapılmasından korkuyor, bundan kaçması için nasihat ediyordu. Ama dünyanın en büyük dininin, ümmeti tarafından özü anlaşılmadığı için, Avrupanın haçlı zihniyetinin tasallutu ve onu içinden yıkma teşebbüsleri yüzünden, büyük bir dumûra uğradığını düşünerek, kendisi de bedbinliğe kapılıyordu. Durum böyleyken Türk ordusunun Çanakkale'de kazandığı muazzam zafer, ona ümidini geri verir. Bu dünya tarihinin en büyük zaferlerinden birisidir. Üstelik biz değişik cephelerde savaşırken, kuvetlerimizin bir bölümü ile bu zaferi kazanmıştık. Bu savaş ve zafer, Akif'in psikolojisindeki büyük değişmeyi gösterdiği gibi, ideolojisindeki değişikliği de gösterir. Akif daha önceki şiirlerinde daima İttihad-ı İslâm ideolojisinin savunucusu olmuştu. Ama Birinci Dünya Savaşını anlatan kitaplarında, bilhassa *Asım*'da, artık İttihad-ı İslâm'dan söz etmez. İslâm aleminin meseleleri üzerinde, haçlı zihniyetinin tehlikeleri üzerinde durur ama artık, bu meseleleri halletmek, İslâmiyeti yabancıya karşı korumak mesuliyetini tek başına Türk'ün üstlendiğini düşünmektedir. Cephelerde Asım'ın neslinin kazandığı zaferleri terennüm eder ve alkışlar. Sen ki, sen ki diye ona hitap eder ve onun Peygamberin en büyük şefaatine Türklerin nâil olacağını belirtir. Akif'in daha önceki şiirlerinde geçmeyen «ırk» kelimesi, «bahtı kara millet» kelimesi de bu kitapta kullanılır. Ama Mehmet Akif'in asıl miliyetçi cephesini, İstiklal harbi sırasında yazdığı şiirlerde görebiliriz:

Akif'in Birinci Dünya Savaşında hem müttefiki olduğumuzu hem karşısında savaştığımız Batı hakındaki görüşü iki türlüdür:

1. Balkan savaşının akisleri ile dolu şiirlerinde olduğu gibi burada da, Batı bir canavar olarak tasvir edilmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Akif, Batılı olarak en çok İngilizlere karşı düşmanlık beslemektedir. Bu düşmanlığın ilk akislerini «Berlin Hatıraları» şii-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinde buluruz. İngilizler Hindistan'da, Mısır'da büyük sömürgeler kurmuşlar, bu memleketlerin kanını emmektedirler. Akif, onların istibdadından nefret etmektedir. Nefretinin en büyük sebebi de, bu hakim milletin sömürgelerindeki halkı efendisinin düşmanları ile savaşmaya zorlamasıdır. Çanakkale'de bizimle savaşanların başında, bu zavallı sömürgeler gelmektedir. Ayrıca İngilizler, sömürgelerine daima yaşamaktan ümitlerini kesmelerini telkin eder. El atmadıkları tek bir milet kalmıştır: Türkler. Onları da zayıf düşürmek için şöyle bir plan kurmuştur: Fikr-i kavmiyet ile Türklerle Arapları birbirinden ayırmak. Bunu başardı mı Halifenin sadece sevimli bir adı kalacak, kendisi de, İngiliz bezini Darü'l-hilâfete dikecektir. Ama Türkler, İslâm âleminin beynini onlara kaptırmamak için Çanakkale'de direnmişler ve zafer kazanmışlardır.

Fransızlar da, bu şiirlerde sömürgeci bir devlet olarak görülür ve onlardan da nefret edilir. Fransızlar, Tunus'ta Cezayir'de, Afrika'nın pek çok ülkesindeki sömürgelerinde yaşayan erkekleri toplamışlar, kendi düşmanları ile savaşmaya zorlamışlardır. Üstelik, harp saflarının en önlerinde, siperlik etmek üzere. Onlar, biz, başka bir devletin şerefi için canımızı feda etmek istemiyoruz dedikleri takdirde, rehin bıraktığı aileleri teker teker öldürülür.

Aynı şeyi Ruslar, kuzey ülkelerinde, bilhassa Kafkasya'da yaparlar. Onların zulmü, Neron'un yaptıklarından fazladır. Köy basıp şehir yıkmak, en tabii hareketleridir. Onlar yüzünden Asya'nın bir günü bile matemsiz geçmemiştir.

İşte bütün bu katil sürüsünün en büyük hınçları İslâm âlemine karşı olmuştur. Akif bir kere daha, bu büyük devletlerin, Balkanlar'da gördüğümüz zulümü nasıl alkışladıklarını hatırlar. Onların nasıl 20. asrın evlâtları olduklarına hayret eder.

Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-ı asil
...
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz
Medeniyyet denilen kahbe hakikat, yüzsüz. (s. 425)

Akif, bu nefretini İstiklâl Marşında da devam ettirir. Ama Mehmet Akif, zâlim Batı'nın düşmanıdır. Buna mukabil, onun bütün şiirlerinde, sevilen beğenilen, model olarak sunulan bir batı daha vardır. *Hatı-*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ralar ve *Asım* kitaplarında, müttefiki olarak savaştığımız Almanya batının ilminin, teknolojisinin, üstün hayat standardının, disiplininin bir temsilcisi olarak ele alınmıştır.

Berlin Hatıraları şiiri Akif'in Berlin'e yaptığı seyahatten sonra yazmıştır. Akif, Teşkilât-ı Mahsûsa Cemiyeti tarafından Almanya'ya gönderilir. Çünkü Almanya, karşı taraftan eline geçen Müslüman esirlere ne kadar iyi muamele yaptığını Türklere göstermek istemektedir[7]. Akif'in 5 Mart 1915 tarihinde bitirdiği şiiri, bu gezinin intibaları ile doludur. Akif, bu şiirde şark ile garbı mukayese eder ve garbı şarktan üstün bulur. Akif'e göre Almanya'da hayran olunacak en önemli husus, onun mücâhede ile tevekkülü birleştirmiş olmasıdır. Bu kahramanca bir şeydir. İkinci husus Almanların ilme verdikleri önemdir. Daha Sedan harbi sırasında Fransızlar onlara yenilmelerinin sebebini şöyle izah etmişlerdir :

> Muallem ordusudur harbeden Prusyalının
> Muallim ordusu, lâkin asıl muzaffer olan! (s. 201)

Yani Türkler nasıl zaferi imanları ile kazanıyorlarsa, Almanlar da ilimleri vasıtasıyla kazanmaktadırlar.

Akif, Batı milletleri arasında, sadece Almanların Türklere karşı dostça baktıklarını düşünmektedir. Akif, oğlu harpte ölen Alman kadınına, içinden şu sözleri söyler :

> Bilir misin ki senin Şark'a meyleden nazarın,
> Birinci def'a doğan fecridir zavallıların (s. 342)

Almanlar yıllar boyunca harbe girmedikleri ve çalışmalarına son süratlerini verdikleri için, bugün medeniyetin temsilciliğini yapmaktadırlar. Şark gibi hali tefrika içinde perişan değildir.

Akif'in doğu ile batının mukayesesini yaptığı bu önemli şiirine lirik havayı veren özellik, Alman kadını ile Türk kadını arasında kurduğu münasebettir. Sevdiklerini savaşta kaybetmekten ileri gelen müşterek ıztırab hayatları çok farklı görünen bu iki hem cinsi birleştirmektedir.

---

7 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif Ersoy, Hayatı ve Eserleri*, 2. basım, İst. 1973, s. 75

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif, Türk milletinin hangi konuda eksiği olduğu ve bunu nerede kazanacağı hususundaki düşüncelerini *Asım*'da da geliştirir. Asım ve neslinin kazandığı Çanakkale zaferi belki imanın maddeye galebesidir ama ilime dayanmayan savaş, her zaman zaferle neticelenmez. Daha önce gördüğümüz gibi, bir taraftan savaşta nehirler gibi kan akarken, diğer taraftan perde gerisinde «Harb-i umumî» bir maskaralık haline gelerek korkunç bir mahrumiyetin çekilmesi ve Babıâli'nin harp vurgunculara engel olamaması, Asım ve arkadaşlarını çileden çıkarmıştı. Bu gençlere göre, kötülüğün başı olan Babıâli'yi basmak başvurulacak tek çareydi. Akif ise Asım'a tahsilini tamamlamasını tavsiye eder. Memleketin bu durumu karşısında ihtilâl yapmanın çok tehlikeli olduğunu, gerekli olanın inkılâb yapıp, nesli tehzîb ile, ilâ ile kurtarmak olduğunu söyler :

İnkılâb istiyorum, ben de fakat Abdu gibi[8]
Yoksa ellerde bir âlet efeler tertibi,
Bâb-ı Âlileri basmak, adam asmakla değil.

Bu inkılâbın gerçekleşebilmesi için kaba kuvvet değil, marifet ve fazilet gibi iki önemli hasletin birleşmesi lâzımdır. Bizim ecdâdımızın fazileti pek parlaktı. Asım ve arkadaşlarının da öyle. Ama bu fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle birleşmezse hiçbir işe yaramaz. Bu ilimi ise ancak Avrupa'da bulmak mümkündür.

Sade Garbın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz
...
Giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin
Fen diyarında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları. (s. 442)

Hocazâde'ye göre Asım ve arkadaşlarının Avrupa'da öğrenmeleri gereken en önemli ilim bulundu mu yeryüzünü değiştirecek olan «mad-

8 Muhammed Abduh, Mehmet Akif'e en tesir eden İslâm düşünürlerinden birisidir. 1849-1905 yılları arasında yaşayan Abduh, Müslümanları yabancıların tahakkümünden kurtarmak için, İslâm dünyasının kendi kuvvetleri ile yeniden doğmasını sağlamak istiyordu. Akif, Cemaleddin Efgani ile beraber çok etkilendiği ve istifade ettiği bu din alliminden tercümeler de yapmıştır: Ziya Çil, *Mehmet Akif'in Muhammed Abduh'dan Yaptığı Tercümeler*, İst. 1980, Basılmamış Lisans Tezi, Türkiyat Araştırma Merkezi, Nr. 2061.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

denin kudret-i zerriyesi» yani atom araştırmaları ilimdir. Asım ve nesli bu ilimi öğrendi mi, artık şarkın gülmeyen yüzü gülecektir. Asım hocasının bu düşüncelerini çok doğru bulur ve ertesi akşama Berlin'e gitmeye karar verir. Çanakkale'de ve diğer cephelerde kahramanca döğüşen, harp vurgunculari ile ve mukaddesâtımızı çiğneyenlerle gücünün yettiği kadar mücadele eden hamiyetsever Asım ve arkadaşlarında, ikna oldukları fikri hemen gerçekleştirme aktivitesi olduğunu «yarın akşam gideriz» sözleri ile anlıyoruz.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Akif'in kitapları arasında kendisini gelecek karşısında en fazla ümitli hissettiği kitap *Asım*'dır. *Asım* kitabında konu olarak alınan savaşları kazanırken, ordunun cesaretinin iki güç ile birleşmesi gerektiği fikri müdafaa edilir : 1. İmam 2. İlim. Bunlardan birincisi bizde irsiyet halinde mevcuttur. İkincisi de Asım ve nesli tarafından çok çabuk elde edilecektir.

Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz. (s. 443)

O halde korkmamıza sebep yoktur.

⁂

3. *İstiklâl Savaşı* :

İstiklâl savaşında iki türlü Akif görmekteyiz. Bunlardan birincisi, memleketinin başına gelen bu çok büyük dertten dolayı acı çeken ve sanki bu duruma düşmemizin kabahati kendisindeymiş gibi mesuliyetine müdrik bir aydın olan Akif. İkincisi ise Atatürk'ün yanı başında, kalemi ile, vaazleri ile, manevi otoritesi ile, imanı ve ümidi ile Millî Mücadele'yi kazananların başında gelen, Prof. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi yazmış olduğu İstiklâl Marşı ile Türk milletinin ebedî kıymetlerini terennüm eden Mehmet Akif[9].

Akif'i Birinci Dünya Savaşı'nın aleyhimize neticelenmesinden sonra ne kadar büyük bir bedbinliğe düştüğünü biliyoruz. Savaşılan o kadar cephelerde, akıtılan o kadar şehit kanları böyle bir netice için mi idi? Daha önce incelediğimiz gibi, cephe gerisinde halkın çektiği sıkıntı ve mahrumiyetin, cemiyetin bazı kesimlerindeki ahlâkî bozuklukların sonunda, hakketmediğimiz bir durumla karşılaşıyor-

9 «Türk İstiklâl Marşı», *Edebiyatın İçinden*, İst. 1978, s. 84.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duk. En önemlisi de, Akif, yıllardır savunucusu olduğu, hayatını, sanat ve estetik görüşünü, dünyaya bakış tarzını emrine verdiği İttihad-ı İslâm ideolojisinin iflâs ettiğini acı ile idrak etmiştir. Artık Müslümanların el birliği ile kalkınmalarının imkânsız olduğunu düşünüyordu. Çünkü, diğer İslâm kavimleri, Avrupa devletlerinin oyunlarına kanmış ve milliyet davasına düşerek, İslâmiyetin en önemli düsturu olan vahdet fikrine ihanet etmişlerdi.

Safahat'ın son cüz'ü olan *Gölgeler* kitabı «Hüsran» isimli bir şiir ile başlar. Yani Akif'in ferd, millet ve ümmet olarak savaşılması gerektiğini savunduğu en güçlü düşmanlardan birinin adı ile: Akif bu şiirinde, kendi şiirinin daima İslâmı uyandırmak hedefinde olduğunu, bu şiirler ile gür hisli, gür imanlı beyinler yaratmak istediğini söyler. Ama artık haykırmak bir semere vermeyecektir :

> Haykır! Kime, lâkin? Hani sahipleri yurdun?
> Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım; (s. 449)

Akif içinin ıztırabını feryat halinde dökmek ister ama bu ferdayı boğmaktan başka çare bulamaz. Bu feryadın na'şını bin parça edip şiirine gömer, gözyaşı seller gibi akmaz, sessiz sedasız iner.

> Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
> İnler *Safahat*'ımdaki hüsran bile sessiz! (s. 449)

Akif'in bu şiirde büyük bir yetersizlik duygusuna kapıldığını hissediyoruz. Bu tarihe kadar yaptığı mücadelenin hiçbir sonuç vermediğini görmüş, yüksek sesle ağlamaya bile hakkının olmadığını düşünen bir insanın ıztırabını yaşamaktadır.

Akif'in en lirik şiirlerinden birisi olan «Bülbül» şiiri de *Gölgeler* kitabında bulunmaktadır. 9 Mayıs 1337 (1921) tarihinde yazıldığı bildirilen bu şiirin altına Akif şöyle bir not düşmüştür: «Bu manzume yazılırken, Yunan istilâsı altındaki topraklarımızdan, hususiyle Bursa'ya dair elîm haberler geliyordu; tahkikine de imkân yoktu.» Akif, kaç yurda veda ettikten sonra, eldeki yurdun da elden gider gibi görünmesi karşısında büyük bir üzüntüye kapılmıştır. Şiirin başında, onun ıztırabını dış âleme aksettirip projeksiyon sisteminden istifade ettiğini görürüz. Akif, karanlıkta yalnız başına, sessiz kırlarda dolaşır ve mazinin zincirleme bir yığın hatırasını düşünürken,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vadiden uzun, insanın kalbini yakıcı bir bülbül sesi ile irkilir. Şair, kendi ruhu gibi hazin bir sesle öten bülbülün matemini anlamamaktadır. Çünkü bu bülbülün eşi, aşiyanı ve baharı vardır. Yani Türk milletinin bugün sahip olamadığı en basit hasletlere, o küçük kuş sahiptir. İçinde bulunduğu durumdan hoşlanmadığı takdirde, tıpkı eski Türklerde olduğu gibi varlığının dar mahbesinden sıyrılıp kanatlanabilir ve ufukları, mutlak buudları kanadının mahkûmu haline getirebilir. Bu derece güzel imkânlara sahipken, bülbülün bir damlacık göğsünde neden bir umman çağlar?

Akif dıştan içe geçer. Matem bülbülün değil şairin hakkıdır. Çünkü asırlar boyunca ıztırabı hiç dinmemiş bir milletin evlâdı olan Akif, nihayet kendi öz diyarında «hanümansız bir serseri» haline gelmiştir. Ecdadının savaşarak kendisine emanet ettiği toprakları baştan aşağı Garb'ın eline geçmiştir. Osman'ın beyninde, yani Bursa'da nakûs inlemekte, Yıldırım'ın camiinden geride çökük bir kubbe kalmakta, Orhan'ın muazzam kabri şenaatle çiğnenmektedir. Harîmimize giren düşman, halkı işkencelerle öldürmektedir. Bütün bunlardan sonra, matem etme hakkı sadece, bu memleketin hamiyetli bir evlâdı olan Mehmet Akif'e düşmektedir.

Ama Mehmet Akif mücadeleyi hiçbir zaman elinden bırakmayan bir insandır. Atatürk'ün açmış olduğu istiklâl mücadelesi, onun kendini çabucak toparlamasına sebep olur. Balıkesir'de verdiği vaaz[10] halka ümit ve iman aşılayıcı bir vaazdir. Daha sonra İstanbul'da kalamayacağını anlar. *Sebilü'r-Reşad* mecmuasının sahibi Eşref Edib'e «Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de İdarehanenin işlerini derle topla, Sebilü'r-Reşâd'ın klişesini al, arkamdan gel. Meşihattekilerle de temas et. Hareket-i milliye aleyhinde bir halt etmesinler» der[11]. Artık Anadolu' dadır. Anadolu'nun köy ve kasabalarını dolaşır ve halkı Millî Müca-

10 Hem Balkan Savaşı, hem Millî Mücadele ile ilgili vaazlar veren Mehmet Akif'in bu yönü ile ilgili bir Yüksek Lisans tezi yapılmıştır: Recep Duymaz, *Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirleri ve Mev'izeleri*, İst. 1985, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

11 Eşref Edib, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, İst. 1937, s. 56.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dele konusunda ikna eden vaazler verir. Bunlardan en önemlisi Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde verdiği vaazdır. Bilindiği gibi Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadeleyi ve Türkün istiklâl iradesini temsil edecek bir Millî Marşın yazılması için müsabaka açar ve 12 Mart 1921'de Akif'in yazdığı İstiklâl Marşı millî marşımız olarak kabul edilir. Akif bu şiiri *Safahat*'a almaz ve buna sebep olarak bu şiirin kendisine değil de Türk millitine ait olduğunu söyler[12]. Ben burada İstiklâl Marşı'nın tahliline girmeyeceğim. Fakat marşın konumuz açısından önemli olan hususları üzerinde duracağım. Bu şiir gerek şiir sanatı, gerek duygu ve düşünce bakımından Mehmet Akif'in *Safahat*'ta yer alan bütün şiirlerinin en yüksek merhalesini teşkil eder. Mehmet Akif burada, milletinin tarih boyunca geçirdiği macerayı, ortak değer hükümlerimizle beraber ifade ederek, kendi dehası ile milletinin benliğini ve duyuş tarzını birleştirir. Prof. Mehmet Kaplan, İstiklâl Marşını tahlil eden bir yazısının başına şu başlığı koymuştur: «56 yıldan beri her gün söylenen şiir»[13]. Fakat bu şiir cemiyetimizin varlığı ile yakından ilgili olduğu için bize basma kalıp gelmemektedir. «Ben İstiklâl Marşını taşıdığı «edebî» kıymetten ziyade ifade ettiği «ebedî» kıymetler dolayısiyle sever ve üstün bulurum. Bu kıymetler bizi o müdhiş tarihî trajediden kurtarmış, bizi bugüne kadar getirmiştir. Onların bundan böyle de bizi yaşatacağına, ayakta tutacağına ve ilerleteceğine inanıyorum» diyen Mehmet Kaplan, bu kıymetlerin başlıcalarının istiklâl, hak, iman, vatan ve din duyguları olduklarını tesbit eder. Şiirde baştan sonra kadar, kahraman ordumuzun bu değerlerin muhafazası için savaşması telkin edilir. Akif'in şiirleri arasında Türk bayrağının bütün bir milletin remzi olarak kullanılmasına burada tesadüf edilir. İstiklâl harbini yapanın sadece ordu değil, bütün bir millet olduğu fikri telkin edilir. «Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak». Akif, nazlı hilâle «kahraman ırkıma bir gül» diye yal-

12 Eşref Edib bu konuda Akif'in şöyle dediğini yazar: «O günler ne samimi ne heyecanlı günlerdi. O şiir milletin o günkü heyecanının bir ifadesidir. Binbir fecâyi karşısında bunalan ruhların ıztıraplar içinde halâs dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan marş, o günlerin kıymetli bir hatırasıdır. O şiir bir daha yazılmaz. Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lâzımdır. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur». A.g.e., s. 82.

13 *Millî Kültür*, Eylül 1977, C. 1, Nr. 9, s. 6-9.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

varır. Bu mısra ile biz onun artık İslâm ümmetçiliği fikrinden uzaklaştığını görürüz. Burada mevzuu bahs olan sadece Türk milletidir. Bu millet elinde kalan son hür topraklara da düşmanın girmesinin azabını yaşamakta ve buna karşı savaşmaktadır. Akif, bayrağımıza, onun uğruna ne kadar kan döktüğümüzü hatırlatır. Milleti ile kendisini özdeşleştiren Mehmet Akif üçüncü kıtaya «ben» diye başlar ve esir etmenin imkânı olmayan milletinin vasıflarını sayar. Bu millet kükremiş sele benzer ve önüne çıkan hiç bir engeli tanımaz. Engel dağ olsa onu yırtıp aşar, akıncı ruhu enginlerden taşar. Akif, burada Türk milletinin en aslî olan ve bir gün bile değişmeyen karakterini tarif eder. Daha önceki şiirlerinde de yer aldığı gibi ilmen üstün, fakat sömürgeci karakteri yüzünden ahlâken düşük Garp karşısında Türk'ün en önemli gücü imanıdır. Çünkü tek dişi kalmış bu vahşi fakat yaşlı canavar bu imanı boğamaz. Çünkü kahraman ordumuz yurduna yapılmış olan bu hayasızca akın karşısında bir siperi, bir tabyayı değil göğsünü siper edecek kadar korkusuz ve imanlıdır. O neden böyle bir fedakârlık yapmaktadır? Çünkü atalarından gelen ruhu, Türk ırkının bugünkü varislerinden bunu icabettirmektedir. Ordumuzun uğrunda öldüğü toprak, ölülerimizin yattığı topraktır. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi bu vatan binlerce şehit tarafından kazanılmış ve korunmuştur. Kutsallığından başka bir cennet kadar da güzeldir, ve onun gerisinde hiçbir şeyin önemi yoktur. Akif Tanrı'ya yalvarır ve mabedine yabancıların girmemesini, yurdunun üzerinde dinin temeli olan ezanların ebedi olarak inlemesini ister. Burada kendisini şehitlerimizle birleştiren Mehmet Akif, böyle olduğu takdirde, mezar taşının canlanarak şükran secdesi edeceğini, daha sonra da bu şehit ruhunun en yüksek mertebe olarak Tanrı katına yükseleceğine inanır. Akif marşının son kıtasında yine Türk bayrağına seslenir. İstiklâlimizin sembolü olan bayrağımızın müsterih olmasını ister.

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl :

Çünkü, Tanrıya, adalete, hakikate tapan Türk milleti, hür yaşamaya hak kazanan milletlerin en başında gelir.

Mehmet Akif, bu marşın kabulünden bir ay kadar sonra «Süleyman Nazif'e» isimli bir şiir yazar. O sıralarda Malta adasında sürgünde bulunan Süleyman Nazif, içinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ruhum benim oldukça bu imanla beraber
Üç yüz sene, dört yüz sene, beş yüz sene bekler (s. 471)

mısraları olan bir şiir neşretmiştir. Mehmet Akif, sanatına daima saygı beslediği, bilhassa İstanbul işgal altında iken, yazmış olduğu cesur yazıları yüzünden şahsiyetini saygı ile andığı Süleyman Nazif'in bu mısralarını şiddetle tenkit eder. Akif'in tenkidini celbeden kelime «bekler» kelimesidir. Artık ne Akif'in, ne Türk milletinin beklemeğe takati kalmamıştır. Akif son birkaç yüzyıldan beri bir «leyle-i yeldâ» içinde yaşadığımızı düşünmektedir. Milletimiz yüzyıllardır biraz rahmet esintisi beklerken, semadan hep cehennem boşanmıştır. Ama Süleyman Nazif'in dediği gibi bu durum istikbalde de süremez: Bunun böyle olacağını düşünmek, hüsrana kapılmak demektir.

Lâkin bu alev selleri artık dinecektir;
Artık bize nâr inmeyecek, nûr inecektir. (s. 471)

Akif, «İstiklâl Marşı»nda da söylediği gibi, şarkın ezeli fecrinin yakında doğacağına inanır. Başka türlü olması mümkün değildir :

Hiç bunca şehidin yatarak gövdesi yerde
Derya gibi kan sine-i hilkatte tüter de
Yakmaz mı bu tufan, bu duman, gitgide Arşı
Hissiz mi kalır lücce-i rahmet bize karşı
İsyan bize râcise de bir böyle temaşa,
Sığmaz sanırım, Adl-i İlâhîsine hâşâ!

Akif, bu mısraları yazarken hakkaniyet fikrinden hareket etmektedir. Akif'e göre Allah'ın rahmetine bizim kadar hiçbir millet hak kazanmamıştır. Nihayet can gidip, vatan gidip bıçak dine dayanınca, millet efradı arasındaki uhuvvet duygusu vahdeti tesis etmiş, birlikten kuvvet doğmuş ve kırk Ehl-i salible bile mücadele etme gücüne sahip bir hale gelmişizdir.

⁂

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben çalışmamda Akif'in şiirlerindeki savaş motifini araştırırken, kronolojik bir sıra takip ettim. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşlarının çeşitli cephelerden bu şiirlere nasıl yansıdıklarını ortaya çıkarmaya çalıştım. Netice olarak şu noktaları tespit ettim :

1. Balkan harbi, Akif'te çarpışmalar ve savaş sahnelerinden ziyade, galip gelen düşmanın Türk halkına reva gördüğü zulüm açısından işlenmiştir. Halkımızın çektiği eziyet, Birinci Dünya Harbini anlatan şiirlerde, bilhassa «Berlin Hatıraları» şiirinde de ele alındığı gibi, konu İstiklâl savaşını anlatan şiirlere, bilhassa «Bülbül» şiirine de taşmıştır.

2. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadeleyi anlatan şiirlerde, «Berlin Hatıraları»nda *Asım*'daki Çanakkale ile ilgili şiirde, İstiklâl Marşında çok canlı savaş sahneleri vardır. Savaşan tarafların durumu, karşı tarafın (düşmanın) asker gücü, makine gücü, maddî imkân gücü, saldırı şekli, verilen zayiât, savaşılan mekânın coğrafî konumu, genellikle müdafaa eden tarafın, yani bizim durumumuz, bizim askerimizin sahip olduğu kuvvetler, iman, cesaret, sebat, irade birlik ve beraberlik gibi duygular teferruatlı bir şekilde anlatılır. Bilhassa «Berlin Hatıraları» ve *Asım*'da adeta savaş stratejileri verilir. İstiklâl Marşında ise, geçmişte nasıl savaştığımız, nasıl sınırları aştığımız hem şairane, hem açık bir şekilde ortaya konulur. Savaşan Türk askerinin vücudunun uzuvları arasında pâk alnı, alınmaz kala olan imanlı göğsü, siper yerine kullandığı gövdesi sayılır ve bunlar, düşmanın bütün maddî gücünden daha üstün olarak nitelendirilir.

3. Savaş intibaları olarak en zengin kitabın *Asım* olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitapta hem cephe, hem de cephe gerisinde, savaşı yaşayan bir milletin durumu anlatılır. Devrinin pek çok romancısı ve hikâyecisinin eserlerine malzeme olan savaşın getirdiği kıtlık, fakirlik, ahlâksızlık ve bunlardan bunalan halkın durumu, bu durum ile mücadele *Asım*'da nazım halinde verilmiştir. Bu diyaloglardan oluşan kitap Mehmet Akif'in aruz veznini kullanmakta çok başarılı olan bir dil virtiözü olduğunu gösterir.

4. Eserlerinde lirik, didaktik, ideolojik olmak üzere çok zengin ifade vasıtaları kullanan, manzum hikâyeler yazan Mehmet Akif, savaş konusunu işlerken, psikolojik tahlile de ehemmiyet verir. Bu psikolojiyi 1. Kendi psikolojisi 2. Milletin psikolojisi olarak ikiye ayırabiliriz. Fakat Türk edebiyatında, milleti ile hemhal olan, halk-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çı şarlerin başında gelen Mehmet Akif'de genellikle bu iki psikolojinin birleştiği görülür. Balkan Harbi'nin feci neticesi, Akif'i acıdan adeta çıldırtır ve bu konuda yazdığı hemen her şiirde, kendi şahsî ıztırabından, düştüğü bedbinlikten, sorumlulara karşı duyduğu öfkeden bahseden ifadelere rastlanır. Ara sıra bu ümitsizlik, Tanrı'ya karşı bir yakınma ve hattâ bir karşı gelme gibi kendisini gösterir. Allah'ın, bu en son dinin temsilcilerinden bu derece yüz çevirmesinin sebebini bazan anlar gibi görünür, bazan havsalası almaz. Yani psikolojisinde bazı gel-gitlere rastlanır. Ama I. Dünya Savaşı ve bilhassa bu savaşta kazandığımız Çanakkale zaferi Akif'i değiştirir, moralini düzeltir ve onda büyük bir ümit duygusu uyandırır. Birinci Dünya Savaşının aleyhimizde sona ermesinden sonra, eskisinden daha fazla bir karamsarlığa kapılır. Psikolojisindeki bu yeniden değişmenin en önemli sebebi, hem elde kalan son yurt parçasını da kaybetme tehlikesine maruz olmamız, hem de bütün ümidini bağladığı İslâm birleşmesi fikrinin sonunun geldiğini görmesidir. Ama Millî Mücadele, eski iyimserliğini ona iade eder. «İstiklâl Marşı» baştan sona kadar, onun «iman ve ümit felsefesi» aşıladığı mısraları ile doludur. Akif, halkın psikolojisi üzerinde de durur, demiştik. Balkan savaşında söz konusu halk, işkenceler ile düşmanın öldürdüğü şehit kâfileleridir. Hepsi de öldürüldükleri için psikolojilerinden az bahsedilmiştir. Ama Birinci Dünya savaşında İstanbul'da yaşayan halkın manevî dünyası da anlatılmış, bir kitle psikolojisi verilmiştir. Bunlar hükûmetin, harp vurgunculanının, açlığın, mahrumiyetin, sevdikleri erkeklerin cephelerde ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunmalarının üzerlerinde yarattığı eziklik, sıkıntı ve endişe ile üzülen insanlardır. Mehmet Akif, ayrıca, Batılı sömürgeci devletlerin baskıları ile bunalan Müslümanlardan ve müttefikimiz, ortak düşmanlarımızla savaşan Almanlardan da bahseder, onların psikolojileri üzerinde de durur.

5. Mehmet Akif bilindiği gibi, Meşrutiyet devrinin yaygın fikir akımlarından birisi olan İttihad-ı İslâm ideolojisinin savunucusudur. Balkan bozgununu Türklük meselesi olmaktan ziyade bütün İslâm âleminin meselesi olarak görür. Bozgunun sebepleri ve kurtuluş için aradığı çözümlerde bakış tarzı dinî zaviyelerdendir. İslâmiyete fayda ve zarar getirecek şeyleri sayar. Birinci Dünya Savaşında da bu dinî görüş devam eder. Çanakkale'de kazandığımız zaferler, ancak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

imanı gür olan bir milletin kazanabileceği zaferlerdir ve bu zaferler sayesinde İslâm dinine inananlar, esir olmaktan, bu yüce din de izmihlâlden kurtulmuştur. Akif'in bu uğurda şehit olanlar için yazdığı şiirde, onları tarihin bütün zaferlerinden daha yüce bir zafer kazandıkları için tebcil ettiğini, bu tebcile hem Peygamberimizi hem de kozmik âlem unsurunu kattığını görürüz. Bu şiirde yüceltilen Türk unsuru, Akif'in gözünde asıl değerini İstiklâl Mücadelesi sırasında alır. Artık İslâm ittihadı görüşü kalkmış yerini son Türk yurdunu kurtarma çabası almış ve, «ırk» kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Yani I. Dünya Savaşının sonuna kadar ümmetçi olan Akif'in ideolojisi değişmiş ve artık milliyetçi olmaya başlamıştır.

6. Akif'in bütün bu şiirlerde maddî gücü fazla, sömürgeci, hain Batı'ya karşı nefretinin olduğunu görürüz. Genellikle onu «Ehl-i sâlib» olarak adlandırır, bu şekilde haçlı zihniyetinin 900 yıldır hiç değişmediğini ifade eder ve ona karşı en büyük kuvvet olarak da imanı gören Hakk'a tapan İslâm-Türk unsurunu gösterir. Ama bilhassa «Berlin Hatıraları» ve *Asım* kitabında, ilmî hakikatlere değer veren, çok çalışan, «marifeti günlük hayatının bir parçası yapan medenî Batıya hayran olur. Tanpınar da onun bu tarafına dikkat eder ve Akif'in «muhafazakâr medeniyetçi» olduğunu söyler[14].

7. Akif'in savaşla ilgili şiirlerinde üç zamanı, maziyi, halihazırı ve istikbali bir arada bulmamız mümkündür. Mazi, genellikle Asr-ı Saadet ve dört Halife zamanında İslâmiyet, Haçlı savaşları sırasında Anadolu Selçuklu, kuruluş ve bilhassa Rumeli'ye geçiş devrinde Osmanlı mazisi ve onların yaptıkları muazzam savaşlar şeklinde ele alınır. Akif'te mazi hasreti yoktur. O, istikbale güç vermek ve ders almak için maziden istifade eder. Bir de Hocazâde ve Köse imam, bugünün ışığında dünün güzel günlerini hatırlarlar. Halihazırı ise bütün realitesi ile tasvir eder. Bunu en kuvvetli şekilde İstiklâl Marşında görürüz. Bugünün, aynı zamanda geleceği hazırladığını düşünür. Bir milletin bütün fertlerinin ülkelerinin gelceğinden mesul oldukları bunun için de çalışmaları gerektiği fikrini empoze eder. Asım'ı Berlin'e gönderir. Bir de şehit olanların ulaştıkları «ebebiyet» fikri işlenir.

8. Akif, savaş şiirlerinde, okuyucusuna düşman hakkında bir nefret duygusu uyandırmakta başarılıdır.

---

14 *Yahya Kemal*, İstanbul 1982 s. 198.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İTTİHAD-I İSLÂM VE MEHMET AKİF

*Hikmet Celkan**

Büyük Türk şairi Mehmet Akif, edebiyatımızda mümtaz bir yer işgal ettiği kadar düşünce tarihimizdeki tesirleriyle de önde gelen şahsiyetlerden biridir. Onun fikirleri ve şiirleri bölünmez bir bütün oluşturur. Millet hayatı için esasen büyük önem taşıyan fikirleri, şiir sanatının büyüleyici kılıfı içinde kıymetini her zaman muhafaza etmiştir.

Her mütefekkirin fikrî yapısında şüphesiz kendi devrinin ve toplumunun özelliklerini görürüz. Akif'in düşünceleri ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile yakından alâkalıdır. İmparatorluğun sürüklendiği felâketler Osmanlı fikir hayatında yeni yeni çığırlar açmıştı. Bu cereyanların temelinde imparatorluğun içtimaî ve siyasî yapısı bulunur. Ondördüncü asrın başlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu şaşaalı bir yükselme ve bunu müteakiben bir duraklama devrinden sonra, ondokuzuncu asrın sonlarında ve yirminci asrın başlarında siyasî sınırlarının merkezine doğru iyice çekilen ve Avrupa'nın hasta adam diye nitelendirdiği, içtimaî ve siyasî buhrana düşmüş bir anasır-ı ecnebiyye (yabancı unsurlar) halitası idi. II. Meşrutiyet sonrası fikir hareketleri içinde Mehmet Akif İttihad-ı İslâm düşüncesinin en ateşli ve sadık savunucusudur.

O devirdeki fikir cereyanlarına daha genel bir açıdan bakılacak olursa; 1 - Terakki kapılarını kapayan «Vehhabîlik» zihniyeti, 2 - İslâm'ın esaslarını muhafaza etmek suretiyle yeniliğe açılan zihniyet ve 3 - Batıcılık, gibi fikirlere rastlarız[1]. İslâmcılık sadece

---

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Edip, Eşref; *Mehmet Akif, Hayatı-Eserleri*, İstanbul-1960, s. 10-11.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlılarda değil, Hint, Mısır, Rusya gibi ülkelerde de mevcuttu. En önemli temsilcisi Cemalettin Efgani'dir. Mısır'da Muhammed Abduh, ve Ferit Vechi, Hindistan'da Muhammed İkbâl ve Rusya'da Musa Carullah gibi öteki temsilcileri de olmuştur. Bizde ise İslâmcı düşünürler *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* mecmuaları etrafında toplanmışlardı. Bunlardan Ahmet Naim gelenekçi; İ. H. İzmirli, M. Şemsettin medrese ve mektebin birleştirilmesinden yana olan modernistler; Şeyhülislâm Musa Kâzım da gelenekçi ve modernist düşünce arasında yer alan simalardır[2]. Ayrıca Mahmut Esat'ı Şeyhülislam Musa Kâzım'ın yanında, Mehmet Akif ve Sait Halim Paşa'yı modernistlerin yanında sayabiliriz. Bunların içerisinde fikirlerinin tutarlılığı ve Batıcılık, Türkçülük gibi cereyanlarla ilişkileri açısından bilhassa Modern İslâmcılar dikkati çekerler. Bunların esas gayesi din ile ilmi uzlaştırmak, hukuki sistemi yeni ihtiyaçlara göre geliştirmekti[3]. Çünkü modern ilim ve felsefe oldukça ilerlemiş, Ortaçağ'ın metafizik fikir kalıntıları cemiyetin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmişti. Statik bilgi yerini dinamik bilgiye, araştırmaya ve deneye terketmek zorundaydı. İşte bu mecburiyet cemiyetin nizam ve yaşayışını yeniden düzenlemeyi, özellikle inanç sistemi ile ilmi esasları uzlaştırmayı gerektirmiştir. Akif'in fikirlerinin esasını teşkil eden İslâm dininin temelindeki bu dinamizm[4], Rusya'da Kazanlı Musa Carullah'ta İslâmiyetin fikir ve içtihat hürriyeti olarak ifadesini bulur. Ona göre müslüman cemiyetlerin geri kalmışlığının temelinde miskinlik ve fakirlik, kaza ve kadere bağlanmanın yanlış anlaşılması, fikir hürriyetinin olmayışı, şahsiyetsizlik, haset ve cinsiyet ayırımı gibi sebepler yatmaktadır[5]. Teşebbüs gücünü yitiren, yüksek idealler peşinde koşamayan, kadını lâyık olduğu yere getiremeyen bir cemiyette inancın temellerinin ilim ve Akif'in deyimiyle dinin saf şekliyle uzlaştırılması mutlaka gerekliydi.

Mehmet Akif'in fikir hayatına atılması yirminci asrın başlarında, yukarda belirtilen düşünce akımlarının en şiddetli şekilde çarpıştığı bir döneme rastlar. Babasından ve mektepten aldığı ir-

2 Ülken, H. Z.; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul-1966, s. 443.
3 Ülken, H. Z.; *a.g.e.*, s. 445.
4 Akif, Mehmet; *Safahat*, İstanbul-1977, s. 186.
5 Ülken, H. Z.; *a.g.e.*, s. 451.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fanla sağlam bir dinî kültüre sahip olan Akif, mezun olduğu baytar mektebinde de pozitif zihniyeti kazanmış, bu itibarla cemiyet meselelerini çok yönlü düşünmüştür. Dindar bir çevrede yetiştiği için muhafazakârdır. Ama cehalete, tenbelliğe, hurafeye ve taassuba şiddetle karşıdır. Bu hususiyetler o günün cemiyetinin belirgin özelliği idi. Onun için önce kendi toplumunu tahlil eden, beğenmediği ve karşı çıktığı düşünceleri çürüten şiirleriyle fikrî mücadelesine başlar. Dinî, içtimaî ve millî karakterdeki şiirlerinde sistemleşen düşünceleri, basitten karmaşığa, dar çevreden gittikçe genişleyen bir çevreye doğru yayılan fikir halkalarından müteşekkildir. Basit cemiyet meselelerinden başlayan bu fikir halkaları İslâm Ümmeti'nin ittihadı noktasında nihayet bulur. Genel hatlarıyla İslâm birliği, müslümanlar arasındaki birlik beraberlik ve geri kalmış İslâm âlemini refaha ulaştıracak telkinlerle tavsiyelerden meydana gelen temel eseri *Safahat*'ta Akif önce kendi cemiyetinin bazı kanayan yaralarını dile getirir. Çünkü onun zihnini meşgul eden iki temel kavram vardır; Millet ve İslâmiyet. Milleti selâmet ve refaha kavuşturmak, İslâmiyeti ise inhitattan (çöküşten) kurtarmak istemektedir[6].

Safahat'ın birinci cildinde hastalar, okutulmadan çalışmaya mecbur edilen çocuklar, sefalete terkedilen ihtiyarlar, tenbellik yuvası haline gelmiş mahalle kahveleri, istibdat idaresi, miskinlik ve aile hayatındaki sarsıntılardan bahseder. Burada, Akif'in fikirleri henüz dar bir çevreye ilişkin ve duygu planındadır. Şiirlerinde acıma, ıztırab, tiksinme, yardım etme, isyan gibi temalar görülür. Ama hiçbir zaman bedbin ve ümitsiz değildir. Aksine bütün şiirleri sonsuz bir azmin ve iradenin ürünüdür. Akif İslâm birliğine ilişkin fikirlerini «Süleymaniye Kürsüsünde»'de yoğunlaştırmıştır. Ona göre Batı, teknik üstünlüğü ile Doğu'yu parçalamak ve yutmak istemektedir. Bunun için Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki müslim ve gayri müslim unsurların milliyet şuuruna ermesini teşvik etmekte, kavmiyetçi fikirleri körüklemektedir. Halbuki İslâmiyette kavmiyetçilik yoktur. Kavmiyet peşinde koşmak müslüman milletlerin parçalanmasına, İttihad-ı İslâm'ın yok olmasına yol açacaktır. Allah bütün müslümanları kardeş olarak yaratmıştır. Irk ve milliyet fikirleri İslâm'ın ruhuna ters düşer. Türk, Arap, Arna-

6 Akif, Mehmet; *a.g.e.*, içinde Ömer Rıza Doğrul'un notları, s. XXXIV.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vut, Acem yok, müslüman vardır[7]. İslâm'ın peygamberi kavmiyet fikrini yasaklamış, hiçbir kavmin başka bir kavime üstünlüğünün olmadığını söylemiştir. Nitekim bu gayelerin bir neticesidir ki, Mağrib ülkeleri elden çıkmış, İran yıkılmaya yüz tutmuştur. Peygamberin emrine uymak istiyorsa, İslâm âlemi tefrikayı bırakmalı dayanışma içerisinde olmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları, yenilgileri ve dahilî sarsıntıları bu tefrikanın neticesinden başka birşey değildir. İslâmiyetin kavmiyeti kabul etmediğini Akif'in *Sebilürreşad*'da neşredilen şu ifadelerinden ne güzel anlaşılmaktadır; «Ey cemaatı müslimin; Siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arnavutsunuz, ne Kürtsünüz, ne Lazsınız, ne Çerkezsiniz. Siz ancak bir milletin efradısınız ki o da millet-i muazzama-i İslâmiyedir. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız, kavmiyet gayretine düştükçe de müslüman olamazsınız»[8].

Bizde bazı sözde mütefekkirler Avrupa'yı kayıtsız şartsız taklit etmenin gereğine işaret ederler, ancak din denen belânın terakkiye engel olduğunu ileri sürerler. Bu fikirlerini yayarken de efkâr-ı umumiyenin cehaletini, yeniliğe ve fenne karşı çıkmalarına gerekçe gösterirler[9]. Sanırlar ki Avrupa'nın hepsi kâfirdir. Biz onlara mütedeyyin görünürsek bize barbar derler. Ama hür düşünceli görünürsek belki hakkımızdaki görüşleri değişir[10]. Oysa terakkinin sırrı Akif'e göre başka milletlerin taklit edilmesi değil, kendi ruhumuza sarılmaktadır. Batı'dan alınacak şey sadece ilim ve sanattır. Zira bunların milliyeti yoktur[11]. Nitekim «Hakkın Sesleri»nde Balkan Savaşı ile felâkete sürüklenen ve parçalanmaya yüz tutan milletin atalet, hissizlik, yeis, siyasî yolsuzluklar, cehalet ve tefrikanın kurbanı olduğunu söylerken, kurtuluş yolunun dine ve ilme sarılmaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Batı bu iki temel üzerine kurulmuştur. İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerde ilim ve kültür bizdekinden fersah fersah ileriye gitmiş, buna karşılık din hiçbir zaman ilerlemeleri için bir engel olarak görülmemiş ve aksine cemi-

7 Akif, M.; *a.g.e.*, s. 178-179.
8 Tuna, T. Z.; *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul-1972, s. 80.
9 Akif, M.; *a.g.e.*, s. 182.
10 Akif, M.; *a.g.e.*, s. 186.
11 Akif, M.; *a.g.e.*, s. 187.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetin derinliklerine kök salmıştır. Hatta bu ülkelerin halkı Ortaçağdakinden daha da dindardır[12].

«Fatih Kürsüsünde» Akif İslâm birliğinin tahakkuku ve bekası için Batı'nın ilim ve tekniği ile çalışkanlığına ihtiyacımız olduğunu söylemektedir. Onlar bu seviyeye çalışarak gelmiştir. Öyleyse bizim de muvaffakiyetimizin şartı, çalışmaktır. Atalet, vatan duygusundan mahrum züppe gençlik, mukallit münevver zümre başarısızlığın sebepleridir. Onun için «Asım»da azim ve imanın temsilcisi bir gençliği idealize eder. Böyle bir ruhla yetişen yeni neslin başarısı marifet ve fazilete dayanacaktır[13]. Fazilet İslâm'ın ruhunda, marifet ise Batı'nın ilim ve tekniğinde mevcuttur. Marifet fazilete dayandığı ölçüde cemiyeti refaha götrür. Fazilet de marifetle beslendiği müddetçe tesirini daha iyi icra eder. Akif marifet ve fazilete dayalı iki inkılâbı hedef almıştır; milletin ve dinin inkılâbı. İslâm âleminin birliği bu iki inkılâbı başarmasına bağlıdır. Önce her millet kendi inkılâbını gerçekleştirecek, sonra da bütün müslümanlar aynı yolu tutacaklardır. Ama Akif'in gözlemleri hiç de bu ümidini gerçekleştirecek gibi değildi. Müslümanlar taassup ve göreneğin ağır bastığı statik bir cemiyetin fertleridir. Meskenet, taassup, çalışmayı ve teşebbüsü engelleyen bir tevekkül anlayışı müslümanların geri kalmışlığını hazırlamıştır. Meselenin ilginç yanı ise bu tutum ve davranışlarını din adına açıklamalarıdır. Eskiye sahip çıkmak demek, eskinin bilgi birikimini yeni birşeyler katmadan muhafaza etmek, döndürüp dolaştırıp onun şerhlerini yapmak ve sonuçsuz tartışmalarına girişmek değildir. Çünkü böyle tartışmalarla cemiyetin ihtiyaçlarına cevap veremez, ilmin inkişafına ayak uyduramayız. Akif, yukarda belirtilen sözde mütefekkirlerin din için söylediklerini şiddetle reddeder ve İslâm dininin ilmi, terakkiyi, çalışmayı emrettiğini savunur. Önemli olan dinin ruhu ile asrın icabatını telif etmektir. Bunu şu mısralarıyla ifade eder;

«Doğrudan doğruya *Kur'an*'dan alıp ilhamı
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâmı»

Akif'e göre İslâm âlimleri yaşadıkları asrın idrakine sahip olmalıdırlar, bunu da eserleriyle ortaya koymalılar. Eski âlimler böyle

12 Nazif, S.; *Mehmet Akif*, İstanbul-1971, s. 41.
13 Akif, M.; *a.g.e.*, içinde Ömer Rıza Doğrul'un notları, s. XLIII.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaptıkları halde günümüz İslâm alimleri kendi asırlarının idrakiyle değil, eski asırların idrakiyle düşünmekte, İslâm cemiyetleri de bunun için geri kalmaktadırlar. İslâm âlemi geriliğini telâfi etmek için asrının ilim zihniyetine sahip ve yeniliklere açık olmalı, esasen *Kur'an*'da mevcut bu espiriyi kavramalı, ilmin *Kur'an*'ın bir emri olduğunu unutmamalıdır. Asrın idrakinden anlaşılan da zaten budur. Zira İslâmiyet hem uhrevî hem dünyevî bir din olup, genel hükümleri itibariyle önemli ölçüde dünya işlerini tanzime yöneliktir. Dinin bu özelliğinin devamı asrın idrakiyle beslenebilmesine bağlıdır. Bu görev ise ilim ve içtihat kudretine sahip mütefekkirlere düşer.

Şu halde Mehmet Akif fikir sisteminin temelini teşkil eden İttihad-ı İslâm'ı savunurken, gerekli bütün şartların mevcut olduğuna inanıyordu; teknik üstünlüğe sahip Batı'nın İslâm âlemini parçalama hesapları, buna karşılık refah ve saadete ulaşmanın bütün yollarını gösteren bir hayat ve vahdet dini, yüksek bir iman ve irade gücü, ilim, içtihat. Bu şartlar mevcut olduktan sonra müslümanların birlik olmamaları için hiçbir sebep kalmıyor. Yeter ki hurafe, taassup, tenbellik ve tefrikadan uzaklaşılsın. İşte cehalet ve inhitattan kurtulmanın çareleri. Akif İttihad-ı İslâm'ı kendi gayesi olarak savunurken «Hakkın Sesleri»ndeki şiirlerinde *Kur'an*'dan aldığı ayetlerle hem fikirlerine ilâhi dayanak gösteriyor, hem de bu hülyasının gerçekleşeceğine olan inancını her vesileyle teyid ediyor. «Asım»daki «Süleyman Nazif'e», «Bülbül» ve «Leyla» şiirleri bu inancın en beliğ ifadeleridir.

Mehmet Akif'in İttihad-ı İslâm fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında kurtuluş için ortaya atılan birkaç sihirli reçeteden biridir. Tıpkı Türkçülerin ve özellikle Ziya Gökalp'ın Turancılık fikirleriyle bütün Türkleri bir çatı altında toplamak istemeleri gibi, Akif de kurtuluşun çatısını İslâm olarak idealize ediyordu. İslâm birliğinin temelinde insanların her türlü aksiyonuna yön verebilecek geniş ahkâmıyla din yatmaktadır. O din ki cemiyet düzeni, aile hayatı, devlet hakkında bize fikir ve ilham verecek en önemli kaynaktır. Hatta sadece modern İslâmcıların değil, Türkçülerin de yegâne dayanağı din ve onun gösterdiği vazife, ahlâk, aile gibi mefhumlardır[14]. Ancak, Akif'in düşünceleriyle içtimaî de-

14 Tansel, F. A.; *Z. Gökalp Külliyatı-I*, Ankara-1952, s. 111.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

terminizm ve olgular arasında bazan boşluklar görüyoruz. Meselâ Türkçülüğün savunucusu Gökalp'ın fikrî gelişiminin siyasî planda Turancılık'tan Türkiye Türkçülüğüne, içtimaî planda ise aşiretten kavim, ümmet ve millete doğru gittiğini ve içtimaî olguların tabiatına daha uygun düşen bir seyir takip ettiğini görmemize karşılık[15], Akif'te bunun tam tersine milletten ümmet fikrine doğru bir gidişi görüyoruz. Onun söyledikleri ümmet dönemini bitirmiş bir imparatorluğun belki de geriye döndürülmesi isteğidir. «İslâm milleti» tabiri de aynı şekilde o günün içtimaî gelişim çizgisine pek uymamaktadır. Şüphesiz Akif İslâm Milleti deyimiyle İslâm birliğini kastetmektedir. Ama dinin tek millete atfedilemiyen, daha ziyade bir din birliğinin (Communion) ya da ümmetin niteleyicisi olduğu göz önüne alındığında Türk Milleti gerçeği daha haklılık kazanır.

Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra hızlanan fikir cereyanlarının hepsinin ortak vasfı, içtimaî şeniyetin (Réalité Sciale, Toplumsal Gerçeklik) bütün veçhelerine uygunluk gösteremeyişidir. Bu olgu iktisadî, siyasî, içtimaî ve felsefî doktrinlerin hepsi için geçerlidir. Turancılığın ütopik yanı, İslâmcılığın siyasî yetersizlikleri, Batıcılığın taklitçiliği, maarife münhasır ıslahatın içtimaî ve siyasî bünyeye mugayirliği bunun örnekleridir. Prens Sabahattin'in fikirlerinin içtimaî yapıya uygun yönlerine karşılık siyasî yapıya hiç uymayışı gibi[16] Akif'in fikirlerinde de içtimaî determinizme uygun düşmeyen noktalar buluyoruz. Yirminci asrın milliyet çağı olarak nitelenmesi, dinin birleştirici rolünün yerini yavaş yavaş bilim, teknik ve iktisadın almaya başlaması gibi olgular, söz konusu determinizmin tabiî sonuçları arasında sayılabilir.

Öte yandan din hakındaki görüşleriyle, dine atfettiği içtimaî ve siyasî fonksiyon, Akif'in düşünce sisteminin en sağlam ve tutarlı tarafını teşkil eder. Din sosyologu Joachim Wach'ın dinin cemiyetle münasebetlerini incelerken bu ilişkiyi kendisi dışındaki dinlere, kendi içindeki alt bölümlere (mezhep, tarikat, v.b.) ve devlete kadar genişletmesi de[17] aynı düşüncenin sonucudur. Bu konuda Akif'le aralarında en fazla benzerlik bulunan başka bir dü-

15 Gökalp, Z.; «Milletçilik», *Yeni Mecmua*, 1918, 2. C., Sy : 33, s. 122.

16 Prens Sabahattin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* isimli eserindeki fikirleri.

17 Taplamacıoğlu, M.; *Din Sosyolojisi*, Ankara-1963, s. 94.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şünürün Max Weber olduğu söylenebilir. Weber'e göre cemiyet, iktisat ve din arasında karşılıklı bir münasebet vardır. İçtimaî ve iktisadî strüktürün dini etkileyebileceğini kabul etmekle beraber, onun tezi, asıl dinin içtimaî, iktisadî ve özellikle de siyasî ve fikrî hayatı etkileyebileceğidir[18]. Buradan hareketle Weber bir yandan Hristiyanlığın Protestanlığa ve kapitalizme tesirlerini göstermeye, bir yandan da Marksizme karşı bir tenkit yöneltmeye çalışmaktadır. Medeniyeti tek dişi kalmış canavara benzeten Akif'in maddeye karşı ruhu savunması Weber'dekiyle bir benzerlik gösteriyorsa da, ondan çok daha yüksek bir iman ve irade ile meşru bir nefs-i müdafaanın feryadıdır.

İçtimaî hayatı bu kadar ihata eden din, başlangıçta ümmetini Peygamberinin buyruklarına bağlayan bir iç hareket iken, zamanla müesseseleşmeye doğru gidecek, öteki ictimaî kurumlarla ve devletle daha sıkı ilişkiler kuracaktır[19]. Dinin millet hayatındaki rolü ve ümmetin birleşmesinde tesirleri hakkında Akif'in görüşlerinde bu fikrin tesiri olsa gerek. Ama dinin kendinden beklenen fonksiyonunu icra edebilmesi herşeyden önce mütefekkir aydın zümre ile millet arasındaki diyaloga bağlıdır. O, sözde mütefekkirlerden, ruhsuz aydınlardan, taklitçi genç nesilden bahsederken aydınlarla (seçkin, elit) millet arasındaki kopukluğu vurgulamak istiyordu. Akif'in bu görüşü de bir başka sosyolog Vilfredo Pareto'da aydınların dolaşımı (Circulation des Elites) şeklinde ifadesini bulur[20]. Aynı düşüncelerin önemini belirten Gökalp bu konuyu daha teferruatlı ele almış, elit zümrenin halka doğru gidip ona medeniyet götürürken, bir yandan da kendi cemiyetine yabancılaşmamak için ondan kültür almasının gereğine temas etmiştir[21]. Söz konusu ve yukarda belirttiğimiz birkaç fikri itibariyle Gökalp'ı İslâmî modernizme en çok emeği geçenlerin başında sayabiliriz. Fakat yukardan beri açıklamaya çalıştığımız çabaları ve sarsılmaz imanı ile İslâmcılık davasının bizdeki en büyük temsilcisi şüphesiz Mehmet Akif'tir. O, İttihad-ı İslâm idealinin önderliğini en iyi şekilde asır-

18 Freund, J.; *Sociologie de Max Weber*, PUF, Paris-1968, s. 154.

19 Freyer, H.; *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*, Çev.: Tahir Çağatay, Ankara-1977 s. 193.

20 Kösemihal, N. Ş.; *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul-1955, s. 340.

21 Gökalp, Z.; *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul-1972, s. 47.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larca İslâm'ın kalesi olmuş Türkler'in yapabileceğine inanmıştır. Ne var ki, Avrupa'da Protestan ahlâkının Kapitalizmin yegâne ve hatta yeterli sebebinin olamadığı gerçeği açısından[22] meseleyi düşünecek olursak, kendi toplumumuzda da iktisadî sistemlerin ve gerek millet gerekse ümmet seviyesinde siyasî birliklerin teessüsü için dinden aşırı bir beklenti içinde bulunulması fazla iyimserlik olmuştur. Ancak, bugün milletlerarası münasebetlerin zâhirdeki hakim karakteri iktisadî olmakla beraber, siyasî ve askerî bloklaşmaların temelinde tarihî ve kültürel bağlarla bunun gerisindeki inanç sisteminin yani dinin bulunması vakıası, birleştiricilik derecesi ne olursa olsun dinin hâlâ bu konudaki önemini göstermekte ve büyük vatan şairi Mehmet Akif'in o zaman gerçekleşemiyen İttihad-ı İslâm fikrinin, siyasî sınırları ayrı da olsa bugün İslâm ülkelerince değişik plâtformlarda ve şekillerde gerçekleştirilmeye çalışılmasına haklılık kazandırmakta, üstadı âdeta teyit etmektedir.

22 Freud, J.; *a.g.e.*, s. 178.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF'İN EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

Ali Özer *

I. EĞİTİM

1. *Mehmet Akif ve Eğitim*

Safahat'a aldığı şiirlerinden, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşat*'taki makalelerinden tanıdığımız Mehmet Akif (1936), çağdaşı birçok şair ve yazardan farklı bir sanat anlayışına sahiptir. Edebiyatı ictimâî ve ahlâkî faydalar sağlayan bir vasıta olarak gören Akif, içinde yaşadığı toplumun bütün problemleriyle ilgilenmiş, bunları yazı ve şiirlerinde dile getirmiş, daha önemlisi uygun çözümler göstermiştir. Bundan dolayı, şairliğinden önce mütefekkir olduğu dahi ileri sürülmüştür. «Akif'i yalnız güzel söz söyleyen, güzel yazan bir şair diye değerlendirmemeli, aynı zamanda o muayyen ideal sahibi, muayyen yol ve meslek sahibi bir adam olarak tetkik edilmelidir. Onun kanaatları, fikirleri, hisleri uzun uzadıya ilmî usüller dairesinde tahlil edilecek kıymetli, zengin mevzulardır»[1].

Akif sanatın büyük tesir gücünü, toplumun dertlerini dile getirmek ve uygun çözüm yollarını göstermek için kullanmıştır. Eserleri içinde şahsı ve ailesiyle ilgili çok az bilgi bulunan Akif ve arkadaşları *Sebîlü'r-Reşad*'ın ilk sayısında yapacaklarını şu şekilde dile getirirler: «Elverişli bulduğumuz her mevzuyu yazacağız. Hele ictimâî

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim görevlisi.

1 Eşref Edip, *M. Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938, s. 202.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz»[2].

Hayatı boyunca bu prensipten ayrılmayan Akif, toplumun sıkıntılarını benliğinin derinliklerinde duymuş gerçek bir cemiyet adamıdır.

Altı yüz bin can gider; milyonla îman eksilir;
Kimseler görmez! Gören sersem de Allah'tan bilir!
Sonra, şâyet şahsının incinse, hattâ, bir tüyü,
Yer yıkılmış zanneder seyr eyleyin gümbürtüyü![3]

Bu toplumcu anlayış zaruri olarak, Akif'i gerçekci olmaya sevk etmiştir. Bu özelliğini kendisi şu şekilde dile getirir: «Benim şiirlerimde öyle yüksek hayaller bulunmaz. Ben şiirde hayale dalmam. Ben âdî şeylerden bahsederim; meselâ bu taş. Ona taş derim. Hacer-i semâvî demem. Bu tahta, ona tahta derim; taht demem. Eşyanın hakikatlerini hayal kuvvetiyle değiştirip, mâ-fevka't-tabîa bir şekle koymam. Her şeyi olduğu gibi görür, göründüğü gibi tasvir ederim»[4].

Burada verdiği örneğin dışında sosyal olayları yansıtmakta da gerçekçi olan Akif, toplumun eksikliklerini dile getirirken, onları ümitsizliklere sebep olacak şekilde değil, ideallere ulaşmaya basamak olacak şekilde sunmuştur.

—Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim;
İnan ki: her ne söylemişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek (s. 240).

diyen Akif, ideal ile gerçek arasında mükemmel bir denge kurmuş, bunları en faydalı olacak şekilde kullanmıştır. Meselâ, *VI. Safahât*

2 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 1, s. 10.

3 M. Akif Ersoy, *Safahât* III «Hakkın Sesleri», karşılaştırarak düzelten M. Ertuğrul Düzdağ, 9. baskı, İstanbul, 1974, s. 222. İncelemede kullanılan baskı budur ve zikredilen sayfalar bu baskıya aittir.

4 E. Edip, a.g.e., s. 168.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âsım şiirinde, toplumla ilgili tablolar ne kadar realistse, gençlere olan tavsiyeler de o kadar idealle doludur.

Akif'in özelliklerinden birisi de ele aldığı konuları derinliğine değerlendirmesi, birçoklarının göremediği gerçek sebepleri bulmaktaki maharetidir. Osmanlı toplumunu değerlendiren şair, geriliğin, zaafın, tefrika ve sıkıntıların özünde cehâletin olduğunu, bunun da eğitim eksikliğinden kaynaklandığını tesbit etmiştir.

Bu özelliklerinden dolayı Akif, zamanının en önemli ve üzerinde en çok durulan, ayrıca toplumun geleceği açısından büyük önem taşıyan eğitim konusu ile birçok açıdan ilgilenmiştir. Eğitimin öneminde olduğu kadar, prensip ve metodları konusunda da fikirlerini açıklayan şair fiilen öğretmenlik de yapmıştır[5]. Yani Akif'in eğitimle ilgisi hem pratik hem de teoriktir.

2. *Akif'e Göre Eğitimin Lüzumu*

XIX. asır, Osmanlı toplumu için çözüm bekleyen sayısız problemlerin biriktiği, sık sık değişen idareci ve idare şekilleri sebebiyle köklü tedbirlerin alınamadığı bir dönemdir. İçte huzursuzluk ve tefrika salgın halde olduğu gibi, dıştan da ülkeyi yıkma faaliyetleri açık bir şekilde yürütülmektedir. Memleket içinde düşünen birçok insan, bu durumu farklı sebeblere bağlayarak farklı çözüm yolları teklif etmişlerdir. Bu teklifler büyük ayrılıklar gösterir. Çöküntünün sebebini dine bağlılıkta görenler olduğu gibi, dinden uzaklaşıldığı için bu duruma düşüldüğünü kabul edenler de vardır. Akif, dinin özünden uzaklaşıldığı için, gerçek din bilinmediği için istenmeyen olayların meydana geldiği kanaatindedir.

Şimdi Akif'in kendi toplumunu nasıl gördüğünü belirlemeye çalışalım.

a. Maddî Durum :

Toplum dayanılmaz sıkıntı ve yok oluşa götürecek maddî problemler içinde boğulmak üzeredir. Köylü yiyecek ekmeğe, giyecek

5 M. Akif, Halkalı Ziraât Mektebinde kitâbet, Darü'l-Fünun'da edebiyat dersleri okutmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gömleğe muhtaçtır. Toprak verimsizleşmiş, eski refahın «onda biri» bile kalmamıştır. Genç kızların düğün arabaları, ninelerinin tabutlarından daha bakımsız ve kötü durumdadır.

Ninenin rûhuna âğûş açıyorken melekût,
Tertemiz nâşını gufran gibi örten tâbût,
Şu gelinlik arabadan daha şahâneydi (s. 382).

Fertleri bu şekilde zayıf olan devlet de zayıflamıştır. Avrupa devletleri imparatorluğun iç işlerine müdahale etmektedir. Devlet ise zayıflığı sebebi ile bu müdahalelere boyun eğmektedir.

«Garb'ın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm»dur
(s. 442)

b. Ahlâkî Durum :

Maddî imkânsızlıklar beraberinde manevî çöküntüyü de getirmiştir. İş imkânından mahrum insanlar vakitlerinin büyük bölümünü kahvede harcamaktadır. İçki, kumar ve gayr-i meşru yaşayış salgın hale gelmiştir. Yakın geçmişte en hassas konulardan olan namus üzerinde bile hastalık belirtileri görülmeye başlamıştır.

Tefrika milletin bütün fertlerini sarmış, birlik ve beraberlik tanınmaz hale gelmiştir. Yürekler artık, farklı hislerle çarpmaktadır.

Bu havâlide cehâlet ne kadar çoksa, nifak
Daha salgın, daha dehşetli... Umûmen ahlâk.
—«Çok bozuk!» az gelecek— nâ-mütenâhî düşkün!
(s. 167-168)

c. Dînî Durum :

Müslümanlar ilâhî kitapları olan *Kur'ân-ı Kerim*'i anlamaktan âciz bir haldedir. Müslümanların mukaddes kitapla ilişkileri, yüzüne bakarak okumaktan başka bir şey değildir. Dinlerinin emrinin tersine, kendi zamanlarının en miskin toplumudurlar[6].

6 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 231, s. 391.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dînî terimler yanlış değerlendirilmekte; gerçeğe uymayan bir sabır ve tevekkül anlayışı toplumu her an daha kötüye götürmektedir.

Düşünen insanları rahatsız eden ve çözüm arama mecburiyetini hissettiren bu manzaralar karşısında aydınlar farklı tavırlar takınmışlardır. Bunlar arasında Akif toplumun yükselmesi, yani önceki satırlarda çizilen tabloların tersinin gerçekleştirilmesinin iki temel üzerinde mümkün olacağına inanır: Mârifet ve fazîlet.

> Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım,
> Mârifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım. (s. 441)

Akif'in genel fikir yapısı göz önünde bulundurulduğunda, marifetten fen ve teknik gibi maddî, faziletten din, ahlâk, örf ve âdet gibi manevî kavramların kastedildiğini anlamak mümkündür.

Bu iki unsur birbiriyle çok yönlü bağlantılara sahip oldukları için, beraber bulundukları zaman toplum açısından bir değer ifade ederler. Tek bulundukları zaman ikbâli sağlayamamanın ötesinde zararlı sonuçlara bile sebep olurlar. Özellikle fen ve teknik, yani marifet[7], değer açısından nötr bir kavramdır. İyiye kullanılması mümkün olduğu gibi, tersi de mümkündür. Belli değer ölçülerine sahip olmayanlar, maddî güç üstünlüğünü ele geçirirlerse büyük haksızlık ve zulümlere sebep olabilirler. XX. asrın başlarında bunun kötü örneklerine rastlanmıştır.

> Mârifet farz edelim, var da, fazilet mefkûd...
> Bir felâket ki, cemâatler için, nâ-mahdûd,
> Beşerin rûhunu tesmîm edecek kârha budur;
> Ne musibettir o, tâûnlara rahmet okutur! (s. 442)

Marifetten yoksun bir fazilete sahip topluma da miskinlik, sefâlet ve gerilik hâkim olur.

---

7 Bu mısralarda geçen ma'rifet kelimesinin birçok İslâm âliminin kullandığı geniş anlamda olmadığını özellikle belirtmek isteriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akif, Şark'ın hem fazilet hem de marifetten uzak olduğu, bunların ikisini de elinden kaçırdığı kanaatindedir.

Ma'rifetten de cudâ, Şark, faziletten de (s. 442)

Gerçekten Şark, fazilet özellikle marifet açısından zamanındaki Batı milletleriyle kıyaslanmıyacak derecede geridir. Fen ve teknik alanındaki yarışta saf dışı kalmıştır. Ama bu Şark'ta, marifet ve faziletin hiç bulunmadığı anlamına gelmez. Böyle olduğunu da, kısa süre sonra din, vatan ve namusu tehlikeye girince şahlanan Anadolu insanı isbat etmiştir. Bu mısradaki marifet ve fazilet kelimelerinden önce mükemmeliyet ifâde eden bir sıfatın bulunduğunu düşünmek gerçekçi bir yaklaşım olsa gerektir.

Akif'e göre müslümanlar, bazı sebeplerle, daha önce ellerinde bulundurdukları üstünlüklerini koruyamamışlardır. Halbuki onların: «Her zerrenin kalbinde bir manzûme-i şemsiyye mündemiç olduğunu gören, maâdinin bile bir derece-i tekâmül geçirdiğini cemâdâtın lisanından duyan urefâsı ulemâsı vardı»[8]. Onlar bu özelliklerini, marifeti, üç yüz seneden beri koruyamamış, kaybetmiştirler. İşte şimdiki sıkıntıların temeli ve başlangıç noktası burada saklıdır.

Bizler edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak;
O fazilet, son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle. (s. 442)

İzleri ormanlarda, hayvanlarda bile görülen sefalet, maddî ve manevî yoksulluk içinde yüzen Şark, faziletle marifeti beraber yürütemediği sürece bu halden kurtulamayacaktır. Çünkü, en başta gelen özelliği hızlı ilmî gelişmeler olan bir asırda yaşanmaktadır. Bu asırda evvelki devirlerden daha çok ilmî çalışmaya ihtiyaç vardır.

Unutmayın, şunu lâkin: «Zaman zaman-ı ulûm!» (s. 281)

Şark'ın içinde bulunduğu durumu ve sebebi olarak da marifet yokluğunu belirledikten sonra, sıra üçüncü noktaya, çare konusuna geldi.

8 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 210, s. 21.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bazı durumlarda çare, eksik olanı, yokluğu hissedileni temin etmekte düğümlenir. Burada da durum böyledir. Dert marifet yokluğu, cehâlet olduğuna göre çare de marifettir, eğitimdir. Daha geniş bir tabirle ilimdir. Buradaki ilim, marifetten daha geniş, maddî ve mânevî sahadaki bütün bilgileri içine alan bir kavramdır. Yani kültürün sadece fen ve teknik cephesini değil, Allah'ı tanımak ve emirlerini yerine getirmek gibi ahlâkî ve dinî yönünü de ihtiva eder. Sağlanması gereken budur.

Lâkin ne demek bizleri Allah ile iskât?
Allah'tan utanmak da olur ilm ile... Heyhât! (s. 218)

Akif'e göre, ülkede bir inkılâp gerekmektedir. Bu inkılâb kötülükleri iyiliklere çevirecek köklü, temelden başlayan bir inkılâp olmalıdır. Problemlerin temelindeki sebebi görmemezlikten gelerek, gündelik, geçici dolayısıyla yanıltıcı tedbirler alan ve meseleleri daha da ağırlaştıran bir yol olmamalıdır. Yine Akif'e göre alternatifi olmayan çözüm yolu; cehâlet bataklığını, ilim, irfan, marifet ve fazileti yaygınlaştırarak kurutmakdır. Yani eğitimdir.

Koşup halâs ediniz bâri son deminde onu.
Fakat, halâsı için en emin tariki tutun;
Şu pis bataklığı bir kere mahvedin, kurutun. (s. 275)

M. Akif bu görüşünü bir yazısında şu şekilde dile getirir: «Maarif, maarif... Bizim için başka çare yok; eğer yaşamak istersek, her şeyden evel maarife sarılmalıyız»[9].

Akif, halka belli bir seviye kazandıracak bu yaygın eğitimden farklı olarak, lider kadronun ayrıca eğitilmesi gerektiğine inanmaktadır. Halka tesir ederek arzu edilen hedeflere yönlendirecek olan bu kadronun eğitiminin ayrı bir öneme sahip olduğu açıktır.

Gidelim bir yere hattâ şu bizim Sudan'a:
Yeni bir medrese te'sis edelim Urbân'a.
Daha üç beş de faziletli mücahid bulalım,

9 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 231, s. 393.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nesli tehzib ile, i'lâ ile meşgul olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, şeyhim, yer yer
Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddinler. (s. 440-441)

Sonuç olarak, üstün vasıflı aydınlar yetiştirilip yaygın eğitim sağlandığı zaman kurtuluş yolu açılmış olacaktır. Artık istikbal aydınlıktır.

Böyle evlât okutan miletin istikbâli,
Haklıdır almaya âğûşuna istiklâli,
Yarın olmazsa öbür gün olacaktır mutlak...
Uzak olmuş ne çıkar? Var ya bir âtî, ona bak! (s. 170)

3. *Akif'e Göre Cehâlet ve Sonuçları*

Eğitimin önemi gereği gibi anlaşıldığı zaman, cehaletin durumu da ortaya çıkmış olur. Fakat, *Safahât*'ta ve makalelerinde Akif, eğitimin olumlu sonuçlarını verirken cehâletin zararlarını da belirtmeyi ihmal etmemiştir.

İnanan bir insan için din ve vatan kutsal şeylerin başında gelir. XX. asrın başlarında Anadolu'da hem din hem vatan tehlikededir. Tefrikalar sebebiyle vatan parça parça olmuş, iç isyanlar, dış saldırılar had safhaya varmıştır. Dinin gerçek şekli kaybolmuş, dinden olmayan şeyler din diye kabul görmektedir. Akif'e göre bunların hepsinin sebebi cehâlettir.

Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet sana düşmekle bu millet
Bir hale getirdin ki, ne din kaldı, ne namus!
Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbus,
Ey hasm-ı hakikî, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el! (s. 218)

«Halk hayrını, şerrini bilmiyor. Çünkü büsbütün cahil. Biz okur yazar tabaka da zavallıları büsbütün mâkûs yollara sevk edip duruyoruz! Dört senedir ayaklanan, nihayet başımıza bu felâketi getiren akvâmın sebeb-i isyânı ne idi?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hep cehâletleri![10]»

İlgili dönemde cehâlet toplumun bütün kesimlerini etkisi altına almış durumdadır. Halk câhil olduğu gibi, toplumu iyiye doğru yönlendirecek, problemlere çözüm bulacak âlimler de bu hastalıktan muzdariptir. En azından seleflerinin seviyesinde değildir. Doğrudan doğruya *Kur'an*'dan ilhâm alarak, asra uygun olarak İslâm'ı anlatması (s. 417-418) gerekenler bu görevlerini yapacak kapasitede değildir.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn Sînâ neye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim? (s. 417-418)

Akif'e göre asır, «asr-ı ulûm»dur. Hayatta ilmi hâkim kılmadıkça toplumun yok olmasını önlemek mümkün değildir.

Kurşun gibi sür'atli, denizler gibi taşkın
Bir çağlayanın menbâ-ı dehhâşına doğru
Tırmanmaya benzer, yüzerek, başka değil bu!
Ey katre-i âvâre, bu cuşun, bu huruşun
Âhengine uymazsan, emin ol, boğulursun! (s. 217)

Eserlerinde tesbit edebildiğimiz, cehâletin kötü sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Aklını kullanmama

Cehâlet halkta, aklını kullanmadan, olayları değerlendirmeden ya atalarını veya başkalarını taklit etme hastalığını ortaya çıkarmıştır. Problemleri çözme, yeni durumlara uymayı sağlayan akıl ve akletme konusundaki eksiklik diğer bütün sonuçlardan önemlidir. Akif, aklı kullanmama yeteneğinin toplumun bütün kesimlerinde yaygın olduğunu bir fıkrayla anlatır. Hırsızı yakalayan bekçi sadece

10 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 232, s. 408.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayaklarını bağlar. Hırsız da boşta kalan ellerini kullanarak ayaklarındaki ipi çözüp kaçmayı düşünemez. (s. 417)

b. Hurâfeler

Hurâfe, cehâletle ikiz kardeştir. Doğruyu bilmeyen insan ve toplum, yanlışların mahkûmu olacaktır. O dönemde müslüman toplumların hemen hepsinde hem dünya hem de dinle ilgili konularda hurâfeler hâkim durumdadır. Bir kısım insanlar dini, ilerlemeye engel kabul ederken, halk da dinden olmayan şeylere din diye bağlanmakta, bir ibadet tavrı içinde hurâfeleri yerine getirmektedir.

O rasad-hâne-i dünya, O Semerkand bile:
Öyle dalmış ki hurâfâta o mazisiyle:
Ay tutulur, «Kovalım şeytanı kalkın!» diyerek
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek! (s. 167)

c. Ahlâkî düşüş

Cehâletin, aile hayatında, ahlâkî açıdan büyük problemlere sebep olduğunu tesbit güç değildir. Kadın haklarını bilmediği gibi, erkek de görevlerinin şuurunda değildir. Boşama, âdetâ bir hak sayılmaya başlanmıştır.

Karı dövmüş, boşamış... «emr-i ilâhî» ne denir!
Bunların hepsi, emin ol ki cehalettendir. (s. 129)

II. EĞİTİM ÇEVRELERİ

1. *Aile*

Aile, çocuğun ilk eğitim ve öğretiminin yapıldığı, ruh ve bedeninin genel hatlarının çizildiği, ileride sahip olacağı şahsiyet ve karakterin temellerinin atıldığı müessesedir. Önemi de buradan kaynaklanır. Ailede çocuğa yönelik çalışmalar ne kadar sıhhatli, şuurlu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve bilgili olursa, çocuk da ileride o kadar başarılı olur. Yetişkinlerin davranışlarının temelinde çocukluk çağlarındaki olumlu veya olumsuz etkilerin bulunduğunu psikolojik araştırmalar ortaya çıkarmıştır. Bu dönemdeki hatalı davranışların ileri çağlarda farklı şekillerde tezahür ettiği kabul edilmektedir. Durum böyle olunca ruhen ve bedenen sıhhatli ve başarılı bir nesil yetiştirmek ve toplumun geleceğini emin ellere teslim etmek için, aileye önem vermek eğitimi aileden başlatmak gerekir.

Bu cehâlet yürümez; asra bakın: asr-ı ulûm!
Başlasın terbiyeniz, ailelerden oğlum! (s. 130)

Son devirlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok müessesesi zaafa uğramış durumdadır. Ordu, mektep, medrese, maliyede birçok zayıflıklar görülmekte ve bunlar kendilerine düşen görevleri tam yapamamaktadır. Aile kurumunda da bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Fakat, ülke çapında aileler, eskisi gibi olmasa bile, belli bir seviyede görevini yerine getirme gücüne hâlâ sahiptir. Belki de devletin devamını bu durum sağlamaktadır. Hâlâ ailelerde vatan, millet sevgisi, fedâkarlık aşılanmakta, anneler çocuklarını bu ruhla yetiştirmektedir. Bu seviyenin mümkün olan ölçüde korunması gerekir. Toplum hayatının devamı buna bağlıdır.

Lâkin, Allah etmesin, bir düşse şâyet, ailât,
En kavî kollarla hattâ kalkamaz imkân yok.
Kim ki kalkar der, onun hayvan kadar iz'anı yok...
«Ailî bir inkılâb olsun!» diyen me'yus olur,
Başka hiçbir şey kazanmaz, sâde bir deyyûs olur.
(s.225-226)

Ailedeki eğitim, örgün eğitimdeki gibi, genelleştirilmiş kalıp ve müfredât içinde olmaz. Orada kullanılacak metotlar çok farklı olduğu gibi, çocuğun ve çevrenin durumuna göre de değişiklikler gösterir. Fakat aile içindeki eğitimde değişmeyecek olan temel, merhamettir. Bunun iki sebebi vardır.

a. Çocuk zayıf ve güçsüzdür. Dolayısıyla o, sevgi, şefkat ve merhametle eğitilmeye çalışılmalı, hataları bu yola düzeltilmelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. Küçüklüğünde şefkat ve sevgi ile muamele gören çocuk büyüdüğü zaman, başkalarına aynı şekilde davranacaktır.

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli; yüz görmeli insanlardan (s. 130)

Ailede ve genelde eğitimde dayak, başarılı sonuç almak için uygun bir metot değildir. Eğitimde prensip iknâ ederek, sevdirerek öğretmek ve yaptırmak olmalıdır. Halbuki dayakla yaptırılan davranışlar, bu zorlama ortadan kalktıktan sonra, istenilmeyen duruma dönme ihtimali fazla davranışlardır. M. Akif bu konudaki görüşünü şöyle dile getirir:

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında!
—Hele!
—Öyle olsaydı, şu karşındaki yalçın kelle,
Fark olunmazdı kızanlıktaki güllüklerden! (s. 365)

Ailede yeterli bir eğitimin sağlanması için, aile fertlerinin bir arada geçirdikleri zamanlarının fazla olması gerekir. Sadece hafta tatillerinde aileyi bir arada görebilen küçük çocukta sevgi ve bağlılık duygularının yeterli seviyede gelişeceğini kabul etmek güçtür. Çünkü çocuğun öğrenmesinde en önemli etken taklittir. Aile fertleri arasında sıhhatli ilişkileri gören çocuk, gördüklerini taklit ederek onlara alışacaktır. Teorik olarak kendisine anlatılan, fakat örneklerini göremeyen çocuktan ideal davranışlar beklemek haksızlıktır. Bundan dolayı anne ve baba, mümkün olduğu kadar evde çok bulunmaya, çocuklarının eğitimiyle ilgilenmeye mecburdur. Yoksa onların rızkını temin etmek kadar önemli bir görevini ihmal etmiş olur. Baba istenilen şekilde davranırsa, ailenin bütün fertleri huzuru evde arar hale gelir ki ancak bu durumda aile gerçek fonksiyonunu yerine getirir.

«Şarkın bakılmayan yarası» olarak tanımladığı kahveye giden aile reisine :

Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve? (s. 120)

diye sitem eden. Akif, evde gerçekleştirmesi gereken ortamı şu mısralarında tasvir eder :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;
Karın, çocukların, annen, baban kimin varsa,
Dolaşsalar; seni kat kat bu hâleler sarsa;
Sarây-ı cenneti yurdunda görsen olmaz mı? (s. 120)

Ailede yapılacak eğitimde bazı hususlara özellikle dikkat etmek gerekir. Bu konularda yapılacak hatalar, toplum hayatında tedâvisi güç yaraların açılmasına sebep olur.

a. Anne babalar, çocuklarının gelecekleri konusunda verecekleri kararlarda birlik sağlamalıdırlar. Kendi aralarında anlaştıktan sonra çocuğun karşısına çıkmalıdırlar. Anne babanın ihtilâfının zararını, ebeveyni arasında ayırım yapamadığı için ikisinin de isteğini yerine getiremeyen çocuk çeker.

Başlattığı gün mektebe, duydum ki, diyordu,
Rahmetli babam: «Âdem olur oğlum ilerde.»
Annemse, oturmuş, paşalıklar kuruyordu...
Âdemliği geçtik! Paşalık olsun o nerde?
Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin,
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde. (s. 135)

b. Çocuğun küçük yaşlarda belli duyguları beslenmeli, kabiliyetleri geliştirilmelidir.

Bu cümleden olarak, ilk önce din duygusu çocuğa verilmelidir. Yalnız bu doğru, aslına uygun bir din duygusu olmalıdır. Gerçeklerden uzaklaşmış, hurâfelere batmış, Allah'ı ceza veren bir güç, Peygamberi onun yeryüzündeki temsilcisi şeklinde sunan bir din duygusu değil. «Evvelâ kendimizi terbiye etmeliyiz. Sonra evlâdımıza din hakkında bir fikr-i sahih vererek okutmalıyız.»[11]

Çocukluk döneminde, çocukta birlik, beraberlik, vatan ve millete bağlılık, kahramanlık gibi duyguların gelişmesi için de aile gayret etmelidir. Söylenilen ninnilerden, anlatılan hikâyelere kadar herşey iyiye yöneltici olmalı, ortak duyguların gelişmesini sağlamalıdır. Aileler bu konuda ortak hareket edebilirlerse, millî birliğin sağlanması zor olmaz.

11 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 231, s. 393.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu tel ki «Yıldırım»ın dâsitân-ı satvetini
Başında besteleyip ceddimin sabâvetini
Zafer havasına doymaksızın uyutmazdı. (s. 346)

Âilede atılan bu temel üzerinde, toplumun diğer kurumları ortak faaliyetler yürütürlerse, millî birlik ve beraberlik gerçekleşir. Ve milletin devamlılığı garanti altına alınmış olur. Bütün toplum bir âile haline gelir.

Bütün şuûnu bir âhenge rapteden bu yolu
Tutunca, gitgide mekteple, kışla, fabrika, fen
Seçilmez oldu, hakikat, harîm-i aileden. (s. 344)

Bu ideal durum her zaman gerçekleşmez. Hakikatler ters yüz olmuş gibi, yukarıda sayılanların hemen hepsi bilerek veya bilmeyerek tersine uygulanır. Akif, kendi döneminin bu konudaki yanlış tutumundan şikâyetçidir. Çocuk ailede, toplumda ortaya çıkmış olan hatalı ve zararlı geleneklerin tesirinde yetiştirildiği için, yanlış duygu ve kabiliyetler geliştirmekte ve hasta bir nesil yetişmektedir. Mazisine hürmeti, geleceğe güveni olmayan insanlar çoğalmaktadır. Çocuğa yapılan yanlış tesirlerin sonucu olan hastalık belirtileri yaygın halde görülmektedir.

Beşikte herbirimiz bir terânedir işitir,
Ki bestekârı tabiat değil de an'anedir.
Evet, bu an'anenin tellerinde mâzimiz
Terennüm etse o parlak sesiyle raziyiz. (s. 345)

c. Milletin geleceğine ümitle bakan, ümitvâr bir nesil yetiştirilmelidir.

Toplum sıkıntılı günler yaşayabilir. Hattâ istikbal karanlık bile görülebilir. Fakat bunu yeni nesle, ümitlerini kıracak şekilde aktarmamak gerekir. Onlar yarınlarından ümitli, çalışıldığı, gayret gösterildiği zaman herşeyin başarılacağına inanan bir nesil olarak yetiştirilmelidir. Çocuk ümitle beslenmiş hayallerle büyümeli ki, yetişkin olunca hayallerini gerçekleştirme çabası göstersin.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Davransın ümîdin, bu ne haybet, bu ne hırmân?
Mâzideki hicranları susturmaya başla;
Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla! (s. 466)

diyerek ebeveyni teşvik eden Akif, «Devlet batacak», «siz çok fena günler göreceksiniz» nakaratlarıyla, yetişen nesli ümitsizliğe sevkedenleri «baykuş» olarak niteler.

Mazinin parlak sahifeleri anlatılarak büyütülüp ve bunların benzerlerini yazmakla görevli oldukları şuur altlarına yerleştirilmesi gereken nesil, tam ters bir uygulama ile yetiştirilmektedir. Aydınlatılması imkânsız karanlık bir tablo onların bütün benliğini kaplamakta, kurtuluşun imkânsız bir şey olduğu zihinlerine yerleştirilmektedir.

Doğduk, «yaşamak yok size!» derlerdi, beşikten;
Dünyayı mezarlık bilerek indik eşikten!
Telkîn-i hayat etmedi asla bize bir ses; (s. 465-466)

mısralarıyla Akif bu durumu anlatır.

2. *Okul*

Akif, yaşadığı dönemde, bir çok insan farklı şeylerle belki de faydasız tedbirlerle uğraşırken, çocuk ve gençlik açısından dolayısıyla toplumun geleceği açısından okulun önemi üzerinde ısrarla durmuş, gerek şiirlerinde gerek makalelerinde çocuk ve gençliğin yetiştirilmesinin hayatî önemini anlatmaya çalışmıştır. Akif, eğitim, okul ve istikbâl arasındaki ilişkinin şuurunda olduğu için, şimdi okulda olan öğrencilerin yarın için ne ifade ettiğini, yarının onların faaliyetleri ile şekilleneceğini, dolayısıyla bu küçük yavruya yeterli saygının gösterilmesi gerektiğini vurgular.

Bu bir ketîbe-i mâsumedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehgüzârında;
Bu bir cenah ki âtîde bir ufak hareket
Yapıp cihanları oynatmak iktidârında! (s. 144)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Safahât tetkik edildiği zaman, farklı açılardan öneme sahip bazı kavramların dikkati çekecek bir ısrarla beraber zikredildiği tesbit edilebilir. Kışla, devlet dairesi, okul. Kılıç, kalem. Okul, yol.

> Kışla yok, daire yok, medrese yok, mektep yok,
> Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan yok. (s. 162)
> Bize lâzım iki şey var: biri mektep, biri yol. (s. 396)

Akif, okulu toplumun devamı ve ferdin kurtuluşu için temel esas kabul eder.

Millet, yeni nesli yaşayacağı zamana göre eğitmek, onları okulda marifet ve fazilet sahibi insanlar haline getirmek mecburiyetindedir. Bu yetişkin neslin, genç nesle karşı birinci görevidir. Kendi kültürünü düzenli bir şekilde, evlâtlarına aktarmayanların, çocuklarından örf, âdet gibi kültürün değişmemesi gereken konularda kendilerine benzemedikleri için şikâyetçi olmaya hakları yoktur. Fakat fen ve teknik gibi konularda, yine okul aracılığıyla, farklı durum sağlanacaktır. «Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, asrın icâbına göre terbiye etmekten başka çare olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur, ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş, ister okumamış, ister iyi bir terbiye görmüş, ister görmemiş olalım, artık mâziye karışmış sayılabileceğimiz için, bugün düşüneceğimiz bir şey varsa, o da istikbaldir, yani evlâtlarımızdır.»[12]

Hem toplum hem de fert açısından büyük önemi olan okulun fonksiyonu her zaman yeterli derecede takdir edilememiştir. Veya takdir edilse bile gereği yapılamamıştır. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılar eğitime yeterli kaynak sağlanmasını engellemiştir. Halbuki eğitim, bütün konuların üstünde bir öneme sahiptir ve kesintisiz olmak mecburiyetindedir. Çünkü eğitim süreklilik ister. Meydana gelebilecek boşlukların telâfisi çok güçtür. Herhangi bir sebeple devlet görevini yerine getiremediği zaman, görev millete düşer. Millet fedâkarlık ederek, eğitim sürecinde boşluk meydana gelmesini önlemelidir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı gereği, başlangıçtan beri eğitim faaliyetleri halkın desteği ile yürütülmektedir. Fakat şimdi bazı aksaklıklar görülmektedir. Akif bu durumu

12 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 4, sayı : 93, s. 264.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tenkit eder. «Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazifesiz babalarız ki mevcut mekteplerimizi işe yarar hale getirmek yahut yeniden adam akıllı müesseseler yapmak tarafına hiç yanaşmıyoruz»[13].

Bu konuda olması gerekeni, aydınların ve zenginlerin yapmaları gerekeni, Rusya müslümanlarının faaliyetlerini örnek göstererek açıklar :

Parasızlıktı bidâyette işin korkulusu;
Ağniya altını bezletti etekler dolusu...
Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler;
Okuyup yazmayı ta'mîme çalıştık yer yer (s. 165)

Her ne kadar yukarıda, eğitim ve öğretime milletin gereği gibi önem vermediği, üzerine düşen görevi yapmadığı konusunda Akif'in tenkitleri geçmişse de, Anadolu insanı bu konuya tamamen ilgisiz değildir. O her zaman ilme, dolayısıyla eğitim ve öğretime ilgi duymuş, bu konuda büyük fedâkarlıklara katlanmıştır. Eğitim konusunda kurulan sayısız vakıflar bunun delilidir. Yalnız XIX. asır içinde başındaki felâketler, içinde bulunduğu sıkıntılar bu konuya yeterli seviyede eğilmesini önlemiştir. Fakat bu duygu hiçbir zaman sönmemiştir. Akif'in tenkidini ideal ve teşvik açısından değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü realist bir şair olan Akif, kendisi de *Safahât*'ta halkın eğitim ve öğretime olan ilgisinden bahseder. Okul binalarını mahrumiyetlere katlanarak kendileri yapan köylülerin, devletin gönderdiği öğretmenin maaşını da verdiklerini nakleder.

Koca bir nâhiye titreştik, odunsuz yattık;
O büyük mektebi gördün ya, kışın biz çattık.
Kimse evlâdını câhil komak ister mi, ayol?
Bize lâzım iki şey var: biri mektep, biri yol. (s. 396)

Akif, toplumun gerçek kurtuluşa ulaşması için; fert fert toplumun kültürel yapısının yükseltilmesini, okur yazar oranının arttırılması ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması gerektiğine inanır. Bundan dolayı da «tubâ ağacı» nazariyesinden farklı olarak, eği-

13 *Sırât-ı Müstakîm*, c. 5, sayı : 108, s. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tim ve öğretimin temeli olan «Mahalle Mektebi»nden işe başlanması gerektiğini savunur. Ona göre, mahalle mektebi yaygınlaşır, okur yazar insanlar çoğalırsa, problemler daha kolay çözülecek ve arzu edilen hedefe ulaşılacaktır.

Sonunda: «Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;
Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.
Taammüm etmesi lâzım maârifin mutlak:
Okur yazarsa ahâlî, ne var yapılmayacak? (s. 280)

Akif, millet hayatında, ordu, donanma, sanat, para gibi konuların önemsiz olduğunu iddia etmemekle beraber, «Efrâdı arasında maârif-i ibtidâiyye taammüm etmeyen milletin ne ordusu, ne donanması, ne ticareti, ne serveti olmayacağı»[14] görüşündedir. Yukarıda sayılanların hepsi birer ihtiyaçtır, hem de vazgeçilmez birer ihtiyaçtır. Ancak bunların ihtiyaç olarak hissedilmesi maarifle mümkündür. Nitekim Almanya'nın başarısının temelinde bu nokta vardır. Osmanlı'nın son dönemlerdeki sıkıntılarının temelinde de maarifin yokluğu bulunmaktadır.

Mahalle mektebi olsaydı bizde vaktiyle,
Ya uğrasaydı kalanlar güzelce tâ'dile,
Yarım pabuçla gezen, donsuz üç buçuk zibidi,
Bir Arnavutluğu isyana kaldırır mı idi? (s. 281)

Şüphesiz, ilköğretimin yaygınlaştırılması ve okur yazar oranının yükseltilmesi toplum için ulaşılması gereken bir hedeftir. Ancak yeterli değildir. Bununla beraber, ilkokul üzerindeki eğitim müesseselerinin de yaygınlaştırılması gerekir. Bunlar zamanın şartlarına göre gerekli bilgileri öğretmeli, hem marifet sahibi hem de faziletli bir nesil yetiştirmelidir. Ne yazık ki ilgili dönemde mevcut okullar ne kemiyet ne de keyfiyet bakımından verimli, dolayısıyla Akif'in istediği seviyede değildir. 1326 (1908)'da yazdığı bir hasbihalde, çocuğunu, İstanbul'da okutmak isteyen Lehistanlı bir müslümanın başından geçenleri anlattıktan sonra: «Bir müslüman çocu-

14 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı: 231, s. 392-393.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğuna, hem Rusya'daki jimnazlar derecesinde ulûm ve fünûn öğretecek, hem de sağlam bir fazilet telkin edecek bir mektep kimin hatırına gelirse lütfen bize bildirsin!»[15] diye yakınır.

Akif, eğitime devam eden yüksek okulları da, başarılı ve kendilerine verilen görevleri yapabilecek elemanları yetiştiremedikleri için tenkit eder. İlgili konularda Batı'ya muhtaç olmaktan bizi kurtarmaları gerektiği halde, hâlâ Batı'dan eleman getirmek mecburiyetinde kalışımızı bu yüksek okulların kusuru olarak kabul eder.

> Ne yetiştirdi ki bunlar acaba? Anlatın!
> İşimiz düştü mü tersâneye, yahut denize,
> Mutlaka âdetimizdir, koşarız, İngiliz'e,
> Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;
> Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir (s. 393)

Okul konusunu bitirmeden önce, yabancı ve azınlık okulları konusunda Akif'in görüşlerini tetkik etmekte yarar olduğu kanaatindeyiz.

Meşrutiyetin hürriyet havasından faydalanan yabancı ve azınlıklar, özellikle İstanbul'da pekçok okul açmışlardır. Metot ve müfredât yönünden Osmanlı okullarından farklı olan bu okullar, öğretmen ihtiyaçlarını da genellikle yine kendilerinden karşılamışlardır. Yerli okulların zayıflığının farkında olan bazı ana babalar da çocuklarını sözü edilen bu okullarda okutmayı tercih etmişlerdir. İlk bakışta bu hareket haklı gibi görünürse de durum çok farklıdır. Çünkü, bu yabancı ve azınlık okullarında sadece ilim ve fen öğretilmiyor, öğrencilere belirli propagandalarda bulunuluyordu. Robert Kolej'de, —M. Akif'in belirttiğine göre— vakfedinin şartına uygun olarak, haftada bir gün, din ayrılığı gözetmeden bütün öğrenciler protestan papazın vaazını dinlemek mecburiyetindeydiler. Bu durumun ileride doğuracağı zararı farkeden Akif, «milliyeti, diyâneti hakkında henüz hiçbir telakkisi, hiçbir fikri olmayan mâsum evlâdını papazların eline teslim etmek, mülâhazadan, hisden azıcık nasibi olan bir babanın isteye isteye yapabileceği bir hareket olmasa gerektir.»[16]

---

15 *Sırât-ı Müstakim*, c. 5, sayı : 108, s. 60.
16 *Sırât-ı Müstakim*, c. 5. sayı : 108, s. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diyerek konuya okuyucularının dikkatini çeker. Aynı makalede, genel metoduna uygun olarak yol gösterir, yapılması gerekeni açıklar: «Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazifesiz babalarız ki, mevcut mekteplerimizi işe yarar bir hale getirmek, yahut yeniden adam akıllı müesseseler yapmak tarafına hiç yanaşmıyoruz da istikbâlimizi teşkil edecek ciğerpârelerimizin terbiyesini, o istikbâlin hayâlinden bile ürken bir takım yabancılara bırakıyoruz.»

3. *Câmi*

Belirli yaş sınırları içinde okulda eğitim ve öğretim gören bireylerin, okul çağı bittikten sonra da eğitimlerinin devam etmesi gerekir. İnsan her yaşta yeni bilgiler öğrenmek, duygularını yenilemek ihtiyacı içindedir. Bir milletin varlığının devamı için her iki eğitimin de ihmal edilmemesi gerekir. İnsan hayatının daha uzun bir dönemine hitap ettiği için, halk eğitimi denilebilecek olan ikinci bölümün, büyük kitleler açısından daha çok önemli olduğu düşünülebilir. Akif; Ziya Paşa'nın «Bizde gayet mühim iki vazife vardır ki bi'l-iltizam en ehliyetsiz ellere tevdi olunur: Biri nâhiye müdürlüğü diğeri çocuk lalalığı» sözünü naklettikten sonra «Biz buna bir de vâizliği ilâve etmek için hiç düşünmeye hacet görmüyoruz»[17] diyerek, halk eğitiminin önemini vurgular.

Realist ve cemiyetçi bir şair olan Akif, yaşadığı döneme ait mükemmel değerlendirmelerini *Safahât*'a alarak ilgili dönemi bizim yakından tanımamıza yardımcı olmuştur.

Akif, dönemindeki halkı dört farklı «zümre»ye ayırır.

Birinci zümre, hiç bir şeyle ilgilenmez. Eğer bugün karnını doyurmuşsa, hükûmet yıkılsa, vatan elden gitse «hepsi Allah'tan» diyerek, dünyaya karşı yanlış bir umursamazlık içindedir. Akif bunları değil cennet, cehennemin bile kabul edeceğinden şüphelidir.

İkinci zümreyi teşkil eden cemâat ise,
Hayata küskün olandır ki, saplanıp ye'se,
«Selâmetin yolu yoktur... Ne yapsalar boşuna!»

17 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 8, sayı : 206, s. 354.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına.
Evet şebâb-ı münevver denen şu nesl-i sefih. (s. 287)

dediği üçüncü zümreye «züppe» diyen şair, bunların bazı ahlâksız davranışlarını saydıktan sonra, mânevî değerlere ve mukaddesâta saldırmalarına sabredemez. Bu zümrenin Batı'nın kötü taraflarını aldığından, üstünlüklerine karşı istekli olmadığından yakınan Akif, Batı'ya düşman değildir. O Batı'dan alınması gerekenler ile alınmaması gerekenler arasında ayırım yapılması gerektiğine inanmaktadır.

Heriflerin hani dünya kadar bedâyii var:
Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyii var.
Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhîtimiz elbet muhît-i ma'rifete (s. 289)

Dördüncü zümre ise, sefâleti «hayât-ı mu'tâdı» haline getirmiştir. Gününü zevk ve sefâ içinde geçirir, vatan ve milleti düşünmez.

Halkın büyük bir kesiminin, birbirinden daha kötü durumda olmasının sebebi nedir? Sebebin tesbit edilmesi, geçerli çarenin bulunması için gereklidir.

Herşeyden önce, halkın cehâletinin, geriliğinin sebebi kendisi değildir. Bu durumun gerçek sebebi, aydınların halktan kopuk olmasıdır. Aydınlar halka yaklaşmadığı için, ona birşey verememektedir.

Milletin memleketin böyle sefil olmasına
Bir sebeb varsa, havâssın geriden bakmasıdır...
Yoksa, Şark'ın bu zekî unsuru her feyzi alır. (s. 172)

Eğer, toplum, güveni kazanıldıktan sonra iknâ da edilirse problemlerin büyük bir bölümünü çözmek mümkün olacaktır. Bunun için de, önce aydınlar halka yaklaşacak, halkın kendilerine güvenmesini sağlayacak ve onlara doğru çözüm yollarını sunacaktır.

Daha yüksek mi aceb Şark'ı ezen fıtratlar
Kâbiliyetçe? Hayır, ben buna asla kanmam.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Adam ister, yalınız, etmeye bir kavmi adam!
«Doğru yol işte budur, gel» diye sen bir yürü de,
O zaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde! (s. 173)

İkinci sebep, halk eğitiminin tamamen ihmal edilmiş olmasıdır. Tabiî olarak bu durum birinci sebeple doğrudan doğruya bağlantılıdır. Halk eğitimine devlet yatırım yaptığı kadar aydınların da katkıda bulunması gerekir. Eğitim işini fiilen yürütecek olan aydınlardır. İstanbul işgal edildiği günlerde, Ankara'da Yusuf Akçora, Akif'e halkın bu cehline nasıl çare bulunacağını sormuştu:

«O, pek kolaydır. Elverir ki biz onun kolundan tutmak tenezzülünde bulunalım. Yusuf Bey, rica ederim söyle, milletin hayrı için biz ne yaptık da o istemem dedi?»[18] şeklinde cevap vermişti.

Eğitimsizliğin, dolayısıyla cehâletin kaynağı halk olmamakla beraber, bu durumdan kurtuluşun yegâne yolu halkta düğümlenmektedir. Okuldaki eğitim geliştirilirken, halk eğitimine gereken önem verilmelidir ki birbiri ile karşılıklı olarak, sebep sonuç bağlantısı içinde bulunan bu iki eğitim birbirini desteklesin. Toplumun kurtuluşu ve istikbâle güvenle bakabilmesi için başka çarenin olmadığı açıktır.

Dinledin, gördün, a oğlum, ne bozuk terbiyemiz!
Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.
Şu bizim halkı uyandırmadadır, varsa felâh;
Hangi bir millete baksan uyanık... Çünkü sabah! (s. 129)

Günümüzde halk eğitiminde çok çeşitli yollara başvurulmakta, değişik araçlardan istifade edilmektedir. Akif'in yaşadığı dönemde, şartlar bu kadar müsait değildir. Bu açıdan kullanılabilecek yol ikidir:

a. Cami b. Basın

Müslüman toplumlarda cami, çok farklı fonksiyonları olan dînî bir kuruluştur. İçinde toplu ibâdetin yapıldığı bu yerler mukaddes-

18 E. Edip, *a.g.e.*, s. 90.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tir. Bu sebeple camide yapılan çalışmaların verimi yüksektir. İbadet maksadıyla camiye gelindiği için «ihtirâsâtının birçoğunu cami kapısının dışında bırakarak, temiz, âsude bir kalp ile» orada bulunurlar. Dolayısıyla eğitim ve öğretim için yeterli motivasyonu sağlamak çok kolaydır. Ayrıca halkı topluca belli zamanlarda orada bulmak mümkünüdür. Onları toplamak için özel bir gayrete gerek kalmamaktadır. «Câmiler efkâr-ı milleti tenvir edecek ne müsait yerlerdir! Ağzı düzgün bir zat kürsüye çıkar da Kur'an namına, hadis namına hangi hakikati cemaate telkin edemez»[19].

Fakat, başarılı bir eğitim için bunlar yeterli değildir. Yer ve zaman ne kadar uygun olursa olsun, eğitimin konusu, öğretilecek şeylerin seçiminde yanlışlık varsa, istenilen sonucun alınması mümkün olmaz. Öğretimin konusunun çok iyi tesbit edilmesi gerekir. Akif cemaate «israiliyyat» anlatıldığına inanır. Ne bugüne, ne yarına faydası olmayan, halkı uyuşturmaktan, dini yanlış anlamalarına sebep olmaktan başka bir şeye yaramayan bu hikâyeler sebebiyle camiden yeteri kadar istifade edilmediği kanaatindedir. «Yazıklar olsun ki elimizdeki nimetlerden ve ustalardan istifade etmenin hiç yolunu bilmiyoruz»[20] diye yakınır. Camide cemaatin «ictimâiyyâta» ihtiyacı olduğunu kabul eder. Toplumun dertleri, bu dertlerin sebepleri ve çözüm yolları kürsülerden anlatılmalı, halkın gizli potansiyeli açığa çıkarılmalıdır. İstiklâl harbi esnâsında, kendisi gazetelerle yetinmeyip, Anadolu'da dolaşarak câmilerden halka durumu bütün açıklığıyla ve büyük bir belâğatla anlatmış, kurtuluş yolunu göstererek halkın İstiklâl Harbi'ne katılmasında etkin rol oynamıştır.

M. Akif, halk eğitiminin temel elemanlarından biri olan vaizlerde bulunması gerekli bazı özellikler tesbit etmiştir.

1. Vâiz milletin mazisini, hâlini bilmeli, cemaati istikbâle hazırlamalıdır[21].

2. Vâizin doğru yolu tanıması yetmez. «Yolların nereden sapmak ihtimali olduğunu da iyice bilmelidir»[22].

---

19 *Sırât-ı Müstakim*, c. 4, sayı : 95, s. 290-91.
20 Aynı yer.
21 Aynı yer.
22 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 8, sayı 206, s. 454.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Vâizin «Yanlış yol tutanlara 'dalâlettesin' demekle işi bitmez»[23]. Muhatabın yanlış yola düşme sebebini ve bu durumdan nasıl kurtulacağını tesbit ettikten sonra elinden tutarak, yanlış yoldan kurtarmalıdır.

4. Vâiz cemaâti korkutmak için küfürle itham etmemelidir.

5. Vâiz, söylediklerini kendisi yaşamalıdır. Yoksa tavsiyelerine kimse uymaz. «Ayâş bir herifin halkı meşrûbât-ı kuhûliyyeden men etmesi, hevesâtından vazgeçmeyen bir vâizin halkı takvâya davet etmesi ne kadar gülünç olur, ne kadar maskara olur! Evvelâ kendimizi terbiye etmeliyiz.»[24]

Vâizde asgarî bu özellikleri şart koşan Akif, zamanındaki vâizlerin görevlerini gereği gibi yaptıklarına inanmadığı gibi yapacak yetenekte olduklarına da inanmamaktadır. Ona göre, vâizlerin en büyük eksiklikleri bilgi noksanlığıdır. Yeterli ilme sahip olmayan hocalar dinin yanlış anlaşılmasına sebep olmuşlardır. Bunun sonucunda, yeni nesil dinden ve din adamından uzaklaşmış, onları çok farklı gözlerle görmeğe başlamıştır. Bilgi noksanlığı hem dînî ilimlerde hem de tabiî bilimlerdedir. Her iki konudaki eksiklik çok vahim sonuçlar doğurmuştur. Dinî sahadaki bilgi eksikliğinin sonucunu Akif'ten dinleyelim: «Ömründe medrese, mektep görmemiş, üç beş uydurma hadis ile sekiz on şeni masaldan başka sermâye-i marifet edinmemiş ümmî vâizler kürsilere tasarruf edeliden beri bu millet-i merhume, dini umacı hey'etinde, sâhib-i şerîati de -hâşâ- yeniçeri ağası fıtratında tahayyül etmeye başladı. İslâm'ın o pâk, o nezih, o ilâhi sîması bir çoğumuzun hayâlinden silindi gitti.»[25]

Yeni neslin bir bölümünün, dinden, din adamından uzaklaşmasının sebebi de, din adamlarının müsbet ilimlerin sahasına giren konulardaki yanlış bilgilerini dinin hükmü gibi sunmalarıdır. Genç nesil de kitaplardan öğrendiği ile bunlar arasındaki tezâdı görünce, dinden uzaklaşmakta veya en azından bunları kafasında ayrı ayrı bölümlerde muhafaza etmektedir.

---

23 Aynı yer.
24 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 9, sayı : 231, s. 393.
25 *Sebîlü'r-Reşâd*, c. 8, sayı : 206, s. 454.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hani vâiz geçinen maskara şeyler var ya,
Der ki bir tanesi peş-tahtayı yumruklayarak:
«Dinle, dünya neyin üstünde durur hey avanak!
Yerin altında öküz var, onun altında balık;
Onun altında da bir zorlu deniz var kayalık.» (s. 407)

Halk eğitiminde basının rolüne gelince; Akif, yeni gelişmekte olan basının önemini büyük bir ferâsetle takdir etmiş, bu konuya dikkat çekmiştir. İlgili şiiri çok açıktır.

Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim va'za.
Zaten en başlıca yol halkı budur ikâza.
Medeniyyetteki insanlar için matbûat,
Şimdi kürsîlerin en yükseği. Lâkin, heyhât, (s. 165)

Akif, hayatı boyunca basına gereken önemi vermiştir. Bilhassa Türkiye'de yaşadığı sürece, te'lif ve tercüme pekçok makale yayınlamıştır[26]. Başkalarının da aynı şekilde çalışmalarını, herkesin kendi sahasında birşeyler yazmasını temennî etmiş, faydasız şeylerle zamanlarını öldürenleri tenkit etmiştir. «Ah ne olur, bütün eli kalem tutanlar, âlimler, şairler, muharrirler siyaset dedikodularını bıraksalar da milleti irşat edecek fâideli şeyler yazsalar[27].

Fakat her şeyde olduğu gibi araç durumunda olan basının da iyi ellerde halka doğruyu gösterecek şekilde kullanılması amaçtır. İyiye kullanıldığı zaman yararı büyük olanın, kötüye kullanıldığı zaman zararı aynı oranda büyük olur. Bunun için basının kötü niyetli insanların eline geçmesine müsaade edilmemelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Akif'in, basının üzerine düşen görevi yaptığına inandığını söylemek mümkün değildir.

Medeniyyetteki insanlar için matbûât,
Şimdi kürsilerin en yükseği. Lâkin, heyhât,
Siz de hiç böyle değil, belki tamamen aksi!
En fena bir cereyan gösteriyor en iyisi. (s. 165)

---

26 E. Edip, *a.g.e.*, s. 657-663.
27 *a.g.e.*, s. 8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif, özetlemeğe çalıştığımız eğitimle ilgili görüşlerinin uygulanması halinde yetişecek nesli eserinde, özellikleri ile tanıtmıştır. *Safahât*'ın bir bölümünün adını kendinden aldığı Asım, bu ideal neslin ismidir. *Safahât*'ın bu kitabında özellikleri sözlü tablolar halinde sunulmuştur. Âsım, maddî ve manevî yönden mükemmel bir şahsiyettir. Pek çok harbe iştirâk etmiş, kötülüklere karşı müsamahasız, bilgili, gayretli, azimli ve vatanını kurtarmak için kararlıdır. Akif, kurtuluşu bu neslin gerçekleştireceğine inanır ve bu ideal nesle güvenilmesini ister.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF VE AÇIK SÖZ GAZETESİ

*Müjgân Cunbur**

Büyük Türk-İslâm şairi Mehmet Akif'in hayatında Millî Mücadele yılları önemli bir dönemi teşkil eder. Bu dönem için güvenilir bir bilgi kaynağı, Kastamonu'da yayımlanan *Açık Söz Gazetesi*'dir.

Millî Mücadele yıllarındaki Anadolu basını arasında, şüphesiz, *Açık Söz Gazetesi*'nin müstesna bir yeri vardır. Gazeteye bu müstesna yeri biraz da çıktığı ilin durumu sağlar. Anadolu'nun eski kültür merkezlerinden Kastamonu'nun, İstanbul'dan Anadolu'ya geçenler için en önemli uğraklardan biri olduğunu da unutmamak gerekir. *Açık Söz* bu bakımdan da önemli ve değerli bir Anadolu gazetesidir.

İlk sayısı 15 Haziran 1335 (15 Haziran 1919)da çıkan *Açık Söz*'de Mehmet Akif Ersoy'la ilgili bazı haberlerle şairin bazı şiirleri yayımlanmıştır. Akif'le ilgili ilk haber gazetenin 9 Mayıs 1336 (1920) tarih ve 46 numaralı nüshasında 3. Sayfada «Akif Bey» başlığı altında çıkmıştır.

Bu haberde :

«*Sebîlü'r-Reşad* mecmua-i İslâmiyyesi ser-muharriri, büyük İslâm şairi Mehmet Akif Beyefendi'nin ahîren Ankara'ya vâsıl olduğu Ankara gazetelerinde okunmuştur. Zulme, hakarete tahammül edemiyerek ailesini, refahını İstanbul'da terkle Anadolu'ya firar edebilen bu vicdanlı şairin güzel Anadolu'muzun ahvâlini de şiirleriyle terennüm etmesini temenni eyleriz».
denilmektedir.

---

* Dr., Millî Kütüphane Başkanı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

21 Teşrinievvel 1336 (21 Ekim 1920) tarihli 88 sayılı *Açık Söz*'ün ikinci sayfasında çıkan «Mehmet Akif Bey Şehrimizde» başlıklı haberde de :

«Büyük İslâm şairi edîb-i a'zam Mehmet Akif Beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmiştir. *Sebîlü'r-Reşad*'daki yazıları ve bir çok âsâr-ı bergüzidesiyle İslâmlık âleminin yegâne şairi tanınan Akif Beyefendi'ye gazetemiz namına beyan-ı hoş-âmedî eyleriz».
diye bilgi verilmektedir.

5 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 92 numaralı *Açık Söz*'ün ilk sayfasında şairin «Kır Ağasının Rüyası» başlıklı şiiri yayımlanmıştır.

«Oruç sıcaklara gelmiş, Kır Ağsı bakmış ki :
Sabahlar akşam olur şey değil, bu, tiryâki ;»

beyitiyle başlayan şiirin üstünde «Mehmet Akif Beyefendi'nin gazetemize lutufları» başlığı altında :

«Gazetemiz hakkında hususî bir teveccüh perverde buyuran İslâmlığın medâr-ı iftihârı şâir-i muazzamımız Mehmet Akif Beyefendi âtideki latîf şiirlerini lutfettikleri gibi ba'dema da fırsat düştükçe lutf-ı muavenetlerini diriğ etmeyeceklerini vaad buyurdular. Bütün İslâm âleminde muhterem ve muazzam bir İslâm şairi olarak tanınan mumaileyhe gazetemiz arz-ı teşekkürât eder. Aziz karilerimize bundan sonra büyük şâirimizin lâyemût yazılarını okuyacaklarını tebşir eyleriz».

diye müjdeledikten başka şiirin başlığına bağladıkları alt notta :

«*Sebîlü'r-Reşad*'da baş tarafı neşrolunan «Asım»ın henüz basılmamış kısmından bir parça»
olduğu belirtilmiştir[1].

Açık Söz'ün aynı nüshasının üçüncü sayfasında «Nasrullah Kürsüsünde» başlığı altında :

---

1 Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, 17. Baskı, İstanbul 1983 İnkılâp ve Aka Kitabevleri, s. 387 v.d. -kitapta başlıksızdır.-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Yarın cuma namazından evvel *Sebilü'r-Reşad* Başmuharriri Mehmed Akif Beyefendi tarafından Nasrullah Cami'-i şerifinde bir mev'ize irad buyurulacağı»

haberi yayımlanmıştır. Bu mev'ize metni gazetenin daha sonraki sayılarında aranmış, bulunamadığından gazetede neşrolunmadığı anlaşılmıştır.

8 Teşrinisâni 1336 (1920) tarihli, 93 numaralı *Açık Söz*'de Mehmet Akif'in «Köse İmam'ın Derdlerinden» başlıklı şiiri çıkmış, alt notta da «Asım»dan bir parça olduğu bildirilmiştir. Bu şiirin ilk beyti :

«Bitdim artık... bilemezsin ne kadar bittiğimi,
Ah görsem şu cihandan yıkılıp gittiğimi!..»

dir[2].

11 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 94 sayılı *Açık Söz*'ün ilk sayfasında şairin :

«Cihan alt üst olurken seyre baktın öyle durdun da,
Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda»

beytiyle başlayan «Ey Müslüman!» adlı şiiri neşrolunmuştur[3].

Yine 94 sayılı *Açık Söz*'ün dördüncü sayfasındaki «Şâirlerimizin nazar-ı dikkatine» başlıklı bir haberde «İstiklâl Marşı» için Maarif Vekâletince bir müsabaka açıldığı ve katılma şartları bildirilmiştir.

15 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 95 numaralı *Açık Söz*'ün yine ilk sayfasında şairin «Umar mıydın?..» başlıklı manzumesi yer almıştır.

«Görünmez âşinâ bir çehre olsun rehgüzârında..
Ne gurbetdir çöken İslâm'a İslâm diyârında!»

---

2 *a.g.e.*, s. 379 v.d. -kitapta başlıksızdır.-
3 *a.g.e.*, s. 453-454. -«Alınlar terlemeli» başlığı altındadır.-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beytiyle başlayan bu manzumenin başlık altında Şimal Müslümanlarından Ataullah Bahaeddin'in *Sebîlü'r-Reşad*'da çıkan :

«Odama girdim, kapıyı kapadım, ağlamaya başladım. O gün akşama kadar İslâmın garibliğine, müslümanların inhitatına ağladım, ağladım, ağladım...»

cümlesi vardır[4].

18 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 96 numaralı *Açık Söz* gazetesinde şairin «Ye's küfürdür» başlıklı şiiri, «Dalâle düşmüşlerden başka kim, Tanrısının rahmetinden ümidini kesebilir?» ayetinin ışığı altında yayınlanmıştır. İlk beyti şöyledir :

«Lâkin, hani, bir nüshası yok sende ümidin?
«Ölmüş»mü dedin?.. Ah onu öldürmeli miydin?»[5]

Akif Beyin «Mevlid-i Nebi gecesi» başlıklı şu şiiri, *Açık Söz*'ün 22 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 97 sayılı nüshasının ilk sayfasında basılmıştır :

«Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep muharrem oldu!
Akşam ne güneşli bir geceydi...
Eyvâh, o da leyl-i mâtem oldu!
Âlem bugün üçyüzelli milyon
Mazlûma yaman bir âlem oldu :
Çiğnendi harîm-i pâki şer'in,
Nâmûsa yabancı mahrem oldu!
Beyninde öten çanın sesinden
Binlerce minâre ebkem oldu!
Allah içün ey Nebiyy-i ma'sûm
İslâmı bırakma böyle bîkes,
İslâmı bırakma böyle mazlûm»[6].

Hiç şüphesiz bu parça, *Safahat*'taki dua ve niyaz şiirlerinin en nefislerinden biridir. Aslında şiir 1914 yılında yazılmıştır, 1920

4 *a.g.e.*, s. 455-456.
5 *a.g.e.*, s. 465-466 -«Yeis yok!» başlığı altındadır.-
6 «Pek hazin bir Mevlid Gecesi» başlığı ile *a.g.e.*, s. 231.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anadolu'sunda şairimiz bir kere daha neşretmek lüzumunu duymuş olsa gerektir.

Açık Söz'ün yine bu nüshasında «*Sebilü'r-Reşad*» Kastamonu'da basılacağı bildirilmekte, mecmuaya yayınında sürekli olması temenni ve tebrik edilmektedir.

25 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 98 numaralı *Açık Söz*'ün ilk sayfasında şairin «Süleymaniye Kürsüsü»nden alınmış «Ey cema'at, uyanın!» başlıklı şiiri vardır. *Safahat*'ta başlıksız olarak yayımlanan bu şiir :

«Ey cemaat, uyanın! Yoksa heman gün batacak.
Uyanın! Korkuyorum : Leyl-i nedâmet çatacak».

beytiyle başlar[7].

29 Teşrinisâni 1336 (1920) tarih ve 99 sayılı *Açık Söz*'de verilen bir haberde «*Sebilü'r-Reşad* mecmu'a-i İslâmiyyesinin ilk nüshasının Kastamonu'da neşrolundu»ğundan bahisle şairin Nasrullah Camii kürsüsündeki mev'izeleriyle nefis şiirlerinin bu sayıda neşredilmiş bulunduğu bildirilmektedir.

16 Kânunuevvel 1336 (1920) tarih ve 103 sayılı *Açık Söz*'de (Tahir) Karaoğuz'un Zonguldak'tan gönderdiği «Şâir-i zî-kemal Mehmet Akif Beyefendiye» başlıklı bir şiiri vardır. Tahir Karaoğuz, daha sonraki yıllarda Zonguldak bölgesinin tanınmış gazeteci ve yazarlarından biri olmuştur. Şiir şu mısralarla başlar :

«Hocam göründü uzakdan, dedim-Hocam gel, gel!
Bugünkü posta bu kadar işte!.. Şu şi're bak ne güzel!
Hemen önümde duran bir yığın *Açık Söz*'ün, en
Çiçekli nüshasının ilk sahifesindeki, şen,
Sevimli bir kalemin, süslü, taze, hoş ve nefis,
«Kır Ağası» şi'irini gösterdim....»

ve şiir şu kıt'ayla biter :

«Teveccühâtın artsın, ve eylesin bizi şâd!...
Siz ettiniz bize ibzâl-i lutf-i bî-pâyan..
Bu lutf-i a'zama bizden ilelebed şükran!»

7 *a.g.e.*, s. 180 -başlıksız yayınlanmıştır.-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sebîlü'r-reşad Kastamonu'da neşre başladıktan sonra uzunca bir süre *Açık Söz*'de Mehmet Akif imzası ve hakkında bir haber görünmez. Zaten mecmuanın Kastamonu'da neşri çok kısa olmuştur.

21 Şubat 1337 (1921) tarihli ve 123 numaralı *Açık Söz*'de İstiklâl Marşı'nın metni yayımlanmıştır. Metnin üzerinde:

«Şâir-i muazzam ve muhterem Mehmet Akif Beyefendi üstadımız İstiklâl Marşı, ünvanlı bedia-i nefiselerinin ilk neşri şerefini gazetimize lutuf buyurdular. Her mısra'da Türk ve İslâm ruhunun ulviye mubarek hisleri titreyen bu âbide-i san'ati kemâl-i hürmet ve mubâhatlar derc eyliyoruz».
denilmiştir.

21 Mart 1337 (1921) tarihli, 138 numaralı *Açık Söz*'ün ikinci sayfasında «Mehmet Akif Beyefendi'nin İstiklâl Marşı kabul edildi» başlığı altında Anadolu Ajansı'nın şu haberi yer almıştır :

«Maarif Vekâletinden : Mehmet Akif Bey tarafından yazılıp Büyük Millet Meclisi'nce kabul ve gazetelerle ilân edilen İstiklâl Marşının bestesi de mevki-i müsabakaya konulmuştur. Notanın nihayet Mayıs gayesine kadar gönderilmesi ve kabul edilecek beste için beşyüz lira mükâfât-ı nakdiye verileceği ilân olunur».

25 Mart 1337 (1921) tarih ve 142 numaralı *Açık Söz*'de «Mehmet Akif Beyefendinin teberrüatı» başlıklı haberde :

«Muhterem ve büyük şâirimiz Mehmet Akif Beyefendinin Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen İstiklâl Marşı için muhassas beşyüz lira mükâfat-ı nakdiyeyi müşarünileyh fakir İslâm kadın ve çocuklarına iş öğreterek sefaletlerine nihayet vermek emeliyle teşekkül eden Dârü'l-Mesaî menfaatine hediye eylediğini *Hakimiyet-i Milliye* refikimiz yazıyor.

Lâyemût şiirleriyle bizlere ders-i fazilet ve insâniyet veren büyük üstad bu hareketiyle de zenginlerimize bir ders-i ibret veriyor».
denilmiştir.

10 Nisan 1337 (1921) tarih ve 155 numaralı *Açık Söz*'ün ikinci sayfasında «Sultanî'deki Müsamere» adlı haberde Kastamonu'da Sultanî mektebinde yapılan müsamerede Akif Bey-zade Emin Efendinin pederinin «İstiklâl Marşı»nı okuduğu yazılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Akif'le uzaktan ilgili son haber ise *Açık Söz*'ün 26 Mayıs 1339 (1923) tarih ve 787 numaralı nüshasında çıkmıştır. Bu haberde «*Sebîlü'r-Reşad*»ın İstanbul'da yayımlanmağa başladığı haber verilmektedir.

Şairin Kastamonu'dan ne zaman ayrıldığına dair bir habere rast gelinmemiştir. 155 sayılı *Açık Söz*'de şairin oğlunun Sultanî'deki müsamerede «İstiklâl Marşı»nı okuması haberi ise, Mehmet Akif'in ailesiyle o tarihlerde Kastamonu'da bulunduğuna bir delil sayılabilir. Ancak İstiklâl Marşı'nın Ankara'da Taceddin Dergâhı'nın bir odasında yazılmış olması bu delili çürütmektedir.

Kaldı ki «Süleyman Nazif'e» başlıklı şiiri 15 Nisan 1337 (1921) de Ankara Tâceddin Dergâhı'nda yazılmıştır[8]. Mehmet Akif'in Millî Mücadele yıllarında yazdığı şiirlerinin en tanınmışı «Bülbül»ü de 9 Mayıs 1337 (1921)de yine Ankara'da yazılmıştır. «Leylâ» şiiri ise Nisan 1338 (1922) tarihini taşır, bu tarihin yanında Ankara'da yazıldığı belirtilmiştir.

Açık Söz'de çıkan şiirler ise *Safahat*'taki tarihlerine göre, daha önceleri İstanbul'da kaleme alınmışlardır.

8 *a.g.e.*, s. 472.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

آچیق سوز

۱۳۳۵

آیده بر کره نشر اولنور
پرسنلك آیونمسی هر یرده ۲۰ آق آقچه
۱۲۵ غروشدر
اعلانلك بر سطری بش آق آقچه...
درت غروشدر

قارشیسنده
قسطنطنیه - زاده هتلی
مسکنده، سوایی آکثر دوغ اولور. دوغ
اولمیان اوقات ایچیلز.

صاحب امتیاز: احمد حمدی — باز ر ایرتسی و پنجشنبه کونلری نشر اولنور — مسئول الاشکار فرنجه در — مدیر مسئول: حسن

نمره سی ۱۲۳ — ۲۱ شباط ۱۳۳۷ — ایکشنبه — نمره سی ۱۰۰ پارهدر

غازی اعظم وعالم اسلامك محبوب قهرمانی و استقلال طرفداری و حامیسی اولدیغی هیچ شبهه یه قالمیان مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك ذات پرسعادتلرینه عرضاً و تقدیماً

استقلال مارشی

— فهرمان اولوسوزه —

خورفا، سونمز بو شفقده یوزن آل سنجاق،
سونمدن بو یولده اوسته تون فك سرك اولیاق.
او بنم مشعلم یانیور، یارلایمیش،
او بنم . او بنم مشعلدر آنجق .

چالما، قربانلاولیم، چیرمه کی ای تل هلال!
قهرمان صرفه بر کول! ایدوشدت، بو جلال!
سسکا اولماز دوکولن قانلرینز صوکره حلال؛
حیدر حیدر طالیلر مشعلك استقلال.

بن اوزاقدن یریدر هر یانشادم، هر یانشادم.
هانکی چیقین بکا زنجیراوره جقش اسکانادم!
کوکرمش سل کیبی، یتمیش بیکدن، آنادم،
بیرقدم طاغلری، انکیزه صیناسم، طالشادم!

غیرك آغلقی سلرمشه جیلك زرهل دیوار،
بنم ایمان طولو کوکسم کی سد حدم دار!
اولوسوی، خورفا! تحمیل یولنه برایمانی وغار،
« مدنیت! » دیه جك تك دینسی قالمش جانلاور،

آرقداش یوریه آیاقلری اوغرامه صاقین!
سیمایت کوچکدر، طوروسوی بوجلسزیه آقین!
طوغه جقدر - کاوه دیه بیلیکی کوتر حقك . .
کم یاپار، بلکه یارین، بلکه یارینسزده، یاقین.

بامدیغك یرلری طوپراق! دیمه ك بیکسلرك!
اوشوی آتدیکی یکرمیه کفنسز یاتاق.
سن شهید اولنلرینی اینجیتمه. یارغدر. آکاك:
ورمه، دنیالری آلمادده، بو جنت وطنی.

کیم بو جنت وطنك اوغرینه اولماز که فدا؟
شهدا فیشقیرمیش طوپراغی صیقمه ك ـ شهدا!
جانلی، جانلی بوتون واریی آلمیزده خدا،
ایتمین تك وطندن بی دیاده جدا.

روحك سندن، قانمی، شودر آنجق امل:
دکمسین صیدیغك کوکسه نامرد الی!
بو اوغورـ که شهادتری دیمك کلی ـ
ابدی یوریه اوسته بنم ایکیلی.

اوزمانروحك اطمینانله سجده ایلیه رب ـ وارب ـ سلطانم!
هرمرحمتدن، قانمی، بوشاوب قالی باشم.
فیشقیرور روح مجرد کی یوردی نشم!
او زمانی بوکسلمرك عرشه دکر باکیلرم!

وائه لائی تبین ده شفقلر کی ای شانلی هلال!
اولسون آتریسی دوکولن قانلرك مهیب جلال.
ابدآ سکا یوق، مرقه یوق انسلال!
حیدر حیدر یانیلمز یارالمك حریت!
حیدر حیدر طالیلر مشعلك استقلال.

محمد عاکف

İstiklâl Marşı'nın *Açık Söz*'deki neşri, 21 Şubat 1337/1921.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF'TE IRONY

*İnci Enginün**

Türkçemiz pek çok dil oyunlarına imkân veren zengin bir dildir. Bu oyunlar edebiyatçılar tarafından edebî sanatlar olarak kullanıldığı gibi, bir kısmı da yaygınlık kazanmış, basmakalıp hale gelmiş, günlük konuşma diline karışmıştır. Deyimler ve atasözlerimiz bu kullanılış şeklinin örnekleridir. Bunların eski edebiyatta bazılarının adları konmuş olmakla birlikte, modern edebiyat kavramları arasında noksanlar çoktur. Sanat veya uygulama olarak varlığını tesbit ettiğimiz halde, adlarını yabancı edebiyatlardan almamız bu kavram eksikliğinin telâfisi amacıyladır.

İngiliz ve Alman edebiyatlarında çok önemli bir ifade vasıtası olan irony de bunlardan biridir. Bir milletin, bir zümrenin farkedebildiği, tadına vardığı irony bir başka millet veya zümre fertleri tarafından anlaşılmayabilir. Irony üzerinde yapılan incelemelerde, çok değişik tariflerin, vurgulamaların ortaya çıktığını görüyoruz. Irony en genel ifadesiyle «ifade edilenin, söylenilenin tersini kasdetmek», «mevcut olan veya olması beklenilene tam mânâsıyla aykırı olma», «mizahî veya alaycı ifade», «birleşen şart ve durumların beklenilenden veya uygun olandan çok farklı, onun tamamen zıddını ortaya çıkarması», «tartışmada bilmezlikten gelme» diye özetlenebilir. Budalaca bir teklife «pek akıllıca» demek. Veya bir itfaiye motorunun yanarak batması ironik kavramı içinde görülür.

Türkçede irony üzerinde Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu durmuştur. Yaptığı incelemelerde irony karşılığı olarak da «kinaye» kelimesini teklif etmiştir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cenab Şahabeddin'in «istihzâ, erbâb-ı zekânın hukuk-ı tabiiyesidir» diye yaptığı tarife gelince, Cenab'ın burada «irony»yi «istihza» kelimesiyle karşıladığı görülür. Nitekim «istihza-yı şuun» şartların, olayların, zaman içinde çok farklı bir durum yaratması, sevilenin lânetlenmesi veya lânetlenenin yüceltilmesi gibi durumlar için kullanılır. Cenab istihzada bir zekâ faaliyeti görür ki bu irony için geçerlidir. Ironist ile okuyucu veya dinleyici arasındaki malzeme veya metin, okuyucunun kültürü, zekâsı oranında açılır. Okuyucunun, yazarın vermek istediği gerçek mesajı sezebilmesi, zekâsının uyanıklığına bağlıdır. Türkçede istihza, kinaye, nükte, taşlama ve benzeri kelimeler «irony» içindedir ve bunların edebi sanat olarak tarifleri olduğu gibi, halk arasında da yaygın olarak kullanılırlar.

Mehmet Akif çeşitli söz sanatlarını kullanarak şiirinin havasını sağlar. Bu hava bazan destansı, bazan hiciv yüklüdür. Hiciv söz konusu olduğunda irony önem taşır. Mehmet Akif anlatımı ile okuyucuda acıma, öfke, dehşet duygularını uyandırır. İçinde yaşadığı toplumun hiç bir derdine kayıtsız kalamayan Mehmet Akif, kitabına verdiği ada uygun olarak cemiyeti çeşitli safhalarda gösterir. Bunu yaparken de geniş mânâda sohbet üslubunu kullanır.

Mehmet Akif sosyal bozuklukları teşhis ederken, onların düzeltilmesi için herkesi de göreve çağırır. İnsanları uyandırmanın yolu düzeltilmesi istenen, şikâyet edilen durumu çok çarpıcı hâle getirmektir. Sadece şikâyet ve şikâyetleri sıralama çoğu zaman çarpıcı tek bir sözü gücünü taşımaz. Mehmet Akif sohbet üslubunu kullandığı için onun şiirlerinde yoğunluktan söz edilemez, ama arada çok çarpıcı ifadelerle tenkitlerini, teşhirlerini unutulmaz kılar.

Sanat anlayışını açık seçik *Safahat*'ın başında açıklamış olan ve çeşitli vesilelerle de eserinde zaman zaman belirtmiş olan Mehmet Akif'te irony kavramı içine giren birçok örnek bulunmaktadır. Bir kere Mehmet Akif'in şiirinde genel olarak ironik bir hava vardır. Bu, parçanın bütününün okunup anlaşılmasıyla ancak tadılır. Tek tek ironi örneklerini araştırmaya gelince, ben burada sadece birkaç örnek vererek Mehmet Akif'in irony'yi şiirlerinde nasıl kullandığını somut olarak göstermek istiyorum.

Mehmet Akif, özellikle tasvirlerinde bu anlatıma baş vurur, çizdiği manzaralar karşısında şairin duyduğu öfke ve tiksintiyi okuyucu hemen hisseder ve ona katılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Önce «Meyhane» şiirini alalım. Bu şiirde canı sıkılan şair, sokakta başıboş dolaşırken, bir meyhane görür, içine girer ve onu tasvir eder : Meyhane ile onun cemiyeti bozucu gücü arasında daha ilk mısralarda bir münasebet kurar. Bu basık tavanlı, karanlık, sefil dükkânın

«İçinde bir masa, yahut civar tabutluktan
Atılma çok ölü görmüş acıklı bir teneşir» (s. 39)[1]

vardır. Daha bu cümleden itibaren ölüm ile içki arasında kurulan münasebet, sosyal hayatın nasıl bozulduğunu gösterir. Yazar bize bu sarhoşların konuşmalarını dinletir. Birinin karısı kocasını aramak için gelir ve aile sıkıntılarını kocasına hatırlatarak, eve dönmesi için yalvarır, hattâ öteki sarhoşları da imdâda çağırır. Ama boşunadır. Zira onları da evlerinde bekleyen olduğunu hatırlatmakla kadın, aslında büyük bir hataya düşmüştür. Suçlu olduklarını hissetmekle birlikte sarhoşlar, kendilerini haklı göstermek istediklerinden kadını çal çene olmakla suçlar ve kendi eşlerini çekiştirirler. Kadının kocası ise, onu hemen boşar. Bir taraftan sarhoşu ayıltmaya çalışırlar, ama bu arada «boşsun» sözünü duyan kadın bayılmıştır. Bu son derecede trajik bir aile kopuşunu yazar bize aileyi bozan önemli sebebin -meyhanenin- içinde gösterir.

Burada ironide şart olan zıtlıklar bulunmaktadır. Meyhanede aile meselesi halledilmektedir. Kadının kocasını aramak için oraya gitmesi, kadını ait olmadığı mekânda gösterir.

«Seyfi Baba» şiirinde de aynı durum bulunmaktadır. Orada da şair sokağı tasvir ederken ironiktir: Yaptığı tasvir komiktir, ama bizi güldürürken acı acı düşünmeye de sevkeder. Düşünme, sosyal bozuklukları hatırlattığı gibi, görevini yapmayanlara karşı da öfke uyandırır.

Sopa sağ elde, kırık camlı fener sol elde;
Boşanan yağmur iliklerde, çamur tâ belde.
Hani, çoktan gömülen kaldırımın, hortlayarak,
«Gel!» diyen taşları kurtarmasa, insan batacak.

1 *Safahat*, 5 b. İnkılap ve Aka Kitabevi 1958. Metinde zikredilen sayfalar bu baskıdandır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Saksağanlar gibi sektikçe birinden birine,
Doğuyordum müteveffayı bütün aferine,
Sormayın derdimi, bitmez mi o taşlar, giderek,
Düştü artık bize göllerde pekala yüzmek! (s. 68).

Burada tasvir edilen harap bir sokaktır. Taştan olan sokağın vaktiyle tamir görmemek, bakılmamak yüzünden taşları sökülmüş, çökmüş, kalabilenler ise yağmurdan sonra insanları ancak sektirmeye yaramaktadır.

Boğuyordum müteveffâyı bütün âferine,

Şair tamamen ironiktir. Bu tasvirin en ironik mısraı budur. Hem sokağı yapmış olanlara şükranı gizlidir, hem de aferin gerçek mânâsının dışında, lanet ediyordum yerine kullanılmıştır. Zira onları onarmayan ve bakmayanlar bu hale getirmiştir. Hâlâ bozuk olduğuna göre, müteveffaya yaşayanların da eklediğini okuyucu metinde olmadığı halde, kendiliğinden çıkarabilmektedir.

«Kör Neyzen»de ise ironinin bir çeşit kara mizaha büründüğü görülür. (s. 78)

«İstibdad» şiirindeki sokak tasvirinde de Mehmet Akif ironiktir. :

Bizim mahalleye poyraz kışın da uğramaz;
Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz!
Baharı görmeyiz amma latîf olur derler...
Çiçeklenirmiş ağaçlar, yeşillenirmiş yer.
Demek, şu arsada ot bitse nev-bahar olacak...
Ne var gidip Yakacık'larda dem-güzar olacak.
Fusûlü dörde çıkarmaz bizim sokaklarımız,
Kurak, çamur, iki mevsim tanır ayaklarımız!
Müneccim, bereket versin, eski takvimi
Haber verir bize, mevsim şehirde gelmiş mi? (s. 86)

Burada da belediye hizmetlerinin aksamasına kadar uzanan tenkit ve hiciv kendisini gösterir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir diğer örnek *Süleymaniye Kürsüsü*'nden de alınabilir. Bu kitap aslında en çarpıcı örneklerin bulunduğu, baştan itibaren ironik havanın hissedildiği kısımdır. Zira burada camie girmeden önce harap perişan yerlerden geçilir, sonra muhteşem abide görülür. Fakat bu güzel, muhteşem binanın içinde vaiz perişanlıktan bahsederek cemaatı uyanmaya davet eder.

Köprü haraptır. Süleymaniye'ye gitmek için Köprü'den geçerken şair, çevrenin acıklı manzarasını tasvir eder : «Halic'in o yosun çehreli, miskin suları»nın «pis, eski, ağlanmış yüzlü, sakil evleri»nin kendisini «bir kerecik olsun yese» düşürmediğini söylerken, okuyucusuna şairliği tavsiye ederek şöyle der :

> Mesela, geçtiğiniz yalpa yapan tahta yolun,
> Cedd-i merhumu aceb sal mı demekten ne çıkar?
> Geliniz farzedelim biz bunu : Sâbih bulvar;
> Köprüler asma imiş Avrupa âfakında...
> Varsın olsun, o da bir şey mi? Bizim Şarkın da,
> Böyle daldırma olur... Hem açınız âsarı,
> Köprünün nerde görülmüş, hani tahtelbahri» (s. 155)

Bundan sonra Mehmet Akif şairliğe özenmenin okuyucuyu «azıcık» güldürmekten başka işe yaramayacağını hatırlatır.

Halbuki şiirin başında ilk defa şairliği tavsiye ettiğinde, hayal ile gerçeği değiştirmek söz konusu idi. Şair, hayal ile gerçeği değiştirmeğe kalkışırken, onun perişanlığını büsbütün vurgular. Bu mısralar bizi gülümsetir ise de bu acılı, kederli bir gülümsemeden ibarettir.

Köprü sal haline gelmiş, ona yüzen bulvar (sâbih bulvar) der geçerken, kafasında bunların batıdaki örnekleri vardır : Asmaköprünün ise bizdeki karşılığı «daldırma» köprüdür. Burada mekanik bir tersine çevirme vardır desek de, dünyada hiç görülmedik, eserlere hiç geçmemiş bir tür köprüye sahip olduğumuzu da söyleyerek, şair, adeta üstünlük duygusu ile alay eder. Bu köprü türü, «denizaltı» dır.

Köprü sular içinde, harap demek yerine, yazarın kullandığı kelimelere ve onların istifine dikkat eder ve kafamızdaki diğer bilgilerle birleştirirsek şununla karşılaşırız.

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Harap şehir, köprüsü ile tasvir edilmektedir.

2. Avrupa'da örnekleriyle karşılaştırılmaktadır.

3. Karşılaştırma, kendi lehimize gösterilmek istenir gibi ise de bu davranış da aslında lüzumsuz gurura kapılanlarla alaydır.

Araştırıcılardan bazıları (W. Schelegel) ironinin hemen hemen daima satirik, ahlakî ve küçültücü bir fonksiyonu olduğundan söz eder[2]. İroninin bittiği noktada da trajedi başlar. Birbirine zıt iki durum bir araya getirilmiştir. Daha ziyade hepimizin zaman zaman kurbanı olduğumuz, küçük büyük, komik veya trajik mahiyetteki olaylar ironisi (istihza-ı şuun) mahalli, özel ironilerin evrenselleştirilmesi ikinci merhaledir.

Yukarıdaki örnekte bir evrenselleştirme söz konusu değildir. Mahalli ve özeldir. Süleymaniye Camii gibi muhteşem güzellikleri barındıran İstanbul şehri pis ve perişandır. Suyun üzerinden geçmek için yapılan köprü sulara gömülüdür. Yapılan tenkitlere kulak vermeme, kendini daima üstün görme de tenkit edilmektedir. Aldırmazlık içinde bulunan aydınlar, manzara ile ters düşürülerek gülünçleştirilmiştir. Mehmet Akif okuyucuyu bu pislikte bırakmaz, onun gözlerini Süleymaniye'ye çevirtir. Yaptığı tasvir ile bu muhteşem güzelliği gözler önüne serdikten sonra, iki tasvir arasında çarpıcı bir farklılık idrak edilir. Çevresi Süleymaniye'ye lâyık değildir.

Yine aynı şiirde vaiz, vaazında çeşitli sahneler tasvir eder ve onlarla ilgili tenkitlerde bulunur. Vaiz Rusya'ya gidişini anlatır ve oradaki zulümden söz eder:

O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarîk
Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!
Medenî Avrupa, bilmem, neye görmezdi bunu? (s. 164)

dedikten sonra zulmün çeşitlerini anlatır ve zulmun önce ürkütüp sonra insanı «kanıksattığı»nı söyleyerek hürriyet fikrinin asla yok olmayacağına inancını ifade ile dine sığınır.

---

2 *Irony and Ironic*, Metluen 1982, s. 27. Bu kitapta irony ve uygulamasıyla ilgili geniş bilgi bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hangi masumun olur hûnu bu dünyada heder?
Yoksa Kanun-ı İlâhiyi de yırtar mı beşer? (s. 164)

Mehmet Akif cemiyetteki her şeye evrensel değerleri içinde barındıran dinî açıdan bakar. Burada da mahallî ile beşerî birleştirilir. Rusya'daki zulüm örnek verilir ama, zulüm hemen her devirde ve mekânda benzerlik taşır.

Medenî Avrupa, bilmem, neye görmezdi bunu

mısraında ise çağrışım devri ile ilgili olmakla birlikte bugün de bu satırlar tanıdık çağrışımlar uyandırarak mazi ile bugünü birleştirir. «Medenî Avrupa işine gelince zulme müdahele eder, gelmeyince etmez», demektedir, ama bu cümle elbette şiirde yoktur.

Şiirin devamında Rusya'dan bahsederken Osmanlıya dönen vaiz, keşke zengin zekât verse, fakirlik azalsa derken ümitsizliğini, merhamet ve yardım duygusunun kalmamış olduğunu şu çarpıcı mısralarla dile getirir :

Agniyânızda da, hiç yosa, zekât olsa biraz,
Şöyle dursun bu temenniye kulak vermeleri,
Sadr-ı âzam paşanız fitre alır, sunsa biri! (s. 165)

Bu son mısra devlet adamlarının çıkarcılıklarının ve doymazlıklarının teşhiridir. Fitrenin fakire verilmesi gerekir. Bu dinî bir vecibedir. Halbuki sosyal bozukluk idarede en tepeye kadar ulaşmıştır. Burada birbirinden farklı dünyalara ait iki kavram, sadrazam ve fitre karşı karşıya gelmiştir. Bir önceki mısrada zenginin zekât vermesini temenni ederken, zengin olarak sadrazamı hatırlaması ve en yoksulun bile gücünce vermesi gereken fitreyi kabule hazır olduğunu belirtmesi ironiktir; okuyucuyu bu cemiyette her şey bitmiş çağrışımına götürür (s. 165).

Buna benzer bir teşhir ve tenkit de şudur :

II. Meşrutiyetin ilânıyla mesut olan, vaiz, Rusya'da müslüman düşmanı bir Rusla konuşur. Rus her şeyi ters gösterirken, bir Afganlı şahin gibi fırlayarak Rus'u gırtlaklar :

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aman, etme bırak!
Demeden şaşkını yağmur gibi ıslattı Hacı
Ne tuhaftır ki : zuhur etmedi bir davacı
Etse zaten ne çıkar? Hak zıpırındır yalnız
Dövülen mahkemeden kovulur, çünkü cılız (s. 176)

Bu son mısra tek bir yerle ilgili değildir. Adaletin görev yapamadığı her yerde söz kaba kuvvetindir. Burada vâiz sevmediği müslüman düşmanı Rusun dövülmesinden memnun kalmaz. Zira o gördüğü bu manzaradan evrensel kata yükselmiştir.

Vaiz İstanbul'u da II. Meşrutiyetin ilanı sarhoşluğunda tasvir ederken[3], iki zıt unsuru başta zikreder :

Galeyan geldi mi mantık savuşurmuş (s. 176)

İstanbul'da gördüğü her şey vaize bu sözün doğruluğunu isbat ettirir. Bu «aklından zoru olan» kimseleri objektif olarak gören vaiz mantıklıdır. Ama öfkelenmeden de edemez. Bu parçanın en çarpıcı yanı :

Ötüyor her taşın üstünde bir dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...

— Yaşasın!
Kim yaşasın?
—Ömrü olan.
—Şaş! şak! şak!

Burada en ciddi şeyler tersine çevrilmiştir. Kimse dinleyip anlamaya yanaşmaz. Sadece konuşanın alkışlanması gerekir diye alkışlar. II. Meşrutiyet sosyal bozuklukları ortadan kaldırmak için istenmiştir. Ama görünen odur ki her şey tersine dönmüştür : Devlet daireleri durmuş, insanlar işi gücü bırakmış, şehir haydut yatağına benzemiştir (Çamlıbel). Hele okulların kapanmasını anlamak zor-

3 Bu parçanın tahlili için bk. Mehmet Kaplan *Şiir Tahlilleri* I. Dergâh Yayınları 6b., 1978, s. 172-177.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dur. Burada «hürriyet» kavramının ne kadar yanlış anlaşıldığını şair teşhir eder : Hürriyet başıboşluk diye anlaşılmaktadır. Kavramların ters çevrilmesi, kasten yanlış yorumlanması bu kısımda karikatürize edilir. Öğrenme, zorlukları yenmekle, okullarda kurallara uymakla sağlanır. Ama disiplini de istibdat sayarsak, cemiyeti tutan bağlar koparılmış olur.

Bu manzarada görülenlerin sayılıp dökülmesi nihayet vaizin öfkesini uyandırır. Cemaatı da uyandırmak ister. Burada ironi, daha önce de ifade etmiş olduğum gibi, ahlâkî bir gaye ile kullanılmıştır. Kötü ve bozuk olanın hicvedilmesi bizi güldürür, eğer bunun karşısına bir teklif ile çıkılmazsa, sadece komikte kalınır. Onun ironi olabilmesi için bir yüksek değerle karşılaştırılması gerekir. Şairin maksadı ahlâkîdir. «Fatih Kürsüsünde» de ihtiyaçların, modaların karmakarışık ettiği bir âlem tasvir edilir. Üç tür zaman kullanılmaktadır :

Kamer hesabı, güneş devri, sonra, Milâdî,
Deyip de üç yılı ezber bilen zeki millet,
Durur mu hiç yalnız bir saatle? Durmaz, evet!

Bu sözlerin sarfı için sebep saatlerin birinin on buçuk diğerinin üçü göstermesidir. Zamanda bile anlaşılamaması cemiyetteki kopukluğun ifadesidir.

«Fatih Kürsüsünde» çok daha çarpıcı bir başka ironik parça ile de karşılaşırız. Burada din ile insan münasebetini ele alan vâiz insanların dindar görünüp, tevekküle sığınıp tembelleşmesi ve başına gelen belâları Tanrı'ya bağlamasından şikâyet eder.

Vaiz insanı şiddetle suçlar. O çalışmamış, din adına hurafe uydurmuştur :

Sonunda bir de «tevekkül» sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini;
Birer birer oku tekmil edince defterini;

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bütün o işleri Rabbim görür: vazifesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir;
Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Huda vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak.
Onun hazine-i in'âmı kendi veznendir!
Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silahı kullanan Allah, hududu bekleyen o;
Levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen o!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek,
Senin hesabına küffârı hâksâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin;
«Yetiş» de, kendisi gelsin, ya Hızr'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur; bakacak;
Şifâ hazînesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki; her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın o;
Çoluk çocuk ona aid: lalan, bacın, dadın o,
Vekil-i harcın o, kâhyan, müdir-i veznen o;
Alış seninse de, mesul olan verişten o;
Denizde cenk olacakmış... Gemin o, kaptanın o,
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın o;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı o;
Tabib-i aile, eczacı... Hepsi hasılı o.
Ya sen nesin? Mütevvekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudayı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cürete ha! (s. 268)

Bu uzun parçada Tanrı'ya karşı saygısızlıkta bulunma olarak tembelliği gören vaiz, tembel ve uyuşuk insanı azarlar. Tanrı'ya bir dindarın vekilharcı, emirberi gözüyle bakması mümkün değildir. Hele camide bu sözlerin söylenmesi çok çarpıcıdır.

Camii dolduran ve vâizi dinleyen insanlar belki şuurlu olarak Tanrı'ya bu gözle bakmamışlar ama kendi iradeleriyle halledecekleri her şeyi Tanrı'dan beklemekle onu, şairin anlattığı hale koymuşlardır. Tembel kaderciye vaizin, yani şairin duyduğu nefret, okuyucuda ve dinleyende nefret ve ürküntü uyandırmaktadır. Sonunda bu kadercileri azarlayan vâiz:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdana» diye de sorar (s. 269).

Mehmet Akif'te çirkin, beğenmediği görünüşleri karikatürize etme kabiliyeti de vardır. Nitekim züppe, şık tiplerini Hüseyin Rahmi gibi çok canlı bir şekilde karikatürize eder (s. 286).

«Berlin Hatıraları»nda ise yazar doğu ile batıdaki aynı mekân ve vasıtaları karşılaştırarak, tenkidini yapar. Burada müstakil örnekler vermek daha güçtür. Şiirin bütününde yer alan muntazam olması gereken şeylerin bozuk tasvirleri ironiktir. Batıdaki intizamın tasvirinden sonra İstanbul'u anlatırken, duyduğu bezginlik de ironiktir.

Bizim diyara biraz kar düşünce zor kalkar.
Mahalle halkı nihayet kalırsa pek muztar,
'Lodos duasına çıkmak gerek... denir, çıkılır,
Cenab-ı Hak da lodos gönderir, fakat bıkılır:
Samur yığınları peyda olur ki mühliktir...
«Aman don olsa..» deriz. Şüphe yok, temizliktir:
Donun kırılması varmış düşünme artık onu;
Yağar, erir, buz olur.. Neyse, yaz değil mi sonu? (s. 335)

Burada bir teslimiyet vardır. Batıda insan çalışkanlığı ve iradesi ile tabiatı hükmü altına almışken, İstanbul'da (veya doğuda) insan tabiata teslim olmuştur.

«Asım»'da da destanî bölümden önce Köse İmam ile şairin konuşmaları ironiktir. Kötü şartlar geleceği sezdirmektedir. Bütün konuşmada bu durum hissettirildikten sonra Kırağsı'nın rüyasının yorumlanmasına dair bir fıkra yer alır. *Safahat*'ta okuyucuyu en çok güldüren parça budur. Kırağsı tıkabasa yemiş ve yatmıştır. Bir kabus görünce de hemen bunun yorumlanmasını istemiştir. Çarıkçı Emmi ise sahura kadar uyumamış yeni yatmıştır. Uykulu uykulu yarı deli bu zorbanın emrini yerine getirmeğe gider. Rüyayı dinler ve yorumlar. Aslında hiç bir şey açık seçik görülmediğinden yorumlanacak bir yanı da yoktur. Fakat öfkeli yorumcu bunu bir belâ habercisi olarak yorumlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—Bilir misin ki ne gördüm?
— Hayırdır inşallah!
—Yemek yiyip yatıverdim, tamam yarıydı gece,
Bir öyle hayvana bindim ki seçemedim iyice.
—Peki, o bindiğin at mıydı, anlasak, neydi?
—Bilir miyim? Yalnız dört ayaklı bir şeydi..

Katır mı desem? Eşek mi desem?
Öküz mü desem? İnek mi desem?
Al at mı desem? İdiş mi desem?
Koyun mu desem? Çebiş mi desem?
—Güzel!
—Biraz yürüdük...
—Geçtiğin nasıl yerdi?

—Nasıl mı yerdi.... Unuttum, görür müsün derdi?

Yokuş mu desem? İniş mi desem?
Uzun mu desem? Geniş mi desem?
Çorak mı desem? Çayır mı desem?
Solak mı desem? Hayır mı desem?
—Tamam! İlerde ne gördün?
—İlerde bir kocaman
Karaltı vardı..
—Peki, ismi yok mu?
—Bilmem, aman!

Ağaç mı desem? Kütük mü desem?
Duvar mı desem? Höyük mü desem?
Ağıl mı desem? Hamam mı desem?
Yıkık mı desem? Tamam mı desem?
—Karşıma, baktım, dikildi...
—Kim?
—Bir adam.
—Tanıştınız mı?
—O, bilmem tanır mı, ben tanımam...

Babam mı desem? Kızım mı desem?
Hasım mı desem? Hısım mıdesem?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çıfıt mı desem? Gavur mu desem?
Şudur mu desem Budur mu desem?

—Uzatma, sen buluyorsun belânı Allah'tan...
Bu, elde bir; yalnız pek seçilmiyor ne zaman...

Bugün mü desem? Yarın mı desem?
Uzak mı desem? Yakın mı desem?
Yazın mı desem? Güzün mü desem?
Güzün mü desem? Yazın mı desem? (s. 389)

Çok vahim bir durumu anlatmak için seçilen bu fıkra ve anlatılış tarzı, Mehmet Akif'in ironisinin bir başka cephesidir. Bu örneklerden eserinde daha pek çok bulunmaktadır.

Mehmet Akif, görebildiğim kadarıyla, özellikle tasvirlerinde ironiktir. Eserine baştan sona kadar olması gerekenle, gerçekte olan ve olmaması gereken arasındaki tezat hâkimdir.

Batıdan aldığımız bu kavramın, daha önce de belirttiğim gibi eski edebiyatımızdaki bazı kavramlarla yakınlığı vardır. Fakat Batının tesirini de almaya başladıktan sonra edebiyatçılarımız, gelenekte bulunanlara, batıdan yenilerini de katmışlar veya alışkanlıklarını, batı edebiyatında da bulduklarıyla desteklemişlerdir. Batı edebiyatını birinci derece beslenme kaynağı olarak gören yazarlarımızda, Abdülhak Hâmid, Cenap Şahabeddin, daha sonra da Ahmet Hamdi Tanpınar'da, Haldun Taner'de ironinin kullanılışı çok genişlemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI

*Recep Duymaz**

Mehmet Akif Ersoy, şiirlerini *Hazine-i Fünun* mecmuasında 1309/1893 yılında yayınlamaya başlamıştır. Daha sonra çalışmalarını *Mekteb* mecmuası, *Resimli gazete, Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad* mecmualarında yayınlamaya devam etmiştir. Mehmet Akif, manzumelerini, makalelerini ve tercümelerini, devrin bu belli başlı yayın organlarında neşrettikten sonra, şiirlerini *Safahat* genel başlığı altında kitaplar halinde de bastırmıştır. Onun sevilen birçok şiiri, ilk yayınlanışından sonra çeşitli gazete ve dergilerde defalarca basılmıştır.

Doktora konusu olarak seçtiğim Mehmet Akif hakkındaki çalışmama başlarken, önce sağlıklı bir bibliyografyaya ihtiyaç duydum. Fakat ilk araştırmalarımda, hemen bütün araştırıcılar gibi, ben de bir bibliyografya eksikliği ile karşılaştım. Mehmet Akif'in ilk neşredilen yazısından başlayarak ölümüne kadar yayınlanmış bütün şiir, makale, tercüme ve kitaplarını kronolojik olarak kucaklayan bir bibliyografyası yoktu. Bu durumda önce Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinin bibliyografyasını hazırlamakla işe başladım.

Mehmet Akif'in eserleri hakkında ilk defa toplu bilgiyi Eşref Edib vermiştir. Eşref Edib, kitabında (s. 635-669) Mehmet Akif'in eserlerini «Kitap Halinde Neşrolunan Şiirleri», «Safahat'a Derc Edilmeyen Şiirleri», «İlk Neşrettiği Şiirler», «Muhtelif Makaleleri ve Hasbıhalları», «Mevizeleri», «Tercüme Ettiği Makaleler» ve «Tercüme Ettiği Kitaplar» başlıkları altında kısaca ve karışık olarak tanıtmıştır. *Safahat*'a alınmayan şiirlerden bir bölümünün de metinlerini vermiştir.

* İTÜ., Dil ve İnkılâp Tarihi Bölümü okutmanı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fevziye Abdullah Tansel'in kitabında da Mehmet Akif'in eserlerinin bir bölümü hakkında bibliyografik bilgiler vardır.

Prof. Dr. Kaya Bilgegil, «Mehmet Akif, Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri» başlıklı makalesinde, Mehmet Akif'in bilhassa ilk şiirleri hakkında faydalı bilgiler vermiştir. Kaya Bilgegil, bu makalesinde kendisine intikal eden Mehmet Akif'in basılmamış bazı mektupları ile iki defterde Mehmet Akif'in şiirlerine rastlamış, bunların yazılış tarihlerinin tesbiti için Mehmet Akif'in resmî hal tercümesini araştırmış, bu araştırmalarının sonunda, mektuplardaki bilgilere de dayanarak, bu şiirlerin Mart 1896'dan önce yazılmış olabilecekleri sonucuna vardığını belirtmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinin kronolojik bibliyografyasını, bu kitaplardaki dağınık bilgilerden faydalanarak meydana getirmek mümkün değildir; zaten bu çalışmalarda böyle bir amaç güdülmemiştir. Bu durum bizi ilk kaynaklara gitmeye zorladı. Bu bibliyografya, Mehmet Akif'in ilk şiirlerinin çıktığı *Hazine-i Fünun* mecmuasından (1893), ölüm tarihi olan (1936)'ya kadar eserlerinin neşredildiği bilinen *Mekteb, Resimli gazete, Sırat-ı Müstakim, Sebîlü'r-Reşad* ve kısmen *Servet-i Fünun* mecmualarının taranmasıyla hazırlandı.

Kütüphanelerimizde gazete ve dergilerin tam koleksiyonlarının bulunmayışı, bibliyografya tesbiti çalışmalarında karşılaşılan ilk ve en önemli güçlüktür. Bunun yanında bazı ciltçilerin, kitap ve mecmuaları ciltlerken kapaklarını çıkarmış olmaları, onların basım tarihlerinin tesbitinde ayrı bir zorluk meydana getirmektedir. Ciltsiz olarak görebildiğimiz bazı *Sebîlü'r-Reşad* mecmualarının kapaklarındaki (Âsâr-ı münteşire) ilânlarından faydalanarak, *Safahat*'ın basım tarihleri bilinmeyen bazı kitaplarının basım tarihlerini tesbit etmeye çalıştık. Bunları bibliyografyada yeri geldikçe parantez içinde gösterdik.

Bu bibliyografya tamamlanmaya muhtaçtır. Daha ziyade bazı «kıt'a»ların ve bilhassa *Gölgeler*'deki şiirlerden bazılarının ilk neşir yerlerini henüz tesbit edemedim. Bunun yanında yukarıda adları geçen gazete ve dergilerden başka, Mehmet Akif'in çalışmalarını neşrettiğini bildiğimiz, ancak henüz ulaşamadığımız yayın organ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları da vardır. Bu yüzden dosyalarımızda soru işareti taşıyan çok sayıda fiş mevcuttur. Mehmet Akif'in 50. ölüm yıldönümü münasebetiyle çıkarılan bu anma kitabına katılmak arzumuz, bibliyografyanın bu haliyle neşredilmesine sebep oldu. Gazete ve dergilerin taranması devam ettikçe ve Mehmet Akif hakkındaki çalışmalarımız ilerledikçe bu eksikliklerin zamanla tamamlanacağını umuyorum.

KISALTMALAR

BİLGEGİL : Kaya Bilgegil, «Mehmed Akif, Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış Bâzı Mektup ve Manzûmeleri», *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı : 3, Erzurum 1972.

DERMAN : Uğur Derman, «Mâhir Hoca'dan İzler», *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl : 4, nr. I, Ocak 1975, s. 24-26.

Edib : Eşref Edib, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Âsâr-ı İlmîye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1357-1938, 712 s.

HF : *Hazine-i Fünun.*

KAM : *Kubbealtı Akademi Mecmuası.*

KUNTAY : Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul 1939, 446 s.

MM : *Mekteb Mecmuası.*

Önal : Sami Önal, «Mehmed Akif'in Bilinmeyen Bazı Mektupları», *Tarih ve Toplum Dergisi*, nr. 7, Mayıs 1985, s. 24-27.

RG : *Resimli Gazete.*

SF : *Servet-i Fünun.*

SM : *Sırat-ı Müstakim.*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SR : *Sebilü'r-Reşad.*

TANSEL : Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, İkinci Basım, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973, 291 s.

TT : *Tarih ve Toplum Dergisi.*

trc. : tercüme.

— «Allah'ı seversen nazarımdan güzer etme», *HF*, Birinci sene, nr. 25, 16 Kânunuevvel 1309/28 Aralık 1893, s. 200.

— «Çeşmin ki kılar âlemi mağlub-ı nigehi», *HF*, İkinci sene, nr. 15, 6 Teşrinievvel 1310/18 Ekim 1894, s. 119.

— «Kur'an'a Hitab», *MM*, c. 2, nr. 26, 2 Mart 1311/14 Mart 1895, s. 577, 578.

— «Zevk-i Hayâl», *RG*, nr. 61, 62, 29 Kânunusani - 4 Şubat 1313/10-16 Şubat 1898, s. 723, 734, 735.

— «İstiğrak», *RG*, nr. 64, 19 Şubat 1313/3 Mart 1898, s. 758, 759.

— «Kıt'a», «Bahar-ı marifetin bir sabah-ı behcettir», *Tansel*, s. 234.

— «Bedreka-i İrfan», *RG*, nr. 65, 66, 26 Şubat 1313 - 5 Mart 1314/10-17 Mart 1898, s. 770, 782.

— «Elhakku Ya'lu», *RG*, nr. 67, 12 Mart 1314/24 Mart 1898, s. 794.

— «Sa'di», *RG*, nr. 68, 19 Mart 1314/31 Mart 1898, s. 806, 807.

— «Bostan'dan», *RG*, nr. 69, 26 Mart 1314/7 Nisan 1898, s. 820.

— «Gazâlî», *RG*, nr. 70, 2 Nisan 1314/14 Nisan 1898, s. 830, 831.

— «Fahreddin-i Râzî», *RG*, nr. 71, 9 Nisan 1314/21 Nisan 1898, s. 842, 843.

— «Acz», *RG*, nr. 73, 30 Nisan 1314/12 Mayıs 1898, s. 866.

— «Bir Manzum Mektubdan», *RG*, nr. 77, 28 Mayıs 1314/9 Haziran 1898, s. 1014.

— «Kıt'a» : «Yandım o güzel terânelerden», Keza : «Oluyor yâd-ı haziniyle gönül mahv-ı garâm», *RG*, nr. 77, 28 Mayıs 1314/9 Haziran 1898, s. 1014.

— «Nidâ-yı İbtihal», *RG*, nr. 80, 18 Haziran 1314/30 Haziran 1898, s. 1050, 1051.

— «Bir Mektup», *RG*, nr. 81-86, 25 Haziran 1314 - 30 Temmuz 1314/7 Temmuz - 11 Ağustos 1898.

— «Kıtaât : Sa'di'den» I,«İclâline dair duyulan, söylenilen hep» «Ya bu âlemde vefa yok zâten», «Akif'in nazm-ı bi meâliyle», *RG*, nr. 82, 2 Temmuz 1314/14 Temmuz 1898, s. 1075.

— «Leyle-i Velâdet», *RG*, nr. 85, 23 Temmuz 1314/4 Ağustos 1898, s. 1109.

— «Hâfızıma», *RG*, nr. 87, 6 Ağustos 1314/18 Ağustos 1898, s. 1135.

— «Uranie», Camille Flammarion'dan trc. *RG*, nr. 87-94, 6 Ağustos-18 Kânunuevvel 1314/18 Ağustos - 30 Aralık 1898.

— «Bedâyiülacem, Bûstan'dan», Sa'dî'den trc. *SF*, c. 16, nr. 399, 22 Teşrinievvel 1314/3 Kasım 1898, s. 134, 135.

— «Bedâyiülacem, Yine Bûstan'dan», Sa'dî'den trc. *SF*, c. 16, nr. 401, 5 Teşrinisani 1314/17 Kasım 1898, s. 167-170.

— «Bedâyiülacem», Sa'dî'den trc. *SF*, c. 16, nr. 403, 19 Teşrinisani 1314/1 Aralık 1898.

— «Safha-i Hayatdan : Fâtih Câmii», *SM*, c. 1, nr. 1, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908, s. 3, 4.

— «Tevhid yahud Feryad», *SM*, c. 1, nr. 2, 21 Ağustos 1324/3 Eylül 1908, s. 18-20.

— «Durmayalım!», *SM*, c. 1, nr. 3, 28 Ağustos 1324/10 Eylül 1908, s. 34, 35.

— «Müslüman Kadını», Ferid Vecdi'den trc., *SM*, c. 1, nr. 3-19, 2 Ağustos - 18 Kânunuevvel 1324/15 Ağustos - 31 Aralık 1908.

— «Safahât-ı Hayatdan : Küfe», *SM*, c. 1, nr. 4, 4 Eylül 1324/17 Eylül 1908, s. 51, 52.

— «Safahât-ı Hayatdan : Hasta», *SM*, c. 1, nr. 5, 11 Eylül 1324/24 Eylül 1908, s. 66-68.

— «Safahât-ı Hayatdan : Hasır», *SM*, c. 1, nr. 6, 18 Eylül 1324/1 Ekim 1908, s. 82, 83.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Safahât-ı Hayatdan : Ezanlar», *SM*, c. 1, nr. 7, 25 Eylül 1324/ 8 Ekim 1908, s. 98, 99.

— «Safahât-ı Hayatdan : Selma», *SM*, c. 1, nr. 8, 2 Teşrinievvel 1324/15 Ekim 1908, s. 116, 117.

— «Safahât-ı Hayatdan : Meyhâne», *SM*, c. 1, nr. 9, 9 Teşrinievvel 1324/22 Ekim 1908, s. 134, 135.

— «Safahât-ı Hayatdan : Bayram», *SM*, c. 1, nr. 10, 14 Teşrinievvel 1324/27 Ekim 1908, s. 149, 150.

— «Müslümanlıkda Esaslar», Muhammed Abduh'tan trc., *SM*, c. 1, nr. 10, 14 Teşrinievvel 1324/27 Ekim 1908, s. 146-148.

— «Safahât-ı Hayatdan : Acem Şâhı» (Midhat Cemal'le birlikte) *SM*, c. 1, nr. 11, 23 Teşrinievvel 1324/5 Kasım 1908, s. 164, 165.

— «Sa'y ü Amelin Nazar-ı İslam'daki Mevkii», M. Abduh'tan trc. (Sa'di imzasıyla), *SM*, c. 1, nr. 11, 23 Teşrinievvel 1324/5 Kasım 1908, s. 170-172.

— «Merhum İbrahim Bey», *SM*, c. 1, nr. 12, 30 Teşrinievvel 1324/ 12 Kasım 1908, s. 181, 182.

— «Kayd-ı Maişet», *SM*, c. 1, nr. 13, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908, s. 196.

— «Safahât-ı Hayatdan : Yemişçi İhtiyar», *SM*, c. 1, nr. 13, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908, s. 197.

— «Dârü'l-Fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir», *SM*, c. 1, nr. 13, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908, s. 198, 199.

— «Safahât-ı Hayatdan : Mezarlık», *SM*, c. 1, nr. 14, 13 Teşrinisani 1324/26 Kasım 1908, s. 213, 214.

— «Safahât-ı Hayatdan : Kör Neyzen», *SM*, c. 1, nr. 15, 20 Teşrinisani 1324/3 Aralık 1908, s. 228.

— «Safahât-ı Hayatdan : Âmin Alayı», *SM*, c. 1, nr. 15, 27 Teşrinisani 1324/10 Aralık 1908, s. 244.

— «Safahât-ı Hayatdan : Seyfi Baba», *SM*, c. 1, nr. 17, 4 Kânunevvel 1324/17 Aralık 1908, s. 261, 262.

— «Hasbihal», *SM*, s. 1, nr. 18, 11 Kânunuevvel 1324/4 Aralık 1908, s. 277.

— «Bir Mersiye», (... biraderim Hilmi Hakkında), *SM*, c. 1, nr. 19, 18 Kanunuevvel 1324/31 Aralık 1908, s. 294, 295.

— «Birkaç Kıt'a» : «Konduğu her gusn-ı ter minberidir bülbülün» Tercümedir; «Kendi feryâdımdır ancak ses veren feryâdıma» Tercümedir; «Nühüfte kalb-i ketûmunda leyl-i deycûrun» Tercümedir; «Sefahat olsa hattâ müntehâsı râh-ı irfânın»; «Ben mektebe başladığım esnâda diyordu»; Bir Mezar Taşının Kitabesi; «Ya Rab! ne hatibdir ki makber»; *SM*, c. 1, nr. 20, 29 Kânunuevvel 1324/11 Ocak 1909, s. 312.

— «Din ve İlim», M. Abduh'tan trc. (Sa'di imzasıyla) *SM*, c. 1, nr. 20, 29 Kanunuevvel 1324/11 Ocak 1909, s. 312-315.

— «Safahât-ı Hayatdan : İstibdad», *SM*, c. 1, nr. 21, 1 Kânunusani 1324/14 Ocak 1909, s. 325-327.

— «Safahât-ı Hayatdan : Hürriyet -İki Gün Sonra-, *SM*, c. I, nr. 22, 8 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909, s. 341.

— «İnsan», M. Abduh'tan trc. (Sa'di imzasıyla), *SM*, c. 1, nr. 22, 8 Kânunusani 1324/24 Ocak 1909, s. 343-346.

— «İnsan» (Şiir), *SM*, c. 1, nr. 23, 15 Kânunusani 1324/28 Ocak 1909, s. 357.

— «Din Nedir?», M. Abduh'tan trc. (Sa'di imzasıyla), *SM*, c. 1, nr. 23, 15 Kânunusani 1324/28 Ocak 1909, s. 363.

— «Safahât-ı Hayatdan : Cânan Yurdu», *SM*, c. 1, nr. 24, 22 Kânunusani 1324/4 Şubat 1909, s. 378.

— «Müslümanlıkda Esaslar : Sultan», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 1, nr. 24, 22 Kânunusani 1324/4 Şubat 1909, s. 379-381.

— «Azim», *SM*, c. 1, nr. 25, 29 Kânunusani 1324/11 Şubat 1909, s. 389.

— «Eski Müslümanların İlme Hürmeti», M. Abduh'tan trc. (Sa'di imzasıyla), *SM*, c. 1, nr. 25, 29 Kânunusani 1324/11 Şubat 1909, s. 391-393.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Bugünkü Müslümanlar yahud Müslümanlığa, Müslümanlarla ihticac» M. Abduh'tan trc. *SM*, c. 1, nr. 25 Kânunusani 1324/11 Şubat 1909, s. 393-397.

— «İstiğrak», *SM*, c. 1, nr. 26, 5 Şubat 1324/18 Şubat 1909, s. 410-411.

— «Atâletin İntaç Ettiği Fenâlıklar», M. Abduh'tan trc. *SM*, c. 1, nr. 26, 5 Şubat 1324/18 Şubat 1909, s. 411-413.

— «Hersekli Ârif Hikmet», *SM*, c. 2, nr. 27, 12 Şubat 1324/25 Şubat 1909, s. 6-8.

— «Hadika-i Fikriye», F. Vecdi'den trc., *SM*, c. 2, nr. 27-48, 12 Şubat 1324 - 23 Temmuz 1325/25 Şubat - 5 Ağustos 1909.

— «Atâlet ve Mekâtib-i Resmîye Talebesi», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 28, 19 Şubat 1324/4 Mart 1909, s. 22, 23.

— «Atâlet Geçici Bir Hastalıkdır», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 29, 26 Şubat 1324/11 Mart 1909, s. 44-46.

— «Hasbihal», *SM*, c. 2, nr. 30, 5 Mart 1325/18 Mart 1909, s. 57, 58.

— «Dervas», *SM*, c. 2, nr. 31, 12 Mart 1325/25 Mart 1909, s. 72.

— «Arabların Fünun ve Keşfiyâtı», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 32, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, s. 86, 87.

— «Kaza ve Kader», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 35, 36, 23 Nisan - 30 Nisan 1325/6 Mayıs - 13 Mayıs 1909.

— «Din Ne Kadar Müsaitmiş», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 37, 7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909, s. 165, 166.

— «Garb, Medeniyeti Nasıl Bulmuş», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 38, 14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909, s. 181-182.

— «Sirat-ı Müstakim», «Bu bir neşîde-i giryan ki her enîninden», *SM*, c. 2, nr. 38, 14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909, s. 181.

— «Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 39, 21 Mayıs 1325/3 Haziran 1909, s. 198, 199.

— «Millêtlerin Üzerinde Câri Olan Kavânin-i İlâhiye», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 40, 28 Mayıs 1325/10 Haziran 1909, s. 210-213.

— «El Müebbed'e Cevab : Osmanlılar Bir İnkılâb Geçirmekde Oldukları İçin Mazur Görülmelidirler», F. Vecdi'den trc., *SM*, c. 2, nr. 42, 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909, s. 242-244.

— «Bütün Âlem-i İslâm'a Açık Mektub», F. Vecdi'den trc., *SM*, c. 2, nr. 43, 18 Haziran 1325/1 Temmuz 1909, s. 257-259.

— «Fezâil ve Rezâil», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 44, 25 Haziran 1325/8 Temmuz 1909, s. 274-277.

— «Emel ve Taleb-i Mecd», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 46, 9 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 306-310.

— «Şeref», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 47, 16 Temmuz 1325/29 Temmuz 1909, s. 324-326.

— «Zikr-i Cemil», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 48, 23 Temmuz 1325/5 Ağustos 1909, s. 340-342.

— «Mülkü Muhafaza Esbâbı», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 49, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, s. 353-355.

— «Milletin Mâzisi, Hâli ve Hastalıklarının Çâresi», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 50, 6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909, s. 370-374.

— «Hıristiyanlık ve Müslümanlık», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 51, 13 Ağustos 1325/26 Ağustos 1909, s. 389-392.

— «Vahdet-i İslâmiye», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 2, nr. 52, 20 Ağustos 1325/3 Eylül 1909, s. 401-403.

— «Vahdet ve Hâkimiyet», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 53, 27 Ağustos 1325/9 Eylül 1909, s. 3-5.

— «Cinsiyet ve Diyânet-i İslâmiye», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 54, 3 Eylül 1325/16 Eylül 1909, s. 19-21.

— «Taassub», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 55, 10 Eylül 1325/23 Eylül 1909, s. 33-37.

— «Mukallidliği de Yapamıyoruz», *SM*, c. 3, nr. 56, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909, s. 54, 55.

— «Hanotaux ve İslâm», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 57-71, 24 Eylül - 31 Kânunuevvel 1325/7 Ekim - 13 Aralık 1909.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

— (Ramazan Bayramı) : «Sen ey cihân-ı muvahhid ki mâh-ı gufrânı», *SM*, c. 3, nr. 58, 1 Teşrinievvel 1325/14 Ekim 1909, s. 81.

— «Safahât-ı Hayatdan : Âhiret Yolu», *SM*, c. 3, nr. 65, 19 Teşrinisani 1325/2 Aralık 1909, s. 197, 198.

— «Letaifden : Ressam Haklı», *SM*, c. 3, nr. 66, 26 Teşrinisani 1325/9 Aralık 1909, s. 212.

— «Safahât-ı Hayatdan : Bebek yahud Hakk-ı Karar», *SM*, c. 3, nr. 67, 3 Kânunuevvel 1325/16 Aralık 1909, s. 227, 228.

— (Kurban Bayramı), «Şarkdan başlayarak mağrib-i aksâya kadar», *SM*, c. 3, nr. 68, 10 Kânunuevvel 1325/23 Aralık 1909, s. 225.

— «Laf Ne kadar Çok da İş Ne kadar Az», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 72, 7 Kânunusani 1325/20 Ocak 1910, s. 308-310.

— «Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsiri», M. Abduh'tan trc., *SM*, c. 3, nr. 73-77, 14 Kânunusani 1325 - 11 Şubat 1325/27 Ocak - 24 Şubat 1910.

— «Açık Mektup (Ebüzziya Tevfik Efendi'ye)», *SM*, c. 3, nr. 78, 18 Şubat 1325/3 Mart 1910, s. 409, 410.

— «Safahât-ı Hayatdan : Köse İmam», *SM*, c. 4, nr. 79, 25 Şubat 1325/10 Mart 1910, s. 3-5.

— *Müslüman Kadını*, F. Vecdi'den trc., İstanbul, 1325/1910, 166 s.

— «Bir Mezar Taşına Yazılmış idi» : «Şu fâni zindegâniyle hayat-ı câvidâninin»; «Bir resmin arkasına yazılmış idi» : «Kiminin yâd-ı ihtiramı kalır»; «Şirazîdir iç âfiyetle», *SM*, c. 4, nr. 80, 4 Mart 1326/17 Mart 1910, s. 27, 28.

— «Musahabe» : «Yine şairleniyorsun.. Ne dedin? Millet mi?», *SM*, c. 4, nr. 81, 11 Mart 1326/24 Mart 1910, s. 47.

— «Leyle'i Mevlidi'n-Nebî», *SM*, c. 4, nr. 81, 11 Mart 1326/24 Mart 1910.

— «Müslümanlıkda Ferdin Hâkimiyeti ile Cemaatın Hâkimiyeti» Azmzade Refik'ten trc., *SM*, c. 4, nr. 82-84, 17 Mart - 1 Nisan 1326/30 Mart - 14 Nisan 1910.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Eski Hâtıralar», *SM,* c. 4, nr. 85, 8 Nisan 1326/21 Nisan 1910, s. 114-116.

— «Musâhabe», *SM,* c. 4, nr. 86, 15 Nisan 1326/28 Nisan 1910, s. 131-133.

— «Safahât-ı Hayatdan : Koca Karı ile Ömer», *SM,* c. 4, nr. 87, 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910, s. 150-152.

— «Letâifden : Eban ile Arabî», *SM,* c. 4, nr. 88, 29 Nisan 1326/ 12 Mayıs 1910, s. 170-171.

— «Eski Hâtıralar», *SM,* c. 4, nr. 89, 6 Mayıs 1326/19 Mayıs 1910, s. 188.

— «Cemâleddin-i Efgânî», *SM,* c. 4, nr. 90, 13 Mayıs 1326/26 Mayıs 1910, s. 207, 208.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4, nr. 91, 20 Mayıs 1326/2 Haziran 1910, s. 222, 223.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4, nr. 92, 27 Mayıs 1326/9 Haziran 1910, s. 237, 238.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4, nr. 93, 3 Haziran 1326/16 Haziran 1910, s. 263, 264.

— «Hangisi Şiir», *SM,* c. 4, nr. 94, 10 Haziran 1326/23 Haziran 1910, s. 272.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4., nr. 95, 17 Haziran 1326/30 Haziran 1910, s. 290, 291.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4, nr. 96, 24 Haziran 1326/7 Temmuz 1910, s. 304-305.

— «Gâyet Mühim Bir Eser», *SM,* c. 4, nr. 97, 1 Temmuz 1326/14 Temmuz 1910, s. 322, 323.

— « يومئذ يفرح المؤمنون بنصرالله «Madem ki gördün bu güzel günleri, artık», *SM,* c. 4, nr. 98, 8 Temmuz 1326/21 Temmuz 1910, s. 333.

— «Hasbihal», *SM,* c. 4, nr. 98, 8 Temmuz 1326/21 Temmuz 1910, s. 341, 342.

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Letâifden : Şairin Huzurunda Münekkid», *SM*, c. 4, nr. 99, 15 Temmuz 1326/28 Temmuz 1910, s. 353, 354.

— «Hasbihal», *SM*, c. 4, nr. 101, 29 Temmuz 1326/11 Ağustos 1910, s. 384.

— «Hasbihal», *SM*, c. 4, nr. 102, 5 Ağustos 1326/18 Ağustos 1910, s. 403.

— «Ramazan : «Ya Rab, şu muazzam ramazan hürmetine», *SM*, c. 5, nr. 105, 26 Ağustos 1326/8 Eylül 1910, s. 1.

— «Hasbihal», *SM*, c. 5, nr. 107, 9 Eylül 1326/22 Eylül 1910, s. 37, 38.

— «Hasbihal», *SM*, c. 5, nr. 108, 16 Eylül 1326/29 Eylül 1910, s. 59, 60.

— (Ramazan Bayramı) : «Üç yüz milyon sahifelik, bir», *SM*, c. 5, nr. 109, 23 Eylül 1326/5 Ekim 1910, s. 71.

— «Eski Hâtıralar», *SM*, c. 5, nr. 109, 23 Eylül 1326/5 Ekim 1910, s. 73, 74.

— «Letâif-i Arabdan», *SM*, c. 5, nr. 110, 29 Eylül 1326/12 Ekim 1910, s. 88, 89.

— «Bir Mekteb Kitabı», *SM*, c. 5, nr. 111, 8 Teşrinievvel 1326/21 Ekim 1910, s. 115, 116.

— «Musahabe-i Edebîye», *SM*, c. 5, nr. 111, 8 Teşrinievvel 1326/21 Ekim 1910, s. 117, 118.

— «Safahât-ı Hayattan : Mahalle Kahvesi», *SM*, c. 5, nr. 113, 21 Teşrinievvel 1326/3 Kasım 1910, s. 146-149.

— «Hasbihal», *SM*, c. 5, nr. 115, 4 Teşrinisani 1326/17 Kasım 1910, s. 178, 179.

— «Letâif-i Arabdan : Kişizâdeler», *SM*, c. 5, nr. 115, 4 Teşrinisani 1326/17 Kasım 1910, s. 181, 182.

— «Hasbihal : Sa'di», *SM*, c. 5, nr. 118, 25 Teşrinisani 1326/8 Aralık 1910, s. 227, 228.

— «Eski Hâtıralar», *SM*, c. 5, nr. 123, 30 Kânunuevvel 1326/II Ocak 1911, s. 311, 312.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Müslümanlıkla Medeniyet», F. Vecdi'den trc., *SM,* c. 5-7, nr. 125-163, 13 Kânunusani 1326/6 Teşrinievvel 1327/26 Ocak 1911-19 Ekim 1911.

— «Hasbihal» (Sa'di imzasıyla), *SM,* c. 5, nr. 129, 10 Şubat 1326/23 Şubat 1911, s. 407, 408.

— «Leyle-i Mevlidi'n-Nebî», *SM,* c. 6, nr. 132, 3 Mart 1327/17 Mart 1911, s. 17.

— *Safahat,* Birinci Kitab, 1. Tab'ı, SM Matbaası, İstanbul 1329/1911, 171 s.

— «Hasbihal», *SM,* c. 6, nr. 147, 16 Haziran 1327/29 Haziran 1911, s. 257-259.

— « اتهلكنا بما فعل السفهاء منا «Ramazan geldi zamanında bu yıl, hamdolsun», *SM,* c. 6, nr. 156, 18 Ağustos 1327/1 Eylül 1911, s. 401.

— «El Hansa», *SM,* c. 7, nr. 157, 25 Ağustos 1327/7 Eylül 1911, s. 5, 6.

— «Süleymaniye Kürsüsü'nde», *SM,* c. 7- *SR,* c. 1-8, nr. 175-26-208, 26 Kânunuevvel 1327-16 Ağustos 1328/11 Ocak 1912-29 Ağustos 1912.

— «Edebiyat Bahisleri : İnşad», *SM,* c. 7, nr. 179, 26 Kânunusani 1327/8 Şubat 1912, s. 358-360.

— «Edebiyat Bahisleri Tasvir», *SM,* c. 7, nr. 181, 9 Şubat 1327/22 Şubat 1912, s. 391, 392.

— «Edebiyat Bahisleri : Teşbih», *SM,* c. 7, nr. 182, 16 Şubat 1327/29 Şubat 1912, s. 407, 408.

— «Tefsir-i Şerif : ... افلا ينظرون الى لابل كيف خلقت
M. Abduh'tan Trc. *SR,* c. 1-8, nr. 1-183, 24 Şubat 1327/8 Mart 1912, s. 5, 6.

— «Edebiyat» *SR,* c. 1-8, nr. 1-183, 24 Şubat 1327/8 Mart 1912, s. 9, 10.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Tefsir-i Şerif : ... والضحى و اليل اذ اسجى *SR, c. 1-8, nr.* 2-184, 1 Mart 1328/14 Mart 1912, s. 17, 18.

— «İntikad», *SR,* c. 1-8, nr. 2-184, 1 Mart 1328/14 Mart 1912, s. 21, 22.

— «Tefsir -i Şerif : ... واللاخرة خير لك *SR,* c. 1-8, nr. 3-185, 8 Mart 1328/21 Mart 1912, s. 33, 34.

— «Tefsir-i Şerif : ... عبس و تولى *SR,* c. 1-8, nr. 4-186, 15 Mart 1328/28 Mart 1812, s. 53, 54.

— «Tefsir-i Şerif : ... الم نشرح لك صدرك *SR,* c. 1-8, nr. 5-187, 22 Mart 1328/4 Nisan 1912, s. 73, 74.

— «Medeniyet-i İslâmiye Tarihi'nin Hataları», Ş. Şibli 'den trc. *SR,* c. 1-8 - - c. 2-9, nr. 5-187 - - 27-209, 22 Mart 1328 - -22 Ağustos 1328/4 Nisan - 4 Eylül 1912.

— «Tefsir-i Şerif : ... يسئلونك عن الساعة *SR,* c. 1-8, nr. 6-188, 29 Mart 1328/11 Nisan 1912, s. 93, 94.

— «Tefsir-i Şerif : ... ويل للمطففين *SR,* c. 1-8, nr. 7-189, 5 Nisan 1328/18 Nisan 1912, s. 113, 114.

— «Tefsir-i Şerif : ... انا اعطيناك *SR,* c. 1-8, nr. 8-190, 12 Nisan 1328/25 Nisan 1912, s. 133, 134.

— «Tefsir-i Şerif : ... اذهبا الى فرعون *SR,* c. 1-8, nr. 9-191, 19 Nisan 1328/2 Mayıs 1912, s. 153, 154.

— «Tefsir-i Şerif : ... والذين جاهدوا فينا *SR,* c. 1-8, nr. 10-192, 26 Nisan 1328/9 Mayıs 1912, s. 173, 174.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا ايها الناس انا خلقناكم *SR,* c. 1-8, nr. 11-193, 3 Mayıs 1328/16 Mayıs 1912, s. 193, 194.

— «Tefsir-i Şerif : ... ولا تقول لمن يقتل فى سبيل الله اموات *SR,* c. 1-8, nr. 12-194, 10 Mayıs 1328/23 Mayıs 1912, s. 213, 214.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Tefsir-i Şerif : ... و اطيعوا الله و رسوله *SR*, c. 1-8, nr. 13-195, 18 Mayıs 1328/31 Mayıs 1912, s. 233, 234.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا ايها الذين آمنوا لم تقولون مالا تفعلون *SR*, c. 1-8, nr. 14-196, 25 Mayıs 1328/7 Haziran 1912, s. 253, 254.

— «Tefsir-i Şerif : ... له معقبات من بين يديه M. Abduh'tan Trc. *SR*, c. 1-8, nr. 15-197, 31 Mayıs 1328/13 Haziran 1912, s. 273, 274.

— «Tefsir-i Şerif : ... انما المؤمنون اخوة *SR*, c. 1-8, nr. 16-198, 7 Haziran 1328/20 Haziran 1912, s. 293, 294.

— «Tefsir-i Şerif : ... والشعراء يتبعهم الغاوون *SR*, c. 1-8, nr. 17-199, 14 Haziran 1328/27 Haziran 1912, s. 313, 314.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا يها الذين آمنوا استعينوا *SR*, c. 1-8, nr. 19-201, 28 Haziran 1328/11 Temmuz 1912, s. 353, 354.

— «Tefsir-i Şerif : ... و العصر ان الانسان لفي خسر *SR*, c. 1-8, nr. 20 - 202, 5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912, s. 373, 374.

— «Tefsir-i Şerif : ... و عملوا الصالحات M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 1-8, nr. 21-203, 12 Temmuz 1328/25 Temmuz 1912, s. 393, 394.

— «Edebiyat Bahisleri : Plan» *SR*, c. 1-8, nr. 21-203, 12 Temmuz 1328/25 Temmuz 1912, s. 397, 398.

— «Tefsir-i Şerif : ... ان الله يأ مركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها *SR*, c. 1-8, nr. 22-204, 19 Temmuz 1328/1 Ağustos 1912, s. 413, 414.

— «Edebiyat Bahisleri : Plan» *SR*, c. 1-8, nr. 22-204, 19 Temmuz 1328/1 Ağustos 1912, s. 416, 417.

— «Tefsir-i Şerif : ... ادع الى سبيل ربك با الحكمة *SR*, c. 1-8, nr. 24-206, 2 Ağustos 1328/15 Ağustos 1912, s. 453, 454.

— «Tefsir-i Şerif : ... ولا تستوى الحسنة ولاالسيئه *SR*, c. 1-8, nr. 25-207, 9 Ağustos 1328/22 Ağustos 1912, s. 473.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Tefsir-i Şerif : ... اولم يسيروا فى الارض *SR*, c. 1-8, 26-208, 16 Ağustos 1328/29 Ağustos 1912, s. 493, 494.

— «Tefsir-i Şerif : ... وا ذا قيل لهم اتبعوا ما انز الله *SR*, c. 2-9, nr. 27-209, 22 Ağustos 1328/4 Eylül 1912, s. 4.

— «Edebiyat Bahisleri : İcad, mevzu», *SR*, c. 2-9, nr. 27-208, 22 Ağustos 1328/4 Eylül 1912, s. 6-8.

— «Tefsir-i Şerif : ... وكا ين من آيت فى السموات و الارضى *SR*, c. 2-9, nr. 28-210, 30 Ağustos 1328/12 Eylül 1912, s. 21, 22.

— «Edebiyat Bahisleri : Muhayyileyi İşletmek», trc. (Müellif adı yok) *SR*, c. 2-9, nr. 28-210, 30 Ağustos 1328/12 Eylül 1912, s. 23, 24.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا بنى آدم خذوا زينتكم *SR*, c. 2-9, nr. 29-211, 6 Eylül 1328/19 Eylül 1912, s. 41, 42.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اعتصموا بحبل الله *SR*, c. 2-9, nr. 30-212, 13 Eylül 1328/26 Eylül 1912, s. 62, 63.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اتقوا فتنة *SR*, c. 2-9, nr. 31-213, 20 Eylül 1328/3 Ekim 1912, s. 81, 82.

— «Tefsir-i Şerif : ... ان الذين يحادوا ان الله *SR*, c. 2-9, nr. 32-214, 28 Eylül 1328/11 Ekim 1912, s. 101, 102.

— «Cenk Şarkısı», *SR*, c. 2-9, nr. 33-215, 4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912, s. 121.

— «Süleymaniye Kürsüsü'nden», *SR*, c. 2-9, nr. 36-218, 25 Teşrinievvel 1328/7 Kasım 1912, s. 184-186.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا يها الذين آمنوا عليكم انفسكم *SR*, c. 2-9, nr. 38-220, 15 Teşrinisani 1328/28 Kasım 1912, s. 213, 214.

— «Hasbihal», *SR*, c. 2-9, nr. 39-221, 22 Teşrinisani 1328/5 Aralık 1912, s. 232, 233.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Yarası Olmayan Gocunmasın», *SR*, c. 2-9, nr. 40-222, 29 Teşrinisani 1328/12 Aralık 1912, s. 249.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا ايها الذين آمنوا اصبروا *SR*, c. 2-9, nr. 41-223, 6 Kânunuevvel 1328/19 Aralık 1912, s. 261, 262.

— «Tefsir-i Şerif : ... فكاين من قرية *SR*, c. 2-9, nr. 42-224, 13 Kânunuevvel 1328/26 Aralık 1912, s. 277, 278.

— *Süleymaniye Kürsüsü*'nde, 1 Tab'ı, SR Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, Ramazan 1330/1912, 61 s.

— *Mevaiz-i Diniye* (İttihad Yaşatır, Yükseltir; Tefrika Yakar, Öldürür), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1328/1912, (Birinci Kısım).

— «Yâ Hasreten Ba'dü Hasretin Alel Müslimîn», *SR*, c. 2-9, nr. 43-225, 20 Kânunuevvel 1328/2 Ocak 1913, s. 300-303.

— «Tefsir-i Şerif : ... قل اللهم مالك الملك *SR*, c. 2-9, nr. 44-226, 27 Kânunuevvel 1328/9 Ocak 1913, s. 309, 310.

— «Hasbihal», *SR*, c. 2-9, nr. 45-227, 3 Kânunusani 1328/16 Ocak 1913, s. 336, 337.

— «Makalât : Hasbihal», *SR*, c. 2-9, nr. 46-228, 10 Kânunusani 1328/23 Ocak 1913, s. 346, 347.

— «Tefsir-i Şerif : ... فتلك بيوتهم خاوية بما ظلموا *SR*, c. 2-9, nr. 47-229, 17 Kânunusani 1328/30 Ocak 1913, s. 357, 358.

— «Hutbe ve Mevâiz, Mevize» (Bayezid Kürsüsü'nde), *SR*, c. 2-9, nr. 48-230, 24 Kânunusani 1328/6 Şubat 1913, s. 373-376.

— «Hutbe ve Mevâiz, İkinci Mevize» (Fâtih Camii Şerifi'nde), *SR*, c. 2-9, nr. 49-231, 31 Kânunusani 1328/13 Şubat 1913, s. 389-395.

— «Hutbe ve Mevâiz, Üçüncü Mevize» (Süleymaniye Kürsüsü'nde), *SR*, c. 2-9, nr. 50-232, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 405-408.

— «Hadis-i Şerif : ... اذا قالت نزار يالنزار *SR*, c. 2-9, nr. 52-234, 21 Şubat 1328/6 Mart 1913, s. 437, 438.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Edebî Sahifeler : Bir Âyetin Açıklaması», *Tanin*, c. 13, nr. 1534, 9 Mart 1913.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا بنى اذ هبوا فتحسسوا *SR*, c. 10, nr. 237, 14 Mart 1329/27 Mart 1913, s. 37.

— «Tefsir-i Şerif : ... اتهلكنا بما فعل السفهاء منا *SR*, c. 10, nr. 239, 28 Mart 1329/10 Mart 1913, s. 73.

— «Tefsir-i Şerif : ... هل يستوى الذين يعلمون *SR*, c. 10, nr. 241, 11 Nisan 1329/24 Nisan 1913, s. 105.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اطيعو ا الله و رسوله M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 10, nr. 242, 18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913, s. 121-123.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اذا قيل لهم لاتفسدوا فى الارضى *SR*, c. 10, nr. 245, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913, s. 173.

— «Tenkid ve Takriz : Zulmetden Nûra», *SR*, c. 10, nr. 245, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913, s. 187, 188.

— «Tefsir-i Şerif : ... كنتم خير امة اخرجت للناس *SR*, c. 10, nr. 246, 16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913, s. 189.

— «Tefsir-i Şerif : ... فانظر الى آثار رحمة الله *SR*, c. 10, nr. 247, 23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913, s. 205.

— «Hasbihal», *SR*, c. 10, nr. 248, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, s. 221.

— «Hadis-i Şerif : ... المؤمن للمؤمن كالبنيان *SR*, c. 10, nr. 249, 6 Haziran 1329/19 Haziran 1913, s. 237.

— «Hadis-i Şerif : ... من اصبح لايهتم بالمسلمين *SR*, c. 10, nr. 250, 13 Haziran 1329/26 Haziran 1913, s. 253.

— «Hadis-i Şerif : ... الاسلام حسن الخلق *SR*, c. 10, nr. 251, 20 Haziran 1329/3 Temmuz 1913, s. 269.

— «Fatih Kürsüsü'nde», *SR*, c. 10-12, nr. 252-306, 27 Haziran 1329-10 Temmuz 1330/10 Temmuz 1913-24 Temmuz 1915.

— «İtiraf», *Büyük Duygu Mecmuası*, nr. 131, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913, *Tansel*, s. 34.

— «Müslümanlıkda Yeis Yokdur», M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 10, nr. 256, 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913, s. 349.

— «Tefsir-i Şerif : ... انا نحن نزالنا الذكر *SR*, c. 10, nr. 257, 1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913, s. 365.

— «Tefsir-i Şerif : ... فاذا عزمت فتو كل على الله *SR*, c. 10, nr. 258, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s. 381.

— «Tefsir-i Şerif : ... هو الذى ارسل رسوله *SR*, c. 10, nr. 259, 15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913, s. 397.

— *Hakkın Sesleri*, SR, Kütüphanesi Neşriyatı-7, İstanbul, Receb 1331/1913, 64 s.

— *Hanotaux'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdafaası*, SR, Kütüphanesi Neşriyatı-8, İstanbul, 1331/1913, 80 s.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اعتصموا بحبل الله M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 10, nr. 286, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914, s. 409-411.

— «Edib-i Muhterem Âkif Bey'e» (Kendisine gönderilen taziyetnâmeye M. Akif'in cevabı), *SR*, c. 12, nr. 288, 6 Mart 1330/19 Mart 1914, s. 39, 40.

— «Felsefe Maddiyun Meslek-i Felsefîsinin Edyana Hücumu», F. Vecdi'den trc. *SR*. c. 12, nr. 298, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 209-211.

— «Tefsir-i Şerif : ... ان الله لايغير مابقوم M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 12, nr. 303, 19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914, s. 293-295.

— «Tefsir-i Şerif : ... يا ايهاالذين آمنوا اتقوا الله *SR*, c. 12, nr. 309, 20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914.

ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Tefsir-i Şerif : ... الذين استجابوا لله و الرسول *SR*, c. 12, nr. 310, 4 Eylül 1330/17 Eylül 1914, s. 405.

— «Tefsir-i Şerif : ... و اعدوا لهم M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 12, nr. 311, 11 Eylül 1330/24 Eylül 1914, s. 421, 422.

— «Tefsir-i Şerif : ... ومن كان فى هذه اعمى *SR*, c. 12, nr. 312, 16 Teşrinievvel 1330/29 Ekim 1914, s. 437.

— *Fatih Kürsüsü'nde*, 1. tab'ı SR, Kütüphanesi Neşriyatı, aded : 23, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, Ramazan 1332/1914, 102 s.

— *Süleymaniye Kürsüsü*'nde, 2. Tab'ı, İstanbul 1914 (311 numaralı SR. taki ilâna göre), 61 s.

— *Fatih Kürsüsü'nde*, 2. Tab'ı, SR, Kütüphanesi Neşriyatı, aded : 23, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul, Ramazan 1332/1914, 102 s.

— «Tefsir-i Şerif : ... ولا تحملنا مالا طاقة لنا *SR*, c. 13, nr. 322, 1 Kânunusani 1330/14 Ocak 1915, s. 73.

— «Cinsiyet ve Diyanet-i İslamiye», M. Abduh'tan trc. *SR*, c. 13, nr. 325, 22 Kânunusani 1330/4 Şubat 1915, s. 95-97.

— «El Uksur'da», *SR*, c. 13, nr. 326, 29 Kânunusani 1330/11 Şubat 1915, s. 103-104.

— «Uyan!», *SR*, c. 13, nr. 327, 5 Şubat 1330/18 Şubat 1915, s. 111.

— «Berlin Hâtıraları», *SR*, c. 13-15, nr. 334-365, 26 Mart 1331-15 Eylül 1334/8 Nisan 1915-15 Eylül 1918.

— «Hilâfet-i İslâmîye», A. Çaviş'ten trc. *SR*, c. 14, nr. 353, 28 Nisan 1332/11 Mayıs 1916, s. 113-120.

— «Âlem-i İslâmın Hastalıkları ve Çâreleri», A. Çaviş'ten trc. *SR*, c. 14-15, nr. 355-367, 14 Temmuz 1332-29 Ağustos 1334/27 Temmuz 1916-29 Ağustos 1918.

— *Hâtıralar*, 1. Tab'ı, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1335/1917, 78 s.

— «Kişi Hissettiği Nisbetinde Yaşar», *SR*, c. 15, nr. 370, 19 Eylül 1334/1918, s. 101.

— *Safahat,* Birinci Kitap, 2. Tab'ı, İstanbul, 1918 (370 numaralı *SR'* taki ilâna göre), 215 s.

— «Hasbihal» (*Gölgeler*'deki Başlığı «Alınlar Terlemeli»dir), *SR,* c. 15, nr. 372, 3 Teşrinievvel 1334/3 Ekim 1918, s. 137.

— «Merhum Kâmil Bey», *SR,* c. 15, nr. 374, 17 Teşrinievvel 1334/ 17 Ekim 1918, s. 196.

— «Umar mıydın?», *SR,* c. 15, nr. 375, 24 Teşrinievvel 1334/24 Ekim 1918, s. 197.

— «İslâmlaşmak», S. Halim Paşa'dan trc., *SR,* c. 15, nr. 378-381, 15 Teşrinisani-5 Kânunuevvel 1334/15 Kasım-5 Aralık 1918.

— «Köy Hocası», *SR,* c. 15, nr. 382, 12 Kânunuevvel 1334/12 Aralık 1918, s. 331, 332.

— «Tefsir-i Şerif : ولا تنازعوا فتفشلوا و تذهب ريحكم ... *SR,* c. 15, nr. 384, 26 Kânunuevvel 1324/26 Aralık 1918, s. 350. (*Gölgeler*'deki adı : «Hâlâ mı Boğuşmak?»).

— *Süleymaniye Kürsüsü'nde,* 2. Tab'ı, İstanbul, Tarihsiz, 61 s.

— *Süleymaniye Kürsüsü'nde,* 3. Tab'ı, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, Receb 1336/1918, 61 s.

— *Hakkın Sesleri,* 2. Tab'ı, SR, Kütüphanesi Neşriyatı, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, Receb 1336/1918, 48 s.

— *Hâtıralar,* 2. Tab'ı, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1336/1918, 91 s.

— *Fâtih Kürsüsü'nde,* 3. Tab'ı, SR, Kütüphanesi Neşriyatı, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul 1918 (370 numaralı *SR*'taki ilâna göre), 102 s.

— «İslâmlaşmak», *SR,* c. 16, nr. 5-404, 10 Nisan 1335/10 Nisan 1919, s. 132, 133.

— «Âsım», *SR,* c. 17-24, nr. 441-613, 18 Eylül 1335-21 Ağustos 1340/ 18 Eylül 1919-21 Ağustos 1924.

— «Tahkikât-ı Edebîye Sütunları» (Soruşturmaya verdiği cevap), *SF,* c. 56, nr. 1429, 2 Teşrinievvel 1335/2 Ekim 1919, s. 360.

 ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «İthaf Kıt'ası», *SF*, c. 56, nr. 1431, 16 Teşrinievvel 1335/16 Ekim 1919, s. 7.

— «Evlâdım Mehmed Ali'ye», *SF*, c. 56, nr. 1432, 23 Teşrinievvel 1335/23 Ekim 1919, s. 15.

— «İthaf Kıt'ası», *SR*, c. 18, nr. 445, 23 Teşrinievvel 1335/23 Ekim 1919, s. 26. (*Gölgeler*'deki Başlığı : «Husran»dır).

— «Tefsir-i Şerif : ومن يقنط من رحمة ربه الاالضالون ...

SR, c. 18, nr. 446, 30 Teşrinievvel 1335/30 Ekim 1919, s. 26.

— «Tefsir-i Şerif :, *SR*, c. 18, nr. 448, 13 Teşrinisani 1335/13 Kasım 1919, s. 61.

— «Mevize», *SR*, c. 18, nr. 458, 12 Şubat 1336/12 Şubat 1920, s. 183-186.

— «Mevize», *SR*, c. 18, nr. 464, 25 Teşrinisani 1336/25 Kasım 1920, s. 249-259.

— «Mevize», *SR*, c. 18, nr. 465, 3 Kânunuevvel 1336/3 Aralık 1920, s. 267-271.

— «Mevize», *SR*, c. 18, nr. 466, 13 Kânunuevvel 1336/13 Aralık 1920, s. 278-282.

— «Bir Resminin Arkasına», «Geçmişden adam hisse kaparmış ... Ne masal şey!», «Resmim için», «Toprakda gezen gölgeme toprak çekilince», *Utarid Mecmuası*, yıl 1, nr. 2, *Tansel*, s. 138.

— «Mevize», *SR*, c. 18, nr. 467, 3 Şubat 1337/3 Şubat 1921, s. 293-304.

— «İstiklâl Marşı», *SR*, c. 18, nr. 468, 17 Şubat 1337/17 Şubat 1921, s. 305.

— «Telgrafnâme», (Elcezire Kumandanı Nihad Paşa'ya Cevap), *SR*, c. 18, nr. 468, 17 Şubat 1337/17 Şubat 1921, s. 315.

— «Âmin», *SR*, c. 19, nr. 469, 24 Şubat 1337/24 Şubat 1921, s. 1.

—«Sessiz Feryad!», *SR*, c. 19, nr. 470, 3 Mart 1337/3 Mart 1921, s. 13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Cemaatdan Uzaklaşma!» *SR,* c. 19, nr. 471, 10 Mart 1337/ 10 Mart 1921, s. 21.

— «Tefsir-i Şerif : ... ومن يقنط من رحمة ربه الا الضالون *SR,* c. 19, nr. 472, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, s. 29.

— «Cebhelerdeki Kahraman Mücâhidlerimeze», *SR,* c. 19, nr. 473, 25 Mart 1337/25 Mart 1921, s. 41.

— «Süleyman Nazif'e», *SR,* c. 19, nr. 476, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921, s. 69.

— «Allah Korkusu», *SR,* c. 19, nr. 478, 30 Nisan 1337/30 Nisan 1921, s. 93.

— «Bülbül» -Basri Bey Oğlumuza-, *SR,* c. 19, nr. 479, 7 Mayıs 1337/ 7 Mayıs 1921, s. 105.

— «Hazin Bir Bahar», *SR,* c. 19, nr. 481, 21 Mayıs 1337/21 Mayıs 1921, s. 129.

— «Cevap», *SR,* c. 19, nr. 481, 21 Mayıs 1337/21 Mayıs 1921, s. 131.

— «Cuma Namazından Sonra», *SR,* c. 19, nr. 482, 28 Mayıs 1337/ 28 Mayıs 1921, s. 141.

— «Tevekkülü Ne Kılığa Sokmuşuz», *SR,* c. 19, nr. 483, 4 Haziran 1337/4 Haziran 1921, s. 153-155.

— «Fâtih Kürsüsü'nden», *SR,* c. 19, nr. 484, 18 Haziran 1337/18 Haziran 1921, s. 165-167.

— «Süleymaniye Kürsüsü'nden», *SR,* c. 19, nr. 485, 486, 25 Haziran-2 Temmuz 1337/1921, s. 177-178, 189-190.

— «Vazife Hissi», *SR,* c. 19, nr. 487, 8 Temmuz 1337/8 Temmuz 1921, s. 201.

— «İslam'da Teşkilât-ı Siyasîye», S. Halim Paşa'dan trc. *SR,* c. 19-20, nr. 493-501, 26 Şubat 1337-13 Mayıs 1338/26 Şubat-13 Mayıs 1922.

— «Leylâ», *SR,* c. 20, nr. 496, 8 Nisan 1338/8 Nisan 1922, s. 14.

— «İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler», A. Çaviş'ten trc. *SR,* c. 21, nr. 522-527, 18 Kânunusani 1339-22 Nisan 1339/18 Ocak-22 Nisan 1923.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler,* Ankara, 1341-1339/ 1923, 68 s.

— «Anglikan Kilisesine Cevap», A. Çaviş'ten trc. *SR,* c. 21-23, nr. 527-592, 22 Nisan 1339-13 Mart 1340/22 Nisan 1923-13 Mart 1924.

— *Anglikan Kilisesine Cevap,* İstanbul, 1340, 1342/1924, 290 s.

— *Âsım,* SR Kütüphanesi Neşriyatı, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1342/1924, 132 s.

— «Firavun ile Yüzyüze», *SR,* c. 25, nr. 631, 20 Kânunuevvel 1340/ 20 Aralık 1924, s. 98.

— *Fâtih Kürsüsü'nde,* 4. Tab'ı SR, Kütüphanesi Neşriyatı, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1343-1340/1924, 88 s.

— «Gece» Üstad-ı Hakîm Ferid Beyefendi'ye, *SR,* c. 25, nr. 633, 8 Kânunusani 1341/8 Ocak 1925, s. 129.

— «Vahdet», *SR,* c. 25, nr. 635, 22 Kânunusani 1341/22 Ocak 1925, s. 161.

— *Safahat,* 1. Kitap, 3. Tab'ı, Âsâr-ı İlmîye Kütüphanesi Neşriyatı, Âmedi Matbaası, İstanbul, H. 1346-M. 1928, 192 s.

— *Süleymaniye Kürsüsü'nde,* 4. Tab'ı, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, H. 1347-M. 1928, 55 s.

— *Hakkın Sesleri,* 3. Tab'ı, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, H. 1347-M. 1928, 48 s.

— *Hâtıralar,* 3. Tab'ı, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, H. 1347-M. 1928, 87 s.

— *Âsım,* 2. Tab'ı, Gündoğdu Matbaası, H. 1347-M. 1928, 139 s.

— *Gölgeler,* Mısır, Matbaatü'ş-Şebâb, H. 1352-M. 1933, 96 s.

— Kıt'a, İkbâl'den trc., «Heyecana verdi gönülleri», *Edib,* s. 23.

— Beyit : «Geçen geçmiştir artık, ân-ı müstakbelse mübhemdir», *Edib,* s. 593.

— «Ordunun Duası», *Edib,* s. 633.

— «Şarkın Yeğane Dâhisine», *Edib,* s. 651.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Kıt'a : «Virânelerin yasçısı baykuşlara döndüm»; Kıt'a : «Resminin arkasına yazmıştır»; «Beni Rahmetle anarsın işidirsen bir gün»; Kıt'a : «Resminin arkasına yazmıştır»; «Hepsi göçmüş hani yoldaşların hiçbiri yok»; «Resminin Arkasına yazmıştır»; «Şu serilmiş uzanan gölgeme imrenmedeyim», *Edib,* s. 653.

— Kıt'a : «Bana hiç bakmayan o gözlerden»; Beyit, Hekim Senâî' den trc. «Ne yazdıysam eser nâmiyle hepsinden rucû ettim; Sözün manâsı yok, manâ için söz bulmak imkânsız», *Edib,* c. 2, s. 304.

— «Mektup : Şam'dan İstanbul'da İbrahim Bey'e», *Kuntay,* s. 287-289.

— *Safahat* (yeni harflerle ilk baskı), Eseri tertip eden : Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1943, XLVI+534 s.

— *Safahat,* 2. b., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1944, XLVII+476 s.

— *Kur'an'dan Âyetler,* Neşreden : Ömer Rıza Doğrul, Yüksel yayınevi, İstanbul, 1944, 375 s.

— (Kıt'a) : «Bütün eşyâ, Hudâ'yı zikreden bir sırr-ı hikmettir», *Tansel,* s. 262, 263.

— *Safahat,* 3. b. (M. C. Kuntay'ın «Akif'in Sanatkâr Tarafı Hakkında Notlar» başlıklı yazısı ile, Tâhirü'l-Mevlevî'nin 1. *Safahat,* Ömer Rıza Doğrul'un da diğer *Safahat*lar için yaptıkları şerh ve açıklamalar ilâve edilmiştir). İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1950, LIV+560 s.

— *Hazret-i Ali Diyor ki,* A. Çaviş'ten trc. Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1954, 36 s.

— *Hazret-i Ali Diyor ki,* 2. b., A. Çaviş'ten trc. Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1954, 36 s.

— *Safahat,* 5. b., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958, LIV+560 s.

— *Hazret-i Ali Diyor ki,* 3. b., A. Çaviş'ten trc., Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1959, 36 s.

— *Hazret-i Ali'nin Bir Devlet Adamına Emirnâmesi,* A. Çaviş'ten trc. Doğan Güneş yayını, İstanbul, 1963, 32 s.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «Gurbet Mektupları : Mısır'dan İstanbul'da Eşref Edib'e (5 Mektup)» Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmed Akif*, Tarih Yayınları, İstanbul 1963, s. 173-218.

— *Safahat*, 6. b. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1963, LIV+560 s.

— «İstiklâl Marşı Şairinin Ölüm Üzerine Neşredilmemiş İlk ve Son Mektubu» *Tarih Konuşuyor*, c. 2, nr. 11, Aralık 1964, s. 81 v.d.

— *Safahat*, 7. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1966, LIV+560 s.

— «İkinci Mektup : Mısır'dan İstanbul'da Abbas Halim Paşa'ya» *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Yıl : 1, nr. 9, Nisan 1968, s. 19-24.

— *Kur'an'dan Âyetler*, Derleyen : Suat Zühtü Özalp, Ankara, 1968, 115 s.

— «Mektup : İzmir'den Edirne'de Süleyman Efendi'ye», *Bilgegil*, s. 7.

— Gazel : «Kürsiye çıkıp bâde-perestâne atarsın/Ey hâce-i pejmürde fazîlet mi satarsın», *Bilgegil*, s. 9.

— Gazel : «Sevk-ı âmâk-ı hayâlât etmede her an beni/Kudretü'l-aynım o güzel eyliyor hayran beni», *Bilgegil*, s. 11.

— «Gazel : «Allah'ı seversen nazarımdan güzer etme/Müştâkını bâşın içün olsun heder etme», *Bilgegil*, s. 13.

— Gazel : «Bir lem'ası yok tâbiş-i ruhsârına benzer/Hurşid nasıl meşal-i didârına benzer», *Bilgegil*, s. 13.

— Terkib-i Bend : «Sâkî! Getir ol bâdeyi kim rûh-i revândır/Peygûle-nişinân-ı gama neş'e -resândır», *Bilgegil*, s. 14-18.

— *Müslüman Kadını*, Sadeleştiren : Mahmud Çamdibi, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1972, 194 s.

— *Safahat*, 8. b., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973, LIV+560 s.

— *İttihad Yaşatır, Yükseltir, Tefrika Yakar, Öldürür*, Hazırlayan: Ubeydullah Küçük, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1972, 12 s.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— *Anglikan Kilisesine Cevap,* Sadeleştiren : Süleyman Ateş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974, 199 s.

— «Destur», *Tansel,* s. 11, 12.

— *Safahat,* 9. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1974, LXIV+ 560 s.

— «Mehmed Akif'in Bir Mektubu» Şükrü Elçin, *Türk Edebiyatı Mecmuası,* nr. 33, Eylül 1974, s. 31 v.d.

— «Mektup : Mısırdan İstanbul'da Mâhir İz'e» Derman, *KAM,* Yıl : 4, nr. 1-4, Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim 1975, s. 24-26, 47-48, 33-38, 27-31.

— «*Anglikan Kilisesine Cevap*», 2. b. Sadeleştiren : Süleyman Ateş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, 199 s.

— *Safahat,* 10. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1975, LXXII + 599 s.

— «Mektup : Mısır'dan İstanbul'da Mâhir İz'e». Derman : *KAM,* Yıl : 5, nr. 1-4 Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim 1976, s. 34-42, 57-59, 47-50, 14-22.

— *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler,* Derleyen : Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yayınevi. İstanbul, 1976, 333 s.

— «Mektup : Mısır'dan İstanbul'da Mâhir İz'e» Derman, *KAM,* Yıl: 6, nr. 1, Ocak 1977, s. 43-49.

— *Safahat,* 11. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, LXXII + 599 s.

— *Safahat,* 12. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1979, LXXII + 599 s.

— *İki Vaaz : İttihad Yaşatır, Yükseltir; Tefrika Yakar Öldürür,* Hazırlayan : Ubeydullah Küçük, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1979, 32 s.

— «Mehmet Akif'in Mektupları : Mısır'dan İstanbul'da Fuad Şemsiye (13 Mektup)», Tansel, *Tarih ve Edebiyat mecmuası,* Yıl : 15, nr. 12/180, Aralık 1979, s. 6-24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— *Safahat,* 13. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1980, LXXII + 599 s.

— *İstiklâl Marşı Şairimizin İstiklâl Harbindeki Vaazları,* Hazırlayan : Hasan Boşnakoğlu, İstanbul, 1981, 98 s.

— *Safahat,* 14. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981, LXIV + 599 s.

— *Hutbeler,* Hazırlayan : Maruf Evren, Anadolu Yayınevi, İstanbul, 1982, 72 s.

— *Safahat,* 15. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1982, LXIV + 599 s.

— *Safahat,* 16. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1982, LXIV + 599 s.

— *İstiklâl Savaşı Hutbeleri, Vaazlar,* Hazırlayan : Âbidin Sönmez, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 441-529.

— *Modernleşmek mi İslâmlaşmak mı?,* İhya Yayınları, İstanbul, 1983, 432 s.

— *Safahat,* 17. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983, LXIV + 599 s.

— *Safahat,* 18. b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1984, LXIV + 599 s.

— «Mektuplar : Mısır'dan İstanbul'da Eşref Edib'e» Önal, *TT,* nr. 17, Mayıs 1985, s. 25-27

— *Safahat,* 19 b. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1985, LXIV + 599 s.

— *Safahat,* 20. b. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986, LXIV + 599 s.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
1883

CEM OFSET A.Ş. ☎579 43 15